

Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet

Redaktör: Paulina de los Reyes

*Rapport av Utredningen om makt, integration och
strukturell diskriminering*

Stockholm 2006

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2006:37

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen, 2003.
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Tryckt av Edita Sverige AB
Stockholm 2006

ISBN 91-38-22554-9
ISSN 0375-250X

Förord

Utredningen om Makt, integration och strukturell diskriminering tillsattes efter ett regeringsbeslut den 22 april 2004 och har i uppdrag att identifiera och kartlägga mekanismer bakom strukturell/institutionell diskriminering på grund av etnisk och religiös tillhörighet. Resultaten ska redovisas successivt i syfte att ge underlag för en fördjupad diskussion om och åtgärder mot strukturella hinder för att alla medborgare ska kunna delta i samhällslivet på lika villkor och med samma möjligheter.

Föreliggande rapport granskar ett viktigt och underutforskat område, nämligen den strukturella/institutionella diskrimineringen inom välfärdssystemet.

Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet (SOU 2006:37) är utredningens sjätte publikation och behandlar en grundläggande paradox i den svenska välfärdsmodellen. Modellens ambitioner vad gäller att uppnå ökad levnadsstandard och jämlikhet har kommit att överskuggas av tydliga segregerings- och utestängningstendenser. Social och ekonomisk differentiering med etniska och könsmissiga förtecken, förekomsten av institutionell rasism och fattigdomens etnifiering är tydliga indikationer på välfärdens etniska gränser. Det har visat sig att det generella välfärdssystemet, vars syfte har varit att minska sociala och ekonomiska ojämlikheter och erbjuda likvärdiga möjligheter till alla, i realiteten är selektiv, villkorad och t.o.m. bidrar till att cementera strukturella ojämlikheter i samhället. I och med att det sociala trygghetssystemets utformning baseras på en modell av full sysselsättning har ökad arbetslöshet och otrygga arbetsvillkor bidragit till att överföra diskrimineringen på arbetsmarknaden till välfärdsområdet. Men diskrimineringen är inte bara en följd av systemets utformning. Diskurser om ”kulturell särart”, särskiljande handlingar och öppen diskriminering möter många personer med utländsk bakgrund och deras barn. Trots att denna kunskap har funnits sedan länge har det

saknats forskning som belyser de mekanismer som skapar denna situation. Därigenom fyller denna antologi vissa viktiga kunskapsluckor på detta område och utgör ett välkommet tillskott till ett forskningsfält i ständig förändring och i behov av nytänkande. Rapportens olika bidrag visar på processer inom och utom välfärdssystemet som genom kategorisering, stigmatisering och demonisering skapar ett system där de sociala och ekonomiska rättigheterna blir förbehållet vissa och villkorade andra.

Författarna till denna antologi representerar ett flertal olika discipliner och ämnen: ekonomisk historia, sociologi, ekonomi, etnologi, socialantropologi, kulturgeografi, socialt arbete och samhälls- och välfärdsstudier. Undersökningarna analyserar, med olika utgångspunkter och metoder, flera (o)lika delar och aspekter av det svenska välfärdssystemet: föräldraförsäkring, hivpolicy, irreguljära immigranter, äldreomsorg, familjerätt, strukturomvandlingens konsekvenser för diskriminering, antirasism inom socialt arbete samt hemlöshet. Resultatet av dessa undersökningar visar att diskrimineringen inom välfärdsområdet manifesterar sig på strukturell, institutionell och individuell nivå och vidmakthålls genom diskurser om ”kulturell särart” och särskiljande praktiker i olika kontexter inom välfärdsområdet.

Resultaten i denna rapport föranleder också resandet av många nya frågeställningar och ger vid handen att många frågor återstår att besvara. En av dessa frågor som är direkt relaterat till resultaten i flera av studierna är behovet av mer forskning som söker mekanismerna bakom strukturell/institutionell diskriminering med ett intersektionellt perspektiv. Flera av denna rapportens bidrag belyser förtjänstfullt vikten av att samtidigt analysera etnicitet, kön, klass och sexualitet i frågor om exkludering, exploatering och förtryck om man eftersträvar något mer än att bara ge en ytlig beskrivning av välfärdens ojämlikheter i Sverige.

Vi vill rikta ett särskilt tack till Försäkringskassan för en givande diskussion om, och för deras bidrag med underlag till studien om föräldraförsäkring. Tack också till Malin William-Olsson för stora insatser med det tekniska redigeringsarbetet.

Masoud Kamali
Särskilt utredare

Adrián Groglopo
Utredningssekreterare

Marcus Lundgren
Utredningssekreterare

Innehåll

Välfärd, medborgarskap och diskriminering

Paulina de los Reyes 7

Utrikesfödda och svenskfödda föräldrars föräldrapenninganvändande

Ann-Zofie Duvander & Stina Eklund..... 33

”Invandrare” i svensk hiv- och aidspolicy 1985–2005: Från kulturpluralism till neo-assimilering

Anna Bredström 69

Den generella äldrepolitiken och den selektiva äldreomsorgen – om kön, klass, etnicitet och åldrande i Sverige

Helene Brodin 111

Trösklar och gränshinder på bostadsmarknaden

Marie Nordfeldt och Lars-Erik Olsson 143

Avvikande eller osynlig – rasifierande praktiker i familjerättssekreterares hantering av faders våld

Maria Eriksson..... 183

Svenska välfärdssvar på etnicitet: intersektionella perspektiv på barn och barnfamiljer

Keith Pringle..... 217

Den belägrade Andra och undantagstillståndets förtryck – erfarenheter av etnisk diskriminering i möte med polisen Urban Ericsson	249
Territorialiseraad mänsklighet: irreguljära immigranter och det nakna livet Shahram Khosravi.....	283
Slutord Paulina de los Reyes	311
Författarpresentation	313

Välfärd, medborgarskap och diskriminering

Paulina de los Reyes

Idén om välfärd är starkt relaterad till såväl en vision om det goda samhället som till politiska ställningstaganden om ansvarsfördelningen mellan olika sociala aktörer och om vilka som är berättigade till en plats i den samhälleliga gemenskapen. Med sin betoning på det samhälleliga och det gemensamma har välfärdstänkandet varit ett centralt inslag i skapandet av konsensus kring den sociala ordningen, även om välfärdens innehåll har varit föremål för politiska förhandlingar och ideologiska konflikter. Historiskt sett har idéerna om välfärd implementerats inom ramen för nationella staters strävan att dels stimulera till produktiva insatser som kan öka den ekonomiska tillväxten och dels garantera medborgarnas trygghet och förebygga social ojämlikhet (Bulmer & Rees 1996, Lindberg 1999, Clarke 2004). Nationens betydelse för välfärdspolitikens utformning är därför nära kopplat till statens roll i implementeringen av välfärdsåtgärder, men också till nationens roll som arena för den politiska debatten om hur välfärden (och det goda samhället) ska förverkligas. Det institutionella regelverk inom vilket välfärdspolitik definieras och omförhandlas har vuxit fram inom ramen för den nationella statens ansvarsområden. Icke desto mindre visar den diskussion som pågår sedan en tid tillbaka om utsikterna och förutsättningarna för en gemensam europeisk social agenda att kopplingen mellan nation, välfärd och sociala rättigheter inte är given utan föremål för ständiga omformuleringar, ideologiska konflikter och politiska utmaningar.

Inom den socialpolitiska debatten i Europa betraktas den svenska välfärdsmodellen av många som en förebild. Den svenska modellens grundpelare – ett jämlikhetsideal baserat på en fördelningspolitisk tanke och principen om allas rätt till välfärdstjänster, samt ett tillväxtmål som syftar till större effektivitet och ekonomisk expansion – framställs som särskilt framgångsrika och därför som värda att ta efter i andra (europeiska) länder. Vid internatio-

nella jämförelser anses modellens utmärkande drag vara universalismen, jämlikhetssträvan och styrkan i de sociala medborgerliga rättigheterna (Esping-Andersen 1994). Men modellens styrka anses inte enbart ligga i dess lösningar utan även i sättet att uppnå sociala överenskommelser. Den korporativistiska modellen erbjuder ett unikt sätt att uppnå överenskommelser mellan arbete och kapital, genom samarbete och kollektiv organisering av sociala aktörer. Den sociala pakten inbegriper emellertid inte bara en reglering av relationerna på arbetsmarknaden utan även hegemoniska föreställningar om arbetets (och tillväxtens) betydelse för relationer, normer, värderingar och individers förhållningssätt även inom andra samhällsarenor (Clarke 2004). Utryckt i andra termer skulle man kunna säga att det som i dag betraktas som modellens styrka är förmågan att skapa konsensus kring, och institutionella lösningar till, de konflikter som kan hota den samhälleliga ordningens stabilitet. Modellens historiska framgångar inom detta område har kommit att karaktärisera Sverige som nation och därmed blivit en av de viktigaste komponenterna i konstruktionen av nationell identitet under efterkrigstiden.

Även om modellen framställs som ett föredöme i internationella sammanhang, och dess tidigare framgångar görs till föremål för såväl nostalgiska återblickar som farhågor inför en osäker framtid, innehåller historien om den svenska välfärden en rad problematiska aspekter (Lindberg 1999). Den forskning som har fokuserat på välfärds politikens utformning och dess effekter på skilda samhällsgrupper har på senare år följts upp av en kritisk forskningstradition som riktar blicken mot välfärdens idéer, organisation och praktik. Båda dessa ansatser tillhandahåller, om än utifrån skilda teoretiska premisser, viktiga kunskaper och insikter om välfärdens gränsdragningar, tillkortakommanden och inneboende paradoxer.

Kommittén Välfärdsbokslut (SOU 2001:79) har kartlagt en rad viktiga tendenser, när det gäller skillnader i välfärdsnivåer mellan olika grupper, utvecklingen över tid och förändringar som kan härledas från politiska beslut och införandet av nya regelsystem. Kommitténs arbete utgick från en definition av välfärd som tar fasta på de individuella resurser med vars hjälp medborgarna kan kontrollera och medvetet styra sina livsvillkor (SOU 2001:79, s. 16). Resultaten visar att välfärdens utveckling under 1990-talet har medfört ökade skillnader mellan olika befolkningsgrupper. Utredningen identifierar tre grupper som drabbades särskilt hårt av försämringarna inom välfärdsområdet: ensamstående mödrar,

utlandsfödda och ungdomar. Försämringar i sysselsättningen och förändrade arbetsvillkor pekades ut som viktiga orsaker till ökad ofärd. Den bristande välfärden tog sig uttryck i bland annat hälso-
problem och försörjningssvårigheter bland individer och grupper med svag förankring på arbetsmarknaden. Samtidigt som utredningen tar fasta på förändrade omvärldsförhållanden som kan påverka välfärdspolitikens utformning markeras det att välfärdspolitikens framtid även är beroende av värderingsmässiga överväganden, det vill säga ideologiska ställningstaganden om socialpolitikens roll och innehåll.

Dessa slutsatser tyder på att förändringar i välfärdsituationen måste ses mot bakgrund av den välfärdspolitiska idéutvecklingen och dess ideologiska premisser (Lindberg 1999). Dessa teman står i fokus för en kritisk forskningstradition som dekonstruerar premisserna för välfärdens utformning och praktik, i ljuset av den komplexa interaktionen mellan å ena sidan förändringar i socialpolitikens innehåll och i socialförsäkringssystemets utformning och tillväxtmålets krav å den andra. Analysen indikerar att tillväxtmålet, via arbetslinjen, har kommit att präglade såväl uppfattningar om välfärdens nödvändighet som den sociala politikens innehåll och räckvidd. Som Jenny Andersson (2003) har visat, fick under 1980-talet synen på socialpolitik som ett instrument för tillväxt ge vika till förmån för en syn på socialpolitik och trygghet som en belastning för tillväxten. Med denna förändring ersattes en syn på socialpolitikens grupper som produktiva resurser med ett perspektiv där dessa grupper alltmer kom att identifieras med en samhällskostnad och en börda för produktionen. De förändringar som sker i socialpolitikens utformning indikerar även en gradvis uppluckring av skillnaderna mellan generella rättigheter och behovsprövat stöd. Malin Junestavs (2004) undersökning av den socialpolitiska debatten och lagstiftningen visar att rättigheter i välfärdsstaten alltmer har kommit att utformas utifrån individens prestationer på arbetsmarknaden och inte utifrån dennes behov. Ett resultat av dessa förändringar är att sänkningen av ersättningsnivåerna har visat sig drabba personer som befinner sig i en utsatt position särskilt hårt.

Relationen mellan generella lösningar och strukturell ojämlikhet gör att försäkringssystemets till synes neutrala utformning permanentar och i vissa fall fördjupar sociala orättvisor. Detta blir särskilt uppenbart när det sociala trygghetssystemets utformning analyseras i ljuset av den könssegregerade arbetsmarknaden. Även om det svenska välfärdssystemet vid internationella jämförelser brukar defi-

nieras som "kvinnovänligt" har den feministiska kritiken pekat på en rad problematiska områden (Hirdman 1994). Även om det finns ett högt kvinnligt arbetskraftsdeltagande är de bestående skillnaderna mellan kvinnors och mäns inkomster, hälsa och fritid en indikation på att välfärdslösningarna inte har lyckats motverka de strukturella effekterna av könsmaktordningen (Gonäs, Plantenga & Rubery 1999, se även SOU 2005:66).

Den generella välfärdspolitikerna har även inneburit en uppsättning sär lösningar eller parallella lösningar, som syftat till att åtgärda vissa grupper specifika problem. Ett problem som forskningen har uppmärksammat i relation till dessa (sär)lösningar är att de tenderar att permanenta vissa grupper position som avvikande, underlägsna och underordnade. Ett exempel på detta är klientiseringen av invandrade personer inom socialtjänsten (Kamali 1997). Ytterligare ett problem är att dessa sär lösningar historiskt sett har styrts mer av situationen på arbetsmarknaden än av de specifika behoven hos en viss grupp. Lindquist (2000) visar till exempel hur välfärdsinsatser för personer med funktionshinder varierar beroende på arbetsmarknadsläget.

Man kan således konstatera att den svenska välfärdsstaten inte är en universalistisk institution som behandlar alla lika. Kopplingen mellan arbetsmarknadspolitik och socialpolitik uppvisar en utveckling över tid där den sociala inkluderingen och arbetslinjen gradvis har kommit att underordnas tillväxtmålen (Lindberg 1999, Andersson 2003). Lönearbetet har, genom sin normativa roll för det sociala trygghetssystemets utformning, vidmakthållit och i vissa fall fördjupat följderna av den etniskt uppdelade och köns-segregerade arbetsmarknaden och slagit hårt mot dem som har instabila anställningar, tillfälliga jobb eller som utestängs från arbetslivet. Modellens ambitioner, vad gäller ökad levnadsstandard, medborgardeltagande och jämlikhet, har kommit att överskuggas av tydliga segregerings- och utestängningstendenser med etniska och könsmässiga förtecken. Kritiken av välfärdspolitikens oförmåga att hantera social ojämlikhet förbiser emellertid inte sällan välfärdens förmåga att skapa skillnad och kanske ännu mer dess förmåga att skapa sanningar. En fråga som kan ställas är, vilka sanningar om individernas relation till samhällsinstitutioner etableras utifrån analysen av den svenska välfärden och diskussionen om den framtida europeiska sociala agendan?

Diskussionen om välfärdens framtid har kommit att överskrida nationella gränser och förs i allt större utsträckning i en europeisk

kontext. Debatten berör en rad specifika frågor som lagstiftning, ersättningsnivåer och skattebasers rörlighet, men även mer principiella frågor som de sociala parternas roll och konflikten mellan nationella lösningar och en överstatlig EU-byråkrati (Blomquist 2003, Magnusson & Stråth 2004, Ferm 2006). Det är mot den bakgrunden som visionen av en framtida europeisk social agenda formuleras, utifrån en föreställning om en gemensam europeisk identitet. Även om forskningen sedan länge är enig om att sociala identiteter är konstrueras historiskt visar inte minst Jürgen Habermas' och Jacques Derridas appell om Europas framtid i juni 2003¹ att talet om en europeisk identitet har stor politisk sprängkraft. Peo Hansen (2000) har analyserat framväxten av en europeisk identitetspolitik och konstaterat att projektet gått hand i hand med en exkluderingspraktik som i första hand riktas mot invandrade personer från länder utanför EU. En annan följd av denna identitetspolitik är enligt Hansen att debatten om sociala rättigheter försvåras. Detta gäller även den politiska mobiliseringen för sådana rättigheter. En ökad fokusering på identiteter får även konsekvenser för hur medborgarskap praktiseras. Enligt Yasemin Soysal (2004) är det nationella medborgarskapet inte längre en given referenspunkt i tolkningen av rättigheter och privilegier. Villkoren för såväl politiskt deltagande som formuleringen av politiska krav har kommit att rubba den nationella ordningen.

Frågor om medborgarskap, identiteter, skyldigheter, rättigheter och tillhörigheter tycks spela en allt viktigare roll, inte bara i den offentliga debatten och inom forskningen, utan också i vardagssituationer i skilda välfärdsarenor. I detta sammanhang är samskapandet, eller den ömsesidiga artikuleringen, av nationen och "det sociala" en viktig utgångspunkt i analysen av hur välfärdens gränser konstitueras, förändras och utmanas.

Diskriminering och välfärd

Hur ser diskrimineringen ut inom välfärdsområdet? Under de senaste månaderna har frågan behandlats i studier som granskar situationen i skilda institutioner inom välfärdsområdet (se t.ex. Folkhälsoinstitutet 2005). Ett problem som de flesta undersökningar tar upp är hur diskrimineringen ska definieras och vilka handlingar som ska räknas som diskriminering. Eftersom de teore-

¹ Dokumentet publicerades på svenska i tidskriften Arena 4/2003.

tiska utgångspunkterna för den här utredningen har presenterats i en tidigare publicerad forskarvolym; Bortom vi och dem. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering (SOU 2005:41), kommer endast en kort definition att presenteras i denna antologi. Diskriminering har sin grund i en uppfattning om att människors inneboende olikhet också innebär olika möjligheter att delta på likvärdiga villkor i samhällslivet. Föreställningen om att människor *är* olika och kan sorteras enligt redan fastställda egenskaper är en grundläggande förutsättning för diskrimineringen. Olikhet är dock inte given utan den skapas relationellt och i kontrast till något annat. Den andra är vad vi inte är. Historiskt har skapandet av den andra varit en grundläggande komponent för att befästa ett system av privilegier inom ramen för en universalistisk modell.

Begreppet strukturell diskriminering problematiserar diskrimineringsformer som har sin grund i samhällets institutionaliserade regelverk och normsystem. Den strukturella diskrimineringen uppstår antingen som resultat av slentrianmässiga handlingar, baserade på förutfattade uppfattningar om etnisk/kulturell olikhet, eller så utgör den utfallet av att regler som är grundade på normativa modeller tillämpas på individer eller grupper vars behov/förutsättningar skiljer sig åt. I det förra fallet kan vi säga att den strukturella diskrimineringen bidrar till att vidmakthålla kategoriseringar på etnisk basis. I det senare kan vi säga att den skapar ojämlikhet genom att tillämpa likadana regler på grupper som saknar likvärdiga förutsättningar.

Diskussionen om strukturell diskriminering innebär en skiftning i fokus från de individuella aktörer som diskriminerar till de regler, rutiner och praxis som resulterar i att vissa individer och grupper missgynnas under det att andra favoriseras. Utgångspunkten är att avsikten (att diskriminera eller inte diskriminera) är av underordnad betydelse i relation till dess resultat. Ytterligare en viktig aspekt är att ideologiska motiv och rasistiska värderingar inte är de enda anledningarna till att diskriminering förekommer. Även rutinmässiga och oreflekterade handlingar medför att individer utsätts för särbehandling och vardagsdiskriminering. Av det skälet är det viktigt att identifiera de handlingar, mekanismer och situationer som gör det möjligt att diskriminera vissa grupper.

Den strukturella diskrimineringen tar sig inte bara olika uttryck beroende på individens sociala position – när det gäller klass, kön, sexualitet och funktionsförmåga – utan kan hanteras på skilda sätt

utifrån de resurser som individerna kan mobilisera i kraft av sin samhällsposition. En viktig utgångspunkt är att diskriminerande praktiker skapas intersektionellt (de los Reyes 2005). Intersektionalitet problematiserar skillnadsskapande processer som leder till en ojämlik fördelning av materiella och symboliska resurser. Som flera av bidragsförfattarna i denna antologi visar är ett intersektionellt perspektiv nödvändigt för att förstå hur olika maktrelationer samverkar i skapandet av förtryck och utsatthet.

Diskriminering och vardagsrasism är fenomen som sällan problematiseras utifrån de utsattas erfarenheter, upplevelser och kunskaper. Philomena Esseds (1991) arbete om vardagsrasism har haft en avgörande betydelse när det gäller att lyfta fram såväl den rasism som genomsyrar förgivettagna vardagsföreteelser som individens erfarenheter och strategier som kunskapsbärande i forskningsprocessen. I Sverige har erfarenheter av diskriminering och rasism belysts genom en rad undersökningar som visar inom vilka områden och i vilka situationer som invandrare och personer med invandrarbakgrund har känt sig utsatta för direkta och/eller indirekta former av diskriminering. Däremot har kunskapen om aktörers handlingsmöjligheter i olika institutionella miljöer och om individuella överväganden inför diskrimineringen varit begränsad. Den forskning som presenteras i denna bok fyller därför en viktig kunskapslucka beträffande de erfarenheter, livsval och strategier som utspelas i skuggan av diskrimineringen.

Den strukturella nivån

Relationen mellan strukturell ojämlikhet och ett generellt trygghetssystem är en viktig fråga inom välfärdsforskningen. I sin granskning av hur olika grupper av föräldrar använder föräldrapenningen finner Ann Zofie Duvander och Stina Eklund betydande skillnader mellan utlandsfödda föräldrar och föräldrar som är födda i Sverige. Även om man konstanthåller faktorer som utbildningsnivå, inkomstnivå, den andra förälderns inkomst och utbildning, ålder samt vistelsetid kvarstår skillnader baserade på födelseland. Men skillnaderna gäller även den ekonomiska ersättningen. Bland föräldrar födda i Afrika eller Asien har ungefär en tredjedel endast fått ersättning på grundnivå under de fyra första åren. Bland föräldrar som är födda i Sverige är andelen endast en procent. Föräldrapenningen är nära knuten till förvärvsarbete och att få ersättning på

grundnivå innebär att föräldrarna innan barnets födelse inte har förvärvsarbetat tillräckligt för att föräldrapenningen ska baseras på den tidigare inkomsten.

Författarnas analys pekar också på att det kvarstår en stor variation som är relaterad till föräldrarnas ursprung när man jämför den genomsnittliga dagliga ersättningen bland dem som får ersättning över grundnivån. Detta visar att även de utlandsfödda föräldrar som har förvärvsarbetat tidigare har en sämre ekonomisk situation under föräldraledigheten, på grund av sitt lägre löneläge jämfört med föräldrar som är födda i Sverige. Duvander och Eklund konstaterar att skillnader i ersättningsnivå framför allt speglar föräldrarnas situation på arbetsmarknaden och visar hur instabiliteten på arbetsmarknaden drabbar vissa grupper hårdare än andra. Föräldraförsäkringssystemet är utformat utifrån en arbetsmarknadssituation där fast arbete och ett rimligt löneläge gör att det kan nyttjas flexibelt av föräldrarna. Studiens resultat visar dock att hindren på arbetsmarknaden är så stora för vissa grupper att de saknar möjlighet att utnyttja föräldrapenningen. En föräldrapenning som borde vara till hjälp i föräldraskapet kan därför i stället utgöra ett hinder för föräldrar med en instabil position på arbetsmarknaden. Undersökningen visar att systemets utformning vidmakthåller och i viss mån fördjupar den ojämlikhet som finns på arbetsmarknaden.

Duvanders och Eklunds studier har stor betydelse när det gäller att åskådliggöra hur förekomsten av diskriminering kan påverka barns situation i ett mycket tidigt skede. Ekonomisk knapphet innebär att leva utan marginaler och därmed också utan trygghet redan i spädbarnstadiet. Risken är stor att barn med två utlandsfödda föräldrar drabbas av ekonomisk utsatthet under en längre period. När ekonomisk utsatthet drabbar barn med utländsk bakgrund under uppväxten blir konsekvenserna av den strukturella diskrimineringen än tydligare. Det som har kommit att kallas diskrimineringens ”spill over”- effekter; att diskriminering inom ett område påverkar villkoren inom andra livssfärer, representerar i själva verket diskrimineringens systemiska karaktär.

På ett övergripande plan opererar diskrimineringen inom välfärdsområdet på två skilda sätt. I det fall som belyses ovan är välfärdsystemets blindhet för strukturell ojämlikhet avgörande. När det gäller föräldraförsäkringen kan dock systemets utformning knappast betraktas som neutral. Den utgår från en norm som premierar lönearbete på heltid och som förutsätter föräldrar som redan är etablerade på arbetsmarknaden och har likvärdiga möjligheter att

utnyttja systemet. Modellens diskriminerande effekter uppstår när likadana regler tillämpas på grupper med o(jäm)lika förutsättningar. Men det är inte bara modellens universalism som kan ifrågasättas utan även dess förmåga att skapa skillnad. I det fall som redovisas nedan är diskrimineringen ett resultat av en särpolitik som utgår från kulturrasistiska antaganden om vissa gruppers inboende egenskaper och potentiella farlighet.²

Anna Bredström analyserar hur kategorin ”invandrare” gestaltas i policydokument. Hennes material består av handlingsplaner och informationsmaterial om hiv/aids från myndigheter och andra officiella instanser. Under de tjugo år som har gått sedan svenska myndigheter började agera mot hiv/aids har framställningen av ”invandrare” förskjutits från en marginell och osynlig position till en central plats i diskursens problemfokusering. Denna fokusförskjutning kan enligt Bredström inte enbart ses som ett resultat av den epidemiologiska utvecklingen; den bör också sättas i relation till en generell utveckling och förskjutning från en kulturpluralistisk till en neo-assimilatorisk diskurs. Den kulturpluralistiska diskursen sammanfaller med den ekonomiska krisen och har på många sätt haft en ”beslöjande” roll i relation till sociala problem. Den neo-assimilatoriska kan ses som en fortsättning på samma bana, men leder mot ökad disciplinering och kontroll. Detta är ingen unik utveckling menar Bredström; en liknande process äger rum i andra länder och inom andra närliggande policyområden. Bredström hänvisar till policydokument från EU-myndigheter där invandring i allt större utsträckning har kommit att kopplas till kriminalitet, narkotikasmuggling, terrorism och smittsamma sjukdomar.

Bredströms analys av den svenska policyutvecklingen rörande hiv/aids är ett exempel på hur välfärdsstaten gestaltar en kategori som potentiellt farlig och som en risk för andra samhällsmedlemmar. En annan intressant aspekt i Bredströms exempel är hur myndigheternas formuleringsprivilegium förvandlar en sjukdomsbild som främst visat sig vara relaterad till ett riskbeteende (oskyddat sex) och risksituationer till ett problem om ”riskidentiteter”. Trots policydokumentens upprepade markeringar om att ”invandrare” är en heterogen grupp återkommer uttalanden om deras ”oförmåga

² Uppgifter om att personer med invandrarbakgrund är kraftigt överrepresenterade bland dem som nekas sjukpenning tyder på att det förekommer diskriminering när sjukförsäkringsreglerna tillämpas enligt LO-tidningen (nr 10, 17 mars 2006). I detta fall är det inte försäkringssystemets generella utformning som skapar ojämlikhet utan dess tillämpning.

att tillgodogöra sig information” och om invandrade familjers bristande kapacitet att motsvara föräldrarollens krav. Särskiljandet av invandrare och deras stigmatisering som riskgrupp i hiv/aids-sammanhang har enligt Bredström blivit starkt kritiserat av hiv/aidsforskare. Att peka ut en *identitet* snarare än en *praktik* har inte bara diskriminerande effekter utan riskerar att få till följd att vissa individer tror sig vara säkra enbart i kraft av sin grupptillhörighet. I detta sammanhang är det särskilt anmärkningsvärt att Integrationsverket i sitt remissvar till betänkandet *Samhällets insatser mot hiv/STI – att möta förändring* (SOU 2004:13) tillstyrker förslaget om obligatoriska hivtester för asylsökande:

Integrationsverket anser att hälsoundersökningar av asylsökande som syftar till hivprevention bör vara obligatoriska. För de personer som har uppehållstillstånd bör hälsoundersökning med hivprevention vara en obligatorisk del av introduktionen till Sverige (Integrationsverket remissvar)

Hanteringen av hiv/STI-frågor är exempel på hur statliga myndigheters policyformulering sanktionerar en särskiljande praktik och skapar kategorier och identiteter som definieras som potentiellt farliga och därmed legitima föremål för kontroll och tvång. Kategoritänkandet och definitionen av avvikande identiteter eller riskidentiteter har även andra konsekvenser; som skapandet av normalitet kring vissa grupper, värderingar och beteenden. När asylsökande och invandrade tillskrivs en riskidentitet aktiveras därför andra associationer, som bekräftar denna uppdelning mellan ett nationellt ”vi” och de hotfulla ”andra”. På en strukturell nivå är således policyformuleringen avgörande eftersom den anger vad/vilka som utgör ett socialt problem. Därmed anges även riktlinjerna för hur ett sådant problem kan åtgärdas.

Standardberättelser, normativa uppfattningar och stigmatiserande föreställningar

Den diskriminerande ordningen skulle inte kunna existera utan diskursers makt att definiera problem och/eller skapa betydelse-sammanhang i specifika institutionella miljöer. Diskursernas makt att skapa mening återspeglas även i en särskiljande praktik som legitimerar o(jäm)lika välfärdslösningar för olika sorters brukare.

Välfärdens organisering har genomgått en rad viktiga förändringar under 1990-talet. En av dessa är genomförandet av Ädelreformen som överförde det organisatoriska och finansiella ansvaret för äldreomsorgen till kommunerna. Denna utveckling, som präglats av decentralisering och marknadsanpassning, har enligt Helene Brodins bidrag till denna antologi inneburit en alltmer selektiv praktik inom den offentliga äldreomsorgen. Brodin menar att såväl marknadsretoriken som konsumentprofileringen av äldreomsorgen står för ett normativt tänkande som både skapar och vidmakthåller strukturell diskriminering. En anledning till detta är att marknadsanpassningen förutsätter olikhet beträffande behov, resurser och förutsättningar samtidigt som konsumentprofileringen utgår från en heteronormativ diskurs som sätter svenskhet, medelklass och manlighet i centrum. En följd av modellens implementering är att existerande ojämlikheter bland äldre bevaras och fördjupas. Brodins forskning visar att det framför allt är invandrade äldre och äldre kvinnor från arbetarklassen som drabbas av äldreomsorgens marknadsanpassning. Nedskärningar och ökade krav på anhöriga gör, tillsammans med bekönade föreställningar om invandrades speciella "omsorgskultur", att kvinnliga anhöriga till hjälpbehövande äldre med utländsk bakgrund i realiteten har små möjligheter att inte välja rollen som anhörigvårdare.

Den utveckling som Brodin analyserar har stora likheter med de effekter som kan identifieras när det gäller föräldraförsäkringen. Även den offentliga äldreomsorgen reproducerar en ojämlikhet som skapas av ett normerande arbetsliv. Att äldre kvinnor har sämre möjligheter än män att leva upp till föreställningen om den äldre som resursstark konsument är ett tydligt exempel på detta. Helene Brodins analys visar också att diskrimineringen inte bara är ett resultat av dessa strukturella förhållanden. Den är även en konsekvens av en institutionaliserad praxis där bedömningen av omsorgsbehov utgår från bekönade och rasifierade föreställningar om invandrades "omsorgskultur". Dessa föreställningar påverkar inte bara de äldres tillgång till omsorg utan även deras anhöriga. Det finns t.ex. kommuner som har beslutat att endast de anhöriga som förlorar sin arbetsinkomst har rätt att få ekonomisk ersättning för vård och omsorg om äldre släktingar. I praktiken innebär detta att anhöriga som är arbetslösa eller som saknar inkomster förlorar möjligheten att få ersättning för sitt arbete. I en av de kommuner som Brodin har undersökt beräknades att även om 85 procent av

allt ekonomiskt bistånd till kommunens anhängvårdare skulle dras in, skulle de flesta ändå fortsätta att vårda sina äldre.

Brodin hänvisar till Socialstyrelsens lägesrapport (2005), där det uppges att anhängbidrag eller anhänganställning inom äldreomsorgen är en särlösning som framför allt riktas mot invandrade äldre som kommer från länder utanför Europa. Ju fler invånare i en stadsdel som är födda utanför Europa, desto högre andel äldre som beviljats anhängbidrag eller har anhöriga anställda som anhängvårdare. Andelen anhängbidrag i en stadsdel är således direkt korrelerad med mängden invånare som är födda utanför Europa. Utifrån detta menar Brodin att boendesegregering verkar ha betydelse för hur den offentliga äldreomsorgen organiseras. Detta kan även ses som ytterligare ett exempel på diskrimineringens kumulativa effekter, i och med att diskriminerande normer och rutiner inom ett område (boende) får återverkningar på andra institutionella kontexter (omsorgens organisering). Brodins slutsatser kan relateras till kulturgeografen Susanne Johanssons (2000) avhandling om lokala välfärdsmodeller som visar hur stereotypa föreställningar om "invandrades" särskilda behov och önskemål påverkar politiska beslutfattare på kommunnivå. De prioriteringar som görs både när det gäller barnomsorgen och äldre vården styrs av en föreställning om "invandrare", särskilt invandrade kvinnor, som hemarbetande och bärare av en särskild "omsorgskultur". Johansson menar att beslutfattare kopplar denna "omsorgskultur" till en specifik behovsstruktur, som leder till att den lokala välfärden anpassas efter föreställningar om "invandrades" behov och traditioner. Johanssons undersökning bör i likhet med Brodins ses i ljuset av nedskärningarna inom den offentliga sektorn under 1990-talet och överföringen av reproduktionsarbete till den privata sfären; en strukturell omvandling med tydliga etniska och könsmissiga följder.

Föreställningen om att äldres behov av vård och omsorg skiljer sig åt beroende på etnisk tillhörighet är inte ny. Den kan spåras tillbaka till 1900-talets början, då speciella ålderdomshem för samer startades. Fram till 1950-talet hade dessa s.k. "lappålderdomshem" också rätt till kommunala och statliga bidrag för uppbyggnad och driftsunderhåll. Särlösningarna motiverades utifrån rasifierade tankegångar. Det ansågs exempelvis omöjligt att blanda samiska äldre med andra äldre, eftersom samerna utifrån stereotypa uppfattningar förmodades ha andra matvanor, vara mindre lydiga och ha en helt annan dygnsrytm (Andersson 1996). Helenes Brodins analys visar

att det etniska särkiljandet lever kvar i dagens omsorgspraktiker och föreställningar om äldre. Begreppet ”äldre invandrare” avser en grupp karakteriserad av sociala och medicinska problem, dålig fysisk och psykisk hälsa, isolering, språk- och kommunikationssvårigheter samt kulturell vilshenhet. Benämningen ”äldre invandrare” representerar därmed en tydlig motsats till äldre som är födda i Sverige, eftersom dessa sedan 1980-talet har kommit att framställas som friska, oberoende och ”pigga pensionärer”. Skapandet av ett ”vi” och ett ”dom” är således en diskriminerande praktik som även pågår sent i livet.

Om normativa uppfattningar om de äldre medför institutionell diskriminering inom vården har standardberättelser om de ”hemlösa” liknande effekter när det gäller bostadslösheten. Marie Nordfeldt och Lars Erik Olsson analyserar bostadslöshet i relation till personer som invandrat och utifrån empiriskt material som följer en grupp bostadslösa familjer i deras erfarenheter av bostadsökande. Det välkända faktum att arbete kvalificerar till de generella välfärdssystemen gäller även för boendet. Nordfeldts och Olssons studie visar på ett direkt samband mellan förankring på arbetsmarknaden och förankring på bostadsmarknaden. På motsvarande sätt utgör en svag arbetsmarknadsanknytning, svag socioekonomisk ställning och svag förankring på bostadsmarknaden vad författarna beskriver som *cirklar av förstärkande utanförskap*.

De kategorier som en bostadslös barnfamilj med utländsk bakgrund riskerar att sorteras in i kan också förstärka gränshindren eller omvänt; bli en orsak till den svaga arbetsmarknadsförankringen och/eller bostadssituationen. Föreställningen om den *stora* flykting- och invandrarfamiljen lyfts fram i intervjuer med olika aktörer som ett hinder på bostadsmarknaden, p.g.a. en brist på stora lägenheter i svenska flerfamiljshus samt att hyresvärdar är negativt inställda till stora familjer då det antas innebära ett stort slitage på lägenheten och vara störande för grannarna. Stora familjer finns naturligtvis, men det har blivit ett slags ”standardberättelse”, som ingår i olika organisationsföreträdes syn och som återkommer även om det stämmer dåligt med verkligheten. Standardberättelser om ”bostadslösa” eller ”hemlösa” som bärare av olika former av sociala problem, vilket förstärks genom att vara klient hos socialtjänsten, kan också utgöra en förstärkning av de gränshinder som man stöter på. Ensamstående kvinnor med barn och med utländsk bakgrund riskerar att hamna långt utanför såväl

arbetsmarknad som bostadsmarknad. Socialtjänsten tenderar dessutom att ha svårt att hantera denna grupp.

Enligt författarna bör därför bostadsfrågan ses i en vidare strukturell kontext av sociala processer på en övergripande nivå, där internationella migrationer, etnisk boendesegregation och förekomsten av en etnisk rangordning ses som centrala. Men även ett intersektionellt perspektiv som problematiserar den simultana effekten av klass, invandrarskap och kön är av betydelse för analysen av hemlösa familjers ekonomiska utsatthet. På ett institutionellt plan menar författarna att frånvaron av politiska styrmedel och allmänt formulerade ägardirektiv är ett problem. Detta gäller också frågan om hur de kommunala bostadsbolagen ska uppfylla sitt sociala ansvar. I dag ställs höga men otydliga krav från hyresvärdarnas sida. Otydligheten ger stort utrymme för godtyckliga (och diskriminerande) utsorteringar av sökande. Det material som författarna presenterar i sitt kapitel tyder på en systematik som inte kan förklaras av slumpen.

För dem som inte uppfyller hyresvärdarnas krav återstår den "sekundära" bostadsmarknad som socialtjänsten ansvarar för. Men för att komma in i detta system måste man vara klient hos socialtjänsten. Författarnas slutsatser är att socialtjänstens lösningar på såväl försörjnings- som boendeproblemet på lång sikt kan förvärra situationen, eftersom klienterna blir "fastlåsta" i det selektiva systemet. Därigenom försämras möjligheterna till ett eget boende och egen försörjning samt i förlängningen tillgången till de generella välfärdssystemen.

Nordfeldt och Olsson visar i sitt kapitel att skapandet av skillnad inom välfärdsstaten sker genom en komplex interaktion på flera nivåer. Ojämligheten, som kan relateras till såväl bostadsmarknadens funktionssätt som individernas position inom könsmässiga, etniska och klassmässiga strukturer, förstärks av de kommunala bostadsbolagens diskriminerande praktiker. Men även det diskursiva skillnadsskapandet har påtagliga konsekvenser. Standardberättelser om "bostadslösa" och "hemlösa" bidrar till att permanenta en situation som kunde vara tillfällig.

I Maria Erikssons analys av möten mellan familjerättssekreterare och brukare står särskiljandet av en professionell grupp och konstruktionen av etniska identiteter i och genom välfärdsinstitutioners praktiker i fokus. I artikeln visas hur familjerättssekreterare får etnicitet och nation att smälta samman och hur de återskapar den svenska staten – som de själva är en del av och representerar i mötet

med en brukare – enligt en etnisk modell. Författaren utgår från begreppet *rasifiering* för att namnge praktiker och processer där över- och underordning skapas med hänvisning till biologiska/kroppsliga tecken och/eller utifrån föreställningar om kulturell särart. Men genom skapandet av en rasifierad Andra/e rasifieras också (om än implicit) den dominerande gruppen, noterar författaren med hänvisning till sociologen Robert Miles. Analysen av rasifierande praktiker bland familjettsekreterare synliggör därmed hur ”svenskhet” blir norm och hur ”vithet” blir en privilegierad position i en rasistisk kontext. Undersökningen identifierar två interrelaterade praktiker som är särskilt relevanta inom familjettsekreterarnas arbetsområde: patologisering och osynliggörande. Föräldrar med invandrarbakgrund bemöts utifrån en tolkningsram som förutsätter att ”svenska” män/fäder generellt är annorlunda än ”invandrade” och framför allt inte (lika) patriarkala. ”Svenskhet” anses överensstämma med officiellt påbjudna normer om jämställdhet och respekt för barns rättigheter. Därmed blir relationerna mellan kön, ålder, makt och våld i den svenska kulturen icke-frågor. Skapandet av en rasifierad Andre och normaliseringen av ”svensk” fadersmakt kan på så sätt ses som delar av samma sociala process.

Maria Eriksson menar vidare att rasifieringen inte alltid är kopplad till explicita uttalanden om kulturella skillnader eller om en patologisk ”andra”. Den kan också manifesteras sig genom osynliggörandet av etniskt grundad ojämlikhet. Under intervjuerna aktualiserade informanterna själva frågan om kön, exempelvis genom att tala om kårens numerära kvinnodominans som ett problem men kårens ”vithet” nämndes över huvud taget aldrig. I de fall där informanten framhäver behovet av att själv skaffa sig ”kulturkompetens” diskuteras inte om det skulle finnas ett behov av utredare och samtalsledare med utländsk bakgrund. Inte heller kopplas etnicitet/ras till maktrelationer mellan professionella och brukare eller till brukares utsatthet i krissituationer.

Erikssons bidrag illustrerar hur rasifiering genom patologisering och osynliggörande återskapar svenskhetens strukturella dominans i välfärdstatens institutionella praktiker. När jämställdhet och barnvänlighet görs till etniska markörer minskar positioneringen som ”svensk” far/man risken för att bli kritiskt granskad, trots att forskningen pekar på att även ”svenska” fäder/män utövar våld. När etniskt och rasmässigt grundad ojämlikhet inte synliggörs problematiseras inte heller vita ”svenska” kvinnors och mäns över-

representation i familjerättssekreterarkåren, eller vad denna överrepresentation betyder för föreställningar om professionalitet och tillräckligt god praktik i möten med brukare.

Keith Pringles bidrag till denna antologi analyserar hur det svenska välfärdssystemet förhåller sig till frågor om etnicitet och rasism när det gäller barn och familjer. Pringle har ett jämförande perspektiv och problematiserar skillnader och likheter mellan det svenska och det engelska förhållningssättet beträffande diskriminering och rasism. Undersökningen bygger på intervjumaterial med ett strategisk urval av aktörer som är verksamma inom olika samhällsarenor (forskning, politik, myndigheter, välfärdsinstitutioner) och på olika organisatoriska nivåer. Pringle menar att rasism och social välfärd i Sverige måste ses i en kontext av samhälleliga maktrelationer, vilket bland annat avspeglades i informanternas svar. Till exempel tenderade intervjupersoner som identifierades som tillhörande olika etniska minoritetsgrupper att påtala förekomsten av rasistiska praktiker i det svenska välfärdssystemet. Av intervjusvaren drar Pringle slutsatsen, i likhet med andra författare i denna bok, att rasism oftast samverkar med andra ojämlikhetsaspekter, som ålder, kön och klasstillhörighet. Svaren skilde sig på ett betydande sätt åt från de uppfattningar som uttrycktes av forskare och politiker. Dessa informanter tycktes vara benägna att undvika en diskussion som skulle kunna utmana grundläggande föreställningar om den svenska staten och dess välfärdssystem.

Pringles jämförelse mellan det svenska välfärdssystemet och det brittiska lyfter fram en viktig fråga beträffande arbetet mot rasism och etnisk diskriminering; vikten av att utbilda socialarbetare i hur man kan motverka etnisk diskriminering och rasism genom sitt yrkesutövande. Författaren noterar att det, med få undantag, inte tycks finnas någon svensk motsvarighet till den träning som bedrivs i Storbritannien. Inte heller diskuteras i Sverige, hävdar Pringle, möjligheten att genomföra en antidiskrimineringsträning som tar itu med flera diskrimineringsgrunder som etnicitet, ålder, sexualitet, klasstillhörighet och funktionshinder. En sådan inriktning är däremot ett centralt inslag i välfärdsutbildningen i Storbritannien. I sin argumentation för ett ökat inslag av kunskap om antirasistiskt och antidiskriminerande arbete tar Pringle upp läroböcker och annan litteratur som dels kan öka socialarbetarnas medvetenhet om dessa problem och dels öka deras kompetensnivå i mötet med brukarna.

Trots att föreställningen om människors inneboende olikhet är grundläggande för all diskriminering är relationen mellan de strukturer, institutioner och individer som skapar olikhet inte determinerade på förhand. I intersektioner mellan dessa nivåer finns det utrymme för skilda institutionella praktiker och spelrum för individuellt agentskap. Detta kan relateras till de resurser och handlingsmöjligheter som uppstår i intersektionen mellan kön, klass och etnicitet. Bokens olika bidrag exemplifierar hur kön, klass, ålder och sexualitet transformerar etnicitet, vilket innebär att individernas resurser att hantera och/eller utsättas för diskriminering varierar.

Förekomsten av diskriminering på institutionell nivå synliggör hur normativa uppfattningar om brukarnas rättigheter skapas intersektionellt. Den illustrerar också specifika särskiljandepraktiker som bekräftar diskrimineringens kontextuella bundenhet. De olika bidragens resultat indikerar samtidigt att avsaknaden av tydliga riktlinjer och ett institutionellt regelverk ger utrymme för individuella handlingar som, åtminstone i de fall som redovisas, tenderar att förstärka den strukturella ojämlikheten. Resultaten visar också att ett likvärdigt bemötande inom välfärdsektorn hindras av en förståelse som kopplar rättigheter till identiteter och tillhörigheter (som svensk, invandrare, kvinna m.m.), vilket i praktiken innebär ett villkorat (socialt) medborgarskap.

Ett villkorat medborgarskap?

Det villkorade medborgarskapet blir emellertid som mest påtagligt i mötet med samhällets kontrollinstitutioner. Vad händer med medborgarskapet i situationer där individens rätt till skydd och trygghet ifrågasätts eller där han/hon utsätts för ett bemötande som styrs av misstänksamhet och fientlighet? Vad är det som möjliggör att den relation mellan medborgarskap och rättighet som gäller för "vanliga" människor upphör att existera? Under de hearings som utredningen har hållit i Malmö, Göteborg och Stockholm har berättelserna om kränkande erfarenheter och starka känslor av rättslöshet varit många (SOU 2005:69). I mina anteckningar från dessa möten hittar jag följande citat; "Polisen är inte till för oss utan för att hålla oss i schack". Den unga kvinna som uttalade dessa ord var inte ensam om att känna sig konstant misstänk-

liggjord, och hon var inte heller ensam om att notera att samhällets skydd inte var till för henne utan för att skydda andra från henne.

Urban Ericsson analyserar i sitt bidrag hur personer som har känt sig diskriminerade i mötet med polisen beskriver situationen och hur denna erfarenhet påverkar deras vardag. Begreppen *undantag*, *belägring* och *hopp* är centrala analysredskap i Ericssons studie. Den etniska diskrimineringen beskrivs ofta i termer av undantag; det vill säga som en händelse som bryter mot en etablerad praxis eller som en tillfällig företeelse. Men begreppet undantag har också en annan, djupare innebörd och därför anknyter Ericsson till den politiske filosofen Giorgio Agambens definition av undantagstillståndet som:

...ett "lagens tillstånd" där å ena sidan normen förblir giltig men inte tillämpas (den har ingen "kraft"), å andra sidan handlingar som inte har värdet av lag likväl erhåller dess "kraft"... Undantagstillståndet är ett anomiskt rum, där vad som står på spel är en laga kraft utan lag (Agamben 2005:63).

Begreppet undantag beskriver en situation där individen blir undantagen sina medborgerliga rättigheter. Men att befinna sig utanför lagen innebär inte en möjlighet eller rätt att undgå lagen utan snarare att vara rättslös. Undantagstillstånd betyder att individen befinner sig *inom* genom att vara *utanför* men också att det som var tänkt som ett tillfälligt upphävande av den rättsliga ordningen permanentas och normaliseras.

I Agambens filosofi finner Urban Ericsson en teoretisk ram för att analysera diskriminerade människors möte med polisen. Kapitel utgår från djupintervjuer med personer som på olika sätt har varit i kontakt med polisen och tyckt sig bli kränkta och/eller diskriminerade. Belägringen är sättet att normalisera ett undantagstillstånd, menar Ericsson, och den möjliggörs av praktiker som t.ex. ett (oftast kränkande) tilltal som markerar individens position som icke-vit, icke-svensk; och därmed utanför lagen. Andra sådana praktiker är bruk av våld samt övervakning av platser eller av kroppen genom omotiverade visitationer, uppmaning till tystnad, miss-tänkliggörande, berövande av hopp, misstroende och hot. Diskrimineringen innebär att undantas från den lagstadgade rätten samtidigt som man kan drabbas av den makt som legitimeras genom lagen. Därför är Agambens metafor om att befinna sig utanför och innanför mycket träffande. Undantaget möjliggör en polisiär praktik där ingen hänsyn behöver tas till individens rättigheter. Vetska-

pen om att vara undantagna lagen hade enligt Ericsson förpassat undersökningens informanter till ett rum av osäkerhet, obestämbarhet och hopplöshet.

Under utredningens hearings i Stockholm, Göteborg och Malmö kopplades polisens övervakning och kontroll till sökandet efter gömda flyktingar (SOU 2005:69). Svenska medborgare behöver inte ha sina identitetshandlingar med sig på offentliga platser, men detta tycks inte gälla medborgare som utseendemässigt skiljer sig från en svensk stereotyp. Nationens gränskontroll förvandlas på så sätt till en intern kontrollverksamhet som inte bara riktas mot irreguljära immigranter, med Shahram Khosravis begrepp, utan mot alla som kan misstänkas sakna rätt att uppehålla sig i Sverige (SOU 2004:110). Genom dessa kontroller påminns även andra om att ens utseende kan göra att ens medborgarskap ifrågasätts eller villkoras av just dem som har till uppgift att garantera medborgarnas trygghet. Kontrollerna utgör en markering om att de irreguljära immigranternas närvaro uppfattas som en överträdelse, och i viss mån ett hot, i det nationella rummet. Men när övervakningen omfattar alla som har ett visst utseende, oavsett medborgarskap, uppenbaras den rasistiska ordning som gör att vissa personer automatiskt kan behandlas som brottslingar. Rasismens iscensättning gör därmed att de formella skillnaderna mellan medborgare och icke medborgare, eller reguljära och irreguljära, blir otydliga, situationsberoende och underställda någon annans rätt till godtyckliga misstankar.

Shahram Khosravis kapitel i denna bok visar upp en bild av irreguljära immigranter som komplicerar såväl de nationella gränsernas förmåga att skapa (il)legalitet som den ordning som binder människors rättigheter till territorium och medborgarskap.

Khosravi har i likhet med Urban Ericsson sin teoretiska utgångspunkt i Agambens arbete. Hans undersökningsområde är emellertid 'illegaliteten' som social och politisk position och som uttryck för vad Agamben har kallat det 'nakna livet', det vill säga ett avpolitiserat tillstånd bortom de nationalstatliga regleringsprocesser genom vilka mänskligheten och vad det innebär att vara människa politiseras. Khosravi menar att irreguljära immigranter är vår tids *homo sacer*, en avpolitiserad kropp som skiljer sig från de politiserade livsformer som förkroppsligas i medborgaren. Irreguljära immigranter är inte *exkluderade* utan har *undantagits*. De kan därför övervakas, inspärras och utvisas i syfte att skydda välfärden och samhället, men också för att värna om nationens etiska värderingar och normer. Genom att tillämpa Agambens tankar i ett fält

av migration och 'illegalitet' i dagens Sverige visar Khosravi hur mänskliga rättigheter territorialiseras och därmed reduceras till *medborgerliga* rättigheter. Vad Hanna Arendt skrev om statslösa flyktingar under andra världskriget gäller för dagens irreguljära immigranter: de är berövade "rätten att ha rättigheter".

Irreguljära immigranter är undantagna sociala och politiska rättigheter. De saknar ofta tillgång till de mest basala rättigheter och befinner sig där den generella välfärden slutar. Enligt en rapport från "Läkare utan gränser"³ är gömda flyktingar och andra irreguljära immigranter en mycket sårbar och marginaliserad grupp som diskrimineras och stigmatiseras inom vården. Avsaknaden av riktlinjer om hur denna patientgrupp ska bemötas har lett till att de är så gott som utestängda från primärvård och specialistvård som inte är akut (s. 20). Även FN:s speciella sändebud Paul Hunt (2006-01-19) noterar i en preliminär rapport att den diskriminering av asylsökande, av den samiska befolkningen och av mentalsjuka som förekommer inom svensk hälsovård strider mot principen om rätt till hälsa som en mänsklig rättighet. Men metaforen om uteslutande inneslutning visar att irregulariteten även innebär en inneslutning som foglig och billig arbetskraft. Khosravis informanter hade nästan alla ett arbete, men med betydligt lägre lön än reguljära arbetare. De irreguljära immigranterna är också närvarande i den politiska och offentliga debatten, men utan att kunna föra sin egen talan. Khosravi noterar att migration alltmer har kommit att analyseras utifrån ett perspektiv som betonar nationalstaternas säkerhet och förespråkar en ökad och effektiviserad 'inre utlänningskontroll'. Irregulariteten skapar inte bara avpolitiserade kroppar utan även villkorade medborgare. Det lagförslag (SOU 2006:2) som i framtiden kan göra det möjligt att återkalla medborgarskapet formaliserar indelningen mellan olika sorters medborgarskap; det som kan erhållas via blodsband och inte kan återkallas och det villkorade som kan återkallas. Den föreslagna lagändringen kan få långtgående konsekvenser för såväl individer som har kommit till Sverige som för medborgarskapets innehåll.

³ Rapporten är baserad på en enkätundersökning som genomfördes under hösten 2005. Den kan laddas ner från Läkare utan gränserns hemsida: www.lakareutangranser.se.

Välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet

Förekomsten av diskriminering är inte bara relaterad till policyformulering på strukturell nivå och till politiska beslut inom välfärdsområdet. Den uppstår också som ett resultat av det regelverk som tillämpas inom välfärdsinstitutioner och reproduceras genom kontextspecifika diskurser och praktiker. Bidragen till denna antologi ger olika exempel på att den strukturella diskrimineringen inte är en statisk ordning utan aktiveras i och genom rutiner, vardagliga praktiker och institutionaliserade normer inom samhällets olika områden. Den svenska välfärdsstatens byråkratiska organisering skapar en rad institutionella miljöer där individernas sociala rättigheter ska förverkligas. Men som artiklarna i denna bok visar är det i dessa miljöer och i mötet med välfärdens institutioner som det sociala medborgarskapet kan ifrågasättas, villkoras och sättas ur spel.

Vem får lov att tillhöra nationen? Vilka är berättigade till nationens resurser? Det finns än så länge inget givet svar på dessa frågor. Däremot kan den forskning som presenteras i denna bok ge underlag för en diskussion om hur välfärdens gränser skapas och vidmakthålls. En sådan diskussion bör med nödvändighet problematisera den ofta förgivettagna relationen mellan välfärd, medborgarskap och nation, för att därigenom kunna utforska de gränsdragningar som organiserar skillnader och naturaliserar o(jäm)likhet. Den diskriminering som förekommer inom välfärdsområdet reser också viktiga frågor om medborgarskapets föränderliga betydelser. Utifrån de praktiker som i olika sammanhang ifrågasätter, undantar och/eller villkorar de rättigheter som borde betraktas som självklara för nationens medborgare är det möjligt att ställa frågan om vilka maktrelationer som definierar medborgarskapets innehåll. De processer som redan i dag visar att det finns fundamentala skillnader beträffande de rättigheter och praktiker som är associerade till olika sorters medborgare indikerar att medborgarskapets betydelse i skapandet av ett *vi* och ett *dem* förflyktigas.

På ett övergripande plan pekar bidragen i denna bok på rasis-omens centrala betydelse i förståelsen av processer som genom att särskilja, stigmatisera, misstänkliggöra och kriminalisera etniska minoriteter och personer med invandrabakgrund legitimerar gränsdragningar mellan o(jäm)lika identiteter, rättigheter och tillhörigheter. Detta har en stor betydelse för hur berättigandet till

samhällsresurser definieras och tolkas inom välfärdens institutioner. Utifrån bidragens resultat är det möjligt att än en gång konstatera den rasistiska ordningens instabila karaktär. I avsaknad av givna skiljelinjer måste den hela tiden markeras, upprepas och associeras till imaginära gemenskaper, ursprungliga identiteter, mm. Välfärdsområdet erbjuder, som författarna i denna antologi har visat, en rad olika möjligheter att skapa skillnad, inte minst mellan de (sociala) rättigheter som följer av medborgarskapet och de rättigheter som utgår från identitetsbaserade tillskrivningar. Det formella medborgarskapet väger lätt för den som på grund av hudfärg, uttal, klädval, mm. inte identifieras som "svensk". Medborgarskapet, och de rättigheter som följer därav, kan när som helst och av vem som helst villkoras och/eller ifrågasättas.

Förslaget om att den europeiska sociala agendan måste inkludera invandrare och/eller ta integrationsfrågan på allvar förbiser att invandrarskap redan i dag utgör förutsättningen för en selektiv tillämpning av den generella välfärden (se t.ex. Färm 2006). Denna selektivitet, eller diskriminering, genomsyrar såväl den sociala politikens utformning som policybeslut, institutionella regelverk och normativa uppfattningar om identitet och sociala rättigheter. "Invandrare" är redan i dag en del av den sociala agendan, på samma sätt som andra som redan definierats som "avvikande" är med och konstruerar den normala medborgaren, den svenska nationen och den europeiska identiteten. Det är därför paradoxalt att just den europeiska identiteten återopas som en enande kraft i det europeiska projektet och att välfärdsstaten ges en framträdande roll i berättelsen om Europa. När Habermas och Derrida (2003) uppmanar européerna att formulera en alternativ världsordning, grundad i bl.a. de landvinningar som förkroppsligas i den europeiska välfärdsstaten, förnekas inte bara den europeiska samtidshistorien utan också Europas koloniala förflutna. Det framtida förverkligandet av idén om det goda samhället fordrar andra berättelser om välfärd och andra visioner om människors rättigheter.

Referenser

- Agamben, Giorgio (2005) *Undantagstillståndet*. Lund. Site edition 1.
- Andersson, Jenny (2003) *Mellan tillväxt och trygghet. Idélinjer i socialdemokratisk social politik under efterkrigstiden*. Uppsala. Uppsala Universitet.
- Andersson, Lena (1996) "Lapphemmen i Norrbotten" i *Socialmedicinsk tidskrift* 1996.
- Blomquist, Paula (2003) *Den gränslösa välfärdsstaten*. Agoras årsbok 2003. Stockholm. Agora.
- Bulmer, Martin & Rees, Anthony (1996) *Citizenship Today. The Contemporary Relevance of HT Marshall*. London. UCL Press.
- Clarke, John (2004) *Changing Welfare, Changing States. New Directions in Social Policy*. London. Sage.
- de los Reyes, Paulina (2005) "Intersektionalitet, makt och strukturell diskriminering" i de los Reyes Paulina & Kamali Masoud *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41. Stockholm. Fritzes.
- Esping-Andersen, Gösta (1994) "Jämlikhet, effektivitet och makt" i Per Thullberg & Kjell Östberg (red.) *Den svenska modellen*. Lund. Studentlitteratur.
- Essed, Philomena (1991) *Understanding Everyday Racism. An Interdisciplinary Theory*. London. Sage.
- Folkhälsoinstitutet (2005) *Särbehandlad och kränkt – en rapport om sambanden mellan diskriminering och hälsa*. Rapport R 2005:49. Stockholm. Statens folkhälsoinstitutet.
- Färm, Göran (2006) *Ett europeiskt socialt medborgarskap?* Stockholm. SALTSA/Arbetslivsinstitutet.
- Gonäs, Lena, Plantenga, Janneke & Rubery Jill (1999) *Den könsuppdelade arbetsmarknaden – ett europeiskt perspektiv*. Solna. Arbetslivsinstitutet.
- Hansen, Peo (2000), *Europeans only? Essays on identity politics and the European Union*. Umeå. Department of Political Science Umeå University.
- Hirdman, Yvonne (1994) "Kvinnorna i välfärdsstaten" i Thullberg, Per & Östberg (red.) *Den svenska modellen*. Lund. Studentlitteratur.

- Integrationsverket. *Remissvar till Betänkandet "Samhällets insatser mot hiv/STI – att möta förändring"* (SOU 2004:13) 2004-10-13.
- Johansson, Susanne (2000) *Genusstrukturer och lokala välfärdsmodeller. Fyra kommuner möter omvandlingen av den offentliga sektorn*, Kulturgeografiska institutionen i Uppsala, Uppsala universitet.
- Junestav, Malin (2004) *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstifning 1930–2001*. Uppsala. Uppsala Universitet.
- Kamali, Masoud (1997) *Distorted Integration. Clientization of Immigrants in Sweden*. Uppsala. Uppsala Multiethnics Papers.
- Lewis, Gail (2000) 'Race', *Gender, Social Welfare. Encounters in a Postcolonial Society*. Cambridge. Polity Press.
- Lindberg, Ingemar (1999) *Välfärdens idéer. Globaliseringen, elitism och välfärdstaternas framtid*. Stockholm. Atlas.
- Lindquist, Rafael (2000) *Att sätta gränser. Organisationer och reformer i arbetsrehabilitering*. Umeå. Borea.
- Läkare utan Gränser *Gömda i Sverige. Utestängda från hälso- och sjukvård*. www.lakareutangranser.se/gomda
- Magnusson, Lars & Stråth, Bo (2004) *A European Social Citizenship? Preconditions for futures Policies from a Historical Perspective*. Bryssel. Peter Lang.
- SOU 2001:79 *Välfärdsbokslut för 1990-talet*. Slutbetänkande från Kommittén Välfärdsbokslut. Stockholm. Fritzes.
- SOU 2004:13 *Samhällets insatser mot hiv/STI – att möta förändring*. Socialdepartementet. Betänkande från Hiv/aidsutredningen. Stockholm. Fritzes.
- SOU 2004:110 *Gränskontrolllag – effektivare gränskontroll*. Justitiedepartementet. Gränskontrollutredningen. Stockholm. Fritzes.
- SOU 2005:41 *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Rapport från utredningen om Makt, integration och strukturell diskriminering. Justitiedepartementet. Stockholm. Fritzes
- SOU 2005:66 *Makt att forma samhället och sitt eget liv. Jämställdhetspolitiken mot nya mål*. Slutbetänkande av Jämställdhetspolitiska utredningen. Stockholm. Fritzes.
- SOU 2005:69 *Sverige inifrån. Röster om etnisk diskriminering*. Rapport från utredningen om Makt, integration och struk-

turell diskriminering. Justitiedepartementet. Stockholm. Fritzes.

SOU 2006:2 *Omprövning av medborgarskap*. Justitiedepartementet. Utredningen om omprövning av medborgarskap. Fritzes. Stockholm.

Soysal, Yasemin (2004) *Postnational Citizenship: Reconfiguring the Familiar Terrain*. Syracuse, New York. Campbell Public Affairs Institute.

Utrikesfödda och svenskfödda föräldrars föräldrapenninganvändande

Ann-Zofie Duvander & Stina Eklund¹

Inledning

Föräldraförsäkringen syftar till att alla vuxna individer i Sverige ska kunna kombinera arbete och barn. Detta ska främst uppnås genom en generös föräldrapenning ämnad åt båda föräldrarna. Målet stöds även av arbetsrättslig lagstiftning vilken garanterar föräldrar rätten att vara föräldralediga från anställning. Alla föräldrar som är bosatta i Sverige har rätt till föräldrapenning men ersättningen blir avsevärt högre för de föräldrar som förvärvsarbetar. Föräldrar som förvärvsarbetar kompenseras för inkomstbortfall medan föräldrar utan arbete ersätts på en väsentligt lägre grundnivå. Det finns för alla även stor flexibilitet i hur ersättningsdagar kan användas men en högre ersättning ger naturligtvis större möjlighet att använda denna flexibilitet. En fast anställning med större möjlighet att använda föräldraledighet ökar också denna flexibilitet. Det finns därför skäl att fråga sig om föräldraförsäkringen innebär likvärdiga möjligheter för hela befolkningen och om betald ledighet med barn är lika tillgänglig för utrikesfödda som för svenskfödda föräldrar.

Det främsta skälet att ställa frågan om användningen av föräldrapenningen ser annorlunda ut är att arbetsmarknadssituationen ofta är sämre för utlandsfödda föräldrar än för svenskfödda föräldrar. Utrikesfödda personer har exempelvis oftare tillfälliga anställningar, är oftare arbetslösa och har i genomsnitt även lägre lön än svenskfödda (Integrationsverket, 2005; SCB, 2005). Frågan är om dessa skilda arbetslivsvillkor skapar andra förutsättningar att använda föräldrapenningen.

¹ Ann-Zofie Duvanders & Stina Eklunds bidrag till denna antologi är ett resultat av samarbetet mellan Försäkringskassan och Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.

Eftersom ersättningsbeloppet i föräldrapenningen är beroende av inkomst innan föräldraledighet finns det en inbyggd uppmuntran att förvärvsarbeta innan man skaffar barn. Föräldraledighetslagen (1995:584) gör det också möjligt att återgå till samma arbete efter en föräldraledighet, vilket ger förstärkt trygghet för familjens fortsatta försörjning. De flesta föräldrar följer mönstret att först förvärvsarbeta och sedan få barn (Riksförsäkringsverket, 2001) och de flesta småbarnsföräldrar fortsätter att förvärvsarbeta efter föräldraledigheten (Försäkringskassan, 2005a). Föräldrapenning som uppmuntrar förvärvsarbete är en grundläggande orsak till att Sverige i internationell jämförelse har mycket låg barnfattigdom (Ferrarini, 2003). Men på grund av föräldrapenningens konstruktion hamnar de föräldrar som inte följer mönstret att förvärvsarbeta innan de får barn, eller som har otrygg anställningsform, utanför en stor del av familjernas trygghetssystem. Detta kan ha ekonomiska (och andra) konsekvenser både under barnets första tid och senare under barndomen.

Vidare är utrikesfödda föräldrars användning av föräldrapenningen intressant ur ett jämställdhetsperspektiv. Föräldraförsäkringen infördes bland annat för att öka den reella jämställdheten i arbetslivet och i hemmen genom att ge båda föräldrarna rätt att använda föräldraledighet. Föräldraförsäkringen bygger även på den grundläggande principen att båda föräldrarna har ansvar för barnets uppfostran och utveckling. I regeringens proposition (2000/01:44) om föräldraförsäkring och föräldraledighet poängteras att det för barnets bästa är av stor vikt att båda föräldrarna tidigt etablerar en god kontakt med barnet. Att undersöka könsfördelningen av föräldrapenninganvändande för olika grupper av föräldrar är ett sätt att undersöka hur väl avsikten med föräldraförsäkringen överensstämmer med utfallet. En anledning som av föräldrarna själva ofta nämns till icke jämställt uttag är att de ekonomiska marginalerna inte tillåter ett jämställt uttag mellan föräldrarna (Riksförsäkringsverket, 2003a). Även om det finns forskning som visar att ekonomiska faktorer inte är det enda skälet till ett icke jämställt uttag, bör föräldrarnas uttag delvis kopplas till den ekonomiska situationen och föräldrarnas arbetsmarknadssituation.

Frågan om skillnader i nyttjande av föräldrapenning är viktig ur barnets perspektiv, och har betydelse för barnets levnadsförhållanden. När det gäller exempelvis barns ekonomiska trygghet är den direkt beroende av föräldrarnas situation. Har båda föräldrarna fasta anställningar med acceptabla lönenivåer så ökar barnets eko-

nomiska trygghet under de första levnadsåren. Skillnader i möjligheten att använda föräldrapenning speglar inte enbart föräldrarnas arbetsmarknadsanknytning utan ger även en bild av barnens ekonomiska uppväxtvillkor.

Det finns relativt få tidigare studier om utrikesfödda föräldrars föräldrapenninganvändande och knappast någon som redovisar föräldrar med olika ursprung. De rapporter som tagit upp föräldrars ursprung visar bland annat att det är en betydligt större andel utrikesfödda pappor som inte tar föräldrapenning jämfört med svenskfödda pappor (Riksförsäkringsverket, 2002a), samtidigt som utrikesfödda pappor tar fler föräldrapenningdagar i genomsnitt jämfört med svenskfödda pappor (Riksförsäkringsverket, 1993). Det bör dock betonas att dessa siffror kan vara svåra att jämföra med varandra och med dagsläget då föräldrapenninganvändandet förändras över tid. Vidare genomförde Riksförsäkringsverket år 2003 en intervjuundersökning om föräldrars kunskap om föräldrapenning och föräldraledighet. I undersökningen var bortfallet av utrikesfödda föräldrar stort. Bland de utrikesfödda föräldrar som svarade, men som på grund av det stora bortfallet inte kan antas vara representativa, framkom att de hade mindre kunskaper än de svarande svenskfödda föräldrarna (Riksförsäkringsverket, 2003b).

Denna studie syftar till att ge en bild av hur utrikesfödda föräldrar använder föräldrapenningen och vad som påverkar nyttjandet av försäkringen. Studien är en del av ett påbörjat arbete på Försäkringskassan att kartlägga socialförsäkringsanvändande bland grupper med olika ursprung, bland annat beskrivet i Socialförsäkringsboken 2005 (Försäkringskassan, 2005b). Studien är beskrivande och syftar till att ge ett underlag för vidare forskning och analys. I bakgrunden ges, utöver en beskrivning av föräldrapenningen, ett resonemang kring olika möjliga anledningar till variationen i föräldrapenninganvändandet. Därefter beskrivs tillvägagångssätt och datamaterial varefter resultaten presenteras.

Begrepp och definitioner

I den följande texten kommer vi främst att använda begreppet *utrikesfödd person*. Detta begrepp används oftast i registerstudier för att beteckna en person som är född i annat land än Sverige. I denna studie är födelseländer grupperade till regioner. Ibland kommer vi att använda begreppet *invandrare* i samma betydelse, dvs. en person

som under sin livstid har invandrat till Sverige. Detta begrepp har emellertid i andra sammanhang kopplats till föräldrars födelseland. I denna studie görs inte några sådana tolkningar av begreppet. Den som är en *svenskfödd person*, är född i Sverige oberoende av föräldrarnas ursprung.

Bakgrund

Föräldraförsäkring – kort genomgång

Föräldraförsäkringen omfattar i dag förmånerna föräldrapenning vid barns födelse, tillfällig föräldrapenning och havandeskapspenning. Alla föräldrar bosatta i Sverige har rätt till föräldrapenning som kan användas till och med att barnet är sju år. Som förälder har man alltid rätt att vara ledig från sitt arbete för att använda sina föräldrapenningdagar. När föräldraförsäkringen infördes 1974 innehöll den sex månaders föräldrapenning i samband med barns födelse vilket fritt kunde fördelas mellan föräldrarna. Därefter har antalet föräldrapenningdagar utökats i omgångar och föräldrapenningen var år 1999 femton månader.

År 1995 reserverades en månad för vardera föräldern, en s.k. pappamånad och en s.k. mammamånad. Införandet av denna månad gjorde att *andelen pappor* som nyttjar föräldrapenningdagarna ökade, men *antalet nyttjade dagar* per pappa sjönk (Riksförsäkringsverket, 2003a). Att antalet dagar per pappa sjönk kan ha att göra med att fler mindre motiverade pappor använder försäkringen (Sundström och Duvander, 2002) eller att en norm om att pappor ”ska” använda en månads ledighet skapats (Riksförsäkringsverket, 2002a). År 2002 infördes ytterligare en pappamånad och en mammamånad samtidigt som föräldrapenningen förlängdes med en månad till att omfatta totalt 16 månader.

Sedan år 1998 är ersättningsnivån 80 procent av den tidigare inkomsten.² Taket för den inkomstrelaterade ersättningen är 7,5 basbelopp per år (cirka 24 600 kronor i månaden år 2005). Eftersom lönespridningen ökat under 1990-talet (Fritzell, 2001) har ett ökande antal föräldrar en inkomst som gör att de i praktiken får lägre ersättning från föräldrapenningen än 80 procent av inkomsten. Detta gäller till största del män som generellt har högre

² I mitten av 1990-talet sänktes ersättningsnivån från 90 till 75 procent, för att kort därefter höjas till 80 procent.

lön än kvinnor. Däremot är föräldrapenningen inte alltid den enda ersättningen vid föräldraledighet. En stor del av de förvärvsarbetande föräldrarna har enligt avtal från sin arbetsgivare olika former av ersättning, utöver den de har från Försäkringskassan (Försäkringskassan, 2005c).

De föräldrar som inte förvärvsarbetat 240 dagar innan barnet föds har inte rätt till inkomstbaserad föräldrapenningersättning. De får i stället ersättning på grundnivå (tidigare garantinivå), som i dag (år 2005) är 180 kronor per dag. Under hela 1990-talet var denna ersättning 60 kronor om dagen. Skillnaden i ersättningsnivå mellan 80 procent av inkomsten och grundnivån innebär en stark drivkraft att arbeta innan man väljer att skaffa barn.

Varför skulle föräldrar med olika ursprung använda föräldrapenning på olika sätt?

Det finns flera möjliga anledningar till att utrikesfödda föräldrar kan tänkas använda föräldrapenningen på ett annat sätt än svenskfödda föräldrar. Nedan nämner vi de mest uppenbara utifrån kunskapen som finns i dag. Eftersom denna kunskap är begränsad kan det inte uteslutas att det finns andra faktorer som kan vara lika viktiga.

Vi diskuterar först arbetsmarknadssituation och informations-tillgång. Dessa två faktorer har att göra med institutioner och strukturer som föräldrarna möter i Sverige.

Därefter diskuteras familjestrategier och föräldrars inställning till omsorgen om barnen, vilket kan ses som föräldrarnas svar på föräldrapenningens utformning. Utrikesfödda föräldrar kan både möta en annan sida av svenska institutioner och strukturer (bland annat i hur de blir bemötta), och de kan också svara på samma kontext på ett annat sätt än svenskfödda föräldrar (bland annat beroende på andra erfarenheter i livet). De individuella skillnader som dessutom finns är något som vi inte kan fånga med den statistiska beskrivning vi använder oss av här. De faktorer som nämns här utesluter naturligtvis inte varandra utan kan tillsammans både förstärka och försvaga skillnader i nyttjandet av föräldrapenning.

Arbetsmarknad

Det finns otaliga bevis för att utrikesfödda i de flesta hänseenden har sämre möjlighet att komma in på arbetsmarknaden och att de som får arbeten har sämre villkor (se forskningsöversikt i SOU 2005:56). Exempelvis har utrikesfödda kvinnor och män en högre arbetslöshet än svenskfödda män och kvinnor. Denna arbetslöshet tenderar även att pågå under längre perioder. Speciellt utrikesfödda kvinnor drabbades hårt av den ekonomiska krisen under första hälften av 1990-talet. Vidare har utrikesfödda män och kvinnor oftare tillfälliga anställningar och dessa anställningar tenderar att upphöra och inte att övergå i fasta anställningar. Utrikesfödda har även lägre löner, sämre avkastning på utbildning, de är dessutom oftare anställda i positioner de är överkvalificerade för, samt har mindre möjligheter att nå chefspositioner.

Användningen av föräldrapenningen kan till viss del ses som en återspeglning av detta. Lägre lön, eller frånvaro av löneinkomst, ger automatiskt en lägre ersättning i föräldrapenning. En osäker anställning kan påverka längden på föräldraledigheten, eller om föräldern över huvud taget tar föräldraledigt, då en frånvaro kan riskera den fortsatta anställningen. Detta rör enligt Bekkengen (2002) främst män som till skillnad från kvinnor, ofta har ett val mellan arbete och föräldraledighet. För kvinnor som knappast har något val av att använda föräldraledighet eller inte kan en lång föräldraledighet i stället försvåra återinträdet på arbetsmarknaden. Om kvinnan var arbetslös innan föräldraledigheten är det naturligtvis ännu svårare.

De föräldrar som står utanför arbetsmarknaden hamnar i ett sämre läge än de som har en arbetsmarknadsanknytning i förhållande till socialförsäkringen, vilket kan innebära ytterligare exkludering. Detta fenomen kan beskrivas som en ”spill över diskriminering” och är ett exempel på hur olika delar i livet relaterar till varandra (SOU 2005:41).³

³ Andra exempel på hur arbetsmarknadssituationen påverkar nyttjandet och relationen gentemot socialförsäkringssystemet återfinns exempelvis i Socialförsäkringsboken 2005 (Försäkringskassan, 2005b).

Information

I Försäkringskassans roll som ansvarig för föräldrapenningen ingår att informera och att ge god service till alla medborgare. Föräldrapenningens olika valmöjligheter innebär att den är komplicerad att sätta sig in i och skillnader i försäkringsutnyttjande kan grunda sig i informationssvårigheter. Trots att Försäkringskassan tillhandahåller information om föräldrapenningen på flera sätt och att information finns tillgänglig på olika språk, kan det finnas problem med att få fullständig kunskap om hur försäkringen kan nyttjas. Informationen som tillhandahålls är ofta översiktlig och översatt till ett begränsat antal språk. Dessutom varierar språkkompetensen i kundtjänstmottagningen mellan olika försäkringskassasektorer.

En passiv hållning från Försäkringskassans sida, exempelvis genom att inte aktivt tillhandahålla detaljerad information på olika språk, kan ses som problematisk. En ytterligare problematik är om olika grupper av föräldrar bemöts på olika sätt av Försäkringskassans personal. Föräldrapenningen grundas inte på behovsbedömning, men innebär viss bedömning av den försäkrades rättigheter. Ett flertal studier visar att myndigheter, däribland Försäkringskassan, bemöter utrikesfödda personer annorlunda än svenskfödda (för forskningsöversikt se SOU 2005:56, s. 343–378). Kvalitativa intervjuer tyder dock på att invandrade föräldrar är nöjda med bemötandet från Försäkringskassan (Försäkringskassan, 2005b). I denna studie kommer vi inte att undersöka Försäkringskassans bemötande eller det ansvar myndigheten har för sin utgående information, utan stannar vid att se detta som en faktor som kan tänkas påverka föräldrapenninganvändandet bland svenskfödda och utrikesfödda föräldrar (för vidare diskussion se Försäkringskassan, 2005b).

Familjestrategier

Migration påverkar på olika sätt familjens möjligheter och begränsningar. Ett exempel gäller barnafödandet där vi vet att utrikesfödda kvinnor föder något fler barn under de första åren i Sverige för att sedan få ett mönster likt svenskfödda kvinnors (Andersson, 2001). Arbetsmarknadssituationen tenderar att påverka utrikesfödda kvinnors barnafödande på liknande sätt som svenskfödda kvinnors, även om det finns variationer mellan kvinnor med olika ursprung

(Andersson och Scott, 2005). Vidare vet vi att risken för skilsmässa ökar i samband med migration, men att det finns stora variationer mellan individer med olika födelseländer (Darvishpour, 2003). Kunskapen om hur migration påverkar familjestrategier är dock till stor del begränsad i Sverige.

Vår utgångspunkt är att familjens beteende och strategi troligen påverkar föräldrapenninganvändandet. De flesta väljer att skaffa barn då de uppnått en viss ålder och stabil socioekonomisk status (fast anställning och säker inkomst) vilket speglas i föräldrapenninguttaget. Kvinnor och män som nyligen invandrat kan emellertid stå inför andra överväganden. Det är till exempel möjligt att ett av migration uppskjutet barnafödande genererar ett intensivt föräldrapenninganvändande som inte är ett avbrott i arbetslivskarriären utan ett steg innan denna karriär börjar. En annan anledning till ett högt föräldrapenninganvändande kan vara en osäkerhet kring framtiden, exempelvis gällande om familjen kommer att stanna eller återutvandra.

Inställning till omsorgen om barnen

Oavsett ursprung passar kanske inte föräldraförsäkringens syften och mål alla familjer i Sverige. Föräldraförsäkringens syfte att underlätta kombination av förvärvsarbete och barn utgår från en norm som inte alltid stämmer i familjer med andra preferenser.

För att nyttja föräldraförsäkringen flexibelt, och med hög ersättning, krävs en anpassning till det i Sverige dominerande mönstret av tvåförsörjarfamilj. Emellanåt ses utrikesfödda schablonmässigt som en grupp som inte anpassar sig till detta mönster och inte ställer upp på idén om att föräldrarna ska dela ansvar och arbete gällande barn och förvärvsarbete. Denna bild kan ifrågasättas av flera skäl. Utrikesfödda föräldrar är inte *en* grupp utan föräldrar från en mängd olika sammanhang med olika erfarenheter, vilket gör det omöjligt att generalisera i detta avseende. Variationer i inställning till barn och arbete kan också komma sig av migrationen i sig och att kontakten med svenska institutioner på olika sätt påverkar denna inställning. Dessutom är det inte möjligt att kontrastera mot en "svensk" inställning eftersom just denna fråga är mycket diskuterad och det inte alls råder samstämmighet bland svenskfödda föräldrar. Särskilt leder bilden fel om man ser den svenska situationen som jämförbar då svenskfödda föräldrar som bekant inte använder

föräldrapenningen jämställt. De flesta föräldrar i Sverige är dessutom nöjda med sin sneda fördelning av föräldraledigheten (Riksförsäkringsverket, 2003a).

Det är dock möjligt att föräldrar som är begränsade av ekonomi och andra omständigheter också begränsas i sina möjligheter att följa sin inställning till barn och förvärvsarbete. Walls (2005) kvalitativa studie tyder på en stor anpassning till rådande omständigheter bland invandrade familjer bland annat i Finland.

Är det ett problem att föräldrapenningen används på olika sätt?

En slutsats av ovan resonemang är att användningen av föräldraförsäkringen kan ses som en del av utrikesföddas deltagande i det svenska samhället. Uttag av föräldrapenning till högre ersättning bygger på arbetsmarknadsanknytning. Ett nyttjande av föräldrapenning på ett flexibelt sätt tyder på att man har information om regelverket och att familjens strategier utnyttjar de regler och möjligheter som föräldraförsäkringen är uppbyggd på. En jämn fördelning av föräldraförsäkringen mellan föräldrarna kan bygga på möjligheter att ta jämställt ansvar för barn och arbete. Men är det ett problem om utrikesfödda föräldrar nyttjar föräldrapenningen annorlunda?

En annorlunda användning av föräldrapenningen är problematisk om föräldrapenningen är olika tillgänglig för olika grupper av föräldrar. Detta gäller naturligtvis både för svenskfödda och utrikesfödda föräldrar. En stor del av barns ekonomiska situation bygger, genom föräldrapenningen, på föräldrarnas arbetsmarknadsanknytning och om en del av föräldrarna inte har en sådan anknytning kan det finnas skäl att reflektera över vilka effekter föräldraförsäkringen har för olika grupper av familjer. Om fullständig information om föräldrapenningen inte når alla grupper av föräldrar och detta hindrar deras användning är detta ett problem. Om föräldrapenningen, som är menad som ett stöd för att kunna skaffa barn och ha kvar sin arbetsmarknadsanknytning utestänger vissa grupper från arbetsmarknaden, bör detta ses som problematiskt. Begränsade möjligheter att använda föräldrapenning kan till viss del ses som ett tecken på utanförskap. Det kan även betyda större hinder för utrikesfödda föräldrar än svenskfödda att delta på likvärdiga villkor i samhället.

Denna studie

I denna studie har vi utgått från Försäkringskassans registerdata om användning av föräldrapenning. Till dessa data har information om födelseland, invandringsår, utbildning, inkomst och ålder kopplats.

Studien behandlar utrikesfödda och svenskfödda föräldrar till barn födda 1999 i Sverige och föräldrarnas föräldrapenninguttag fram till det att barnet fyllt fyra år. Noteras bör att svenskfödda föräldrar i denna studie i sin tur kan ha en eller två föräldrar som är utrikesfödda.

Föräldrapenningen kan användas fram till barnets första skolår, men i denna studie mäts användandet efter fyra år eftersom den allra största delen av föräldrapenningen används tidigt i barnets liv (Riksförsäkringsverket, 2004). Detta möjliggör mer aktuella siffror. Det är dock inte det slutgiltiga användandet av föräldrapenningen som beskrivs och skillnader mellan olika grupper kan både komma att minska och öka fram till barnets första skolår.

Studiepopulationen består av de drygt 101 000 barn som föddes i Sverige år 1999. I studien har vi valt att exkludera de observationer där barnet är tvilling eller adopterat, då barnet är född i utlandet, då båda föräldrarna inte invandrat vid barnets födelse, om båda föräldrarna inte är berättigade till föräldrapenning (personer som inte fått uppehållstillstånd), eller om föräldrarna inte har gemensam vårdnad. Alla föräldrar i studien har således vårdnad om sitt barn men alla bor inte ihop fyra år efter barnets födelse. Data om föräldrapenninganvändning kommer från de inmatningar som Försäkringskassan gör av uppgifter från de blanketter med begäran om föräldrapenning som föräldrarna skickar in. Av olika anledningar finns det ibland felaktigheter i dessa inmatningar och vi har i denna studie valt att även exkludera sådana fall. Den aktuella studiepopulationen är 79 919 barn födda i Sverige år 1999.

Fördelen med att använda registerdata över totalpopulationen är att det inte är nödvändigt att göra generaliseringar utifrån urval av föräldrar där utrikesfödda utgör en liten andel. Skillnaderna i analyser av totalpopulationen är i stället faktiska. Den stora datamängden gör det möjligt att fånga upp skillnader som är för små för att upptäckas i ett mindre urvalsmaterial. En annan fördel med registerdata är att informationen inte kan påverkas av möjligheten att föräldrar gör efterkonstruktioner eller helt enkelt inte kommer ihåg hur de använt föräldrapenningen.

Kategoriseringen av de föräldrar som är födda utanför Sverige har följt de riktlinjer för redovisning av statistik över personer med utländsk bakgrund som Statistiska centralbyrån fastställt (SCB, 2002). Även om denna kategorisering som bygger på region kan diskuteras (se exempelvis Försäkringskassan, 2005b) har den valts då kategoriseringen är rekommenderad och därmed främjar jämförelser mellan olika studier. De flesta ursprungsländer är dessutom för små för att redovisas separat. Tabell 1 redovisar kategoriseringen av födelseregioner för denna studie.

Tabell 1. Antal och andel mammor och pappor födda i olika regioner

	Mamma		Pappa	
	<i>Antal</i>	<i>Andel</i>	<i>Antal</i>	<i>Andel</i>
Sverige	66 870	83,67	66 684	83,44
Norden utom Sverige	1 749	2,19	1 729	2,16
EU15 utom Norden	683	0,85	1 011	1,27
Europa ej EU	2 520	3,15	2 316	2,90
Afrika	1 654	2,07	1 876	2,35
Asien	5 590	6,99	5 371	6,72
Nordamerika	170	0,21	212	0,27
Sydamerika	641	0,80	647	0,81
Oceanien	42	0,05	73	0,09
<i>Totalt</i>	<i>79 919</i>	<i>100,00</i>	<i>79 919</i>	<i>100,00</i>

Källa: Försäkringskassans datalager Store.

Som framgår av tabell 1 så är vissa kategorier av föräldrar små och i dessa fall bör man vara försiktig med tolkningar. Av denna anledning kommer vi i den fortsatta texten inte att tolka siffror angående mammor och pappor från Oceanien eftersom grupperna innehåller färre än 100 personer.⁴

⁴ De 15 EU-länderna var de länder som tillhörde EU år 1999.

Finns det några skillnader mellan svenskfödda och utrikesfödda föräldrar angående föräldrapenninganvändande?

Det finns flera aspekter på hur föräldrar använder föräldrapenningen. Denna studie ger en översiktlig bild av föräldrapenninganvändande och några grundläggande aspekter undersöks. Först kartläggs hur stor andel av föräldrarna som använder föräldrapenningdagar och hur många dagar dessa föräldrar använder. Andel föräldrar som tagit ut föräldrapenning visar hur stor andel som någon gång har använt föräldrapenning. Antal dagar visar det genomsnittliga antalet nettodagar som föräldrarna tagit ut till barnet är fyra år. Ett högt uttag av föräldrapenningdagar kan exempelvis bero på att föräldern inte har råd att sprida på dagarna under en längre period, eller att familjen har en osäker framtid i Sverige som ger skäl för ett snabbare uttag av dagarna.

Därefter analyseras hur olika faktorer såsom inkomst och utbildning påverkar hur de använda föräldrapenningdagarna är fördelade mellan mamman och pappan, samt hur många dagar som finns kvar när barnet är fyra år.

Vidare undersöks den dagliga ersättningen som föräldrar får i föräldrapenning. Här undersöks även hur stor andel av föräldrarna som får ersättning på grundnivå. Föräldrar som får ersättning på grundnivå har ofta inte förvärvat arbetat innan föräldraledigheten, särskilt inte under åren närmast barnafödandet. De föräldrar som får låg daglig ersättning har haft lägre lön innan de fått barn i jämförelse med dem som får hög daglig ersättning. En fördjupad analys undersöker hur föräldrarnas och familjens dagliga ersättning påverkas av olika faktorer såsom födelseregion och utbildning.

Vilka föräldrar tar ut föräldrapenning och hur mycket?

I Sverige använder mammor över 80 procent av alla föräldrapenningdagar som används under ett år, trots att numera två månader är reserverade för vardera föräldern. Mamman är vanligtvis den som har huvudansvar för barnet under den allra första tiden, vilket gör det troligt att de allra flesta mammor använder föräldrapenning. Det kan dock finnas olika skäl till varför så inte skulle vara fallet. Ett skäl till att mammor inte tar ut föräldrapenning kan vara om information om föräldrapenningen inte når alla grupper i samhället.

Ett annat kan vara att ekonomiska skäl gör det omöjligt att nyttja föräldrapenningen för mamman.

Efter att en månad reserverades år 1995 för vardera föräldern, ökade andelen pappor som använde föräldrapenning dramatiskt. Innan pappamånaden infördes använde drygt hälften av alla pappor föräldrapenning någon gång under barnets första 8 år, men denna andel steg till knappt 90 procent för pappor som fick barn 1995 (Försäkringskassans datalager Store). Tidigare studier har dock visat att andelen utrikesfödda pappor som använt föräldrapenning varit lägre än andelen svenskfödda pappor. Detta är dock ingen statistik som uppdateras regelbundet och den senaste studien vi känner till rör pappor till barn födda 1996 (Riksförsäkringsverket, 2002a).

Tabell 2. Andel mammor och pappor till barn födda 1999 som använder föräldrapenning under barnets fyra första år samt antal uttagna föräldrapenningdagar i genomsnitt efter föräldrarnas födelseregioner

Födelseregion	Mammor		Pappor	
	Andel	Medel antal dagar	Andel	Medel antal dagar
Sverige	99,3	341	83,4	54
Norden utom Sverige	97,1	340	78,5	57
EU15 utom Norden	91,8	317	71,6	62
Europa ej EU	96,3	351	65,4	53
Afrika	96,9	362	56,8	59
Asien	96,2	350	51,3	70
Nordamerika	94,1	315	60,9	51
Sydamerika	97,7	336	68,3	60
Oceanien	90,5	296	68,5	73

Källa: Försäkringskassans datalager Store.

Som tabell 2 visar tar de allra flesta mammor ut föräldrapenning under barnets första fyra år. De svenskfödda mammorna tar ut föräldrapenning i störst utsträckning, drygt 99 procent har tagit föräldrapenningdagar under barnets första fyra levnadsår. Något lägre andel av mammorna födda i Nordamerika och de 15 EU länderna utom Norden använder föräldrapenningen.

Det genomsnittliga antalet föräldrapenningdagar som mammor födda i olika regioner använder ligger mellan knappt 300 och drygt 360 dagar för de olika grupperna. Flest dagar tar mammor födda i Afrika, Asien och Europa ej EU.

Den största skillnaden är den mellan mammors och pappors användning. Men det framgår även att det finns stora skillnader i hur stor andel pappor från olika födelseregioner som använt föräldrapenning. Bland de svenskfödda papporna har drygt 80 procent använt föräldrapenning medan bara hälften av alla pappor födda i Asien har använt föräldrapenning. En relativt stor andel pappor från de andra nordiska länderna använder föräldrapenning, medan en lägre andel pappor födda i Afrika och Nordamerika använder föräldrapenning.

Även om svenskfödda pappor ofta tar föräldrapenning så tar de, tillsammans med pappor födda i Nordamerika och Europa ej EU, minst antal dagar. Pappor födda i Asien tar föräldrapenning i låg utsträckning, men är samtidigt de som tagit ut flest föräldrapenningdagar.

Familjens uttag

Barnet påverkas av båda föräldrarnas uttag vilket ger anledning att presentera hur stor andel av barn födda i Sverige som har föräldrar som använt föräldrapenning och hur många dagar de har använt. Barnets situation är summerad utifrån de två föräldrarnas användande och födelseregion.

Tabell 3. Andel barn med föräldrar som använder föräldrapenning samt genomsnittligt antal föräldrapenningdagar för barn efter föräldrarnas födelseregion

	Andel		Medel antal dagar	
	Mamma	Pappa	Mamma	Pappa
Sverige	99,9	99,8	382	382
Norden utom Sverige	98,6	98,8	381	385
EU15 utom Norden	95,0	96,9	360	376
Europa ej EU	98,5	98,7	384	388
Afrika	98,9	99,2	392	391
Asien	98,7	98,8	383	387
Nordamerika	97,1	97,2	364	375
Sydamerika	99,7	100	377	383
Oceanien	100	98,6	335	377

Källa: Försäkringskassans datalager Store.

Ovanstående tabell visar att majoriteten av barnen får del av föräldrapenningen oavsett föräldrarnas födelseregion. Endast bland de barn som har minst en förälder född i EU 15 utom Norden finns en något lägre andel användare. Detta kan ha att göra med att dessa föräldrar och barn i vissa fall har återutvandrat utan att anmäla detta, att föräldrarna i vissa fall använder familjestöden från sina hemländer och att de har en relativt hög andel som är egna företagare. En mer detaljerad analys visar att de föräldrar som inte använder föräldrapenning inte kommer från något enstaka land inom EU 15 utan att andelen icke-användare är tämligen jämnt spridda bland dessa länder.

När vi undersöker antal använda föräldrapenningdagar per barn vid fyra års ålder ser vi i tabell 3 att skillnaderna mellan föräldrar med olika ursprung är små. Barn med en mamma och/eller pappa född i Afrika har dock nyttjat något fler dagar.

Vad påverkar användandet av föräldrapenning?

För att undersöka om det finns skillnader i uttagna nettodagar mellan mammor och pappor med olika ursprung som är oberoende av föräldrarnas ålder, utbildning och inkomst, partnerns ursprung, ålder, utbildning och inkomst så har skattningar av Tobit-modeller

genomförts.⁵ Analysen är genomförd på andelen uttagna dagar som mamman respektive pappan har tagit samt andel dagar de tillsammans har kvar att ta ut av totalt möjligt antal dagar, vilket här är 450 dagar. Eftersom andelen dagar inte är beroende av familjens uttagsfrekvens så kommer vi att uttrycka oss i ”antal uttagna föräldrapenningdagar” vilket i detta fall är detsamma som andel av alla dagar. Tabell 4 visar resultaten från skattningar av Tobit-modellerna som undersöker detta och vi ger här en kort beskrivning av de viktigaste resultaten av analysen.

⁵ Tobitmodellen är här en lämplig metod eftersom den även beaktar de föräldrar som inte har tagit ut någon föräldrapenningdag. Estimaten i analysen ska tolkas så att ett positivt (negativt) värde innebär högre sannolikhet att ha tagit ut fler (färre) dagar än referensgruppen. För genomgång av Tobitmodellen se exempelvis Scott Long (1997).

Tabell 4. Tobitanalys av andel uttagna föräldrapenningdagar av föräldrar under de första fyra åren samt andel dagar kvar att ta ut. Barn födda 1999

	Mamma	Pappa	Andel dagar kvar
Mammans födelseregion			
Sverige	Ref	Ref	Ref
Norden utom Sverige	-0,003	0,001	0,003
EU 15 utom Norden	-0,048 **	0,017 *	0,031 **
Europa ej EU	-0,010	0,001	0,013 **
Afrika	0,005	0,001	0,001
Asien	-0,031 **	0,009 *	0,024 **
Nordamerika	-0,065 **	0,028 *	0,037 **
Sydamerika	-0,022 **	0,007	0,018 **
Oceanien	-0,135 **	0,019	0,109 **
Pappans födelseregion			
Sverige	Ref	Ref	Ref
Norden utom Sverige	0,005	0,003	-0,004
EU 15 utom Norden	0,038	-0,007	0,005
Europa ej EU	0,041 **	-0,037 **	-0,013 **
Afrika	0,036 **	-0,050 **	-0,001
Asien	0,053 **	-0,052 **	-0,018 **
Nordamerika	0,045 **	-0,050 **	-0,009
Sydamerika	0,018 *	-0,021 **	0
Oceanien	-0,005	0	-0,004
Mammans ålder	0	0	0,0003 *
Pappans ålder	-0,001 **	0,0003 *	0,001 **
Mamma grundutbildning			
Mamma gymnasieutbildning	-0,002	-0,010 **	0,006 **
Mamma eftergymn. Studier	-0,043 **	0,018 **	0,021 **
Pappa grundutbildning			
Pappa gymnasieutbildning	-0,014 **	0,010 **	0,005 **
Pappa eftergymn. studier	-0,040 **	0,022 **	0,017 **
Mammans inkomst 1998			
Lägsta 25%	-0,045 **	0,037 **	0,015 **
25-50%	Ref	Ref	Ref
51-75%	0,010 **	0,003 *	-0,011 **
75%-	-0,016 **	0,022 **	0 -
Pappans inkomst 1998			
Lägsta 25%	0,031 **	-0,045 **	0,001
25-50%	Ref	Ref	Ref
51-75%	0,005 *	-0,002	-0,002
75%-	0,011 **	-0,030 **	0,011 **
Intercept	0,810 **	0,108 **	0,108 **
N	70620	70620	70620

*=p<0.05 **=p<0.01

Analysen visar att de flesta grupper av utrikesfödda mammor har efter fyra år tagit ut färre föräldrapenningdagar än svenskfödda mammor. Mammans ålder, utbildningsnivå, inkomst samt pappans ursprung, ålder, inkomst och utbildningsnivå har statistiskt säkerställd inverkan på antalet föräldrapenningdagar som mamman tagit ut och när dessa faktorer är kontrollerade för så är skillnaderna mellan mammor med olika födelseregioner mindre (modell utan kontroller är ej visad här). De skillnader som kvarstår är dock statistiskt säkerställda. Resultatet kan tyckas paradoxalt med tanke på att vi tidigare visat att många grupper av utrikesfödda i genomsnitt tagit ut fler föräldrapenningdagar är svenskfödda mammor. Anledningen till att de utrikesfödda mammorna i ovanstående analys tar färre dagar än de svenskfödda är att det finns en högre andel icke-användare bland de utrikesfödda mammorna (se tabell 2). Analysen ovan visar vidare att mammor som har en partner född i Europa ej EU, Afrika, Asien, Nordamerika eller Sydamerika tar fler dagar jämfört med om pappan är svenskfödd. Detta beror troligtvis på att det bland de svenskfödda papporna är vanligare att använda föräldrapenningen och att det därför blir färre dagar kvar till mamman.

Analyserna av pappans uttagna föräldrapenningdagar visar att vissa skillnader mellan pappor med olika födelseregioner kvarstår när hänsyn tas till ålder, utbildning, inkomst och partners bakgrundsvariabler. Dessa skillnader är dock inte så stora och de flesta grupperna av utrikesfödda pappor skiljer sig inte från de svenskfödda papporna. Skillnaderna tenderar att vara mindre än bland mammorna. Även för papporna visar det sig att en utrikesfödd partner påverkar uttaget. Pappan tar ut färre dagar om mamman är född utanför Sverige, EU 15 och Norden.

Då vi övergår till att studera hur många dagar som föräldrarna har kvar att ta ut innan barnet fyller åtta år, så visar det sig att detta är mer beroende av mammans födelseregion än pappans födelseregion. Är mamman utrikesfödd så har föräldrarna fler dagar kvar att ta ut för barnet än om mamman är svenskfödd. Detta överensstämmer med analysen för mammans uttag som visar att utrikesfödda mammorna tagit färre dagar under barnets första fyra år än svenskfödda.

Tid i Sverige och föräldrapenning

För att undersöka om tid i Sverige spelar någon roll för hur föräldrapenningen används har vi analyserat enbart de utrikesfödda mammornas och pappornas uttag av föräldrapenningdagar. Svenskfödda föräldrar har exkluderats för att göra det möjligt att analysera hur invandringsår påverkar antalet uttagna dagar. Analysen visar hur antalet dagar påverkas av tid i Sverige oberoende av mammans respektive pappans födelseregion, deras ålder och utbildning. Resultaten redovisas i tabell 5.

Tabell 5. Tobitanalys av andel uttagna föräldrapenningdagar av utrikesfödda mammor och pappor och andel dagar kvar att ta ut familjerna. Barn födda 1999

	Andel		Dagar kvar	
	Mamma	Pappa	Mamma	Pappa
Födelseregion				
Norden utom Sverige	Ref	Ref	Ref	Ref
EU 15 utom Norden	-0,025 *	0,007	0,016 *	0,011
Europa ej EU	0,011	-0,025 **	0,004	0,004
Afrika	0,021 *	-0,046 **	0,004	0,008
Asien	-0,006	-0,043 **	0,014 **	0,008 *
Nordamerika	-0,045 *	-0,033	0,027	0,004
Sydamerika	-0,003	-0,021 *	0,009	0,011 *
Oceanien	-0,114 **	0,025	0,105 **	0,004
Partner från samma land	Ref	Ref	Ref	Ref
Partner från annat land	-0,006	-0,003	0,004	0,005
Partner från Sverige	-0,030 **	0,003	0,008 *	-0,014 **
Invandrat innan 1988	Ref	Ref	Ref	Ref
1988-91	-0,005	-0,013 **	0,013 **	-0,007
1992-95	0,006	-0,033 **	0,002	-0,016 **
1996-99	-0,006	-0,038 **	0,008	-0,003
Mammans ålder	-0,001	-0,001	0,001 *	0
Pappans ålder	0	-0,001	0	0
Mamma grundutbildning	Ref	Ref	Ref	Ref
Mamma gymnasieutbildn.	-0,004	0	0	0,004
Mamma eftergymn. studier	-0,051 **	0,026 **	0,025 **	0,026 **
Pappa grundutbildning	Ref	Ref	Ref	Ref
Pappa gymnasieutbildning	-0,016 **	0,015 **	0,004	0
Pappa eftergymn. studier	-0,034 **	0,018 **	0,017 **	0,009 *
Mammans inkomst 1998				
Lägsta 25%	-0,040 **	0,040 **	0,009	0
25-50%	Ref	Ref	Ref	Ref
51-75%	0,021 **	-0,004	-0,016 **	-0,011 *
75%-	0,009	0,012	-0,010	-0,005
Pappans inkomst 1998				
Lägsta 25%	0,072 **	-0,069 **	-0,021 **	-0,014 **
25-50%	Ref	Ref	Ref	Ref
51-75%	-0,018 *	0,010	0,005	0,004
75%-	0,006	-0,031 **	0,019 **	0,016 **
Intercept	0,798 **	0,798 **	0,123 **	0,150 **
N	11153	11413	11153	11413

*=p<0.05 **=p<0.01

Analysen visar att hur många föräldrapenningdagar som mamman använder inte verkar påverkas av hur länge hon varit i Sverige. Även när tid i Sverige är med i modellen så finns det skillnader mellan olika grupper av utrikesfödda mammor som inte helt förklaras av ålder, inkomst eller utbildning. Skillnaderna mellan de olika utrikesfödda mammorna är dock till största del svagare än i tidigare analys där jämförelsegruppen var svenskfödda mammor. Analysen ovan visar att om mamman är född i EU 15 eller Nordamerika så tar hon färre föräldrapenningdagar än mammor födda i Norden. I motsats tar mammor födda i Afrika fler dagar. Precis som i analysen där svenskfödda mammor finns med, så tar de mammor som har en svensk partner ut färre föräldrapenningdagar.

Tid i Sverige är däremot en viktig faktor för utrikesfödda pappors uttagsmönster. Pappor som varit i Sverige en kort tid tar färre dagar. En möjlig tolkning är att de pappor som varit i Sverige länge har en tryggare situation på arbetsmarknaden, har större möjlighet att ta till sig information om föräldrapenning och därmed kan livssituationen sägas ha stabiliserats. Trots att analysen kontrolleras för tid i Sverige så tar pappor födda i Europa ej EU, Afrika, Asien samt Sydamerika ut färre föräldrapenningdagar än pappor födda i Norden.

Analysen av antalet föräldrapenningdagar som familjen totalt sett har kvar att ta ut för barnets räkning innan det fyller åtta år, är uppdelade i om det är mamman (första modellen) eller pappan (andra modellen) som är utrikesfödd. Den första modellen visar att om mamman varit i Sverige en längre tid så har familjen fler dagar kvar att ta ut i jämförelse med dem som nyligen invandrat. Vidare har familjen fler dagar att ta ut om pappan är född i Sverige. Den andra modellen visar att för pappans del så har familjen färre dagar kvar att ta ut om pappan kom till Sverige sju till fyra år innan barnet föddes. Om mamman är född i Sverige så har familjen färre dagar kvar att ta ut. Detta kan bero på att större andel mammor födda i Sverige tar föräldrapenning (se tabell 2).

Föräldrars dagliga ersättning

Som tidigare diskuterats har föräldrapenningen en stark koppling till föräldrarnas arbetsmarknadsanknytning. Ju högre lön, desto högre daglig ersättning kan föräldrarna få under föräldraledigheten. I föräldrapenningen finns ett kvalifikationskrav för de första

180 dagarna med föräldrapenning. Föräldern ska under minst 240 dagar i följd innan barnets födelse eller beräknad tid för födelse ha varit försäkrad på inkomstbaserad ersättning. De föräldrar som inte uppfyller kraven för att få ersättning enligt inkomstbortfallsprincipen får i stället ersättning på grundnivå, som år 1999 var 60 kronor per dag. Detta gäller främst föräldrar som inte har haft en stabil arbetsmarknadsanknytning innan de använder föräldrapenning.

Att ha förvärvsarbetat innan föräldraledighet och att ha en inkomstbaserad ersättning ger inte enbart föräldrarna frihet att använda föräldrapenningdagarna som det passar familjens situation. Dessutom ger det familjen en god inkomst under barnets första levnadsår. Att ha ett arbete innan föräldraledigheten gör det i de flesta fall även lättare att efter ledigheten återgå i förvärvsarbete. Detta innebär i sin tur en förstärkt trygghet för familjens framtida försörjning. En analys av ersättningsnivåerna kan därmed visa på systematiska ojämlikheter mellan olika grupper.

Tabell 6 visar andelen mammor födda i olika regioner som enbart tagit föräldrapenningdagar på grundnivå. Tabellen visar även deras genomsnittliga dagliga ersättning under barnets första fyra år samt den genomsnittliga ersättningen för mammor som har ersättning på sjukpenninggrundande nivå, dvs. mammor som genom förvärvsarbete innan föräldraledigheten kvalificerat sig att få en inkomstbaserad ersättning.

Tabell 6. Andel mammor med barn födda år 1999 med ersättning på grundnivå samt genomsnittlig daglig ersättning (sek) under barnets första fyra år efter mammans födelseregion

Födelseregion	Andel med grundnivå	Medelersättning alla mammor	Medelersättning över grundnivå
Sverige	3,6	361,5	372,8
Norden utom Sverige	6,2	351,4	370,9
EU15 utom Norden	17,9	331,7	390,7
Europa ej EU	45,7	193,8	307,0
Afrika	62,8	143,8	285,3
Asien	55,2	165,1	295,0
Nordamerika	33,8	263,4	367,0
Sydamerika	28,2	242,8	314,8
Oceanien	18,4	322,0	381,1

Källa: Försäkringskassans datalager Store.

Mammor födda i Sverige har jämfört med mammor födda utomlands en mycket låg andel som tar föräldrapenning endast på grundnivå. Knappt fyra procent av svenskfödda mammor tar dagar på grundnivå under barnets första fyra år. Även mammor födda i Norden har en relativt låg andel som tar dagar endast på grundnivå, drygt sex procent. Bland mammor födda i Afrika finns högst andel som tar dagar på grundnivå. Närmare två tredjedelar av mammor födda i Afrika tar dagar endast på grundnivå. Det är omkring hälften av mammorna födda i Asien eller Europa ej EU som tar dagar endast på grundnivå.

Mammor födda i Sverige har den högsta dagliga ersättningen tillsammans med mammor födda i Norden och EU 15. Tabellen gör tydligt att mammor födda i Afrika, Asien eller Europa ej EU har en ekonomiskt utsatt situation. I genomsnitt har mammor födda i dessa regioner en ersättning under 200 kronor.

Skillnaden mellan att ha ett arbete som genererar ersättning enligt inkomstbortfallsprincipen och att inte ha det, blir också tydlig i tabellen. Ersättningen är betydligt högre för de flesta mammor som är utrikesfödda om endast mammor med ersättning över grundnivå studeras. För mammor födda i EU 15 utom Norden överstiger exempelvis ersättningen den som svenskfödda mammor får ut i genomsnitt. Ett annat exempel är att ersättningen för mammor födda i Afrika ökar med drygt 140 kronor per dag i genomsnitt, vilket gör en skillnad på drygt 4 000 kronor per månad om mammorna tar föräldrapenning sju dagar i veckan. Det framgår dock, med undantag av EU 15 utom Norden, att skillnaderna i ersättning mellan svenskfödda och utrikesfödda mammor kvarstår även då endast inkomstbaserad ersättning studeras.

Tidigare studier har visat att pappor med låg inkomst eller ingen inkomst oftare inte tar ut föräldrapenning alls (t.ex. Riksförsäkringsverket, 2002a). Detta borde innebära att det är mindre vanligt att pappor jämfört med mammor tar dagar på grundnivå. Tabell 7 visar också att en betydligt lägre andel pappor tar dagar endast på grundnivå jämfört med mammor, men jämförs födelseregioner så uppvisas samma mönster som för mammor. Pappor födda i Sverige har lägst andel som tar dagar enbart på grundnivå, knappt en procent av dessa pappor. Pappor födda i Norden eller EU utom Norden har också en relativt låg andel, strax över en respektive två procent. Liksom för mammor har pappor födda i Afrika, Asien eller Europa ej EU den högsta andelen med dagar på grundnivå. Av dessa pappor tar omkring var tionde dagar endast på grundnivå.

Tabell 7. Andel pappor med barn födda år 1999 med ersättning på grundnivå samt genomsnittlig daglig ersättning (sek) under barnets första fyra år efter pappans födelseregion

Födelseregion	Andel med grundnivå	Medelersättning alla pappor	Medelersättning över grundnivå
Sverige	0,7	483,5	486,5
Norden utom Sverige	1,3	474,0	479,3
EU15 utom Norden	2,2	465,1	474,5
Europa ej EU	9,0	397,0	430,5
Afrika	9,6	371,3	404,1
Asien	10,8	354,6	390,3
Nordamerika	3,9	434,1	449,2
Sydamerika	4,3	404,0	420,3
Oceanien	2,0	481,4	490,0

Källa: Försäkringskassans datalager Store.

När det gäller pappornas dagliga ersättning så är den, liksom för mammorna, en spegelbild av andelen med ersättning endast på grundnivå. Pappor har högre ersättning än mammor, men det finns skillnader mellan pappor med olika ursprung. De svenskfödda papporna har högst ersättning tillsammans med pappor födda i Norden och EU 15 utom Norden.

Skillnaderna mellan pappor födda i olika regioner kvarstår bland dem som har inkomstbaserad ersättning, dvs. ersättning över grundnivå. Den dagliga ersättningen är något högre för dessa pappor, men ökningen är inte lika stor som för mammorna. Detta beror troligtvis på att pappor som inte har ett arbete eller har ett arbete med låg lön, väljer att inte ta föräldrapenning.

Familjens situation

Fördelen med att även se på ersättningsnivåerna för båda föräldrarna är att barnets situation speglas. I sammanhanget bör nämnas att familjens ekonomiska situation även kan vara beroende av andra förmåner och behovsprövade bidrag, exempelvis barnbidrag och bostadsbidrag. Dock ger nedanstående analys en indikation på ekonomiska skillnader mellan familjer med olika ursprung.

Tabell 8 visar andelen barn i familjer med ett föräldrapenninguttag endast på grundnivå utifrån mammans respektive pappans

födelseregion. Tabellen visar också det genomsnittliga ersättningsbeloppet för barnet samt ersättningsbeloppet bland barn där föräldrarna har kvalificerat sig för en inkomstbaserad ersättning.

Tabell 8. Andel med grundnivå samt genomsnittlig daglig ersättning (sek) efter mammans och pappans födelseregion

	Andel med grundnivå		Ersättning för alla barn		Ersättning för de med ers. över grundnivå	
	<i>Mamma</i>	<i>Pappa</i>	<i>Mamma</i>	<i>Pappa</i>	<i>Mamma</i>	<i>Pappa</i>
Sverige	1,3	1,4	372,9	372,4	377,1	376,8
Norden u.						
Sverige	3,1	3,1	366,3	359,3	376,4	369,0
EU15 u. Norden	8,2	6,0	356,7	359,7	384,7	379,5
Europa ej EU	23,8	23,0	218,6	225,4	269,2	275,6
Afrika	34,0	30,1	168,6	190,4	225,6	247,3
Asien	32,1	33,7	192,8	186,9	256,8	252,7
Nordamerika	17,1	11,8	308,4	316,3	361,3	351,7
Sydamerika	12,3	12,8	274,5	274,8	304,7	306,4
Oceanien	11,9	6,9	360,3	381,8	400,9	405,8

Tabellen visar att skillnaderna mellan familjer där föräldrarna är födda i olika regioner kvarstår också när föräldrarnas gemensamma uttag studeras. För barn med mamma och/eller pappa född i Sverige tas en mycket låg andel dagar endast på grundnivå. Även för barn med föräldrar födda i Norden tas en relativt låg andel dagar endast på grundnivå, drygt tre procent. För barn med mamma eller pappa född i Afrika eller Asien har omkring en tredjedel dagar endast på grundnivå.

Tabellen visar även att den genomsnittliga ersättningen efter föräldrarnas födelseregion följer det mönster som vi tidigare konstaterat. För barn med svenskfödda föräldrar är ersättningen högst. För barn med föräldrar födda i Afrika och Asien är ersättningen lägre än för andra regioner. På samma sätt som att mammans respektive pappans ersättning är högre när de har en inkomstbaserad ersättning så är beloppen högre även ur familjens perspektiv, men skillnaden mellan regionerna kvarstår.

Vad påverkar den dagliga ersättningen?

För att ta reda på om skillnader i daglig ersättning mellan föräldrar med olika födelseregioner kvarstår oberoende av faktorer såsom ålder, inkomst och utbildning har skattningar av Tobit-modeller genomförts. Den dagliga ersättningen har i denna analys logaritmerats för att fördelningen ska anpassas till analysmetoden och ge mer tillförlitliga resultat. Analysen visas i tabell 9 och redovisar effekter på mammans, pappans och familjens dagliga ersättning.

Tabell 9. Tobitanalys av daglig ersättning av föräldrapenning för barn födda 1999

	Mamma		Pappa		Barn	
Födelseregion mamma:						
Sverige	Ref		Ref		Ref	
Norden utom Sverige	-0,041	**	-0,002		-0,030	**
EU 15 utom Norden	-0,203	**	0,013		-0,118	**
Europa ej EU	-0,621	**	-0,104	**	-0,470	**
Afrika	-0,824	**	-0,062	**	-0,620	**
Asien	-0,618	**	-0,091	**	-0,446	**
Nordamerika	-0,522	**	0,055		-0,316	**
Sydamerika	-0,372	**	-0,030		-0,256	**
Oceanien	-0,371	**	0,035		-0,264	**
Födelseregion pappa:						
Sverige	Ref		Ref		Ref	
Norden utom Sverige	-0,029	*	-0,019		-0,022	*
EU 15 utom Norden	-0,085	**	-0,081	**	-0,84	**
Europa ej EU	-0,288	**	-0,165	**	-0,305	**
Afrika	-0,317	**	-0,212	**	-0,308	**
Asien	-0,475	**	-0,308	**	-0,464	**
Nordamerika	-0,180	**	-0,126	**	-0,181	**
Sydamerika	-0,274	**	-0,191	**	-0,241	**
Oceanien	-0,108		-0,136	*	-0,092	
Mammans ålder	0,028	**	0,004	**	0,022	**
Pappans ålder	-0,005	**	0		-0,002	**
Mamma grundutbildning	Ref		Ref		Ref	
Mamma gymnasieutbildning	0,324	**	0,080	**	0,250	**
Mamma eftergymnasiala studier	0,434	**	0,104	**	0,362	**
Pappa grundutbildning	Ref		Ref		Ref	
Pappa gymnasieutbildning	0,098	**	0,097	**	0,101	**
Pappa eftergymnasiala studier	0,143	**	0,183	**	0,156	**
Intercept	4,697	**	5,810	**	4,942	**
N	70501		57401		71 051	

*= $p < 0,05$ **= $p < 0,01$

Analysen visar att om mamman är utrikesfödd så har hon lägre daglig ersättning i föräldrapenning än om hon är född i Sverige. Detta gäller oberoende av mammans utbildning och ålder samt pappans födelseregion, utbildning och ålder. En svenskfödd pappa tenderar att vara förknippat med att mamman får högre ersättning i jämförelse med om pappan är utrikesfödd.

Även för pappans del så påverkar hans födelseregion den dagliga ersättningens storlek, men skillnaderna mellan regioner är inte lika stor som för mammor. Är pappan utrikesfödd så är hans dagliga ersättning lägre jämfört med svenskfödda pappor. Till skillnad från analysen av mammans ersättning så har partnerens födelseregion inte lika generell effekt på pappans ersättning.

Båda föräldrarnas födelseregion påverkar familjens totala dagliga ersättning från föräldrapenningen, även då analysen är kontrollerad för föräldrarnas utbildning och ålder. Är föräldrarna utrikesfödda så är ersättningen lägre jämfört med om föräldrarna är svenskfödda. Resultatet ger en indikation på att många barn med utrikesfödda föräldrar har en annan ekonomisk situation än barn med svenskfödda föräldrar.

Tid i Sverige och daglig ersättning

För att studera om tiden i Sverige påverkar familjens totala dagliga ersättning har vi gjort analyser endast för utrikesfödda mammor och pappor. Analysen visar hur den dagliga ersättningen påverkas av tid i Sverige oberoende av mammans och pappans födelseregion, deras ålder eller utbildning. Analyser har gjorts på mammans respektive pappans ersättning men eftersom de visar på liknande resultat så redovisas nedan enbart analysen av hur familjens totala ersättning i föräldrapenning för barnets räkning påverkas av invandringsår. Resultaten visas i tabell 10.

Tabell 10. Tobitanalys av familjens dagliga ersättning i föräldrapenning för barn födda 1999. Enbart utrikesfödda föräldrar

	Mamma		Pappa	
Födelseregion:				
Norden utom Sverige	Ref		Ref	
EU 15 utom Norden	-0,182	**	-0,179	**
Europa ej EU	-0,462	**	-0,441	**
Afrika	-0,636	**	-0,608	**
Asien	-0,619	**	-0,678	**
Nordamerika	-0,348	**	-0,245	**
Sydamerika	-0,398	**	-0,413	**
Oceanien	-0,420	**	-0,226	*
Partner från samma land	Ref		Ref	
Partner från annat land	0,055	**	0,079	**
Partner från Sverige	0,339	**	0,416	**
Invandrat innan 1988	Ref		Ref	
Invandrat 1988-1991	-0,130	**	-0,194	**
Invandrat 1992-1995	-0,451	**	-0,408	**
Invandrat 1996-1999	-0,742	**	-0,455	**
Mammans ålder	0,012	**	0,037	**
Pappans ålder	-0,006	**	-0,022	**
Mamma grundutbildning	Ref		Ref	
Mamma gymnasieutbildning	0,247	**	0,306	**
Mamma eftergymnasiala studier	0,446	**	0,409	**
Pappa grundutbildning	Ref		Ref	
Pappa gymnasieutbildning	0,191	**	0,110	**
Pappa eftergymnasiala studier	0,237	**	0,202	**
Intercept	5,272	**	5,024	**
N	11 601		11 722	

*= $p < 0.05$ **= $p < 0.01$

Analysen visar att ju kortare tid mamman bott i Sverige, desto lägre ersättning har familjen i föräldrapenning. Resultatet beror troligtvis på att mammor som varit i Sverige längre tid hunnit etablera sig på arbetsmarknaden i större utsträckning. Vi kan även konstatera att ersättningen i familjen är lägre om mamman är född utanför Norden.

Eftersom vi undersöker familjens totala ersättning är en påverkan av partnern logisk och analysen ovan visar att partnerns ursprung påverkar familjens ersättning. Är pappan född i Sverige eller i ett annat land än mamman så har familjen högre gemensam

ersättning i föräldrapenning, där den positiva effekten är större om pappan är född i Sverige.

Även pappans tid i Sverige påverkar den dagliga ersättningen för familjen på så sätt att ersättningen är högre ju längre tid pappan varit i Sverige. Pappans födelseregion påverkar dock familjens totala ersättning i föräldrapenning även vid kontroll av tid i Sverige. Är pappan född utanför Norden så har familjen lägre ersättning. Liksom för mamman så har det för pappans del en positiv inverkan på ersättningen om han har en partner från ett annat land än han själv. Är mamman född i ett annat land än pappan så påverkar det ersättningen positivt. Är mamman född i Sverige har det ännu starkare positiv effekt på den dagliga ersättningen.

Diskussion

Den främsta slutsatsen i denna studie är att det finns stora skillnader i hur föräldrar i Sverige med olika ursprung använder föräldrapenningen. Vi har mätt användandet på olika sätt och det mest grundläggande måttet är vilka som använder föräldrapenning. Den absolut största majoriteten av barn födda i Sverige har minst en förälder som använt föräldrapenning. Det är i första hand mammor som använder föräldraledighet, medan det finns större variation i nyttjandet bland pappor. Exempelvis använder drygt 80 procent av svenskfödda pappor föräldrapenning jämfört med drygt hälften av pappor födda i Asien. Pappor födda i Asien som använder föräldrapenning använder dock fler dagar än svenskfödda pappor. Bland mammorna använder över 99 procent av svenskfödda mammor föräldrapenning medan bara 92 procent av mammor födda i EU 15 utom Norden använde föräldrapenning. De mammor som använde flest dagar under de fyra första åren är mammor födda i Afrika.

Skillnaderna i föräldrapenninganvändande bland både mammor och pappor påverkas av utbildningsnivå, inkomstnivå, den andra förälderns inkomst och utbildning, ålder samt hur länge föräldern varit i Sverige. Trots detta kvarstår skillnader som är oberoende av ovanstående faktorer. Resultaten visar att födelseland har betydelse för hur föräldrar använder föräldrapenning.

En viktig förklaring till variation i pappornas användande är pappornas situation på arbetsmarknaden. Utrikesfödda pappor har mindre stabil anknytning till arbetsmarknaden än svenskfödda pappor och valet kan då bli att avstå från att ta föräldrapenning.

Detta kan jämföras med att mammor med lika dålig situation på arbetsmarknaden inte avstår från föräldrapenningen i samma utsträckning. Skillnaderna kan tolkas i termer av att mammor inte har något val gällande föräldraledighet medan pappor fortfarande står inför ett sådant val (se Bekkengen, 2002).

Det finns även stora skillnader i den ekonomiska ersättningen från föräldrapenningen mellan familjer med olika ursprung. Bland barn med föräldrar födda i Afrika eller i Asien har ungefär en tredjedel av föräldrarna endast fått ersättning på grundnivå under de fyra första åren. Bland barn med föräldrar födda i Sverige är andelen omkring en procent. När enbart mammornas ersättning studeras så har nästan två tredjedelar av mammor födda i Afrika och mer än hälften av mammor födda i Asien endast fått ersättning på grundnivå under barnets första fyra år. Andelen pappor som tar ut föräldrapenning endast på grundnivå är knappt en procent för svenskfödda pappor, medan det bland pappor födda i Asien är drygt tio procent som tar föräldrapenning på grundnivå. Föräldrapenningen är nära knuten till förvärvsarbete och att få ersättning på grundnivå innebär att föräldrarna innan barnets födelse inte har förvärvsarbetat tillräckligt för att kunna basera föräldrapenningen på den tidigare inkomsten. En konsekvens av detta är att föräldrarnas situation på arbetsmarknaden har en direkt ekonomisk påverkan på barnens första levnadstid.

Grundnivån i föräldrapenningen och föräldraförsäkringen syftar inte direkt till det ursprungliga målet om att göra det möjligt att kombinera familj och förvärvsarbete. År 1999 var denna ersättning 60 kronor om dagen och i dag (år 2005) är ersättningen 180 kronor och Föräldraförsäkringsutredningen (SOU 2005:73) har föreslagit en höjning till 230 kronor. I dag innebär grundnivån nästan 5 500 kronor i månaden och om förslaget går igenom cirka 7 000 kronor i månaden i skattepliktig inkomst. Att så många kvinnor använder föräldrapenning på grundnivå ger anledning att ifrågasätta försäkringens funktionssätt samt om dess koppling till arbetsmarknaden fungerar såsom det är tänkt.

Även när den genomsnittliga dagliga ersättningen bland dem som får ersättning över grundnivå jämförs så finns det stor variation beroende på var barnens föräldrar är födda. Föräldrar födda i Afrika eller Asien har tillsammans nästan 200 kronor lägre ersättning per barn och dag jämfört med föräldrar födda i Sverige. Stora skillnader kvarstår även oberoende av föräldrarnas utbildningsnivå, ålder, den andra förälderns ursprung samt hur länge föräldern varit

i Sverige. Detta visar att även de utrikesfödda föräldrar som förvärvsarbetat tidigare har en sämre ekonomisk situation under föräldraledigheten baserad på deras lägre löneläge jämfört med svenskfödda föräldrar.

De skillnader i ersättningsnivå som redovisats är till största del en spegling av föräldrars situation på arbetsmarknaden och visar därmed hur instabiliteten på arbetsmarknaden drabbar vissa grupper hårdare än andra. Föräldraförsäkringssystemet bygger på en arbetsmarknad bestående av fasta heltidsjobb med rimligt löneläge och kan nyttjas flexibelt av de föräldrar som har en sådan situation. För dessa föräldrar fungerar även föräldrapenningens försäkringsmässiga utformning. Om och när kvinnor och män vill skaffa barn så får de ersättning för en del av den inkomstförlust som föräldraledighet innebär. Föräldraledighetslagen innebär också rätt att efter föräldraledigheten återgå till förvärvsarbete, vilket tryggar familjens långsiktiga försörjning. Det är även så att människor i stor utsträckning anpassar sig efter de samhällssystem som finns och stora delar av befolkningen handlar efter denna försäkringstanke, vilket bl.a. visar sig genom att de flesta kvinnor och män har en säker inkomst innan de får barn (Riksförsäkringsverket, 2001). En trolig tolkning av resultaten i denna studie är dock att hindren på arbetsmarknaden är så stora för vissa grupper att det inte är möjligt att anpassa sig för att kunna nyttja föräldrapenningen effektivt.

Det är dessutom möjligt att för många utrikesfödda föräldrar, främst mammor, kan föräldraledigheten innebära en ökad utsatthet i arbetslivet. En utsatt situation på arbetsmarknaden kan förstärkas ytterligare när invandrade kvinnor väljer att bli föräldrar, vilket generellt sett försämrar möjligheterna på arbetsmarknaden. Chanserna till förvärvsarbete för de som inte tidigare haft ett arbete kan tänkas minska än mer av en lång period utanför arbetsmarknaden, vilket föräldraledigheten innebär. Vid mer än ett barn kan det röra sig om flera år då man inte söker arbete. En möjlig tolkning är att en föräldrapenning som är till stor hjälp för de flesta föräldrar kan vara ett hinder för föräldrar med redan tidigare instabil position på arbetsmarknaden. En tolkning är att systemets utformning vidmakthåller och i viss mån fördjupar den ojämlikhet som finns på arbetsmarknaden.

Barnet påverkas i sin tur av föräldrarnas situation vad gäller tillgång till arbete. Ekonomisk knapphet innebär att leva utan marginaler och därmed också utan trygghet. Risken är stor att ekonomisk utsatthet för barn med två utrikesfödda föräldrar pågår under

en längre period, vilket har en större negativ påverkan på barnets levnadsstandard än vad en kortvarig ekonomisk utsatthet har. Det är problematiskt att ekonomisk utsatthet är koncentrerad till barn med utländsk bakgrund då ojämlika villkor i barndomen kan bädda för långsiktiga negativa konsekvenser när det gäller möjligheter till utbildning och etablering på arbetsmarknaden (för diskussion och forskningsöversikt se SOU 2001:55).

Att höja grundnivån i föräldrapenningen är ett sätt att förbättra den ekonomiska situationen för de familjer där föräldrarna har en svag anknytning till arbetsmarknaden. Att göra föräldrapenningen till ett försörjningsstöd kommer dock i konflikt med föräldraförsäkringens syfte att möjliggöra kombinationen förvärvsarbete och familj. En höjning av grundnivån kan förbättra stora gruppers ekonomiska situation under föräldraledigheten, men samtidigt försvaga drivkraften till arbete vilket kan leda till att dessa föräldrar får ännu svårare att få arbete efter föräldraledigheten. Eftersom vi i analysen sett att kvinnor oftare använder föräldrapenning på grundnivå så kommer en höjd grundnivå främst att påverka kvinnors situation.

Frågan är om en föräldraförsäkring ska bära kostnaden för att det är så många som står utanför arbetsmarknaden. De problem som finns för invandrade män och kvinnor att delta på arbetsmarknaden är grunden till att deras barn kan få en ekonomiskt utsatt situation i början och även senare i barndomen. Den politiska frågan är här hur ekonomisk trygghet kan skapas för alla familjer utan att det leder till en långvarig exkludering av vissa grupper från arbetsmarknaden.

Referenser

- Andersson, Gunnar & Scott, Kirk (2005) "Labour-market status and first-time parenthood: The experience of immigrant women in Sweden, 1981–97", *Population Studies*; 59 (1):21–38.
- Andersson, Gunnar (2001) "Childbearing patterns of foreign-born women in Sweden", MPIDR working paper WP 2001-011, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock.
- Bekkengen, Lisbeth (2002) *Man får välja – om föräldraskap och föräldraledighet i arbetsliv och familjeliv*, doktorsavhandling, Karlstad universitet, Malmö: Liber.
- Darvishpour, Mehrdad (2003) *Invandrarkvinnor som bryter mönstret. Hur makt och förskjutningen inom iranska familjer i Sverige påverkar relationen*, doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Ferrarini, Tommy (2003) *Parental leave institutions in eighteen post-war welfare countries*, doktorsavhandling, Institutet för social forskning, Stockholms universitet.
- Fritzell, Johan (2001) "Inkomstfördelningens trender under 1990-talet", i Fritzell, Johan & Palme, Joakim (red.) *Välfärdens finansiering och fördelning*, (SOU 2001:57).
- Försäkringskassan (2005a) *Vägen ur föräldraledigheten*, Eklund, Stina, Redovisar 2005:7 Försäkringskassan.
- Försäkringskassan (2005b) *På gränsen till trygghet*, Socialförsäkringsboken 2005, Försäkringskassan.
- Försäkringskassan (2005c) *Socialförsäkringstaket och föräldralön – ekonomi vid föräldraledighet*, Analyserar 2005:7, Försäkringskassan.
- Integrationsverket (2005) *Statistikerapport 2004 – statistisk uppföljning av Rapport Integration 2003*, Integrationsverket.
- Regeringens proposition (2000/01:44) *Föräldraförsäkring och föräldraledighet*.
- Riksförsäkringsverket (1993) *Vilka pappor kom hem? En rapport om uttaget av föräldrapenningen 1989 och 1990 för barn födda 1990*, RFV Informerar Statistisk rapport Is-R 1993:3, Riksförsäkringsverket.
- Riksförsäkringsverket (2001) *När har vi råd att skaffa barn?*, Duvander, Ann-Zofie & Olsson, Sten, RFV Analyserar 2001:8, Riksförsäkringsverket.

- Riksförsäkringsverket (2002a) *Spelade pappamånaden någon roll?*, Nyman, Håkan & Pettersson, Joakim, RFV Analyserar 2002:14, Riksförsäkringsverket.
- Riksförsäkringsverket (2002b) *Brinnande dagar – en studie om föräldrapenningdagar som inte tas ut*, Holmberg, Maria, RFV Analyserar 2002:12, Riksförsäkringsverket.
- Riksförsäkringsverket (2003a) *Mamma, pappa, barn – Tid och pengar*, Berggren, Stina & Duvander, Ann-Zofie, Socialföräkringsboken 2003, Riksförsäkringsverket.
- Riksförsäkringsverket (2003b) *Mamma vet bäst. En kunskapsmätning om föräldrapenning och föräldraledighet*, Pettersson, Joakim, RFV Analyserar 2003:19, Riksförsäkringsverket.
- Riksförsäkringsverket (2004) *Flexibel föräldrapenning – hur mammor och pappor använder föräldraförsäkringen och hur länge de är föräldralediga*, Berggren, Stina, RFV Analyserar 2004:14, Riksförsäkringsverket.
- SCB (2002:3) *Meddelande i samordningsfrågor för Sveriges officiella statistik, Personer med utländsk bakgrund, riktlinjer för redovisning i statistiken*.
- SCB (2005) *Tillsammans – integration i svenska samhället*, Befolkning och välfärdsstatistik, Statistiska centralbyrån.
- Scott Long, J. (1997) *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variables*. London: SAGE Publications Ltd.
- SFS Föräldraledighetslag (1995:584).
- SOU 2001:55 *Barns och ungdomars välfärd*, antologi från Kommittén Välfärdsbokslut.
- SOU 2005:41 *Bortom Vi och Dom – teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- SOU 2005:56 *Det Blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*, betänkande från utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet.
- SOU 2005:73 *Reformerad föräldraförsäkring*, betänkande av Föräldraförsäkringsutredningen.
- Sundström, Marianne & Duvander, Ann-Zofie (2002) "Gender division of childcare and the sharing of parental leave among new parents in Sweden", *European Sociological Review*, 18: 433–447.
- Wall, Karin (2005), "Immigrant Families: Managing Work and Care for Young Children in Five European Countries

(Finland, France, UK, Italy, Portugal)”, paper presented at ESA Research Network on Families and Intimate Lives, Interim meeting – ICS, 3–4 March 2005, University of Lisbon.

”Invandrare” i svensk hiv- och aidspolicy 1985–2005: Från kulturpluralism till neo-assimilering¹

Inledning

I introduktionen till *Global AIDS: Myths and Facts – Tools for Fighting the AIDS pandemic* skriver forskaren och aidsaktivisten Paul Farmer (2003: xviii) att ett av de svåraste hindren för att nå en bred uppslutning i kampen mot aids är alla myter som omgärdar sjukdomen. Med myter refererar han dock inte till föreställningar om aids i så kallade traditionella samhällen eller olika samhällens uppfattningar om sjukdom och hälsa generellt. När det gäller aids, menar Farmer, är det snarare de myter som florerar bland medicinska experter, beslutsfattare, hälsoinformatörer och den rika världens breda allmänhet som är problemet. Myterna gäller allt från att motorn i aids-pandemin skulle vara vissa gruppers promiskuösa beteende till att medicinsk behandling inte skulle kunna fungera i resurssvaga miljöer.

Ett centralt element i denna mytbildning är kopplingen mellan risktagande i sexuella relationer och olika identiteter. I stället för att fokus hamnar på säkra och osäkra praktiker (säkrare sex, kondom användande, rena sprutor) görs automatiska kopplingar mellan vissa identiteter (”afrikaner”, ”narkomaner”, ”homosexuella män”) och risk för hiv-smitta.² Det är med intresse för sådana mytbild-

¹ Jag vill tacka Diana Mulinari, Erik Olsson, Peo Hansen, Marianne Winter Jørgensen och Paulina de los Reyes som har läst och kommenterat denna text.

² Några kommentarer kring begreppsdefinitioner: Trots att det är ett omtvistat begrepp - framförallt inom den medicinska forskningen - har jag valt att använda mig av begreppet aids eftersom det fortfarande har ett starkt symboliskt och kulturellt värde. Jag använder också genomgående hiv-begreppet även då jag diskuterar tidsperioden innan det var fastställt att det rörde sig om ett virus, eller då viruset gick under andra namn (vanligast HTLV-III). Det är också värt att påpeka att hiv inte med exakthet kan kallas en sexuellt överförbar sjukdom (STD) eftersom hiv-viruset även har andra smittvägar (via blod och från mor till barn). Vidare vill jag understryka att begrepp som ”invandrare”, ”narkomaner”, ”prostituerade” inte är mina begrepp utan att de refererar till myndigheternas kategoriseringar. Likaså använder jag begreppet ”säkrare sex” som det refereras till i den allmänna debatten, d.v.s. praktiserandet av sex som avsevärt minskar risken att bli utsatt för en smittsam sjukdom. Jag instämmer dock i den feministiska kritik som påpekar att ”säkrare sex” borde sträcka sig

ningar och dess effekter som jag i detta kapitel granskar hiv/aids-policyutvecklingen i Sverige. Mer specifikt undersöks, med hjälp av diskursanalys, hur kategorin "invandrare" gestaltas i policydokument, handlingsplaner och informationsmaterial från myndigheter och andra officiella instanser. Syftet med kapitlet är att på så sätt studera hur föreställningar om "ras"/etnicitet artikuleras i svensk hiv- och aidspolicy.

Kapitlet följer policyutvecklingen kronologiskt från 1985 till 2005 och gör ett antal nedslag. Kapitlet innefattar fem delar. Efter inledande kommentarer om vilken empiri samt vilka metodologiska och teoretiska utgångspunkter kapitlet vilar på (del 1), följer en relativt omfattande bakgrundskildring (del 2). Dess omfattning tjänar två syften. Dels konkretiseras det teoretiska angreppssättet, dels utgör det en fond mot vilken den efterföljande empiriska genomgången av materialet kan tolkas. Del 3 beskriver och analyserar hur kategorin invandrare gestaltas under de första årens policyutveckling, medan del 4 behandlar policyutvecklingen det senaste decenniet och pekar på vilka förändringar som har skett. Genom det kronologiska angreppssättet synliggörs hur "invandrare" i policydiskursen växer fram och gestaltas som en alltmer hotfull riskgrupp från att till en början ha varit en tämligen osynlig kategori. Kronologin synliggör också ett diskursivt skifte från ett "kulturpluralistisk" förhållningssätt till något som skulle kunna begreppsliggöras som "neo-assimilering". I en avslutande diskussion (del 5) kopplas detta skifte till andra strukturella förändringar i det svenska samhället.

Val av empiri

1985 tillsattes AIDS-delegationen av den dåvarande regeringen. AIDS-delegationen bestod av företrädare från samtliga riksdagspartier, Socialstyrelsen, dåvarande Statens bakteriologiska laboratorium, Landstingsförbundet, Kommunförbundet samt ett antal experter och forskare. Ordförande var socialminister Gertrud Sigurdsen. Delegationen hade i uppgift att samordna bekämpningen av aids. Delegationen publicerade en rad rapporter, utformade kampanjer och lade upp riktlinjer för regeringens långsiktiga arbete mot hiv/aids. 1992 övertogs AIDS-delegationens uppgifter

längre än så, och till exempel även innefatta avsaknad av psykiskt och fysiskt våld i sexuella relationer (Richardson 2000).

av det då nybildade Folkhälsoinstitutet. Folkhälsoinstitutet ombildades 2001 till Statens Folkhälsoinstitut och fick tydligare myndighetsuppgifter samt rollen som ett nationellt kunskapscentrum. Enligt ett särskilt regeringsuppdrag fick Statens Folkhälsoinstitut fortsatt ansvar för det hivpreventiva arbetet vilket sedan dess organiseras i projektform eftersom det faller något utanför myndighetens egentliga uppgifter (SOU 2004: 246–252).

Det empiriska underlaget för detta kapitel består av rapporter, informationsbroschyrer och policydokument från AIDS-delegationen, Socialstyrelsen och Folkhälsoinstitutet/Statens Folkhälsoinstitut, inklusive tidskriften *hiv-aktuellt* från 1988 och framåt. Jag har även granskat ett urval av propositioner, lagar och föreskrifter på smittskyddsområdet, samt den statliga utredningen *Samhällets insatser mot hiv/STI: att möta förändring från 2004*. Vid några tillfällen har jag även undersökt och jämfört med representationer av aids i media samt i material från Riksförbundet för sexuellt likabehandling (RFSL) och andra frivilligorganisationer.

Det bör också nämnas att hiv/aids är en fråga som sträcker sig väl utanför folkhälso- och vårdsektorns policyområden. Det gäller inte minst i dag då det "globala" utgör ett centralt tema i aidsdebatten. Givet detta inlemmas hiv/aidsfrågan i en rad andra policyområden. I relation till konstruktionen av "invandrare" i hiv- och aidspolitiken har exempelvis säkerhets-, bistånds- och migrationspolitiska aspekter fått en alltmer central betydelse. Sådana aspekter har dock hamnat utanför artikelns empiriska avgränsning, även om jag stundtals berör frågor som kan sägas ligga på "gränsen". Detta gäller till exempel hälsovårdsinsatser för asylsökande.

Teoretiska och metodologiska utgångspunkter

Det empiriska materialet har analyserats med hjälp av diskursanalys. Det innebär att jag fokuserar på återkommande utsagor, artikuleringar och representationer av "invandrare", och undersöker vilken innebörd begreppet "invandrare" tilldelas samt hur detta ser ut att påverka de åtgärder som olika myndigheter förespråkar. Mer specifikt undersöks om, när eller hur "invandrare" och flyktingar kopplas till risk och säkerhet i sexuella relationer.

Valet av metod indikerar även min teoretiska utgångspunkt. Min ansats är socialkonstruktivistisk vilket innebär att jag förstår "ras"/etnicitet som en produkt av sitt sociala, kulturella, politiska

och ekonomiska sammanhang. Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips (2000) framhåller att *kampen om betydelsebildning* är central i diskursteorin. Ett fokus för diskursanalysen kan därför vara att identifiera hur och när en viss betydelse eller förståelse erhåller större genomslagskraft än en annan. Härigenom åskådliggörs hur uppfattningar som framstår som "självklara", "normala", "naturliga" eller "sanna" i en viss historisk och politisk kontext kan förlora sitt värde i ett annat sammanhang. Genom kapitlets kronologiska upplägg synliggör jag ett sådant diskursivt skifte i hur "invandrare" framställs. Jag visar också hur kategorin "invandrare" blir allt mer närvarande i den generella hiv/aidsdiskursens problemfokusering. Dessa diskursiva förskjutningar illustrerar etnicitetens föränderliga natur.

Ur ett socialkonstruktivistiskt perspektiv ses således representationer av etniska och andra identitetskategorier som *konstituerande*, snarare än avspeglade en redan existerande verklighet. Det innebär också att olika identiteter (kvinna, man, svensk, invandrare, heterosexuell, homosexuell) inte tas för givna utan att de snarare utgör något som måste undersökas närmare, som empiriska frågor. Det kan också vara värt att nämna att jag utgår från den diskursanalytiska inriktning som betecknas som kritisk, vilket i detta sammanhang ska förstås som att diskurser kan ha ideologiska effekter som fungerar reproducerande av maktrelationer i samhället (Wetherell och Potter 1992). I min analys visar jag exempelvis på hur etniska gränsdragningar konstrueras hierarkiskt och att de således kan begreppsliggöras genom teorier om (kultur)rasism. Eftersom mitt empiriska material till stor del kretsar kring frågor om risk, kunskap, identitet, beteende och attityder har jag även funnit det användbart att använda mig av diskurspsykologerna Margaret Wetherell och Jonathan Potters (1992) kritik av kognitiv socialpsykologi och denna disciplins tolkningar av rasism.

Del 2 Bakgrund

Riskgrupper och den sociala konstruktionen av aids

Sverige fick sitt första aidsfall 1982. Några år tidigare hade läkare i New York och San Francisco uppmärksammat hur ett flertal homosexuella män insjuknade i sjukdomar som inte borde drabba relativt unga och i övrigt friska män. Ryktet om den förbryllande

sjukdomen spred sig till Sverige och här, liksom i USA, var det frivilligorganisationer som arbetade för homosexuellas rättigheter som först tog problemet på allvar (Svéd 2000). Redan 1984 gav RFSL ut broschyren *Aidsfakta* där den knappa kunskap som då fanns om sjukdomen presenterades. I *Aidsfakta* fanns även en rad råd om hur man skulle gå tillväga för att skydda sig själv och andra, där läsaren bland annat uppmanades att ha ett begränsat antal sexualpartners, undvika analsex och munsex vid tillfälliga sexkontakter och att inte ha några tillfälliga sexuella kontakter i USA eller på Haiti där smittan också hade upptäckts. *Aidsfakta* uppmanar också sina läsare att tillsvidare avstå från att lämna blod.

När det officiella responsen kom i mitten av 1980-talet präglades den av en initial osäkerhet. Såväl samhällsinformation som medie-rapportering poängterade återkommande att ”utvecklingen på aidsområdet går snabbt, siffror blir inaktuella och nya forskningsresultat kan ge nya fakta” (Läkare mot AIDS 1986: 2). Det spekulerades exempelvis om djupa kyssar kunde sprida viruset eller om alla smittade med nödvändighet behövde utveckla aids (se t.ex. Socialstyrelsen 1985:6). Oftast var det dock inte en känsla av hopp som förmedlades, utan snarare framstod osäkerheten som ett allt mer överhängande hot. Massmedia var snabba med att påpeka hur olika experter kom med olika budskap (Ljung 2001), och samtidigt som ansvariga myndigheter försökte hejda panikartade förslag från både läkare och allmänhet, så framhöll de ofta att de trodde att det fanns ett stort mörkertal och att antalet smittade skulle komma att öka lavinartat. Den hotfulla stämningen fick RFSL att hysa farhågor om att aids skulle få en backlasheffekt på framväxten av rättigheter för homosexuella. Broschyren *Aidsfakta* avslutas med en reflektion kring hur aids inte bara handlar om en sjukdom som riskerar att drabba den enskilda individen. Med frågan ”Hur slår vi tillbaka?” understryker man vikten av att ”agera med öppenhet och aktivitet”, både som ”grupp och som enskild”, för att inte bli ”motade tillbaka in i garderoben”.

Det skulle snart visa sig att RFSL hade goda grunder för sina farhågor. I stället för att se homosexuella män som en hårt drabbad grupp, kom homosexuella män att fungera som syndabockar i aidsdiskursen, vilket blottlade både homofobiska och heteronormativa strukturer. Kopplingen mellan homosexualitet och aids förstärktes när samhället började utveckla strategier för att bekämpa aids. I såväl handlingsplaner som informationsmaterial, liksom i de propositioner som avhandlade och föreslog olika åtgärder mot aids (se

t.ex. prop. 1985/86: 13; prop. 1985/86:171; prop. 1987/88:79), identifierades homosexuella män som en särskild "riskgrupp". Övriga "riskgrupper" utgjorde injicerande missbrukare och prostituerade. Till skillnad från andra drabbade grupper, främst blödar-sjuka och barn som fötts med sjukdomen, tillskrevs riskgrupperna ett särskilt ansvar: det var deras riskfyllda uppträdande som var orsaken till att de hade blivit smittade; de var alltså inte oskyldigt drabbade:

Det finns en förklaring till att HIV-smitta kommit att spridas bland vissa grupper, främst homosexuella män och intravenösa narkotikamissbrukare. Det är p.g.a. ett visst beteende, frekventa partnerbyten med t ex anala samlag eller intravenöst missbruk med förorenade nålar, som smittan spridits bland dessa grupper. Man måste givetvis också skilja på de som smittats av blod eller blodprodukter och de som smittats genom ett riskbeteende. (AIDS-delegationen 1986: 16-17).

Målet med de officiella strategierna handlade i första hand om att "förhindra att smittan får fäste i de stora befolkningslagren" (Prop. 1985/86:171, s. 2), dvs. att smittan inte skulle spridas från riskgrupperna till "allmänheten":

Sett från smittskyddssynpunkt är läget i vårt land fortfarande gynnsamt. Smittan är ännu begränsad till vissa grupper av befolkningen. Målet för insatserna mot viruset måste därför på kort sikt vara att förhindra att smittan får något fäste utanför dessa grupper och att motverka ytterligare smittspridning. På längre sikt måste målet givetvis vara att finna ett vaccin och botemedel mot sjukdomen. (Prop. 1985/86: 13, s.10)

Dessa skildringar av vem eller vilka som är drabbade, utsatta eller riskfyllda illustrerar den sociala konstruktionen av aids. I denna diskurs konstrueras vissa identiteter som farliga och hotfulla, i kontrast till andra oskyldiga identiteter. Denna konstruktion av (risk)identiteter i aidsdiskursen har sedermera fått stora effekter på vilka åtgärder som förespråkats. Fortfarande är det till exempel inte först och främst människor med riskfyllt beteende som inte får ge blod eller donera organ, utan människor med vissa identiteter.³

Konstruktionen av "riskgrupper" som en strategi mot aids är ett av de förfaringsätt som blivit starkt ifrågasatt av kritiska hiv/aids forskare (Wilton 1997). Att peka ut en *identitet* snarare än en *prak-*

³ Vilka som är accepterade som blodgivare och organdonatorer regleras av socialstyrelsens föreskrifter (dvs. bindande råd). Män som har eller har haft sexuellt umgänge med andra män är till exempel inte accepterade som blodgivare/donatorer. (Se SOSFS 1985:4; SOSFS 1989: 38; SOSFS 2001: 2).

tik riskerar, menar de, att hamna i fällan där vissa individer tror att de är säkra i sig själv. Det kan också invagga individer i falsk trygghet som när sprutnarkomanen använder en ren spruta, men fortsätter att ha osäkert sex. Det bör dock påpekas att det även kan fungera åt andra hållet. Genom att göra säkert sex till en del av den homosexuella identiteten lyckades gayrörelsen redan under epidemins första årtionde radikalt förändra smittspridningen bland de män som identifierade sig som homosexuella (Bjurström och Henriksson 1998; Wilton 1997).

Grunden för indelningen i olika riskgrupper kommer från den epidemiologiska kartläggningen av sjukdomens utbredning. Kritiska hiv/aidsforskare har emellertid visat hur det statistiska underlaget ofta vilar på problematiska och otydliga kategoriseringar. Exempelvis är det inte ovanligt att kategorier som betecknar smittväg (t.ex. "heterosexuell smitta") används om vartannat med kategorier som refererar till den smittades identitet (t.ex. homo- och bisexuella män). Likaså har det visat sig att olika länder använt olika system för kategorisering. Medan Sverige tidigt utvecklade omfattande screeningprogram och grundade sin statistik på hiv-tester, registrerade många andra länder endast de fall där människor hade insjuknat i aids (Folkhälsoinstitutet 1997). Med tanke på den långa tid en hivsmittad person kan vara helt symptomfri kan antalet aidsfall och antalet hivsmittade knappast tjäna som jämförande kategorier. Dessutom har medicinska definitioner av aids radikalt förändrat epidemiologiska kartläggningar av sjukdomen genom åren (Akeroyd 1994).

Att det fanns problem med indelningen i riskgrupper stod dock klart för AIDS-delegationen redan från början. I strategidokumentet från 1986 skriver man följande:

Trots att det är beteendet, inte gruppstillhörigheten i sig som medför ökad smittrisk, har vi valt att använda begreppet riskutsatta grupper. Fördelen med begreppet är att det leder till målgruppsindelning.

Nackdelar med begreppet riskutsatta grupper är att det kan medföra ett olyckligt utpekande av vissa människor och invagga andra i den falska tron att de inte berörs av epidemin. Det är viktigt att den konkreta informationen utformas så att man förstår att det är ett visst beteende (t ex frekventa partnerbyten eller anala samlag, som förekommer såväl bland hetero- som homosexuella), som medför ökad risk för smittspridning, inte huruvida man själv anser sig tillhöra någon av de riskutsatta grupperna eller inte. (AIDS-delegationen 1986: 17).

Delegationen påpekar också att det inte går att tala om några vat- tentäta skott mellan grupperna utan att individer kan tillhöra flera grupper samtidigt och att det är viktigt att använda begrepp som "män som har sex med män" (MSM) eftersom många män som har sex med män inte identifierar sig som homo- eller bisexuella. Huvudbudskapet i deras strategi blir att man ska satsa på en lång- siktig kampanj som riktar sig till *både* allmänhet och till specifika "riskutsatta grupper" under devisen "AIDS angår alla".

Kunskap, attityd, beteende

Kritiska forskare och aktivister har hävdade att aids först uppmärk- sammades av det officiella Sverige när sjukdomen verkligen sågs som ett hot mot (den heterosexuella) allmänheten (Svéd 2000; Bjurström och Henriksson 1988). Bisexuella män och prostituerade var de som först pekades ut: med dem riskerade smittan att sprida sig från riskgrupperna till "oskyldiga" hustrur och familjer. De kampanjer som AIDS-delegationen genomförde i sin "AIDS angår alla" tappning har också blivit kritiserade för att de antingen *osyn- liggjorde* eller *stigmatiserade* de grupper som var mest utsatta (Bjurling och Henriksson 1988). Det var t.ex. i mycket begränsad utsträckning som officiell information riktade sig direkt till riskut- satta grupper eller på annat sätt engagerade sig i deras specifika livs- situation. Däremot var det inte ovanligt att finna stigmatiserande föreställningar om exempelvis homosexuella (män) i den informa- tion som riktade sig till "alla". Det är också tydligt att författaren till det material som riktar sig till *alla* inte tänkte sig att läsaren kan tillhöra en riskgrupp. "Allmänheten" blev t.ex. inte först och främst uppmanad att praktisera säkrare sex utan snarare att undvika att ha sex med någon ur riskgrupperna. Broschyren *Aids kan drabba dig. Kunskap är bästa skyddet* (AIDS-delegationen 1987), som skickades ut till alla hushåll, betonade exempelvis att aids kan drabba alla, men under rubriken "Du kan skydda dig" får läsaren veta att:

De flesta som är HIV-smittade idag är antingen män som har haft sex- uella kontakter med andra män, sprutnarkomaner eller prostituerade. Det är alltså störst risk att bli smittad om du har samlag med någon ur dessa grupper. Eller med någon som i sin tur haft sexuella kontakter med dem.

Tänk på att du inte bara har samlag med din partner. Utan också med alla som hon eller han har haft samlag med tidigare. (AIDS-dele- gationen 1987: 11)

Även om läsaren längre fram får veta att det bästa sättet att skydda sig mot hivsmitta vid samlag är att använda kondom så är det svårt att inte tänka på säkra och osäkra *identiteter* snarare än *praktiker*. "Allmänheten" får också veta att hiv inte smittar genom vardagliga kontakter och att det är viktigt att visa medkänsla mot aidssjuka och hivsmittade, "särskilt eftersom hiv drabbar redan utsatta grupper i samhället".

Målsättningen att aidssjuka och hivsmittade inte skulle bli diskriminerade aktualiserades ofta i dessa sammanhang. Frågan om diskriminering handlade dock inte bara omsorg för de drabbade, utan restes lika ofta i samband med diskussioner om hur man kunde förändra de smittades beteende. För att förändra någons beteende, menade man, krävdes nämligen mer än att individen har tillräckligt med information och kunskap. I strategidokumentet från 1986 slår man ett slag för den så kallade KAB-modellen, där K står för kunskap, A för attityder och B för beteende. Där framhålls att även om kunskap om hur viruset smittar är viktigt krävs det att man får bukt med såväl attityder som beteende för att det verkligen ska ske en förändring. Attityder, skriver delegationen, förändras genom tvåvägskommunikation, medan beteenden förändras först när mottagaren får ett "införlivat budskap" och "en positiv attityd till budskapet". I fall där attityder och beteende *inte* förändras förklaras detta med individens egna rädslor och blockeringar:

Att en del människor har så svårt att uppfatta de verkliga sakförhållandena torde till stor del bero på att ämnet är så känslomässigt "minerat". För att kunna ta till sig information krävs att man i någon mån rannsakar sina egna känslor kring sjuklighet och död, rätten att uttrycka kärlek för människor av samma kön och driften till missbruk och destruktivitet. Det är krävande och många föredrar att utse syndabockar och slå dövörat till. (AIDS-delegationen 1986: 13)

Motsvarande förväntas trygghet och tillit till avsändaren medföra att människor agerar i linje med sin kunskap:

En av de faktorer som starkast påverkar hur individen uppfattar information, är förhållandet till avsändaren. Om människor i en kritisk situation får information om hur de bör bete sig av någon de litar på, handlar de ofta rationellt. (AIDS-delegationen 1986: 7)

För att människor skulle kunna förändra sitt beteende var det därför viktigt att undvika onödig "oro" och "ångest". Diskriminering riskerade att förhindra en "positiv attityd" och ett "införlivat budskap". Av samma anledning skulle man undvika skräckpropaganda.

KAB-modellen är central för den officiella strategin mot aids och har utgjort riktlinjen för vilka åtgärder som förespråkats genom åren. Modellen bygger på en föreställning om hur människor tar till sig budskap som återfinns inom kognitiv socialpsykologi. Winther Jørgensen och Phillips (2000: 98) påpekar att socialpsykologin traditionellt dominerats av kognitivistiska tankegångar om att kognitiva processer (mentala strukturer, tänkande) kan förklara sociala fenomen. Mycket av socialpsykologin fokuserar således på hur individer tänker, tolkar, förstår, reagerar – kort sagt "mentalt bearbetar" – den sociala världen. Det finns en socialkonstruktivistisk potential i dessa teorier: socialpsykologisk forskning om stereotyper understryker exempelvis ofta att slentrianmässiga kategoriseringar utgör falska eller förvridna förståelser av verkligheten. Ändå bygger dessa teorier på en objektivistisk snarare än en konstruktivistisk verklighetsuppfattning. Problemet ligger nämligen inte i hur verkligheten konstrueras utan i hur *individen uppfattar verkligheten*.⁴

Enligt kognitivistiska tankegångar förväntas människor således att kunna handla rationellt och objektivt; därför är de också förmögna att kalkylera risker (Lupton 1999). För att förklara varför människor inte agerar i enlighet med denna objektiva rationalitet – till exempel när de praktiserar osäkert sex fastän att de vet att det föreligger en smittorisk – hänvisar modellen till rädslor eller okunskap. Trots modellens övertygelse om att människan är rationell och objektiv så införs således en subjektiv, "irrationell" dimension för att förklara individens missberäkningar och felsteg. På liknande sätt reduceras även diskriminering till en fråga om *individens* egna fördomar om det "okända" eller "annorlunda", eller som uttryck för okunskap eller rädsla. Varför det annorlunda uppfattas just som annorlunda lämnas dock obesvarat. Ett grundläggande problem med kognitivismen ur ett socialkonstruktivistiskt perspektiv är således att den tar identiteter – både "främmande" och "förtrogna" – för givna. Även maktrelationer lämnas oproblematiserade. När AIDS-delegationen (1986: 6) skriver att kopplingen till homosexualitet och missbruk rör en "djupt liggande existentiell fruktan som gör att jaget mobiliserar försvarsmekanismer" osynliggörs att det är stigmatiserande och förtryckande samhällsstrukturer som i första hand konstruerar homosexualitet som "onormalt" och "avvikande". Modellens fokus på individnivå gör således att cirkelresonemang

⁴ För en utförligare kritik av kognitiv socialpsykologi se Wetherell och Potter (1992).

lätt infinner sig, där exempelvis, om än oavsiktligt, de diskriminerade i slutändan skuldbeläggs.

Smittskyddslagen och individens eget ansvar

Fokus på individnivå återfinns vi också i den svenska regeringen mest iögonfallande strategi: att inkludera hiv i smittskyddslagen. Den nya smittskyddslagen från 1985 gav bland annat utrymme för tvångsisolering, (anonym) registrering, obligatorisk testning vid kontaktspårning samt skyldighet att meddela eventuella partners om sin hivstatus. Kritiker mot lagen påpekade att lagen äventyrade sitt eget syfte eftersom den riskerade att skrämja iväg människor i behov av hjälp. I regeringens argument för lagen framhålls att den "vilar på individens eget ansvar". Om du inte missköter dig har du inget att frukta: tvångsåtgärderna är endast till för dem som helt enkelt inte kan eller vägrar att ta sitt ansvar (se prop. 1985/86: 13).

I jämförelse med många andra länder framstod den svenska strategin med sina tvångsåtgärder som tämligen repressiv (Henriksson och Ytterberg 1992; Thorsén 2005). Smittskyddslagen har också blivit starkt ifrågasatt av forskare och aktivister världen över. På liknande grunder har också motviljan till sprututbytesprogram och metadonbehandlingar vållat kritik. Paradoxalt nog har den svenska strategin samtidigt präglats av en jämförelsevis "liberal" sida, framförallt när det gäller synen på sexualitet. Till exempel underströk AIDS-delegationen (1986: 15) att "[m]öjligheterna att inom AIDS-informationen utveckla en positiv syn på sexualitet och samlevnad mellan alla människor bör tas tillvara". Likaså påpekade delegationen att information om homosexualitet skulle betona att sexualitet var allmänmänskligt. I jämförelse med till exempelvis USA har Sverige också förfäktat en syn på ungdomssexualitet som något i grunden sunt och positivt (jfr Patton 1995).

Detta tillåtande förhållningssättet hade dock sina tydliga gränser. För det första fanns det tydligt könade, klassade och, som vi kommer att se senare, etniska skiljelinjer i hur olika sexuella uttryck uppfattas. Till exempel tilläts unga tjejer inte att vara lika sexuellt erfarna som unga män. Likaså fanns det ett moraliserande kring tidig sexualdebut bland unga tjejer ofta med arbetarklassbakgrund. För det andra sågs sexualiteten som en naturlig och självklar rättighet endast inom ramen för en specifik relation: en kärleksrelation med en och samma partner. Såväl smittade som icke-smittade

uppmannades att ha så få sexualpartners som möjligt, och, som vi såg tidigare, avrådde man (direkt och indirekt) icke-smittade från att ha sex med någon från riskgrupperna. Det var alltså inte först och främst en osäker sexteknik som förknippades med ett riskfyllt beteende, utan med vem eller hur många man hade sex med. Prostituerade utgjorde en riskgrupp med motiveringen att de har samlag med många partners (se t.ex. Läkare mot AIDS 1986: 18). Likaså var det föreställningen om frekventa partnerbyten bland homosexuella män som bidrog till att göra homosexualiteten till en riskidentitet. Denna sexualmoral befästes också i den så kallade ”bastuklubbslagen” som förbjöd ”bastuklubbar” för homosexuella män med motiveringen att de uppmuntrade ett promiskuöst beteende (SFS 1987:375). I en studie av lagens tillämpning och konsekvenser beskriver Finn Hellman (2001) hur använda kondomer, ironiskt nog, användes som bevis för att brott hade begåtts. RFSL ställde sig starkt kritiska till både smittskyddslagen och bastuklubbslagen. De var också de mest ihärdiga förespråkarna för en radikal säkrare sex strategi som inte fokuserade på antalet partners. Det fanns också andra som påpekade att AIDS-delegationens moraliska budskap om trohet och betoningen av att hålla sig till en partner riskerade att omintetgöra fokuseringen på riskpraktiker (se t.ex. Winfridsson 1988: 2).

Del 3 Kulturanpassad information

Ursprungsmyten och heterosexualiseringen av aids

Redan tidigt i den svenska debatten hade ”ursprungsmyten” om aids fått fotfäste både bland experter och bland lekmän som framhöll att viruset hade spridits från Afrika till USA och vidare till Europa.⁵ Likaså hade ryktet om Haiti som en smittohärd nått Sverige. Myndigheterna påpekade också att det fanns en betydlig risk att bli smittad under utlandsvistelse och avrådde utlandsresenärer från sexuellt umgänge med okända personer (se t.ex. Socialstyrelsen 1985: 11).

⁵ Ursprungsmyten hänvisar ofta till besläktade virusstammar hos vissa apor i Centralafrika. Cindy Patton (1992: 222, egen översättning) påpekar att ursprungsmyten gör det tydligt att västvärlden har ”mycket lättare att föreställa sig en orsakskedja från apor via afrikaner till homosexuella, än att erinra hur västländer har exporterat stora mängder okontrollerat blod till sina klientstater i tredje världen (än mindre vill de kännas vid hur svarta och vita har både homosex och heterosex med varandra).

I dessa sammanhang poängterades det också att hivsmitta i dessa länder främst spreds heterosexuellt, det vill säga bland män och kvinnor som inte nödvändigtvis var prostituerade eller sprutnarkomaner.⁶ Denna *heterosexualisering* av aids översattes dock inte till heterosexuella män och kvinnor i Sverige, utan tvärtom underströk man ofta att "vid sexuellt umgänge mellan man och kvinna är riskerna i dag för att stöta på en smittad partner relativt liten" (Läkare mot AIDS 1986: 12). Det riskabla låg således inte i att praktisera osäkert heterosex utan att göra det med någon okänd, utomlands.

Trots detta intresse för smittorisken utomlands fanns till en början ingen motsvarande föreställning om invandrare som "riskgrupp". Tvärtom var "invandrare" en tämligen osynlig kategori under de tidiga årens aidspolicyutformning. I propositionen om en ny smittskyddslag (prop. 1985/86: 13) nämns inte "invandrare" som en särskild målgrupp över huvudtaget.⁷ I AIDS-delegationens strategidokument från 1986 nämns invandrare som en specifik grupp som är viktig att nå med information, men inte som en grupp som skulle vara extra riskutsatt. Invandrare hamnade i stället som en av raden av grupper som kunde behöva specialanpassad information, så som hörselskadade och funktionshindrade. Fokus var främst på att information om hiv/aids skulle översättas till andra språk än svenska och under slutet av 1980-talet producerades ett antal broschyrer på flera olika språk. Landstinget förebygger aids (Lafa) gav exempelvis ut en folder, *Aids angår dig*, på åtta olika språk, vilken innehöll information om var man kunde testa sig samt annan basfakta om aids (Socialstyrelsen 1988: 3). Broschyrer till allmänheten översattes också och spreds som en bilaga i *Invandrar-tidningen* (1985; 1986). I strategidokumentet framhålls även

⁶ Det kan vara värt att påpeka att detta fokus på heterosexuell överföring mycket väl kan bottna i ett generellt osynliggörande av homosexualitet/andra sexualiteter utanför västvärlden. Likaså finns det forskare som hävdar att bristande möjligheter till adekvat hälsovård är den grundläggande orsaken till den snabba smittspridningen på den afrikanska kontinenten (se t.ex. Gisselquist m fl 2003).

⁷ Som jämförelse har jag även granskat en av de större artikelserierna som gick under namnet "AIDS hotet" i Aftonbladet november och december 1985. Även om det finns stora skillnader mellan medie- och policydiskursen - mediediskursen kretsar exempelvis mycket kring frågan om myndigheterna gjort tillräckligt i kampen mot aids - så är diskurserna förhållandevis lika i sitt sätt att peka ut vissa riskgrupper som särskilt ansvariga för smittans spridning. Precis som myndigheterna är riskgrupperna i artikelserien uteslutande prostituerade kvinnor, homosexuella män samt sprutnarkomaner. Några av artiklarna berör även män som köper sex av prostituerade kvinnor samt bisexuella män som har sex med andra män trots att de lever i ett heterosexuellt förhållande. Dessa kategorier män porträtteras som en brygga till den heterosexuella "allmänheten". Min läsning av mediediskursen överensstämmer med Ljungs (2001: 67), som också påpekar att "det afrikanska hotet /.../ uppmärksammades relativt sent i den svenska debatten."

olika vägar att nå invandrare, däribland förslaget att ”utnyttja de naturliga kontaktytorna”, det vill säga invandrarbyråer, flykting-samordnare och invandrarorganisationer, inklusive invandrarnas egna radio- och tv-program. Man skulle även ge direkt stöd till invandrarorganisationer för informationsaktiviteter inom ramen för deras verksamheter.

Medan ”invandrare” främst sågs som en svåråtkomlig grupp att nå med information, var förhållandet till flyktingar mer ambivalent. Flyktingar kopplades oftare ihop med ”risk” genom att en del av dem kom från länder där hivsmitta var betydligt vanligare än i Sverige, och frågan om obligatorisk hivtestning för flyktingar återkom med jämna mellanrum. Myndigheterna höll dock fast vid den grundläggande principen om frivillighet för hivtest. Myndigheterna framhöll också att det inte var ett tillräckligt skäl att testa någon enbart på grund av dennes etniska eller nationella tillhörighet. Precis som den övriga befolkningen var han eller hon endast skyldig att testa sig i enlighet med smittskyddslagens bestämmelser, som exempelvis i fall då den behandlande läkaren misstänker hivsmitta vid en individuell bedömning av patienten eller om han eller hon blir kontaktad vid en partneruppföljning. I stället för obligatorisk testning föreslog man att alla flyktingar skulle erbjudas ett hivtest i samband med den hälsoundersökning som ingår i mottagandet i Sverige. Strax därefter kom även de som anlände till Sverige med så kallad anhöriginvandring att bli erbjudna en allmän hälsoundersökning. Enligt uppgift blev utfallet av antalet testade så högt som 95 procent; i praktiken fick således förfarandet nästan samma effekt som en obligatorisk testning (Hillborg 1991, se även SOU 2004:221). En del debattörer har påpekat att det höga utfallet hänger samman med att många flyktingar har uppfattat testet som obligatoriskt och av olika anledningar inte förstått att de kunnat tacka nej (Brune m.fl. 1990).

”Importsnittet ökar”⁸

Den initiala osynligheten i policysammanhang ersattes snart av ett växande intresse för ”invandrare”. 1990 tillsattes en särskild arbetsgrupp för frågor om invandrare och hiv och aids vilken var satt att fungera som en referensgrupp till AIDS-delegationen (Socialstyrelsen 1990b: 14). Redan tidigare hade socialstyrelsen identifierat

⁸ Socialstyrelsen (1991: 36).

”invandrare” som en av deras viktiga målgrupper och påbörjat ett samarbete med flera invandrarorganisationer på riksnivå (Socialstyrelsen 1990a: 8). Likaså hade några kommuner och landsting samt storstadsregionerna börjat arbeta mer aktivt med att nå ut med information till olika invandrargrupper.

Myndigheterna höll dock fast vid att invandrare inte var en riskgrupp i sig. I stället underströks det att det kunde finnas riskgrupper bland invandrare, till exempel homosexuella män eller sprutnarkomaner (Ackerhans 1999). I ledaren till ett av *hiv-aktuellt*s temanummer om invandrare skriver Gudrun Winfridsson att

[u]tgångspunkten är inte att invandrare som helhet är en riskgrupp för hivsmitta, även om det bland dem likaväl som bland den övriga befolkningen finns människor med riskbeteende. Utgångspunkten är i stället jämlikhetsmålet, att hela befolkningen, inklusive invandrare och flyktingar, har rätt till upplysning om en dödlig sjukdom – både för att kunna skydda sig och sin partner mot smitta och för att inte behöva känna onödig rädsla och ångest. (Socialstyrelsen 1990a: 3)

Samtidigt fanns en rädsla att allmänheten inte skulle ha samma förståelse. Myndigheterna framhöll att det fanns en risk att allmänheten skulle börja förknippa flyktingar med aids eftersom en del av hivsmittan ”importeras” (Socialstyrelsen 1991: 36) via flyktingar.

Oron var till viss del befogad då flera röster hade höjts mot den nidbild av afrikansk sexualitet som florerade kring ”ursprungsmyten”. Kritiken gick ut på att både forskare och media hade låtit påskina att det skulle finnas något speciellt med den *afrikanska* heterosexualiteten som gjorde att smittan spreds så snabbt i vissa afrikanska länder. Till exempel sökte vissa forskare efter kulturella mönster: hade afrikaner måhända mer anala samlag? Kritiken handlade också om hur afrikaner skildrades som en homogen grupp och Afrika som *ett* land.⁹

Myndigheterna framhöll dock inte problematiska bilder om afrikansk sexualitet som grunden till diskriminering och rasism. I enlighet med kognitivistiskt tänkande sågs diskriminering och rasism i stället som en mer eller mindre oundviklig effekt av det faktum att många hivsmittade i Sverige kom från andra länder. För att motverka en sådan utveckling påpekade myndigheterna att det var viktigt att arbeta för en ”solidarisk och human flykting- och invandrapolitik”, och alltså inte ge efter för de rädslor som hivs-

⁹ Se t. ex. Awuonda 1989; Lusack 1991. Se även Patton (1992) för en mer omfattande kritik av hur afrikansk heterosexualitet har konstruerats i hiv/aidsdiskurser.

mittade flyktingar ansågs kunna väcka. Det ansågs också som viktigt att vinna förtroende både hos flyktingar och invandrare samt hos ”myndighetsskeptiska” invandrarorganisationer (se t.ex. Socialstyrelsen 1990a: 8). Precis som för homosexuella män framhölls det att diskriminering och utpekande kunde leda till att människor avskärmade sig från budskapet, något som i så fall skulle sätta krokben för ett förändrat beteende och en förändrad attityd.

Kultur, kultur, kultur

För att nå invandrare med hiv/aidsinformation arbetade man på samma sätt som med andra identifierade målgrupper: dels handlade det om nationella satsningar med ekonomiskt och policybaserad styrning, dels handlade det om att på lokal och regional nivå arbeta både med att utbilda relevant personal och med att nå invandrare via till exempel skola, primärvård, flyktingförläggningar och svenskundervisning. En av de mer uttalade satsningarna gick ut på att använda sig av invandrarorganisationerna. Att gå via invandrarorganisationerna sågs som en lösning på både språkliga och praktiska hinder för kunskapsförmedlingen om hiv/aids. Det fanns också en tanke om invandrares ”likhet” som i enlighet med KAB-modellen ansågs underlätta informationsspridning. Det är i detta sammanhang som kulturbegreppet dyker upp. Att invandrare informerar andra invandrare framstod som en bra metod för att överbygga de *kulturella barriärer* som man menade finns mellan svenskar och invandrare.¹⁰

I ett flertal artiklar i *hiv-aktuellt* i början av nittiotalet kan man läsa om hur invandrare lär sig om hiv/aids av varandra vid arrangerade informationsträffar eller via egna radioprogram. För andra förmedlande instanser så som flyktinghälsovård, svenska för invandrare (SFI) och socialtjänsten anordnas speciella utbildningar om kultur och kulturskillnader. Tanken var att också svensk personal kan bli ”kulturkompetent”, även om det ofta betonades att det är viktigare att vara ”lyhörd för skillnader” än att bli expert på alla olika kulturer. Man ansåg också att det var viktigt att ”kulturanpassa” hivpreventiv information.

¹⁰ Jag vill understryka att jag här återger ett begreppsbruk som används av myndigheterna. Som framkommer av efterföljande diskussion finner jag kategoriseringen av ”invandrare” och ”svenskar” ytterst problematisk.

I boken *"Sjaletten sitter i hjärtat": barnomsorg, invandrarfamiljer, sexualsyn* från Socialstyrelsen (1989) finns flera tydliga exempel på diskursens problemfokus. Boken vänder sig främst till personal inom barnomsorgen, men beskrivs i *hiv-aktuellt* (Socialstyrelsen 1990a: 24) som "till stor del relevant för alla som arbetar med frågor kring sexualitet i olika kulturer". Kultur beskrevs i *Sjaletten sitter i hjärtat* som en oundviklig och central del av en människas identitet:

Alla vi människor är produkter av en kultur. Som svensk är man påverkad av den svenska kulturen. En grek har danats i samspel med sin grekiska kultur. Variationerna är förstås stora inom varje kultur. Man tänker och handlar olika. Men utöver språket finner man alltid igenkänningstecken när man möter någon från sin egen kultur. Mycket känns hemvant och tryggt. (Socialstyrelsen 1989: 25)

Kultur förstås också som en "tyst överenskommelse" vilken blir synlig först i mötet med andra, och man understryker vidare kulturernas "tröghet" samt att förändring är svårt.

Våra värderingar är djupt rotade i vår kultur och tar lång tid – oftast över flera generationer – att förändra. Invandrare från andra kulturer för helt naturligt med sig sin syn när de kommer hit. Ju större skillnaderna är mellan de egna och de nya värderingarna, desto större blir svårigheterna och desto längre tid behövs för att finna fram till en i balans mellan de båda kulturerna. (ibid. 1989: 10)

Kulturernas tröghet, framhålls det, gäller särskilt förändring av synen på sexualitet och könsroller (se även Socialstyrelsen 1990a: 3).

Vidare påpekar Socialstyrelsen att om kulturella skillnader inte hanteras varsamt riskerar det att leda till "kulturkrockar" mellan "invandrare" och "svenskar". Det beskrivs som naturligt att människor är rädda för det okända, och att rädslan ökar med "avståndet" mellan olika kulturer. Allra mest utsatta anses barn och ungdomar vara: via dagis och skola har de en fot i det svenska samhället samtidigt som de växer upp i en familj med en annan kultur. Om "barnen hamnar mitt emellan två skilda synsätt" kan det leda till missförstånd och lojalitetskonflikter, särskilt om barnen upplever att föräldrarnas auktoritet är ifrågasatt av det svenska samhället.

För att invandrarbarnen skall få en stabil identitet och positiv självbild fordras det också att omgivningen förmedlar en insikt om att de båda kulturerna är jämlika. Att inte majoritetssamhället intar en nedlåtande attityd till barnets kultur eller till de traditioner man följer i familjen. En överlägsen inställning från majoritetssamhällets sida präglar mino-

riteterna själva. De är känsliga i förhållande till majoritetskulturen och kan lätt börja anta majoritetens syn på sig själva. (Socialstyrelsen 1989: 36)

Om barnet utsätts för ”kulturkrockar” kan detta leda till en identitetsförvirring hos barnet, som kan få allvarliga konsekvenser:

Pojken fick inte ihop de olika värderingarna som han mötte hemma och på dagis. Hemma erkände föräldrarna den sexuella kraften mellan varandra. Det visade sig bland annat i mammans klädval och pappans avmätta sätt att hälsa. När han gick och badade och såg ”fröknarna” nakna blev sexualiteten allmängods, som ”skvätte ut” åt alla håll. Han konfronterades med två helt motstridiga sätt att förhålla sig till sexualitet och nakenhet. För att klara av situationen gick han in i trans. (Socialstyrelsen 1989: 14)

För att motverka denna kulturkrock, identitetslöshet och förvirring uppmanar myndigheterna att *respektera* och *tolerera* skillnader. Man beskriver till exempel hur viktigt det är att förstå att när ”man i den muslimska världen t.ex. skyler sin kropp eller inte tar en kvinna i hand är det inte ett förnekande utan snarare ett erkännande av sexualitet som en stark naturkraft”, samt att invandrades ”sexualitet inte är så förträngd som vi ofta förleds att tro – för att den inte är så fysiskt öppen som i den svenska kulturen” (ibid. 1989: 9). Det fanns också exempel på när man gick invandrare till mötes och lovade att deras barn inte skulle behöva vara med på sexualundervisningen (ibid.).

Kulturrasism

Hur ska då dessa uppfattningar om kultur och kulturskillnader tolkas? Cynthia Cockburn (1998) påpekar att diskurser om etnicitet i mångt och mycket handlar om tillhörighet, om identitet och om hemkänsla. Hon påpekar också att etniska diskurser är historiskt varierande och ofta intimt förbundna med ett samhälles maktförhållanden: inte sällan är det eliten som skapar gränser för vad som anses vara naturligt/onaturligt, normalt/avvikande eller vilka ”vi” är och vilka som är ”dom andra”:

The discourses emanating from influential social sources, such as intellectuals and the media, compellingly hail individuals as nationals – ‘you are one of us’ – at the same time making it clear who is ‘other’. They mobilize culture, tradition, religion, and notions of history and

place to evoke a sense of unity, an ethnic or national identity. (Cockburn 1998: 10)

Det sätt som myndigheterna beskriver och förstår "kultur" på i beskrivningen ovan kan tolkas som ett uttryck för detta gränsdragande mellan "vi" och "dom" (SOU 2005:41). Det stämmer också väl överens med det flera kritiska etnicitetsforskare benämner "kulturrasism". I en kulturrasistisk diskurs framställs "kultur" som ett statiskt bagage som "invandraren" alltid bär med sig, till och med över flera generationer. Föreställningen om statiska kulturskillnader påminner om tidigare rasbiologiska tankar om definitiva och oöverstigliga skillnader mellan människor (ibid. 2005, Balibar 1991).

Att "invandrare" behandlas som en homogen grupp ger ytterligare näring åt den kulturrasistiska diskursen. I hiv/aidsmaterialet påpekas det i och för sig stundtals att "invandrare" inte är en grupp och att det finns många skillnader mellan olika etniska grupper, mellan landsbygd och stad, mellan olika religioner, mellan olika klassbakgrunder. Ibland formas också ett hierarkiskt förhållande mellan olika "invandrargrupper"; latinamerikaner beskrivs till exempel ofta som enklare att nå med information än de sexuellt avhållsamma "muslimerna", medan "afrikaner" utgör den största riskfaktorn med sin länk till det smitthärljade "Afrika". Vad sådana skiljaktigheter egentligen får för betydelse för föreställningarna om kultur och kulturskillnader lämnas dock oftast oproblematiserat. Ofta tycks betoningen av skillnader mest fungera som en "retorisk strategi" som, i sin effekt, fungerar legitimerande för fortsatt generalisering.

Överlag förblir *invandrare* en övergripande kategori som per definition alltid behandlas annorlunda än kategorin *svenskar*. En kulturrasistisk diskurs vilar dock inte enbart på skillnad, utan ett annat centralt element utgörs av etablerandet av en hierarkisk relation mellan invandrare och svenskar. Invandraren är således inte bara "annorlunda", utan beskrivs också som "omodern" och "efter". I hiv/aidsmaterialet står till exempel att läsa att invandrarernas (kulturella) praktiker påminner om hur det var i Sverige för länge sedan, det vill säga i en annan tid. Trots att tidsaspekten ger utrymme för en möjlig förändring; det vill säga att "invandraren" kan komma ikapp "svensken", så tillskrivs de kulturella skillnaderna ett "djup" som omöjliggör varje egentligt närmande. Att invandraren är "låst" vid sin kultur synliggörs inte minst i uppfatt-

ningen att den som förlorar sin kultur lätt hamnar i en svår identitetskris (jfr Wetherell och Potter 1992). Andra dikotomier som dessa kulturrasistiska eller *rasifierade*¹¹ skillnader kretsar kring är individuellt/kollektivt eller rationellt/känslomässigt. I *Sjaletten sitter i hjärtat* kan vi till exempel läsa att:

I det svenska samhället har man nästan en rent biomedicinsk uppfattning om kroppen. Att få barn är exempelvis mycket en medicinsk händelse. För muslimska kvinnor är kroppen mycket mer än fysiologiska och psykologiska processer. Kroppen i de traditionsbundna samhällena är mer magisk och rituell. (Socialstyrelsen 1989: 13)

Mot svenskhetens medicinska förståelser ställs således magi och tradition hos ”dom andra”.

Det är inte heller ovanligt att kulturrasistiska diskurser kretsar kring frågor om kön och sexualitet. Den feministiska intersektionalitetsforskningen har utmanat ett ensidigt fokus på kön och visat att kön också är förbundet med andra maktordningar (de los Reyes 2002; 2005; Hill Collins 1998). Vissa forskare har påpekat hur kön och sexualitet fungerar som markörer för etniska och klassmässiga gränsdragningar (Anthias och Yuval Davis 1992). Eftersom kön och sexualitet diskursivt konstrueras som något ”naturligt” görs därmed etniska gränsdragningar också självklara (Gilroy 1993).

Inom detta forskningsfält finns det flera analyser som visar på hur rasistiska diskurser är både könade och sexualiserade. Det sker både genom exotifiering och sexualisering av ”andras” kroppar och genom att porträttera ”andras” sexualitet och könsroller som annorlunda, ofta konstiga och inte sällan hotfulla. Den svarte mannens överdrivna och aggressiva sexualitet är en vanlig sådan könad, sexualiserad och rasifierad metafor. Den beslöjade, förtryckta, muslimska kvinnan en annan. Båda är relativt vanliga i hiv/aidsmaterialet som genomgående beskriver ”invandarmännens” sexualitet som mer ”macho” och ”patriarkal” än svenska mäns, och invandrade kvinnors sexualitet som mer traditions- eller religionsbunden alternativt förtryckt än svenska kvinnors.

¹¹ Rasifieringsbegreppet används ofta av kritiska etnicitetsforskare bland annat för att understryka att det är en fråga om en pågående process, där konstruktionen av ”vi” och ”dem” är under ständig förhandling. Se Molina (2005) för en utförligare teoretisk diskussion kring rasifieringsbegreppet.

Del 4 Invandrare blir en riskgrupp

Ett decennium senare

1995, tio år efter det att hiv hade inkluderats i smittskyddslagen och AIDS-delegationen hade lagt grunden för den svenska satsningen mot hiv/aids, lade Folkhälsoinstitutet fram en *Nationell folkhälsopolicy för STD/HIV* (1995). Berörda myndigheter och organisationer fick i uppgift att utarbeta handlingsplaner i enlighet med policydokumentets riktlinjer och principer. Två år senare gav Folkhälsoinstitutet (1997) ut skriften *En fråga för livet: ett sexualitets- och samlevnadsperspektiv på Nationell folkhälsopolicy för hiv/STD* som syftade till att ge ”fördjupad information och beskriva strategier i anslutning till de olika målen i policyn.”

Den nya policyn vilade i stort på samma grundvalar som tidigare. Eftersom det fortfarande inte fanns något vaccin eller botemedel mot hiv ansågs preventivt arbete vara det mest centrala. Utgångspunkten för det preventiva arbetet var ”individens eget ansvar inom ramen för gällande lagstiftning”. Det understryks också att det är viktigt att arbeta mot diskriminering och precis som tidigare används begrepp som återfinns inom den kognitiva socialpsykologin. Man framhåller exempelvis att budskap om hiv/aids måste ha ”social effektivitet”, att de måste förmedlas av någon som är ”trovärdig” och kommuniceras på ”mottagarens villkor”. Ungdomar bör också ”hitta en inre kompass” för att kunna guida sig själva genom tonårsfasens ”sökande och prövande” (1997: 49–52). Trots att policyn framhåller betydelsen av att arbeta med ”viktiga samhällsfrågor som rasism och fördomar, medmänsklighet och solidaritet, missbruk etc.” (1997: 11) så landar mycket av resonemanget på en individnivå. Det anses till exempel viktigt att förmedla kunskap i ”en positiv anda”, eftersom både skrämselfpropaganda och diskriminering kan generera rädsla hos individen och därmed motverka policyns mål: att förändra attityder och beteenden. Till skillnad från tidigare läggs dock större vikt vid främjande av kondom-användande och man hittar inga uttryckliga påbud om att endast hålla sig till en partner. Indirekt finns dock sexualmoralen kvar genom att ”tillfälliga partners” och ”tidig samlagsdebut” kopplas till sexuell risk.

På det hela taget är dock den nya policyn något mer nyanserad än tidigare i sin framtoning, vilket kanske kan förklaras med att hivviruset inte längre är något nytt och okänt fenomen. I stället för

att fokusera på att hindra smittspridning ”från riskgrupper till allmänhet” betonas vikten av att ”sprida kunskaper och verka för beteendeförändringar bland hela befolkningen”. Folkhälsoinstitutet (1997: 27) understryker också att det är alltid svårt att ”särskilja grupper eller individer med riskbeteende” samt att en ensidig satsning på de grupper där hiv är vanligast innebär en ”risk för att grupperna stigmatiseras”:

I början av hiv epidemin talade man ofta om riskgrupper. Ett sådant uttryck lägger huvudbetoningen på grupptillhörigheten istället för det sexuella beteendet. Det som mest avgör om en person ska smittas eller ej är dock om han/hon har säkrare sex. Därför används numera begreppet riskbeteende istället för riskgrupp. Faran med att tala om riskgrupper är också att människor stärks i sin övertygelse om att hiv/STD ”inte gäller mig” utan de andra som tillhör de där riskgrupperna. (ibid. 1997: 28)

Ett skifte i fokus från grupper till beteende motiveras också delvis av att andra STD, till skillnad från hivsmitta som fortfarande är ovanligt utanför vissa riskutsatta grupper, inte följer samma epidemiologiska mönster.

Uppmärksamheten på beteende till trots håller Folkhälsoinstitutet fortfarande fast vid att satsningarna måste vara riktade både till allmänhet och till specifika grupper. I stället för riskgrupper använder man begreppet ”målgrupper”. Förutom ”män som har sex med män”, ”prostituerade” och ”narkotikamissbrukare” identifieras nu även ”ungdomar”, ”hivsmittade” och ”invandrare” som ”målgrupper”, vilka alltså är i behov av riktade, preventiva insatser. Institutet urskiljer även resor och vistelser utomlands som särskilt riskfyllda ”situationer” (ibid. 1997: 28).

”Invandrare” i den nya policyn

På de sidor som belyser målgruppen ”invandrare” (Folkhälsoinstitutet 1997: 33–36) betonas att invandrare ”inte är en enhetlig grupp” och att det både mellan och inom olika etniska grupper finns stora variationer i ”kunskap och attityder”. Man varnar även för att generalisera och för att överdriva skillnader, och man understryker att ”en kultur inte är statisk” samt att det finns många likheter mellan svenskar och invandrare.

Trots dessa insiktsfulla påpekanden handlar huvuddelen av texten likväl om kulturskillnader mellan ”svenskar” och ”invandrare”.

Det kommer till uttryck exempelvis i hur man föreställer sig att det går att nå invandrare. Först framställs tre möjliga vägar för informationsspridning: 1) via invandrarnas egna organisationer, tidningar, radio- och tv-program; 2) via ”den svenska infrastrukturen som är uppbyggd för att ta emot och hjälpa invandrare”; 3) via verksamheter ”som inte riktar sig specifikt till invandrare men där man ändå möter många, t.ex. ungdomsmottagningen och mödravårdshälsövården” (ibid. 1997: 34). Vidare följer ett resonemang om vad som behövs för att informationen ska nå fram:

Den först nämnda vägen kräver att invandrare får tillgång till kunskaper om hiv/aids och det svenska samhället. Exempel på hur detta kan genomföras finns i boken ”Det mest privata”, som beskriver metoder och arbetssätt för hiv/STD bland människor från andra kulturer.

Den andra och tredje vägen kräver kulturkompetens hos den som tar upp frågor om sexualitet. Det innebär inte att man måste ha detaljkunskaper om alla de kulturer som är representerade i Sverige. Kulturkompetens handlar mer om lyhördhet för olika sätt att se på sexualitet och relationer samt kunskaper om invandringens villkor och om fenomenet kultur, sjukdom och död etc. Ett sätt att tillförsäkra kulturkompetens är att engagera personer från de olika etniska grupperna i det preventiva arbetet. (ibid. 1997: 35).

Likaså poängteras, precis som tidigare, att det finns risk för ”kulturkonflikt” och identitetsförvirring, särskilt hos ungdomar och barn som växer upp med ”en fot i den egna gruppens kultur och en i den svenska” (ibid.). Och medan ungdomarna förlorar sin identitet så förlorar föräldrarna sin auktoritet:

Det finns också anledning att uppmärksamma föräldrarna. Föräldrollen utsätts för stora påfrestningar när man flyttar till ett nytt land. Barnen finner sig snabbare tillrätta i det nya landet och lär sig svenska snabbare. Föräldrarna å sin sida har tappat mycket av den naturliga auktoritet de hade i hemlandet. De kanske är arbetslösa eller får inget arbete inom sitt eget yrke. Att sätta gränser, vilket är problematiskt för alla tonårsföräldrar, blir ännu svårare i ett nytt samhälle med okända normer. (ibid. 1997: 35)

Trots försök till nyansering är kulturrasistiska föreställningar om kultur och kulturskillnader alltjämt närvarande. Effekten av detta angreppssätt förstärks dessutom av att ”invandrare” – till skillnad mot tidigare – nu behandlas som en målgrupp i sig. Om det vid mitten av åttiotalet främst handlade om behovet av specialanpassad information så motiveras behovet av hivpreventiva insatser tio år senare även med att invandrare kan ha bristfällig kunskap om

hiv/aids på grund av dålig grundutbildning eller att han eller hon är nyanländ i Sverige. Och medan det tidigare gjordes en distinktion mellan ”invandrare” och ”flyktingar” poängteras nu att hos ”invandrare från länder med hög förekomst av hiv” är ”smittorisken större eftersom många har sexuella relationer inom sin egen grupp och också utsätts för risker genom kontakter med hemlandet”. Det är alltså inte längre riskutsatta grupper, till exempel män som har sex med män eller injicerande narkomaner bland invandrare som står i fokus, utan hela (mål)gruppen ”invandrare” kopplas nu, om än på olika sätt, till sexuellt risktagande.

Hotbild och självbild

Det ökade intresset för ”invandrare” hör ihop med ”invandrarens” länk till sitt ”hemland”.

Socialstyrelsen hade i och för sig ändrat sina rekommendationer från att rutinmässigt erbjuda alla flyktingar hivtestning till att selektivt rikta in sig på dem som kom från ”länder med utbredd hivsmitta”, samt ”till dem som har ett riskbeteende eller som utsatts för sexuella övergrepp” (Folkhälsoinstitutet 1997: 64). Det innebar dock inte att den generella fokuseringen på flyktingar hade spelat ut sin roll. Tvärtom är den tydligaste förändringen i hiv/aidsdiskursen under nittio-talet just att det läggs allt större vikt vid *omvärlden*. När framtidsscenarion ställs upp används ofta uttryck som att ”vi lever i en globaliserad tid” eller att ”ändrade migrationsströmmar medför att...”. Det understryks också att det blir allt viktigare att agera internationellt, att ”tänka globalt” och att förstå att hiv/aids är ett problem som ingen nationalstat kan lösa på egen hand:

Det internationella beroendet är särskilt uppenbart vid STD/HIV. Många svenskar smittas i samband med resor utomlands och personer som kommer till Sverige kan vara smittade, särskilt när de kommer från länder med hög förekomst av STD/HIV. HIV-infektioner förekommer i mycket högre frekvens i länder som utgör vanliga resmål för svenskar och länder med hög frekvens av STD finns i vårt närområde. Åtgärder i Sverige måste därför ta hänsyn till detta beroende och Sverige bör bidra till internationellt samarbete för att minska STD/HIV globalt. (Folkhälsoinstitutet 1995: 3)

1985 var målet att ”förhindra att smittan” fick ”fotfäste” utanför de då framtagna riskgrupperna. Det mest framträdande hotet som

Sverige hade att hantera drygt tio år senare var kontakten med omvärlden:

Spridningen av hiv i Sverige har varit tämligen konstant under flera år. Världsepidemin är dock fortfarande under utveckling och det går därför inte att göra någon säker prognos för Sveriges del. Om det skulle finnas skillnader i spridningsbenägenhet mellan olika virusstammar kan den framtida spridningen påverkas. Injektionsmissbruket av narkotika kan öka. Ändrade migrationsmönster kan också påverka spridningen i Sverige av såväl hiv som andra infektionssjukdomar. (Folkhälsoinstitutet 1997: 9)

Till omvärlden räknades dock inte bara Afrika och ”Tredje världen”, utan även Östeuropa och EU. När det gällde EU så var det inte invandrare/flyktingar som hamnade i blickfånget utan i stället ”narkotika” och ”resandet”. Den ökade rörligheten, som uppmuntrades av EU, sågs här som ett potentiellt problem, i synnerhet när det gällde både införsel och användande av narkotika. När det gällde arbetet med att förhindra prostitution i hiv/aidspreventivt syfte lyfter man också fram Östeuropa och EU:

Utvecklingen av prostitutionen beror inte bara på hur väl vi i Sverige lyckas förebygga prostitution bland kvinnor i riskzonen och rehabilitera kvinnor med prostitutionskontakter. Utvecklingen i vår omvärld påverkar också prostitutionen i vårt land. Under 1995 beräknades en halv miljon kvinnor ha dragits in i EU-ländernas sexindustri. Också i Sverige finns ett ökat antal kvinnor från bl.a. Östeuropa som vistas här utan tillstånd och försörjer sig på prostitution. Detta ställer ökade krav på flexibla insatser från samhällets sida. (Folkhälsoinstitutet 1997: 37)

Parallellt med denna hotbild växte det också fram en betydligt positivare nationell *självbild* (jfr Kulick 2003):

Sverige har bra förutsättningar för preventivt arbete: god hälso och sjukvård, utbildning för alla och grundläggande social välfärd. I Sverige finns ytterligare goda förutsättningar inbyggda i samhällsstrukturen vilka det finns all anledning att uppmärksamma och slå vakt om. Det finns lagligt stöd och en uttalad policy för förebyggande arbete, för jämställdhet mellan könen och för ökad jämlikhet i hälsa mellan olika grupper i samhället. Vi har obligatorisk sexualundervisning i skolan sedan mer än 40 år. (Folkhälsoinstitutet 1997: 22).

Denna positiva diskurs om Sverige kringskärs av tystnader, till exempel den kritik som riktats mot den svenska smittskyddslagstiftningen och dess tvångsåtgärder.

Från kulturpluralism till neo-assimilering

Under nittiotalet sker det således en rad förändringar i hiv/aidsdiskursen. Dels förflyttas fokus generellt från det nationella till det globala. Från att tidigare haft en tämligen marginell position i den officiella hiv/aidsdiskursen hamnar "invandraren" nu i dess omedelbara blickfång: invandrare konstrueras till och med som en egen riskgrupp.

Förutom detta ökade intresse sker också en annan förändring av diskursen. Om man tidigare betonade vikten av respekt och tolerans för kulturskillnader, sker det en förskjutning mot att allt oftare vilja förmedla det "svenska". Den svenska självbilden som kom fram i resonemanget om det globala ovan kommer således även till uttryck i diskussionen om kultur och kulturskillnader. I boken *Det mest privata i det svenska folkhälsoarbetet* (Mossberg 1996), vilken beskriver olika metoder i arbetet med hivpreventiva frågor riktade till "medborgare från andra kulturer än det svenska", blir det tydligt att de som arbetade med hivprevention runt om i landet hade två olika sätt att närma sig frågan. Dels fanns det de som menade att ungdomar som "känner sig väl förankrade i sitt ursprungslands kultur" klarar sig bättre än de som "försvenskas" (ibid. 1996: 59). Här framhölls vikten av en "betydligt mer öppen inställning till förhållanden som ej stämmer överens med svenska normer och attityder" för att "bättre motsvara invandrargruppernas behov" (ibid. 1996: 13). Dels fanns det de som framhävde vikten av att "argumentera för den svenska synen på sex och samlevnad" (ibid. 1996: 11). Kontrasten mellan de båda synsätten framstår som allra tydligast i ett citat av dåvarande generaldirektör på Socialstyrelsen, Claes Örtendahl:

Ett alldeles särskilt sätt att visa bristande respekt för människor från andra kulturkretsar är att säga att vi avstår från att ha synpunkter på deras syn på sexualitet och samlevnad av respekt för deras kulturella särart. Ett sådant resonemang skall nämligen betyda att det som vi arbetar med på hemmaplan bara skulle vara uttryck för något slags provinsiell syn på olika typer av mänskliga värden. Jag uppfattar inte vår syn på sex och samlevnad på det sättet. Rätten att sträva efter kärlek, lust och gemenskap är, som jag ser det, grundad i långt mer universella värden än sådant som kan behövas omgärdas av respekt för någons kulturella särart. (citerad i Mossberg 1996: 21)

Örtendahl avslutar i och för sig sitt resonemang med att påpeka att vi inte kan tvinga på någon "värderingar på det här området", utan

att vi måste "argumentera för vår sak". Men med det svenska representerat som det "jämförbara", "tillåtande" och till och med det "universella" råder det dock ingen tvekan om vilken kulturkrets som är att föredra.

Denna utveckling mot en syn där det svenska får förkroppsliga en uppsättning universella och därmed upplysta och goda värden förstärks från mitten av nittiotalet. I en analys av den svenska debatten om invandring under tidsperioden 1993–2003 gör Stefan Jonsson (2004) en liknande iakttagelse. Jonsson (2004: 56) definierar rasismen som ett generellt utestängningssystem, "en diskurs med olika element" som kan uppträda i olika variationer beroende på samhällsformation. Det vi ser under nittiotalet, menar Jonsson, är en förändring från en kulturrasistisk nyrasism till en "universalistisk" nyrasism där "värde" är den term som förenar diskursens olika element:

Det vi ser växa fram är alltså en situation där "den Andre" accepteras bara i den mån som han inte är en "Annan" utan redan "Densamme", bedömd och godkänd som överensstämmande med "våra" ekonomiska och etiska värden, det vill säga bara i den mån som han är "värdefull" för oss. Det som växer fram är med andra ord en situation där "den Andre" förkastas, för själva definitionen av annanhet är ju att det finns ett oöversättligt och outplånligt element av skillnad mellan honom och oss. Detta skiljande element är just vad som fördöms och undertrycks i dagens system. (Jonsson 2004: 73)

Konkret återfinns vi denna förskjutning i det nya problemfokus som diskursen kring "invandrare" får vid denna tid. Under nittiotalet ersätts de trevande sårmärkena, såsom identitetslöshet och förvirring, med mycket mer handfasta attribut, ofta med direkt hänvisning till våld, hot och till och med mord. I media debatteras gruppvåldtäkter, så kallade hedersmord och tvångsäktenskap som om de vore synonymt med invandrarskap (Bredström 2002; Brune 2002).

Denna förskjutning är alltså också tydlig i hiv/aidsdiskursen. Två längre citat får illustrera förändringen i diskursens fokus. År 1989 skriver socialstyrelsen följande:

Att kräva att invandrarföräldrarna skall uppfostra sina barn efter den sexualkultur det svenska majoritetssamhället utvecklat över generationer är en orimlighet. Det skulle vara att bruka våld mot dem. Med sexualiteten måste vi handskas varligt och försiktigt. (Socialstyrelsen 1989: 10)

/---/

Tanken bakom den kulturellrelativistiska synen är att den skall leda fram till ett mångkulturellt samhälle. Alla grupper skall kunna leva tillsammans och var och en skall ha möjligheter att behålla sin kultur. Den svenska invandrapolitiken följer också den principen genom den målsättning om jämlikhet, valfrihet och samverkan som riksdagen antagit.

I det här sammanhanget brukar frågor tas upp som; ska vi tillåta aga, kvinnoförtryck, hustrumisshandel? Svaret är nej, naturligtvis inte. Lika lite som vi tillåter svenska medborgare att utöva det, lika lite kan vi acceptera att andra som bor i landet gör det. De här frågorna får ofta en kulturspecifik betoning, dvs man utgår från att fenomenet är något specifikt kulturellt som gäller för vissa kulturer. Men orsakerna till aga, förtryck och misshandel står oftast att finna i en psykosocial dimension. Om vi tar Sverige som exempel är det inte så att kvinnomisshandel och förtryck inte existerar för att vi har en lag som förbjuder det. I Sverige avlider en kvinna i veckan i sviter efter misshandel. När vi försöker komma åt fenomenet bakom problemet säger vi inte att det skulle vara ett uttryck för den svenska kulturen. Istället analyserar vi problemet utifrån ett psykosocialt perspektiv. Förklaringsmodellen vävs sedan in i sitt kulturella sammanhang för att bli helt begripligt. På samma sätt måste vi söka förklaring till orsakerna när vi möter invandrare i dessa situationer. Invandrarna får då chans att bli jämlikt bemötta och också med att få hjälp i situationer som analyserats på ett riktigt och medvetet sätt. (Socialstyrelsen 1989: 28–29)

År 2002 står det att läsa i en ledarkolumn i *hiv-aktuellt*:

Sverige tillhör ett av ytterst få länder i världen där sex- och samlevnadsundervisningen finns i skolorna och vi har en jämförelsevis lång tradition av öppen sexualupplysning, liksom en djupgående samsyn om rätten till vår sexualitet. Vi har dessutom en relativ jämställdhet som har få motsvarigheter. Det är traditioner att värna om och försvara med stolthet. När därför fler och fler vittnesbörd om hur en del flickor med rötter i andra kulturer hålls i stränga ledband, drabbas av våld och hot när det till och med går till sådana ytterligheter som mord för att de väljer annorlunda än deras familjer vill att de ska, då har något hänt i vårt land. Något vi måste prata om.

Det är och förblir en mänsklig rättighet att själv bestämma med vem man ska ha sex och med vem – om alls – man ska gifta sig. Var människa äger sin kropp och sitt livsöde. Det måste alltid gälla alla, även flickor från andra länder. När det i en del invandragrupper talas om svenska flickor som "horor", om att det är att bli en "dålig flicka" om hon betar sig på ett sätt som har varit självklarheter för generationer av kvinnor (gå på disco, vara ute med kompisar, klä sig så här och ben syns) då finns det ingen anledning att vara tyst. Ur tystnad föds bara ytterligare segregation och konflikter. Ur öppna samtal föds istället möten och ömsesidig förståelse.

Det finns sådant vi kan vara stolta över i Sverige. Kvinnors självständiga ekonomiska ställning och sexuella frihet är sådant. Att stå upp

för mänskliga rättigheter *varhelst* de kränks handlar förstås inte om intolerans. Tvärtom. (Renberg 2002: 2)

1989 framhölls alltså vikten av respekt och tolerans för skillnader i en kulturpluralistisk anda: flera kulturer kan samsas och bör också existera bredvid varandra. Här ses det som ytterst problematiskt att tvinga på någon "svenska" kulturella värderingar. Man motsätter sig också att våld och mord skulle kunna förklaras i kulturella termer. Vid tvåtusentalets början är det tvärtom ingen tvekan om att det könsrelaterade våldet har specifika kulturella rötter. Det anses också självklart att stå upp för den svenska kulturen och därmed också för de universella värdena. Med ord som jämställd och tillåtande ställs svenskheten (läs: mänskliga rättigheter) mot invandrarskapets kulturbundenhet och traditionalism. Den kulturpluralistiska diskursen får således ge efter för vad jag väljer att kalla en neo-assimilatorisk diskurs där skillnader inte längre får plats. Innan jag går in på hur vi ska förstå denna förskjutning så vill jag avsluta den empiriska genomgången med att beskriva de senaste årens utveckling av hiv/aidspolicy i Sverige fram till i dag.

"Att möta förändring"¹²

De nya betydligt mer effektiva så kallade bromsmedicinernas genombrott vid mitten av 1990-talet utgör en viktig brytpunkt i hiv/aidsdiskursen (Ljung 2001). De nya medicinerna gjorde att människor kunde leva med hiv i betydligt större utsträckning än tidigare, och i västvärlden började hiv mer och mer skildras som en kronisk sjukdom liknande diabetes och andra sjukdomar som kräver livslång medicinering.

Denna "normalisering" av hiv väcker dock viss oro hos de svenska myndigheterna: hivvirusets förmåga att mutera och bli resistent mot mediciner gör det till ett mycket oberäkneligt virus. Att hivsmitta inte längre behöver innebära ett livshotande tillstånd riskerar också att leda till att människor tappar intresset för hiv och kanske struntar i att skydda sig. I och med att hivsmittade dessutom lever allt längre finns det ett större antal människor som kan sprida smittan vidare. En ökad frekvens av andra STD, främst Gonorré bland män som har sex med män och Klamydia bland heterosexuellt praktiserande ungdomar, utgör också "oroande

¹² SOU 2004:13.

tecken” som enligt myndigheterna kan ”tyda på [ett] förändrat sexuellt beteende” (Folkhälsoinstitutet 2001; Herlitz 2004; SOU 2004:13).

Denna oro för förändringar i sexuellt beteende och mindre försiktighet bland andra grupper än ”invandrare” har dock inte ändrat fokus för diskursen ännu. Tvärtom har hiv/aids bara blivit allt mer synonymt med ”det globala”, med ”Tredje världen” (främst Afrika söder om Sahara), med migration och invandring, sexhandel och narkotikamissbruk i närliggande östländer. Likaså har flera aktörer uppmuntrat till ett ökat fokus på ”invandrare” som en relevant kategori i hiv- och aidspolicy. I budgetpropositionerna för 1996/97 och 1997/98 lär regeringen ha uttryckt ”oro” för att ”insatserna riktade till personer med utländsk bakgrund ännu inte hade genomförts i tillräcklig omfattning av berörda aktörer” (SOU 2004: 13, s. 223).

Från början av 2000-talet och framåt har trenden mot att fokusera ”det globala” i hiv/aidssammanhang ytterligare förstärkts. Att få bukt med spridningen av hiv/aids sattes upp som ett av FN:s millenniemål och 2001 antogs en *Declaration on the commitment on HIV/AIDS* av FN:s generalförsamling. Under rubriken ”Global crisis – Global action” uppmanades medlemsstaterna att anta ett multisektoriellt angreppssätt i kampen mot hiv/aids. I maj 2002 tillsatte den svenska regeringen en särskild utredare, Anders Milton, som gavs i uppdrag att ”göra en samlad översyn av samhällets insatser mot hiv/aids”. Huvuduppgiften är att, med utgångspunkt i FN-deklarationen, lämna ett ”förslag till nationell handlingsplan i syfte att begränsa spridningen och konsekvenserna av hiv/aids” (dir. 2002). I det betänkande som utredningen lämnade över till regeringen 2004 föreslås en rad strukturella förändringar i syfte att ”skapa en stabil struktur på nationell nivå för målstyrda insatser” eftersom utredningen menar att de flesta brister i det hiv/aids preventiva arbetet bottenar i ”strukturella svagheter”. Socialstyrelsen föreslås ta över (huvud)ansvaret för nationell planering och uppföljning från Statens Folkhälsoinstitut (SOU 2004:13, s.14–15). Utredningen påpekar också brister gällande hälsovård för asylsökande. Dels gäller detta bristande rutiner som gör att det inte är tillräckligt många som nås av erbjudandet om hälsoundersökning, inklusive hivtestning och rådgivning, brister som enligt utredningen bör åtgärdas omgående (ibid. s. 56, 221–222). Dels pekar utredningen på svagheter i lagstiftningen som gäller hivsmittade asylsökandes möjligheter till adekvat vård. Utredningen anser

att hivbehandling ska ”när sådan bedöms nödvändig och möjlig att påbörja [...] omfattas av landstingens sjukvårdsåtaganden” (ibid. s. 95, 222–223). I dag räknas hivbehandling oftast inte in i ”sjukvård som inte kan anstå”, det vill säga den sjukvård som landstingen är skyldiga att erbjuda asylsökande.

I förslaget till en nationell handlingsplan mot hiv/STI¹³ fastställer man två övergripande mål för samhällets insatser: ”att begränsa spridningen av hiv/STI” samt ”att begränsa konsekvenserna av dessa infektioner för samhället och för den enskilde.” Det understryks också att det är viktigt att ”hela befolkningen engageras i arbetet mot hiv/STI”.

Precis som tidigare pekats vissa grupper ut som särskilt riskutsatta och därmed i behov av riktade preventionssatser (ibid. s. 19). Män som har sex med män (MSM) och intravenösa missbrukare utgör fortfarande sådana särskilda målgrupper på grund av hög hiv-prevalens, ungdomar och unga vuxna på grund av vanlig förekomst av andra sexuellt överförbara sjukdomar, utlandsresenärer eftersom de befinner sig i ”riskfyllda situationer” och gravida kvinnor eftersom de riskerar att överföra eventuell smitta till barnet. Till detta kommer ”invandrare”, som här kallas för ”personer av utländsk härkomst”.

Utredningen fäster uppmärksamheten på att ”personer av utländsk härkomst” utgör en heterogen grupp, och att den största delen inte är nyanlända flyktingar från så kallade ”högendemiska” områden. Utredningen påpekar också att det kan finnas olika anledningar till varför ”personer av utländsk härkomst” kan ”sakna förutsättningar att tillgodogöra sig ett generellt preventionsbudskap” och därför kan behöva ”särbehandlas i det preventiva arbetet” (ibid. s. 54). Trots dessa skillnader behandlar utredningen ”personer av utländsk härkomst” som en grupp. Det förstärks av uttalanden som: ”I jämförelse med övriga riskutsatta grupper är det i dagsläget den här gruppen som i rapporteringen ses öka mest” (ibid. s. 54). Generellt förespråkar utredningen ytterligare satsningar på hiv/STI-prevention till personer med utländsk bakgrund, särskilt ungdomar. Utredningen påpekar att ”insatserna under senare år har förstärkts, men att de fortfarande inte står i paritet till gruppens storlek eller den uppskattade prevalensen av hivinfektion i gruppen” (ibid. s. 57).

¹³ Begreppen STD och STI används ofta om varannat, men hänvisar båda till det som i denna artikel kallats sexuellt överförda sjukdomar. STI står för Sexually Transmitted Infections.

Trots att utredningen inte lägger så stor vikt vid att diskutera frågor om kultur eller värdegrunder så är den neo-assimilerande hållningen tydlig. Medan "identitetsstärkande metoder" anses gynna andra grupper, främst män som har sex med män, så framställs kultur och religion snarare som hinder för "personer med utländsk bakgrund". Utredningen ställer sig till exempel negativ till att använda sig av invandrarorganisationerna:

Erfarenheter har visat att det förekommit problem förknippade med att ett hiv/STI-preventivt budskap förmedlas via de traditionella föreningarna, som ofta vilar på en kulturell eller religiös grund. Bland annat blir budskapet ett av flera som förmedlas och skiljelinjerna är inte alltid tydliga (ibid. s. 224).

Utredningen menar att man här behöver särskilt prioritera metodutveckling och skriver vidare:

Utredningen vill dock utveckla användandet av andra aktörer med ursprung i de olika etniska grupperna men med en väl förankring också i det svenska samhället. Sådana arbetsätt har med framgång prövats i andra länder, t.ex. i Nederländerna där man sedan lång tid har erfarenhet av preventivt arbete bland minoritetsgrupper med utländsk härkomst. Där har man i stället, som förmedlare av hivpreventiv information, använt sig av välkända personer med bakgrund i olika etniska minoriteter och som etablerat sig i det nya hemlandet, t.ex. inom film, musik, sport eller politik. (ibid. s.57)

Som vi kan se i citatet efterfrågas alltså i stället för invandrarföreningarna någon som är "välintegrerad" i Sverige. Bakgrund är fortfarande viktigt, menar utredningen, och hänvisar till att "studier fokuserade på budskapsförmedling har visat att ju kortare det kulturella och sociala avståndet är mellan sändaren och mottagaren desto större är sannolikheten för att man lyckas åstadkomma den önskade förändringen" (ibid. s. 226). Med en viss ironi kanske utredningens förslag skulle kunna sammanfattas med att förmedlaren ska "se ut som en invandrare" men "bete sig som en svensk".

Del 5 Avslutande diskussion

Hiv-/aidspolicy i ljuset av förändringar i den svenska välfärdsstaten

Under de tjugo år som har gått sedan de svenska myndigheterna började agera mot hiv/aidsepidemin har det skett en del betydande

diskursiva förändringar i förståelsen av vilka eller vad som utgör de största hoten och hur samhället ska gå till väga för att bemöta dem. När det gäller framställningen av "invandrare" kan vi se hur det dels sker en förskjutning från en marginell, nära på osynlig position till en central plats i diskursens problemfokusering. Vi kan också se att det har skett en förändring av det betydelsesammanhang som omger ordet invandrare vilket inverkar på de åtgärder som förespråkas. Medan det under åttiotalet och det tidiga nittiotalet handlade om en syn på invandrare som återfinns i en kulturpluralistisk diskurs, där flera kulturer kan finnas och samsas bredvid varandra, förändras diskursen under nittiotalet till att allt mer handla om universella världen. Denna förändring har här begreppsliggjorts som en förskjutning från en kulturpluralistisk till en neo-assimilatorisk diskurs.

Självfallet råder det inga vattentäta skott mellan de två diskurserna, och vi har också sett att de delvis överlappar varandra. Båda diskurserna fungerar exempelvis patologiserande av "invandrarfamiljen" som ständigt misslyckas med att antingen ge en fast grund för ungdomarna så att de inte förlorar sin identitet (den första diskursen) eller med att ta till sig, acceptera och förmedla den svenska värdegrunden till sina barn (den andra diskursen). Båda diskurserna refererar också till kultur som en markör för skillnad. I den första diskursens "positiva" bilder av kulturskillnad etableras en gränsdragning mellan "vi" och "dom andra". Dessutom, genom att betrakta "andra" som "omoderna", "bakåtsträvande" och kulturbundna upprättas en hierarki mellan "vi" (svenskar) och "dom" (invandrare), det är "deras" "konstigheter" som ska tolereras och respekteras. I den andra diskursen, den "universalistiska nyrasismen" som Jonsson (2004: 71) kallar den, förstärks det normaliserande draget genom att det svenska framställs som synonymt med universella värden. I denna "neo-assimilatoriska" diskurs betraktas "andra" kulturella inslag som ytterst problematiska, ibland till och med som hot, något som behöver åtgärdas snarare än respekteras eller tolereras. Med kodord som "jämför" och "tillåtande" ställs svenskheten mot invandrarskapets kulturbundenhet. Genom positivt laddade ord homogeniseras och idealiseras svensk (hetero)sexualitet, medan invandrades sexualitet framställs som hopplöst förlegad; både mer patriarkal och mer homofobisk (Bredström 2005). I ett bredare empiriskt material blir det dock tydligt att diskurserna inte alltid är entydiga. Det är till exempel inte ovanligt att reportage börjar med att påpeka att alla är olika

och att det finns anledning att varna för förenklade bilder. Likväl produceras en övergripande bild av invandrare som en homogen grupp. Dels på grund av att man efter de inledande orden ändå fortsätter att generalisera. Dels på grund av att man använder sig av en kulturrasistisk förståelse av kulturbegreppet. Det finns också en näst intill obefintlig diskussion om rasism. Rasism – om det över huvud taget nämns – reduceras till individens rädslor och okunskap eller till något som kan botas med ömsesidig förståelse, dialog och möten.

Det finns alltså betydande likheter mellan de två förhållningssätten, inte minst i dess effekt. Samtidigt kan vi också se att det finns tydliga skillnader. Det är därför viktigt att också analytiskt skilja dem åt. Diana Mulinari och Anders Neersgaards begrepp "inkluderande underordning" (2004: 38) sammanfattar den första diskursens ibland patroniserande, kulturrasistiska men samtidigt också toleranta hållning. I den andra diskursen är det mer en fråga om direkt exkludering. Detta skulle också kunna uttryckas som en utveckling mot en mer *repressiv* hållning gentemot "invandrare". Det finns även andra och mer generella tecken på en repressiv trend i hiv/aidspolitiken. Trots att den så kallade bastuklubbslagen avskaffades 2004 ger den nya smittskyddslagen från samma år myndigheterna utökade möjligheter att ingripa i individers privatliv (SFS 2004: 168).

Hur ska man då förstå denna utveckling? Carl Ulrik Schierup m.fl. (2006: 197) påpekar att trots att det de senaste åren kommit ett flertal kritiska kvalitativa studier av rasism i Sverige så är det få av dem som relaterar sina analyser till de institutionella och strukturella förändringar som Sverige har gått igenom de senaste decennierna, förändringar som varit relativt omfattande. Från att ha haft en "exemplarisk" socialdemokratiskt välfärdsregim som, åtminstone i teorin inkluderade "invandrare" i sitt generella välfärdsystem, har nedskärningar och omstruktureringar under 1980- och 1990-talen lett till betydande försämringar. Dessa förändringar har skett i takt med att en nyliberal ekonomisk regim vuxit fram och vunnit terräng i hela EU. Förändringarna har också resulterat i en hög arbetslöshet och därmed en försämrad socioekonomisk ställning för invandrare. Det är i denna politisk-ekonomiska kontext vi bör förstå diskursiva förändringar när det gäller invandrare menar Schierup m.fl. Den kulturpluralistiska diskursen sammanfaller med den ekonomiska krisen och har på många sätt fungerat "beslöjande" för sociala problem: som när arbetslöshet, bostadssegrege-

ring och andra sociala problem bland ”invandrare” har bortförklarats med kulturskillnader (Ålund och Schierup 1991). Den neo-assimilatoriska kan sedermera ses som en fortsättning på samma bana, men mot ökad disciplinering och kontroll. En liknande utveckling känns igen i andra länder och inom andra närliggande policyområden. När det gäller EU-policy har invandring blir allt mer synonymt med kriminalitet och knyts ofta samman med andra ”problem” som exempelvis narkotikasmuggling, terrorism och smittsamma sjukdomar (se t.ex. Commission of the European Communities 2004: 23). Ett ökat fokus på ”det globala” i den svenska hiv/aidspolicyn är således inte enbart ett resultat av den epidemiologiska utvecklingen, utan bör sättas i relation till en generell politisk-ekonomisk utveckling.

Slutord

Vissa forskare menar att heterosexualiseringen av aids tvingade många länder att överge riskgruppstänkandet (se t.ex. Holland m.fl. 1998). Jag ställer mig tveksam till sådana slutsatser. Visserligen kan vi se hur de svenska myndigheterna på ett retoriskt plan påpekar att ”aids drabbar alla” och att det är viktigt att preventiva satsningar fokuserar på en beteendeförändring bland hela befolkningen. Trots det är fokus fortfarande på vissa grupper. Att de sedan har döpts om till ”målgrupper” har egentligen inte inneburit någon större förändring. I den senaste handlingsplanen för STD-/hivprevention under perioden 2000–2005 som Folkhälsoinstitutet lade fram blir det tydligt att det är en otydlig gräns mellan dåtidens ”riskgrupp” och dagens ”målgrupp”:

I början av epidemin var oron för smittspridning extra stor för gruppen män som har sex med män och sprutnarkomaner. De speciella målgrupper som nu prioriterats därutöver är nu invandrare, ungdomar, utlandsresenärer och hivsmittade och deras närstående. (Folkhälsoinstitutet 2001: 23)

Trots andra begrepp och ett annat språk, genomsyras policydiskursen således fortfarande av en uppfattning om riskidentiteter snarare än riskpraktiker. Samtidigt måste det betonas att även om konstruktionen av riskidentiteter utgör ett bestående fenomen i aidsdiskursen så innebär detta inte en avsaknad av betydande förändringar. Ett ökat fokus på invandrare och omvärlden som ett hot går

hand i hand med en idealiserad nationell självbild. Sverige tar också officiellt avstånd från USA och Vatikanens kondom- och abortfientliga politik och presenterar sig själva som föregångare för kvinnors och sexuella minoriteters rättigheter. Som vi har sett i detta kapitel är skapandet av denna positiva självbild intimt förbunden med en allt mer negativ bild av invandrare och flyktingar, av de som representeras som kulturellt icke-svenska. Utan hänsyn till en gigantisk klamydiaökning och andra tecken på att ”allmänheten” inte praktiserar säkrare sex i någon större utsträckning så skildras svensk heterosexualitet fortfarande som både normal, oskyldig och relativt riskfri. Sjukdom och smittspridning lokaliserar till invandrare och flyktingar. När det gäller (heterosexuella) ”svenskar” så är risk således situationsbundet (utlandsresande) eller generationsbundet (ungdomar), medan det för ”invandrare” blivit ”identitetsbundet”.

Konstruktionen av ”riskgrupper” snarare än riskpraktiker i aidsdiskursen har sedan epidemins första början haft ödesdigra konsekvenser: Såväl skuld som ansvar hamnade hos vissa grupper som den övriga befolkningen skulle skyddas ifrån. Följden blev både stigmatisering och moralpanik. Diskursen bidrog till skapandet av olika identiteter där olika intersektioner av kön, sexualitet, klass och ”ras”/etnicitet blev avgörande för uppfattningen om risk, säkerhet och ansvar i sexuella relationer. Medan homosexuella män konnoterade hög risknivå, var lesbiska kvinnor mer eller mindre osynliga i aidsdiskursen. Heterosexualiteten porträtterades också som i stort sett riskfri: fränsett prostituerade/”lösa” kvinnor, bisexuella män och sedermera ”invandrare”. Denna intensiva kamp om betydelser pekar tydligt på att sjukdomen inte går att isolera till ett medicinskt problem eller en fråga om bristande kunskap, rädslor och fördomar. Snarare visar det sig att *diskurser om aids* utgör ett av pandemins mest centrala problem. Konstruktionen av riskidentiteter utgör där tveklöst en återvändsgräns: Utan vaccin och med ett virus som ständigt muterar måste säkrare sex handla om *vad* man gör och inte om vem man är eller med vem man gör det.

Referenser

- Ackerhans, Margatera (1999) *HIV/AIDS information to immigrants in Sweden: how has it been organised and how effective has it been?* Göteborg: Nordic School of Public Health.
- Aftonbladet (1985) "AIDS-HOTET" november, december 1985.
- AIDS-delegationen (1987) *AIDS kan drabba dig: kunskap är bästa skyddet*. Stockholm: Socialdep.
- AIDS-delegationen (1986) *Information om HIV/AIDS: mål och strategi för samhällets insatser, förslag till ytterligare åtgärder: rapport från arbetsgrupp tillsatt av AIDS-delegationen*. Stockholm: Socialdep.
- Akeroyd, Anne (1994) "Gender, Race and Ethnicity in Official Statistics: Social Categories and the HIV/AIDS 'Numbers Game'" i Maynard, Mary och Afshar, Haleh *The Dynamics of 'Race' and Gender: Some Feminist Interventions*. London: Taylor och Francis, s. 63–81.
- Anthias, Floya och Yuval-Davis, Nira (1992) *Racialized boundaries: race, nation, gender, colour and class and the anti-racist struggle*. London: Routledge.
- Awuonda, Moussa (1989) "Dansen lär ut sexuellt ansvar" i *hiv-aktuellt* Nr 10: 2–3.
- Balibar, Etienne och Wallerstein, Immanuel (1991) *Race, Nation, Class – Ambiguous Identities*. London: Verso.
- Bjurström, Erling och Henriksson, Benny (1988) "Heterosexualiseringen av hiv/aids-diskursen" i *Sociologisk Forskning* Vol 25, Nr. 2–3: 29–45.
- Bredström, Anna (2002) "Maskulinitet och kamp om nationella arenor – reflektioner kring bilden av "invandrarkillar" i svensk media" i de los Reyes, Paulina, Molina, Irene och Mulinari, Diana (red.) *Maktens (o)lika förklädnader: kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas, s. 182–206.
- Bredström, Anna (2005) "'Love in Another Country': 'Race', Gender and Sexuality in Sexual Education Material Targeting Migrants in Sweden" i *Sexualities* Vol 8. Nr 5: 517–535.
- Brune, Ylva, Ginsburg, Bengt-Erik och Abascal, Luis (1990) *Rädd för det okända: HIV/AIDS i ett mångkulturellt samhälle*. Stockholm: Brevskolan.
- Brune, Ylva (2002) "'Invandrare' i mediearkivets typgalleri" i de los Reyes, Paulina, Molina, Irene och Mulinari, Diana (red.) *Mak-*

- tens (o)lika förklädnader: kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas, s. 150–181.
- Cockburn, Cynthia (1998) *The space between us: negotiating gender and national identities in conflict*. London: Zed.
- Commission of the European Communities (2004a) *Building our common Future: Policy challenges and Budgetary means of the Enlarged Union 2007–2013*, COM(2004) 101 fianl/2, Brussels, 26. 2.
- de los Reyes, Paulina, Molina, Irene och Mulinari, Diana (red.) (2002) *Maktens (o)lika förklädnader: kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina (2005) "Intersektionalitet, makt och strukturell diskriminering" i SOU 2005:41 *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer, s. 233–258.
- Dir. 2002:68 *Sambällets insatser mot hiv/aids: kommittédirektiv*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Farmer, Paul (2003) "Introduction" I Irwin, Alexander, Millen, Joyce och Fallows, Dorothy *Global AIDS: Myths and Facts – Tools for Fighting the AIDS pandemic*. Cambridge, MA: South End Press, s. xvii–xxiii.
- Folkhälsoinstitutet (1997) *En fråga för livet: ett sexualitets- och samlevnadsperspektiv på Nationell folkhälsopolicy för hiv/STD*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Folkhälsoinstitutet (1995) *Nationell folkhälsopolicy för STD/HIV: utgångspunkter och principer*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Folkhälsoinstitutet (2001) *STD/hiv-prevention: nationell handlingsplan för STD/hiv-prevention under perioden 2000–2005*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Gilroy, Paul (1993a) *Small acts: thoughts on the politics of black cultures*. London: Serpent's Tail.
- Gisselquist, David, Potterat, John J, Brody, Stuart och Vachon, François (2003) "Let it be sexual: how health care transmission of AIDS in Africa was ignored" i *International Journal of STD and AIDS* Vol . 14, No 3: 148–161.
- Henriksson, Benny och Ytterberg, Hasse (1992) "Sweden: The Power of the Moral(istic) Left" in Kirp, David L. och Bayer, Ronald (red.) *AIDS in the industrialized democracies: passions, politics, and policies*. New Brunswick, N.J.: Rutgers Univ. Press, s. 317–338.

- Hellman, Finn (2001) *Bastuklubbslagen: en studie av dess tillämpning och konsekvenser*. Stockholm: Stockholms Universitet, Kriminologiska Institutionen.
- Herlitz, Claes (2004) *Allmänheten och hiv/aids: kunskaper, attityder och beteenden 1987–2003*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Hillborg, Ia (1991) "Fler erbjuds hivtest" i *hiv-aktuellt* Nr 2–3: 3.
- Hill Collins, Patricia (1998) "It's all in the family: Intersections of Gender, Race and Nation" i *Hypatia* Vol. 13, No 3: 62–82.
- Holland, Janet, Ramazanoglu, Caroline, Sharpe, Sue & Thomson, Rachel (1998) *The male in the head: young people, heterosexuality and power*. London: Tufnell.
- Jonsson, Stefan (2004) "Rasism och nyrasism i Sverige 1993–2003" i *Rasism i Europa – kontinuitet och förändring*. Stockholm: Agora, s. 45–77.
- Kulick, Don (2003) "Sex in the new Europe: The criminalization of clients and Swedish fear of penetration" i *Anthropological Theory* Vol 3. nr 2: 199–218.
- Ljung, Anna (2001) *Bortom oskuldens tid: en etnologisk studie av moral, trygghet och otrygghet i skuggan av hiv*. Uppsala: Uppsala Univ.
- Lupton, Deborah (1999) *Risk*. London: Routledge.
- Lusack, R. (1991) "Afrikaner görs till syndabockar" i *hiv-aktuellt* Nr 7: 13–14.
- Läkare mot AIDS och Sveriges riksradio (1986) *216 frågor, 215 svar om AIDS*. Stockholm: Läkare mot AIDS, Riksradiön.
- Molina, Irene (2005) "Rasifiering: Ett teoretiskt perspektiv i analysen av diskriminering i Sverige" i SOU 2005:41 *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer, s. 95–112.
- Mulinari, Diana and Neergaard, Anders (2004) *Den nya svenska arbetarklassen: rasifierade arbetares kamp inom facket*. Umeå: Boréa.
- Mossberg, Maja-Brita (1996) *Det mest privata i det svenska folkhälsoarbetet: Sex, samlevnad och hiv/aids i ett mångkulturellt samhälle*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Patton, Cindy (1992) "From Nation to Family: Containing 'African AIDS'" i Parker, Andrew (red.) *Nationalisms and Sexualities*. New York: Routledge, s. 218–234.
- Patton, Cindy (1995) "Between Innocence and Safety: Epidemiologic and Popular constructions of Young People's Need for

- Safe Sex" i Terry, Jennifer (red.) *Deviant Bodies*. Indianapolis: Indiana University press, s. 338–358.
- Prop. 1985/86:13 om ändring i smittskyddslagen (1968:231) m.m.
- Prop. 1985/86: 171 om särskilda medel för bekämpningen av AIDS.
- Prop. 1987/88: 79 om åtgärder mot AIDS.
- Renberg, Gudrun (2002) "Sexualitetens olika villkor" i *hiv-aktuellt* Nr 2: 2.
- RFSL (1984) *Aidsfakta*. Stockholm: RFSL.
- Richardson, Diane (2000) *Rethinking sexuality*. London: Sage.
- Schierup, Carl-Ulrik, Hansen, Peo och Castles, Stephen (2006) *Migration, Citizenship and the European Welfare State: A European Dilemma*. Oxford: Oxford University Press. (Kommande)
- SFS 1987: 375 Lag om förbud mot s.k. bastklubbar och andra liknande verksamheter.
- SFS 2004: 168 Smittskyddslag.
- Socialstyrelsen (1985) *Vad alla bör veta om AIDS* Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (1988) *hiv-aktuellt* Nr 1.
- Socialstyrelsen (1989) "Sjaletten sitter i hjärtat": barnomsorg, invandrarfamiljer, sexualsyn. Stockholm: Allmänna förlag.
- Socialstyrelsen (1990a) *hiv-aktuellt* Nr 5/6.
- Socialstyrelsen (1990b) *hiv-aktuellt* Nr 7.
- Socialstyrelsen (1991) *hiv-aktuellt* Nr 2-3.
- SOSFS 1985:4 Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd angående AIDS.
- SOSFS 1989:38 Socialstyrelsens föreskrifter om blodgivning, blodtransfusion m.m.
- SOSFS 2001:2 Socialstyrelsens föreskrifter om ändring i föreskrifterna SOSFS 1989:38 (om blodgivning, blodtransfusion m.m.)
- SOU 2004:13 Samhällets insatser mot hiv/STI – att möta förändring. Betänkande av Hiv/aids-utredningen. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU 2005:41 *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Svéd, George (2000) "När Aids kom till Sverige" i Martin Andreasson (red.) *Homo i Folkhemmet – Homo- och Bisexuella i Sverige 1950–2000*. Göteborg: Anamma, s. 226–243.
- Thorsén, David (2005) "Epidemic times: A brief history of HIV/AIDS in Sweden" i Follér, Maj-Lis och Thörn, Håkan

- (red.) *No name fever: AIDS in the age of globalization*, Lund: Studentlitteratur, s. 307–328.
- United Nations (2001) *Declaration on the commitment on HIV/AIDS*.
- Wetherell, Margaret och Potter, Jonathan (1992) *Mapping the language of racism: discourse and the legitimation of exploitation*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Wilton, Tamsin (1997) *EnGendering AIDS: Deconstructing Sex, Text and Epidemic*. London: SAGE.
- Winfridsson, Gudrun (1988) "Kampanjernas tid är förbi?" i *hiv-aktuellt* nr 2: 1–3.
- Winther Jørgensen, Marianne och Phillips, Louise (2000) *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Ålund, Aleksandra och Schierup, Carl-Ulrik (1991) *Paradoxes of multiculturalism: essays on Swedish society*. Aldershot: Avebury.

Den generella äldrepolitiken och den selektiva äldreomsorgen – om kön, klass, etnicitet och åldrande i Sverige

Helene Brodin

Inledning

I januari 2005 vårdades en 72-årig kvinna vid ett av länssjukhusen i Västerbotten. Kvinnan, som drabbats av stroke, dog efter en tids vistelse på sjukhuset. Efter att kvinnan avlidit anmälde hennes familj personalen vid avdelningen där hon hade vårdats till DO. Den avlidna kvinnans anhöriga menade att vårdpersonalen utsatt den äldre kvinnan för etnisk diskriminering, ärekränkning samt kränkning av patientens värdighet, vilket bland annat manifesterats i misskötsel av den äldre kvinnans personliga hygien. Enligt den anmälan som den avlidna kvinnans familj gjorde till DO hörde den gamla kvinnans son hur personalen gav uttryck åt rasistiska och grovt kränkande föreställningar om romer i samband med att hans mamma skulle tvättas. Bland annat ska personalen ha sagt att "...dom ska få vistas i skiten och zigenarlukten som dom vill, för hittills verkar dom ju ha trivts med detta". Anmälan till DO kom emellertid aldrig så långt som till domstol. I oktober 2005 lades utredningen ned eftersom familjen inte orkade med det massmediala tryck som en rättegång skulle innebära.¹

Fallet ovan om hur en människa kränks, förnedras och diskrimineras inom den offentliga välfärdssektorn är tyvärr på intet sätt unikt. Sedan sin tillkomst 1986 har DO fått ta emot 317 anmälningar av sjukvården och socialtjänsten tillsammans, varav de flesta anmälningar är gjorda efter år 2000 (DO 2006a).² Att anmälningarna av sjukvården och socialtjänsten ökat på senare år kan tolkas på flera olika sätt. En möjlig tolkning – som alltid när det gäller anmälningsfrekvensen av brott – är att anmälningsbenägenheten ökat hos dem som utsätts för brotten, exempelvis genom att kunskapen om DO:s verksamhet nått ut till allt fler. En andra möjlig

¹ Anmälan till DO har rapporterats i länets medier, se SR 2005-04-05 samt SVT 2005-03-10, 2005-09-27 och 2005-10-06.

² Uppgifterna gäller för perioden 1986 tom februari 2006.

tolkning är att anmälningarna ökat på grund av den nya lagen om förbud mot diskriminering som trädde i kraft 2003 (SFS 2003:307). Eftersom det var först då som diskriminering i socialtjänst och sjukvård blev olaglig, kan det vara så att den nya lagen också ökat anmälningsbenägenheten bland dem som diskrimineras i sjukvården och av socialtjänsten. Att den nya lagen kan ha spelat roll för anmälningsbenägenheten är en tolkning som delvis stöds av utvecklingen inom högskolan, där anmälningarna av diskriminering också har ökat efter införandet av lagen om lika behandling av studenter (DO 2006b). En tredje och betydligt mer kritisk tolkning av att anmälningarna av sjukvården och socialtjänsten ökat under 2000-talet är att samhällsklimatet hårdnat och att den generella nedskärningen av den offentliga välfärden framför allt gått ut över de grupper som i den politiska retoriken vanligtvis utpekats som i behov av den. Den sistnämnda tolkningen är också den som får stöd av forskningen. Ett flertal olika forskare har på senare tid pekat på de stratifierande effekter som blivit resultatet av den nedskärningspolitik som karakteriserat de offentliga välfärdstjänsterna sedan 1990-talet (Brodin 2005; Forssell 2004; Johansson 2000; Kamali 2005a; de los Reyes et al 2002; Sand 2000; Strömberg 2004; Szebelehy 2005).

Det här kapitlet syftar till att belysa hur den offentliga äldreomsorgen formats och omskapats utifrån bekömda och rasifierade föreställningar om äldre och äldres omsorgsbehov. Medan äldreomsorgens historiska och samtida organisering är relativt väl belyst utifrån samverkan mellan kön och klass (se Szebelehy 2005) saknas nästan helt studier om hur rasifierade uppfattningar samverkat med såväl kön som klass (se Forssell 2004; Johansson 2000). Hur den strukturella diskrimineringen påverkat fördelningen av samhällsliga resurser och insatser mellan invandrade och svenskfödda äldre är därför ett föga utvecklat men högst angeläget forskningsområde, inte minst mot bakgrund av att andelen äldre ökar i Sverige bland såväl utrikes som inrikes födda (Socialstyrelsen 2005).

Kapitlet bygger delvis på min avhandling (Brodin 2005) som behandlade de politiska idéerna bakom den offentliga äldreomsorgens utveckling under 1900-talet. För att precisera kunskapen om hur föreställningar om kön samverkat med uppfattningar om klass och etnicitet i äldreomsorgen har jag emellertid kompletterat min egen forskning med annan litteratur som bidrar till fördjupade insikter i hur den offentliga äldreomsorgens resurser och insatser fördelats mellan svenskfödda och invandrare äldre. I synnerhet

gäller detta för tiden efter 1980 då marknadslösningar alltmer vunnit insteg i den offentligt organiserade äldreomsorgen (ibid., s. 114 ff.). En central fråga som det här kapitlet syftar till att besvara är därför om och i så fall hur den ökade användningen av marknadslösningar i den offentliga äldreomsorgen påverkat äldres tillgång till offentlig äldreomsorg olika beroende på deras kön, klass och/eller etnicitet.

Kapitlet tar avstamp i den nationella äldrepolitiken och diskuterar vilka föreställningar om svenskfödda och invandrade äldre som legat till grund för konstruktionen av det offentliga ansvaret för äldreomsorgen under 1900-talet. Efter detta problematiserar jag äldreomsorgens utveckling sedan 1980-talet på kommunal nivå, där föreställningar om svenskfödda och invandrade äldre jämförs och analyseras. Avslutningsvis diskuterar jag vilka uttryck den strukturella diskrimineringen tagit sig inom äldreomsorgen. Framför allt berörs här vilka följder som uppstår av att utgå från tanken om att invandrade äldre har hjälpbehov som är väsensskilda från svenskfödda äldre. Innan jag går närmare in på resultaten, ska jag emellertid börja med att klargöra de teoretiska utgångspunkter som ligger till grund för de slutsatser som jag drar i den här artikeln.

Makt och ojämlikhetsskapande i ett intersektionellt perspektiv

Sedan 1990-talet har intersektionalitet kommit att bli ett centralt perspektiv för forskare som studerar hur makt och ojämlikhet skapas och upprätthålls på grundval av simultana verkningar av kategoriseringar baserade på kön, etnicitet, klass och sexualitet (de los Reyes 2005).³ Maktutövning och ojämlikhetsskapande är enligt det intersektionella perspektivet en mångbottnad process, där koncentrationen av materiella och symboliska resurser till en privilegierad samhällsgrupp samverkar med och legitimeras av normer som stigmatiserar och naturaliserar underordning av andra samhällsgrupper (Anthias & Yuval-Davis 1992; Essed & Goldberg 2002; de los Reyes & Mulinari 2005). Till skillnad från andra synsätt, som exempelvis marxismen, feminismen eller anti-rasismen, som härleder makt och ojämlikhetsskapande utifrån en övergripande maktordning och en uppsättning samhällsrelationer, fokuserar i

³ Min korta teoretiska genomgång är ett koncentrat av det intersektionella perspektivet. För en mer fullständig genomgång, se exempelvis de los Reyes & Mulinari (2005).

stället den intersektionella analysen på komplexiteten i maktutövandet och ojämlikhetsskapandet i olika institutionella miljöer och historiska sammanhang. Maktrelationer är därför varken ensidiga, ogenomträngliga eller förutbestämmande. De omskapas ständigt genom processer och relationer karaktäriserade av dominans och motstånd, där tillgången till och fördelningen av samhällets materiella och symboliska resurser regleras genom gränsskapande tillskrivningar och identiteter (de los Reyes & Mulinari 2005). Detta sker exempelvis genom att människor tillskrivs egenskaper utifrån 'ras' (rasifiering) och kön (beköning), som sedan används för att naturalisera och legitimera sociala och ekonomiska hierarkier i samhället (Miles 1993; Molina 1997). Varken kön, klass eller etnicitet kan således betraktas som statiska, endimensionella eller essentiella kategorier, utan måste ses som samverkande sociala positioner som aktiveras genom människors handlingar i olika institutionella omgivningar och historiska kontexter.

Att se kön, klass, etnicitet och sexualitet som samverkande kategoriseringar som tillsammans påverkar vem som berättigas till och vem som utestängs från den generella välfärdstatens tjänster och transfereringar är en teoretisk utgångspunkt som genererar flertalet nya forskningsfrågor om hur äldreomsorgen organiserats i Sverige. Vilka egenskaper och kategoriseringar har exempelvis äldrepolitiken utgått ifrån när det gäller äldre och deras behov av omsorg? Vilka äldre har betraktas som berättigade till och vilka har utestängts från offentlig omsorg? Hur har föreställningar om äldre och äldres omsorgsbehov påverkat regelverkens utformning och resursfördelningen mellan olika äldregrupper? Detta är alltför stora och omfattande frågor för att alla ska kunna få utrymme att bevaras i det här kapitlet. I följande avsnitt diskuteras emellertid ett par teoretiska begrepp med vilkas hjälp det blir möjligt att ringa in relevanta problemområden för framtida forskning om äldre och äldreomsorg i Sverige.

Vardagsrasism och bekönad rasism

Såväl internationell som svensk forskning har visat att under 1900-talet har principen för att kategorisera världens samhällen och befolkningar växlat över från begreppet "ras" till begreppet "kultur" (Anthias & Yuval-Davis 1992; Essed & Goldberg 2002; de los Reyes et al 2002). Båda indelningsgrunderna skapar emellertid lik-

artade uppsättningar av normer och värderingar. Skillnaden är att i stället för att som under den rasbiologiska eran indela människor i stereotypiserade raser, utgår den kulturellt präglade rasismen från klichéartade föreställningar om till exempel invandrares och svenskarers kulturer som homogena, statiska, väsensskilda och oförenliga. Såväl "ras" som "kultur" genererar därför kulturella tillskrivningar som framställer människor som väsensskilda och oförenligt olika, något som i sin tur är grundläggande för den rasistiska ordning som finns i dagens västerländska samhällen.

Med denna insikt blir det svårt att skilja de handlingar som följer av strukturell diskriminering från rasism (SOU 2005:41). Mänskliga handlingar kan inte hållas isär från de samhälleliga institutioner och organisationer som bidrar till att upprätthålla strukturell diskriminering. När en individ eller en organisation agerar utifrån normer och föreställningar om människor som annorlunda och avvikande i förhållande till vad som betraktas som svenskt är det en fråga om strukturell diskriminering. Samtidigt bidrar handlingen i sig till att återskapa den strukturella diskrimineringen. Rasism och strukturell diskriminering inkluderar därför både normer och praktiker som upprättar och upprepar ett skillnadstänkande mellan människor.

Varken rasism eller strukturell diskriminering behöver således vara så uttalad eller grovt artikulerad som i situationen med den romska kvinnan på sjukhuset som beskrivs i inledningen till det här kapitlet. Snarare kan rasism och strukturell diskriminering ses som inbäddad i rutiner och vedertagna praktiker, vilka utgör en del av det vardagliga handlandet på såväl individuell som organisatorisk nivå. För att komma åt de vardagliga yttringarna av strukturell diskriminering har Philomena Essed (1991; 2005) sedan länge arbetat med begreppet vardagsrasism. Vardagsrasism utmanar föreställningen om att rasism och diskriminering måste vara avsiktlig och begränsad till ett individuellt eller organisatoriskt problem. Vardagsrasism är enligt Essed (1991, s. 3 ff) aldrig en isolerad handling utan kopplad till mångdimensionella erfarenheter. Varje yttring av vardagsrasism hänger således samman med andra rasistiska praktiker. Dessa praktiker beskriver Essed (1991, s. 185 ff) som marginalisering av den/de som definieras som etniskt annorlunda, problematisering av andra kulturer och identiteter samt fysisk eller symbolisk repression av motstånd genom förödmjukelse eller våld. Som Essed påpekar samverkar dessa vardagliga yttringar av rasism kontinuerligt med andra systematiska ordningar för makt och

ojämlikhetskapande. Den specifika intersektionen mellan patriarkala och rasistiska maktstrukturer och därur följande handlingar kallar Essed (1991, s. 5; 2005, s. 76) för bekönad rasism.

Min analys av äldreomsorgens utveckling kommer fortsättningsvis att utgå från den intersektionella synen på makt och ojämlikhetskapande som en simultan verkan av kategoriseringar grundande på kön, klass, etnicitet och sexualitet. För att konceptualisera vilka specifika uttryck som maktutövandet och ojämlikhetskapandet tagit sig i äldreomsorgen kommer jag emellertid att använda mig av Esseds begrepp vardagsrasism och bekönad rasism. Det innebär att jag förvisso ser den offentliga äldreomsorgen som en organisation i samhället som styrs av en uppsättning bestämda lagar och regler, men att organisationens regler och rutiner samtidigt kan uttrycka de bekönade och rasifierade normer, värderingar och hierarkier som finns i samhället som omger äldreomsorgen. Förekomsten av strukturell diskriminering och bekönad rasism inom äldreomsorgen blir således dels en effekt av de regler och vedertagna rutiner och handlingar som utgör den specifika organisationen äldreomsorgen, samtidigt som handlingar inom den offentliga äldreomsorgen återspeglar och återskapar de systematiska relationer av makt och ojämlikheter som finns i det omkringliggande samhället.

Att se den offentliga äldreomsorgen som en organisation där bekönade och rasifierade maktstrukturer och maktrelationer förekommer innebär inte att äldre eller den offentliga äldreomsorgens representanter är predestinerade att handla utifrån dem. Varje möte som sker inom den offentliga äldreomsorgen mellan den enskilde äldre som ansöker om hjälp och den handläggare som gör behovsbedömningen öppnar upp för en förhandlingssituation. Möjligheten finns alltid att de äldre eller dennes anhöriga kan ifrågasätta ett beslut eller att handläggaren väljer att handla emot etablerade rutiner och praxis.

Ifrågasättande från de äldre och anhörigas sida eller avsteg från rutinerna för handläggarens del är emellertid alternativ som är förknippade med en rad svårigheter, eftersom mötet mellan den äldre och handläggaren är en förhandlingssituation som karaktäriseras av ojämlika maktförhållanden mellan parterna (Forssell 2004; Lindelöf & Rönnbäck 2004). Offentlig äldreomsorg är ju ingen ovillkorlig rättighet som kommer med stigande ålder utan en tjänst som den äldre måste ansöka om hos socialtjänsten som sedan prövar om det finns giltiga skäl för att få hjälp. Giltiga skäl är enligt Socialtjänst-

lagen att den äldre inte kan upprätthålla en skälig levnadsnivå utan hjälp och stöd i sin vardag från exempelvis hemtjänsten eller genom att få en plats i särskilt boende. Lagen lämnar således en hel del utrymme för den enskilde biståndshandläggaren att tolka och bedöma vad den äldre har för giltiga skäl, vilka behov av hjälp som finns och hur dessa bäst kan tillgodoses för att den äldre ska få en skälig levnadsnivå (se Lindelöf & Rönnbäck 2004). Socialtjänstlagen anger inte heller hur skälig levnadsnivå ska definieras eller vad skälig levnadsnivå innebär när man är gammal, vilket innebär att begreppet skälig levnadsnivå öppnar upp för en differentierande praxis inom äldreomsorgen. Det blir med andra ord upp till den enskilde handläggaren att tolka behoven för varje äldre som ansöker om äldreomsorg och utifrån denna tolkning avgöra om den äldre ska beviljas hjälp eller om personen kan upprätthålla en skälig levnadsnivå utan den offentliga äldreomsorgens insatser.

Behov efter etnicitet, nationalitet eller ålder?

Såväl politik som forskning om äldre utgår vanligtvis från uppfattningen om att det var först på 1980-talet som etnicitet började spela någon roll för hur behov och insatser konstruerades inom den offentliga äldreomsorgen (se Forsell 2004, s. 32 ff). Inom svensk äldrepolitik finns emellertid en lång historisk tradition av att tillskriva äldre med utländsk bakgrund eller äldre från etniska minoritetsgrupper särskilda behov, vilket i sin tur gjort att de betraktats som avvikande från majoriteten av äldre svenskar. Hur skillnaderna uppfattats och uttryckts har dock varierat historiskt.

Föreställningen att äldres behov av vård och omsorg skiljer sig åt beroende på etnisk tillhörighet kan åtminstone spåras tillbaka till 1900-talets början då speciella ålderdomshem för samer startades (Andersson 1996; Gaunt 2002). Fram till 1950-talet fick dessa s.k. "lappålderdomshem" också rätt till kommunala och statliga bidrag för uppbyggnad och driftsunderhåll (SOU 1924:58). Särlösningarna motiverades utifrån rasifierade tankegångar. Det ansågs exempelvis omöjligt att blanda samiska äldre med andra äldre svenskar, eftersom samerna utifrån stereotypa uppfattningar förmodades ha andra matvanor, vara mindre lydiga och ha en helt annan dygnsrytm än andra svenskar (Andersson 1996; Gaunt 2002). Ålderdomshemmen för samer skulle därför inredas utifrån föreställningarna om den samiska kulturen. Äldre samer skulle också få större

rörelsefrihet och mindre preciserad dagordning än andra äldre svenskar vid ålderdomshemmen avsedda för dem. I samband med den generella utbyggnaden av välfärden under 1950-talet beslutades emellertid att ålderdomshemmen för samerna skulle upphöra. Skillnaderna mellan majoritetsbefolkningen och samerna ansågs nu som försumbara. Alla äldre svenskar kunde därför mycket väl bo och vårdas på samma inrättningar (Gaunt 2002, s. 73).

Efter några decennier av generellt likhetstänkande kom särskilda boenden för framför allt äldre med utländsk bakgrund att aktualiseras under 1980-talet. Den här gången var det inte rasmässiga skillnader utan kulturella och/eller språkliga skillnader som var motivet bakom särlösningarna. På försök inrättades därför under 1980-talet speciella servicehus för finsktalande, spansktalande och estniska äldre i ett fåtal kommuner (Bäck & Soininen 1998; Gaunt 2002; Olsson 1996). Sverige-finska förbundet drev också frågan om särlösningar för finskspråkiga äldre aktivt, vilket på den kommunala nivån resulterade i en del konflikter då lokalpolitiker sällan medgav att tillgången till finsktalande personal kunde betraktas som ett behov vilket berättigade till insatser enligt Socialtjänstlagen (Bäck & Soininen 1998, s. 84 ff). Synen på särlösningar för äldre med utländsk bakgrund kom att svänga från misstro till acceptans eller till och med bejakande under 1990-talet. Två viktiga förklaringar till denna omsvängning menar Henry Bäck & Maritta Soininen (ibid., s. 88) vara nedskärningarna inom den offentliga välfärdsproduktionen samt den generella marknadsorienteringen inom förvaltningspolitiken. Besparingar, privatiseringar och marknadstänkande har därför enligt Bäck & Soininen öppnat upp för ett mångfaldstänkande i äldreomsorgen.

Äldre med utländsk bakgrund utgör emellertid ingen homogen grupp i Sverige. Invandrade äldre är människor som kommer från ett stort antal länder, talar en mängd olika språk och har dessutom mycket varierande sociala, klassmässiga, religiösa och historiska bakgrunder. Dessutom varierar tiden som man bott i Sverige. År 2004 var cirka 165 000 människor 65 år och äldre i Sverige födda utomlands (SCB 2005). Mer än 80 procent av alla dessa kom från i huvudsak tolv europeiska länder, och nästan hälften av de äldre som år 2004 var födda utomlands kom från de nordiska länderna. Återstående 20 procent av de äldre som år 2004 var födda utomlands var splittrade på 130 länder som ligger utanför Europa, däribland Chile, Iran, Irak, Syrien, Somalia och Etiopien.

Majoriteten av de äldre som är födda utomlands men för närvarande bor i Sverige är således människor som migrerat från de nordiska grannländerna. Dessa har också bott en förhållandevis lång tid i landet, eftersom de flesta kom till Sverige som relativt unga i samband med arbetskraftsinvandringen under 1950- och 1960-talen. En liten men sedan 1990-talet växande andel av de äldre som är födda utomlands är människor som migrerat till Sverige sent i livet. Dessa äldre har oftast kommit till landet som flyktingar eller så har de beviljats uppehållstillstånd i egenskap av att vara anhöriga till personer som tidigare migrerat till Sverige (Gaunt 2002, s. 64 ff).

Att använda sig av begreppet "äldre invandrare" är således problematiskt, som Linda Lill (2002, s. 86 f) påpekar. Inte bara för att det i praktiken är svårt att veta vilka personer som egentligen avses med "äldre invandrare", utan också för att det finns så många föreställningar förknippade med denna benämning. Som term används sällan "äldre invandrare" i sammanhang som redogör för äldre människor vilka är födda i ett annat land och invandrat till Sverige. I stället blir begreppet "äldre invandrare" vanligtvis en omskrivning för en grupp som karaktäriseras av sociala och medicinska problem som dålig fysisk och psykisk hälsa, isolering, språk- och kommunikationssvårigheter samt kulturell vilshenhet. Benämningen "äldre invandrare" representerar därmed en särskiljning gentemot äldre födda i Sverige, eftersom dessa alltsedan 1980-talet kommit att framställas som friska, oberoende och välintegrerade "pigga pensionärer" (Brodin 2005 s. 95 ff). Skapandet av ett "vi" och ett "dom" är således en diskriminerande praktik som pågår även sent i livet. För att undvika att upprepa de negativa associationer och särskiljningar som förknippas med begreppet "äldre invandrare" kommer jag därför att använda termen invandrade äldre när jag i fortsättningen talar om äldre med utländsk bakgrund som bor i Sverige.

Mot bakgrund av den särskilda uppmärksamhet som under de senaste decennierna riktats mot just gruppen invandrade äldre menar Ove Ronström (1996) att ålderdomen alltmer kommit att rasifieras.⁴ Åldrandet och de behov som förväntas följa med stigande ålder framställs och tolkas i allt högre grad utifrån kategori-

⁴ Ronström (1996) använder begreppet etnifiering i stället för rasifiering. Innebörden i hans begrepp etnifiering är emellertid enligt mig densamma som avses med begreppet rasifiering. Exempelvis menar Ronström att åldrandet alltmer diskuteras, tolkas och förstås utifrån antaganden om förmenta etniska identiteter som naturaliseras då de omsätts i politisk handling.

seringar, tankemodeller och associationer vilka framställer invandrade äldre som väsensskilda från svenskfödda äldre. Samtidigt naturaliseras existerande skillnader mellan svenskfödda och invandrade äldre. En vanlig förklaring exempelvis när det gäller skillnader i bruket av offentlig äldreomsorg är att invandrade äldres jämförelsevis låga utnyttjande förklaras i termer av invandrades speciella ”omsorgskultur”. Enligt denna föreställning förmodas äldreomsorgen bland invandrare framför allt vara en familjeangelägenhet, där i första hand kvinnor i de yngre generationerna tar hand om de äldre utan eller med litet stöd från det offentliga (Forssell 2004, s. 231 ff; Johansson 2000, s. 55 ff; Lill 2002, s. 101 ff).

Rasifierade föreställningar om åldrande, äldre och äldres omsorgsbehov leder emellertid inte enbart till att skillnader i bruket av äldreomsorg naturaliseras. Det leder också till dikotoma beskrivningar och uppfattningar om äldre svenskar och invandrade äldre som väsensskilda och oförenligt olika. På samma gång som invandrade äldre problematiseras och reduceras till en enda kategori med förmenta gemensamma egenskaper och behov, särskiljs också kategorin invandrade äldre från kategorin äldre svenskar, vilka förmodas ha andra särdrag och behov. På så sätt skapas bilden av invandrade äldre som väsensskilda och oförenligt olika i förhållande till svenskfödda äldre. Denna väsensskillnad bildar i sin tur utgångspunkten för en politisk praktik inom äldreomsorgen, vilken trots generella och välmenande målsättningar bygger på en särskiljande princip mellan svenskfödda och invandrade äldre.

Från en generell äldrepolitik...

Den nationella äldrepolitiken har alltsedan 1980-talet försökt dra upp riktlinjer för hur den offentliga äldreomsorgen bör förändras för att kunna tillgodose äldres hjälpbehov i ett mångkulturellt samhälle (Prop. 1987/88:176). Språklig såväl som kulturell kompetens framhålls ofta som nyckelstrategier för att kunna ge en värdig omsorg till äldre med andra nationella bakgrunder än den svenska. Samtidigt beskrivs äldre med invandrarbakgrund för det mesta som en speciellt svag och utsatt grupp i samhället. Enligt de nationella politiska direktiven bör därför den offentliga äldreomsorgen särskilt uppmärksamma invandrade äldre och deras behov av stöd, hjälp och omsorg (Prop. 1997/98:113, s. 47 samt s. 61f.).

Lika lite som "invandrare" kan beskrivas som en homogen grupp i samhället, kan emellertid "äldre" eller "anhöriga" reduceras till någon enhetlig samhällskategori. Många forskare har därför kritiserat det sätt på vilket man inom politiken och forskningen använder sig av kategorierna "äldre" och "anhörig" (Arber & Ginn 1995; Brodin 2005; Forsell 2004). Båda kategorierna avkontextualiserar såväl äldre som anhöriga från deras sociala och ekonomiska sammanhang och döljer de heteronormativa antaganden som ligger till grund för äldreomsorgens utformning. Heteronormen skapar dels förväntningar om att alla kvinnor är gifta och i egenskap av detta kan äldre kvinnor också serva och vårda sina sjuka, åldrande makar. Men heteronormen innebär också att alla kvinnor förväntas ha barn, och då helst en dotter, som ska finnas till hand för sin åldrande mamma när hon blivit ensamstående och skröplig (Brodin 2005; Sand 2000; Szebehely 2005).

Utifrån ovanstående kritiska inställning till kategoriseringar av gruppen "äldre" har jag visat att äldrepolitiken alltsedan 1940-talet byggt in såväl bekönade som klassrelaterade, heteronormativa och rasifierade föreställningar i målsättningarna om hur äldreomsorgen bör organiseras och utföras (Brodin 2005). Fram till 1980-talet baserades det offentliga ansvaret för äldreomsorgen på en föreställning om den hjälpbehövande äldre som en vit man från arbetarklassen och den anhöriga som hans kvinnliga partner (ibid., s. 73–88). Detta blev inte minst tydligt under 1950- och 1960-talen då äldrepolitiken uteslutande fokuserade på pensioneringen som ett problem som ansågs skapa isolering, inaktivitet och ensamhet hos de äldre. Eftersom en stor del av de äldre kvinnorna vid den tiden hade varit hemarbetande under sitt yrkesverksamma liv, kan inte ett tillbakadragande från den öppna arbetsmarknaden sägas ha varit det största problemet för dem. Snarare var kvinnornas största problem att, då som nu, få tiden att gå ihop. De äldre kvinnornas tidspusslande framgår bland annat av den stora intervjuundersökning som gjordes i samband med 1952 års åldringsvårdsutredning (SOU 1956:1). Så gott som alla av de äldre kvinnorna som intervjuades uppgav att deras tid nästan uteslutande ägnades åt att sköta hemmet och sina åldrande makar. Inte heller ansåg kvinnorna sig vara särskilt ensamma eller isolerade, eftersom den tid de fick över ägnades åt ideellt arbete eller att träffa vänner och bekanta (ibid., s. 244 ff.). Bilden av den ensamma, isolerade och inaktiva åldringen rimmade därför illa med de äldre kvinnornas faktiska vardag och behov.

Under 1980-talet kom emellertid problembilden att svänga inom äldrepolitiken. Från att ha beskrivit pensioneringen som det största problemet för äldre, vilken skapade ensamhet, isolering och inaktivitet, kom äldrepolitiken nu att fokusera på attityder till åldrandet (SOU 1987:21). Attitydproblemet gällde såväl samhällets inställning till äldre och åldrande som de äldres egna förhållningssätt. Den politiska problembilden förändrades därmed från att äldre var en svag och beroende samhällsgrupp till att äldre inte var mer beroende än vad de gjorde sig till. Genom äldrepolitikens helomvändning under 1980-talet splittrades också framställningarna av gruppen äldre i två olika kategorier. Å ena sidan tillkom en generell kategori ”äldre”, vilka beskrevs som friska och välintegrerade pigga pensionärer. Å andra sidan uppkom en specifik grupp ”hjälpbehövande äldre”, vilken i linje med föregående decenniernas politiska tanke utmålades som svag, beroende och utsatt. I samband med denna klyvning av äldrebegreppet kom också kategorin ”äldre i allmänhet” att referera till en vit, svenskfödd man från medelklassen, medan ”hjälpbehövande äldre” åsyftade antingen vita, svenskfödda kvinnor eller könslösa invandrare (Brodin 2005, s. 88–118).

Omtolkningen av vem som är äldre och vem som är hjälpbehövande äldre framgår av biträdande socialminister Bengt Lindquists anförande i propositionen ”Äldreomsorgen inför 1990-talet” (Prop. 1987/88:176). Denna proposition kom dels att ligga till grund för Ädelreformen som genomfördes under början av 1990-talet och dels öppnade den upp för privatiseringar inom äldreomsorgen genom att omdefiniera hushållsarbete som servicetjänster vilka inte nödvändigtvis behövde utföras av kommunen. På grund av de omställningar och prioriteringar som Lindquist introducerade i propositionen ”Äldreomsorgen inför 1990-talet”, ansåg han det nödvändigt att betona för vem den offentliga äldreomsorgen skulle reserveras för i framtiden:

I alla åldersgrupper bland den äldre befolkningen är en betydligt större andel män än kvinnor gifta (...) Den övervägande majoriteten, eller 71 % av de ensamstående äldre, var år 1985 således kvinnor. Befolkningsutvecklingen och den förändrade åldersammansättningen bland äldre gör att det kan förväntas att allt fler bland dessa kommer att vara ensamstående vid sekelskiftet (...) De allra flesta av dessa, eller 79 %, är kvinnor⁵

⁵ Prop. 1987/88:176, s.27.

samt

Den andra grupp jag särskilt vill uppmärksamma är de äldre invandrarna. Antalet äldre som invandrar till Sverige är litet och utgör cirka två procent av det totala antalet invandrare. Antalet äldre bland dem som redan har invandrat till Sverige kan emellertid, enligt beräkningar som gjorts av statistiska centralbyrån, komma att öka (...) En sådan utveckling kommer att ställa nya och annorlunda krav på samhällets äldreomsorg. Kommuner och landsting måste ta hänsyn till olika invandrargruppers etniska, språkliga och kulturella särdrag, så att de invandrarpolitiska och socialpolitiska målen kan uppnås även för de äldre.⁶

Uttalandena i propositionen om vem som den offentliga äldreomsorgen egentligen skulle avse i framtiden ska ställas mot beskrivningen av kategorin äldre i allmänhet, vilka i propositionstexten skildrades som friska, vitala och oberoende av samhällets stöd och hjälpinsatser (ibid., s. 22). Eftersom vita, svenskfödda äldre män från medelklassen var den enda grupp som aldrig diskuterades som ett problem eller sattes i relation till behovet av offentliga hjälpinsatser i "Äldreomsorgen inför 1990-talet", blir slutsatsen den att beskrivningen av äldre som friska uppenbarligen måste ha avsett denna specifika kategori bland den äldre befolkningen.

Diskursen om äldre som friska och oberoende, vilken alltsedan 1980-talet dominerat den generella äldrepolitiken, menar jag har genererat ett flertal sanningseffekter som döljer de maktstrukturer som leder till diskriminering i fördelningen av vård och omsorg. En sådan sanningseffekt är att äldre uppfattas som en resursstark grupp i samhället, vilken har råd och möjligheter att köpa sig omsorg på marknaden som kommunen inte längre utför. Att äldre ses som resursstarka beror i sin tur på att diskursen om äldre som friska och oberoende sätter svenskhet, medelklass och manlighet som norm för vem som är äldre och vem som är oberoende. I likhet med splittringen av kategorin äldre i "äldre i allmänhet" och "hjälpbehövande äldre" leder därför även diskursen om äldre som friska och oberoende till en splittring mellan äldrepolitik och omsorgspolitik, där omsorgspolitikens behovsbild blir en restpost i förhållande till äldrepolitikens syn på äldre som resursstarka konsumenter. Å ena sidan skapas därför en generell äldrepolitik som utgår från föreställningen om äldre som resursstarka och å andra sidan uppstår en selektiv omsorgspolitik som definierar invandrare och

⁶ Ibid., s. 24.

kvinnor som resurssvaga, beroende och därigenom också för samhället kostsamma grupper.

...till en selektiv äldreomsorg

Mot bakgrund av hur den nationella äldrepolitiken sedan 1980-talet kategoriserat äldre kvinnor och invandrade äldre som mindre resursstarka, kunde man kanske förvänta sig att kommunerna speciellt skulle uppmärksamma och fokusera sin omsorgsverksamhet just på dessa två grupper bland den äldre befolkningen. Så är emellertid inte fallet. I likhet med den nationella äldrepolitiken, har också den kommunala äldreomsorgen sedan 1980-talet formats utifrån diskursen om äldre som friska, vitala och oberoende, en diskurs som i sin tur har satt heterosexualitet, manlighet, medelklass och svenskhet i centrum för äldreomsorgens organisation och utförande. Även på den kommunala nivån har således behovsbilden inom äldreomsorgen styrts av synen på äldre som resursstarka konsumenter. Detta har också fått till följd att de grupper som avviker från normen för vem som är resursstark konsument - äldre kvinnor i första hand från arbetarklassen och invandrade äldre - också är de som drabbats hårdast av nedskärningar och åtstramningar inom den offentliga äldreomsorgen (Brodin 2005; Forssell 2004; Johansson 2000; Sand 2000; Szebehely 2005).

Vilka differentierande effekter som blivit resultatet av minskningen av den offentliga äldreomsorgen framgår av förändringarna i beviljandet av offentliga hjälpinsatser. År 1980 var 23 procent av landets befolkning över 65 år beviljade kommunal hemtjänst och 7 procent var beviljade plats i särskilt boende (SCB 1991). År 2004 fick cirka 9 procent av landets invånare över 65 år kommunal hemtjänst medan andelen äldre som var beviljade plats i särskilt boende låg kvar på 7 procent (Socialstyrelsen 2005). Nedgången i beviljandet av hemtjänst har inte bara varit relativ utan även antalet personer som fått hjälp har minskat (ibid.). Mot bakgrund av att antalet äldre i befolkningen kontinuerligt ökat innebär detta att allt färre äldre fått hjälp av kommunen och allt fler äldre hänvisats till den öppna marknaden eller till anhöriga för att få hjälp med att klara sin dagliga livsföring. Som Marta Szebehely (2005) konstaterar har minskningen av offentlig äldreomsorg skapat ökade klassklyftor inom äldregruppen, där högutbildade och välbeställda äldre kan köpa sig omsorg på marknaden medan låginkomstgrupper tvingas

vända sig till anhöriga för att få stöd och hjälp i sin vardag. Klassmönstren har också en tydlig könsaspekt. Det är framför allt äldre kvinnor inom låginkomstgrupperna som blivit beroende av sina anhöriga i vardagen och det är framför allt dessa äldre kvinnors döttrar som mestadels oavlönat fått ta över ansvaret för den äldreomsorg som tidigare utfördes i offentlig regi (Brodin 2005; Johansson et al 2003; Sand 2000; Szebehely 2005).

Nedskärningar och ökade krav på anhöriga tillsammans med bekönade föreställningar om invandrades speciella "omsorgskultur" gör att kvinnliga anhöriga till hjälpbehövande äldre med utländsk bakgrund i realiteten har små möjligheter att inte välja rollen som anhängigvårdare (Forssell 2004, s. 239 ff). I en jämförelse av hur fyra kommuner hanterat 1990-talets ekonomiska kris och organisatoriska förändringar visar exempelvis Susanne Johansson (2000) att en del kommuner anpassat äldreomsorgen efter bekönade och rasifierade föreställningar om invandrades "omsorgskultur". Att man i en del kommuner har en låg andel offentlig äldreomsorg förklarar man således på den politiska nivån med en ung befolkning och en hög andel invandrare och därmed en förhållandevis liten andel förvärvsarbetsande kvinnor. Samtidigt antar politiker i dessa kommuner att behovet av äldreomsorg kommer att öka i framtiden genom att invandrare "försvenskas" och då inte längre kommer att vilja ta hand om sina äldre i hemmet (ibid., s. 177 f).

Ett alternativt tillvägagångssätt men som bygger på samma bekönade och rasifierade tankegångar som Johansson visar på återfann jag i de två kommuner som jag jämförde i min avhandling (Brodin 2005, s. 188 ff). Båda kommunerna utgick från till synes generella och neutrala mål för äldreomsorgen och hade inga särbestämmelser inskrivna för invandrade äldre. Under 1990-talet kom emellertid båda kommunerna att kraftigt dra in på hemtjänsten och beviljandet av anhängigvård så att endast de anhöriga som förlorade sin arbetsinkomst skulle få ekonomisk ersättning för vård och omsorg om äldre släktingar. I en av kommunerna kalkylerade man till och med att fastän närmare 85 procent av allt ekonomiskt bistånd till kommunens anhängigvårdare skulle dras in, skulle de flesta ändå komma att fortsätta att vårda sina äldre.

En genomgång av avslagen på äldres ansökningar om äldreomsorg visade att i båda kommunerna drabbade det indragna anhängigstödet främst invandrade kvinnor som stod som arbetssökande. Dessa var enligt beslutet inte längre berättigade till ekonomisk ersättning för det jobb de utförde (ibid., s. 176 ff och 230). Då

socialtjänstens och kommunernas konsekvensanalyser tydligt visade att man räknade med anhörigas fortsatta vård- och omsorgsarbete trots utebliven betalning, är frågan den om man också på den kommunala planeringsnivån var medveten om vilka grupper som skulle drabbas av beslutet att dra in anhörigstödet. Var det möjligen så att båda kommunerna baserade sitt beslut, om att dra in den ekonomiska ersättningen för anhörigvårdare som inte förlorade arbetsinkomst, på föreställningen om invandrades "omsorgskultur"? Förväntade man sig utifrån denna föreställning att invandrade kvinnor inte lönearbetade och därför både ville och kunde ta hand om sina äldre släktingar utan ens ett symboliskt stöd från det offentliga?

Forskningsens bild av hur anhörigvården sedan 1990-talet kommit att kringgärdas av bekönade och rasifierade tankegångar om invandrades "omsorgskultur" bekräftas också av Kommunförbundet (2004). Av förbundets egna enkätundersökningar framgår att den vanligaste typen av särskild anpassad verksamhet för äldre med utländsk bakgrund är anhöriganställning eller anhörigbidrag. Över 70 kommuner uppgav att de under år 2004 anställt anhöriga eller gav anhörigbidrag som en speciell form av verksamhet för äldre med utländsk bakgrund (ibid., s. 14 f). I lägesrapporten över äldreomsorgen år 2005 lyfter även Socialstyrelsen fram att anhörigbidrag eller anhöriganställning inom äldreomsorgen är en särlösning som framför allt riktas mot invandrade äldre som kommer från länder utanför Europa. Ju fler invånare i en stadsdel som är födda i ett land utanför Europa, desto högre andel äldre som är beviljade anhörigbidrag eller har anhöriga anställda som anhörigvårdare (Socialstyrelsen 2005, s. 43). Andelen anhörigbidrag i en stadsdel är således direkt korrelerat med hur många invånare i stadsdelen som är födda i ett land utanför Europa. Att boendesegregationen verkar ha betydelse för hur den offentliga äldreomsorgen organiseras visar på diskrimineringens kumulativa effekter, där diskriminerande normer och rutiner från ett institutionellt förhållande "spiller över" på andra institutionella kontexter (Essed 1991; Kamali 2005b).

Den selektiva omsorgspolitiken vilken motiverar anhörigvård utifrån bekönade och rasifierade föreställningar om invandrades "omsorgskultur" resulterar även i en tudelad offentlig äldreomsorg. Å ena sidan får vi en generell äldreomsorg som riktas till svenskfödda och/eller svensktalande äldre. Denna generella äldreomsorg finansieras, organiseras och utförs huvudsakligen i offentlig regi. Parallellt med denna verksamhet skapas å andra sidan en särskild

äldreomsorg som i första hand riktas till äldre med utomeuropeisk bakgrund. Denna särskilda äldreomsorg finansieras förvisso delvis med offentliga medel, men den utförs i ökande utsträckning inom den informella och privata familjesfären. Nedskärningar och åtstramningar i den offentliga äldreomsorgen har därför inte bara resulterat i att bekönade klassmönster förstärkts bland svenskfödda äldre. Det har också resulterat i en förstärkning av bekönade och rasifierade principer i hur äldreomsorgen organiseras och utförs, där svenskfödda och invandrade äldre erbjuds olika hjälpinsatser utifrån föreställningar om att svenskfödda och invandrade äldre har väsensskilda behov.

Att göra invandrade äldre och deras anhöriga till ett problem

Inom den offentliga äldreomsorgen är det uppenbart att den som definieras som "invandrare" också upplevs som ett problem som organisationen har svårt att hantera. I synnerhet språket samt avståndet från hemlandet till Sverige verkar vara det mest grundläggande kriteriet för vem som ska kategoriseras och problematiseras som "invandrare" eller inte. I min kommunala jämförelse av vilka äldre som fick avslag på sina ansökningar om hemtjänst eller plats i särskilt boende framgick tydligt hur invandrade äldre på grundval av språkliga skillnader skapades som en kategori väsensskild från gruppen svenskfödda äldre. Journalanteckningar för de som kategoriserades som "invandrare" inleddes exempelvis så gott som alltid med kön, ålder, nationalitet och kommentaren "talar ingen svenska" eller "talar lite svenska".⁷ Eftersom majoriteten av alla äldre med utländsk bakgrund i de båda kommunerna som jag undersökte kom från de nordiska grannländerna borde åtminstone några av dessa också ha återfunnits i de ansökningar som jag undersökte. Inte någonstans kunde jag dock finna kommentarer där "invandrare" sattes i samband med en nordisk nationalitet. Hemlandets geografiska närhet till Sverige samt språkliga färdigheter i svenska verkar således utgöra det grundläggande kriteriet för vem som ska kategoriseras som "invandrare" eller inte i äldreomsorgen. Detta stämmer också med Lills (2002, s. 90 ff.) iakttagelser hur

⁷ Uppgifter från journalerna är skyddade enligt sekretesslagen. En översiktlig sammanställning av alla beslut som granskats återfinns dock i min avhandling, Brodin (2005), appendix E och F.

”invandrare” görs till en specifik kategori inom äldreomsorgen på grundval av vistelsetiden i Sverige, språkliga kunskaper i svenska och avståndet mellan hemlandet och Sverige. Att språk och geografi verkar vara centralt för hur ”invandrare” skapas som en specifik kategori i äldreomsorgen kan också ses som en omskrivning av hudfärg. Det avgörande kriteriet för vem som ska kategoriseras som ”invandrare” eller inte i äldreomsorgen är därför egentligen inte avståndet mellan hemlandet och Sverige eller kunskaper i svenska utan särskiljningen mellan ”vit” och ”icke-vit”.

Invandrade äldre görs emellertid inte enbart till en specifik kategori på grundval av hudfärg, födelseland och språk. I den offentliga äldreomsorgen verkar också språket tjäna som indelningsgrund för en förmodad gemensam identitet som ”invandrare”. Detta leder till ett kulturellt och reduktionistiskt särartstänkande inom äldreomsorgen. Erik Olsson (1995) visar exempelvis i sin studie av ett servicehus som speciellt inrättats för spansktalande äldre att trots att såväl de spansktalande vårdtagarna som de spansktalande vårdbiträdena i servicehuset kom från högst olikartade sociala, ekonomiska och politiska bakgrunder reducerades samtliga spansktalande till en förmodad gemensam identitet baserad på deras språk. Oberoende av skillnaderna i såväl ålder som bakgrund förväntades därför de spansktalande vårdbiträdena kunna identifiera sig med de spansktalande äldre och mer eller mindre indirekt kunna utläsa och uttolka deras behov av vård, omsorg och service. Oberoende av skillnaderna bland de spansktalande äldre förmodades också dessa ha gemensamma behov av vård, rekreation och aktivitet (ibid., s. 105 ff.). Inom äldreomsorgen verkar således språkliga kunskaper inte bara utgöra grunden för vem som ska problematiseras som ”invandrare”. Språket verkar även utgöra grunden för en förmodad gemensam identitet och därmed också förmodade gemensamma behov.

Den offentliga äldreomsorgens organisatoriska oförmåga att hantera språkliga skillnader i kombination med det reduktionistiska särartstänkandet om att alla som talar samma språk också har samma behov leder i sin tur till att framför allt invandrade äldre från utomeuropeiska länder upplevs som etniskt annorlunda. Deras hjälpbehov blir därför ett ”problem” vilket bäst löses genom den invandrade äldres familj. Anhörigvård blir därför den offentliga äldreomsorgens lösning på ”problemet” med invandrade äldre.

I sin avhandling om anhöriga till hjälpbehövande äldre med utländsk bakgrund visar Emilia Forssell (2004) att de som far mest

illa av denna särbehandling är de anhöriga. Detta gäller i synnerhet de som får betalt för att vårda sina äldre släktingar. Forssell menar att de anhöriga som får betalt för att vårda sina släktingar befinner sig i en vansklig 'limbofas' (ibid., s. 209). Samtidigt som de för egen del förväntas lönearbeta, blir ansvaret som anhörigvårdare mer eller mindre ett hinder för att kunna arbeta utanför hemmet. Den ekonomiska ersättning de får som anhörigvårdare kan inte heller betraktas som en lön, eftersom summan är för liten för att fungera som lön och motsvarar inte heller den faktiska tid som de lägger ned på att vårda och sörja för sina äldre släktingar. Forssell (ibid., s. 205 ff.) menar därför att även om anhörigvård kan vara bra för en kortare tidsperiod, riskerar anhörigvård eller anhöriganställning som sÄrlösning för invandrade äldre i förlängningen att binda upp de anhöriga som vårdare utan möjlighet till andra, mer integrativa sysselsättningar utanför hemmet och familjen.

Som redan tidigare konstaterats finns ett flertal studier som pekar på att anhörigas insatser ökat inom framför allt inom låginkomstgrupper i takt med att den offentliga äldreomsorgen skurits ned. Oavsett nationell bakgrund, är också flertalet av de anhöriga som med eller utan betalning stöder, hjälper och vårdar sina äldre släktingar kvinnor (ibid.; Szebehely 2005). I den offentliga äldreomsorgens organisatoriska förändringar samverkar således rasifierade föreställningar om äldres vårdbehov med såväl klassrelaterade som beködade maktstrukturer. Intersektionen mellan kön, klass och etnicitet i äldreomsorgen ser emellertid högst olika ut beroende på vilken position de äldre och de anhöriga tillskrivs och agerar utifrån. Undantaget de anhörigvårdare som själva är pensionärer, kan anhörigvårdarnas problem ofta belysas utifrån svårigheten att kombinera lönearbete med ett oavlönat eller underbetalt omsorgsarbete för sina äldre släktingar. Trots detta agerar svenskfödda kvinnor utifrån en förhållandevis fast position på arbetsmarknaden, vilket inte gäller för många av de invandrade kvinnor som tagit på sig rollen att vara anhörigvårdare. Som poängteras av Forssell (2004, s. 208 f) blir anhörigvården för invandrade kvinnor ofta ett hinder i vägen in på arbetsmarknaden.

Att betald anhörigvård inte alltid upplevs som bästa lösningen på invandrade äldres hjälpbehov framgick emellertid i min genomgång av vilka äldre som fick avslag på sina ansökningar om hemtjänst eller plats i särskilt boende. Båda kommunerna som jag undersökte drev en officiell policy om att betald anhörigvård endast kunde beviljas som undantag. Invandrade äldre som ansökte om att få

hemtjänst men att den skulle utföras av anhöriga mot betalning fick därför rutinmässigt avslag på sina ansökningar (Brodin 2005, s. 229 f). I stället fick de beskedet att hjälpen kunde utföras av hemtjänstens befintliga personal. Då personalen inte kunde tala den äldres språk uppstod emellertid ganska snart en situation där den äldre på papperet var beviljad hemtjänst från kommunen men där hjälpen i praktiken utfördes av anhöriga utan betalning.⁸

Den offentliga äldreomsorgens oförmåga att hantera språkliga skillnader tillsammans med stelbenta och byråkratiska rutiner skapar en diskriminerande praxis som marginaliserar såväl invandrade äldre som deras anhöriga. Normskapandet och rigida rutiner i den offentliga äldreomsorgen är därför enligt min uppfattning det yttersta tecknet på den bekönade vardagsrasism som implicit eller explicit finns inbäddad i den svenska, offentliga äldreomsorgen. Bekönad vardagsrasism i äldreomsorgen är emellertid sällan vulgärt formulerad eller uttalat avsiktlig. I stället bygger den på vad som bland annat Alexandra Ålund & Carl-Ulrik Schierup (1991) beskriver som den mångkulturella paradoxen. Paradoxen innebär att särartspolitik som erkänner och tar hänsyn till kulturella olikheter i strävan efter jämlikhet mellan olika grupper i praktiken leder till ett särartstänkande som konserverar i stället för motverkar ojämlikheter. Å ena sidan betonar äldrepolitiken alla äldres rätt till lika behandling i den kommunala äldreomsorgen. Å andra sidan framhåller äldrepolitiken att alla invandrade äldre har rätt till sin förmodade kulturella och nationella särart. Särarten ska också uppmärksammas och respekteras i den kommunala äldreomsorgen. Resultatet av dessa motstridiga budskap blir ett reduktionistiskt särartstänkande där invandrade äldres förmodade kulturella och nationella särart går före likvärdig behandling. Problemet med att agera utifrån dessa kulturella särartsföreställningar är dock att den strukturella diskrimineringen av invandrare reproduceras, där det framför allt är de invandrade äldres kvinnliga släktingar som får betala det högsta priset.

På andra sidan av en generell äldrepolitik

Jag har i det här kapitlet visat en rad exempel på hur övergången från en generell äldrepolitik till en selektiv omsorgspraktik har gått

⁸ Källmaterialet är skyddat av sekretesslagen, men en översikt av de avslag som ligger till grund för min analys återfinns i Brodin (2005), Bil. E och F.

till inom den offentligt organiserade äldreomsorgen. För att illustrera den ojämlikhet som skapas i och genom denna gränsskapande process har jag funnit det värdefullt att utgå från Esseds (1991; 2005) begrepp bekönad vardagsrasism.

Äldrepolitiken har sedan 1980-talet mer eller mindre präglats av en syn på äldre som resursstarka "omsorgskonsumenter" som själva ska bestämma innehållet i och omfattningen av sin "omsorgskonsumtion". Orsaken till denna utveckling är framför allt strävan efter att effektivisera och marknadsanpassa den offentliga äldreomsorgens organisation och utförande. I den politiska retoriken har konsumentprofileringen av äldreomsorgen burits upp av begrepp som "valfrihet" och "självbestämmande" (Brodin 2005, s. 200 ff.). Konsumentprofileringen av äldreomsorgen har sålunda motiverats med att den ökat äldres möjligheter att själva bestämma innehållet i och utförandet av de tjänster de anser sig behöva (se Prop. 1997/98:113). I den praktiska omsorgsverksamheten har emellertid effektiviseringar, rationaliseringar och besparingar varit lika framträdande motiv för förändring som äldres valfrihet och självbestämmande. Detta gäller i synnerhet för hushållsrelaterade omsorgsuppgifter, som städning, tvätt, matlagning och inköp, där konsumentprofileringen och marknadsanpassningen av äldreomsorgens tjänster också varit mest synlig. I takt med effektiviseringar och besparingar inom hemtjänsten har även hushållsarbete ansetts som mindre viktigt omsorgsarbete och därför kunnat rationaliseras bort från den kommunala äldreomsorgen (Socialstyrelsen 2003).

Utifrån min egen och andras forskning menar jag att såväl marknadsretoriken som konsumentprofileringen av äldreomsorgen står för ett normativt tänkande som både skapar och vidmakthåller strukturell diskriminering. Marknadsretoriken och konsumentprofileringen av äldres omsorgsbehov utgår från antagandet att äldre har möjlighet att agera som resursstarka konsument, en förmodan som i sin tur baseras på en heteronormativ diskurs som sätter svenskhet, medelklass och manlighet i centrum för vem som är äldre och vem som är resursstark konsument. Samtidigt förutsätter emellertid marknadsretoriken och konsumentprofileringen olikhet. Själva grundtanken i att marknadsanpassa äldreomsorgen är ju att äldre är olika i sina behov, resurser och förutsättningar och att dessa olikheter kan lösas genom att äldre själva får välja omsorgstjänster efter tycke, önskemål och tillgångar. Då äldres ojämlika förutsättningar att kunna tillgodose sina omsorgsbehov ignoreras, leder emellertid såväl marknadstänkandet som konsumentprofile-

ringen till att redan existerande ojämlikheter mellan äldre reproduceras.

På samma gång som ojämlikheten i äldres förutsättningar och resurser negligeras, gör också normen om äldre som resursstarka konsumenter att de äldre som inte motsvarar konsumentprofilen blir en restpost. Deras omsorgsbehov får därför tillgodoses i välfärdssamhällets marginaler. Som jag tidigare diskuterat i det här kapitlet är det framför allt invandrade äldre och äldre kvinnor från arbetarklassen som diskriminerats till följd av äldreomsorgens marknadsanpassning och konsumentprofilering. Av den orsaken är en stor del av de äldre som blivit beroende av anhöriga för stöd och hjälp i sin vardag kvinnor från arbetarklassen och invandrade äldre (Brodin 2005; Sand 2000; Szebehehy 2005). De flesta anhöriga som, med eller utan betalning, fått ta på sig att utföra den äldreomsorg som tidigare utfördes i offentlig regi är också kvinnor, oavsett nationell bakgrund (Forsell 2004; Szebehehy 2005). Dessa bekömda och rasifierade konsekvenser av äldrepolitiken brukar vanligtvis förklaras med att äldre kvinnor har sämre ekonomi, att samhällets könsarbetsdelning gör kvinnor till huvudansvariga för vård och omsorg samt att invandrare har en speciell ”omsorgskultur” där man tar hand om varandra inom familjen (se Socialstyrelsen 2004, s. 163–186).

Jag skulle emellertid vilja lyfta fram en annan tolkning som förskjuter problembeskrivningen från de grupper som är föremål för den diskriminerande politiken till själva politikens grundkonstruktion. I stället för att objektifiera äldre kvinnor, invandrade äldre och deras anhöriga som passiva offer för en politisk praktik, menar jag att anhörigvård framför allt bör analyseras som en brist på alternativ som framtvings till följd av den offentliga äldreomsorgens marknadsanpassning och konsumentprofilering. Utifrån denna tolkning måste de senaste årtiondenas generella äldrepolitik karaktäriseras som ett stort misslyckande, eftersom den uppenbarligen inte förmått nå ut till och understödja de grupper i samhället som den utpekar som särskilt beroende av den offentliga äldreomsorgen. Den individuella kostnaden för den generella äldrepolitikens misslyckande blir emellertid högt. Medan många äldre hamnar i en utsatt och ibland också oönskad beroendeställning till familj och släkt, tvingas många kvinnor som tar på sig omsorgsansvaret att utföra en stor del oavlönat omsorgsarbete utanför ett ordinarie lönearbete och det egna hushållsarbetet.

I den politiska retoriken har frivillighet framhållits som en vägledande princip för valet att bli anhängvårdare. Samtidigt har anhängvården oftast satts i samband med den offentliga äldreomsorgens minskade resurser och ibland även framstått som en lösning på det ökade omsorgsbehovet som förväntas uppstå i samhället på grund av den demografiska utvecklingen (Prop. 1997/97:113, s. 20). Det politiska budskapet om anhängvårdens betydelse blir således högst ambivalent. Det pendlar mellan att å ena sidan betona individens valfrihet och å andra sidan framhålla anhängvård som en framtida samhällslig nödvändighet. Frivilligheten i valet av att bli anhängvårdare kan dock starkt ifrågasättas, då alltför kommunala förvaltningar börjat använda sig av s.k. anhängprövning, vilket innebär att de äldre nekats kommunalt bistånd ifall det finns en närstående som kan utföra arbetet (Socialstyrelsen 2003). Resultatet av äldreomsorgens marknadsanpassning blir därför att anhöriga till hjälpbehövande äldre befinner sig i kläm mellan vad de själva vill och eftersträvar, vad deras äldre familjemedlemmar önskar och behöver och vad myndigheterna legitimerar och godkänner som genuina omsorgsbehov.

Som jag visat i det här kapitlet är det uppenbart att hudfärg, språk och nationalitet är tre centrala principer för hur invandrade äldre tillskrivs behov som uppfattas som väsensskilda från svenskfödda äldre. Medan svenskfödda äldres omsorgsbehov förmodas kunna bäst lösas genom antingen den offentliga sektorn eller via marknaden, antas invandrade äldres hjälpbehov bäst kunna lösas genom familjen. Anhängvård blir därför den offentliga äldreomsorgens lösning på "problemet" med invandrade äldre. Det är också i första hand de invandrade äldres kvinnliga släktingar som förväntas vilja och kunna utföra denna anhängvård. Den grupp som framför allt marginaliseras genom den vardagsrasism som implicit eller explicit praktiseras i den offentliga äldreomsorgen är därför de äldre invandrarnas kvinnliga släktingar. Därav menar jag att vardagsrasismen i äldreomsorgen även samverkar med heteronormativa och bekonade antaganden om att kvinnor är gifta och därför inte har det huvudsakliga försörjningsansvaret samt att kvinnor har familjeorienterade intressen och besitter omvårdande egenskaper.

Förutsättningarna att bemöta och hantera kraven och förväntningarna på att ställa upp som anhängvårdare skiljer sig emellertid åt. En stor skillnad mellan svenskfödda och invandrade kvinnor i yrkesverksam ålder är exempelvis att svenskfödda kvinnor ofta kan tillbakavisa åtagandet som anhängvårdare genom att hänvisa till ett

heltidsarbete utanför hemmet. Detta är en möjlighet som många invandrade kvinnor saknar på grund av diskrimineringen på arbetsmarknaden (Yazdanpanah 2005). I likhet med hur boendesegregationen verkar få ”spill over” effekter på äldreomsorgen, förefaller således även arbetsmarknadsdiskrimineringen få kumulativa effekter för hur äldreomsorgen planeras och utförs.

Fokus i det här kapitlet har uteslutande legat på att beskriva den bekönade vardagsrasismens olika uttrycksformer i den offentliga äldreomsorgen. Människors handlingar och strategier för att bemöta, ifrågasätta och hantera diskrimineringen har däremot inte diskuterats, mycket beroende på att det saknas forskning som belyser hur människor agerar inom ramarna för beköna(n)de, vardagsrasistiska praktiker i den offentliga vården och omsorgen. Att lyfta fram hur människor aktivt förhåller sig till en diskriminerande ordning är emellertid en outhärlig strategi för att kunna motverka diskriminering (de los Reyes 2005). Därför skulle jag avslutningsvis vilja lyfta fram hur föreställningen om ”invandrades omsorgskultur” skapar en diskriminerande praxis som starkt begränsar förhandlingsutrymmet för anhöriga till hjälpbehövande invandrade äldre i mötet med socialtjänsten.

Forsell (2004) som studerat hur behovet av omsorg konstrueras i mötet mellan myndigheter, invandrade äldre och deras anhöriga menar att det inte finns belägg för att det existerar några egentliga skillnader mellan anhöriga till invandrade och svenskfödda äldre när det gäller erfarenheter eller upplevelser av anhörigvård (ibid., s. 202 ff.). Vad som däremot skiljer sig åt mellan anhöriga till invandrade och svenskfödda äldre är migrationen och erfarenheter relaterade till flyktingskapet. Forsell (ibid., s. 217 ff.) framhåller att migration och flyktingskap binder samman familjemedlemmarna, men genererar också skuld hos de anhöriga för vad de gamla förlorat när de tvingats bryta upp och lämna hemlandet. Anhöriga till invandrade äldre tar därför ofta på sig rollen av att fungera som ett skyddande filter mellan de äldre och det nya svenska samhället, i synnerhet i början av vistelsetiden i Sverige. Att betona en egen omsorgstradition, vilket Forsell fann att många av de anhöriga som hon intervjuade gjorde, blir därför ett led i vad hon beskriver som de anhörigas skyddande av sina äldre familjemedlemmar. Att vidmakthålla idén om den egna omsorgstraditionen blir på så vis ett sätt att ersätta de äldre för vad de har förlorat genom flyktingskap och migration.

Problemen uppstår emellertid i mötena med det svenska samhället, då alla som i Sverige kategoriseras som "invandrare" också reduceras till bärare av en speciell "omsorgstradition". Denna kulturella stereotypisering menar Forssell (ibid., s. 236 ff.) bland annat förekommer i mötet mellan socialtjänstens olika aktörer och invandrade äldre och deras anhöriga. Biståndsbedömare i äldreomsorgen har därför högre förväntningar och krav på ett aktivt och engagerat anhöringskap om den äldre hjälpbehövande kategoriseras som "invandrare" i stället för som "svensk" och om den anhöriga definieras som kvinna i stället för som man. Bekönade och rasifierade föreställningar, i kombination med nedskärningar och generellt ökande krav på anhöriga i den offentliga äldreomsorgen, skapar därför också ett högst begränsat förhandlingsutrymme för kvinnliga anhöriga till invandrade äldre att kunna ifrågasätta och motsätta sig kraven på att bli anhörigvårdare.

Avslutande reflektioner

Syftet med det här kapitlet har varit att visa hur den offentliga äldreomsorgen formats och omskapats utifrån bekönade och rasifierade föreställningar om äldre och äldres omsorgsbehov. En central fråga som strukturerat min framställning är om och i så fall hur den ökade användningen av marknadslösningar i den offentliga äldreomsorgen resulterat i en ojämlig tillgång till och fördelning av offentlig äldreomsorg beroende på kön, klass och/eller etnicitet.

Som jag visat har tillämpningen av marknadslösningar i den offentliga äldreomsorgen resulterat i en övergång från en generell äldrepolitik till en selektiv omsorgspraktik. Övergången är intimt sammanlänkad med en ny syn på äldre som resursstarka "omsorgskonsumenter" som själva ska bestämma innehållet i och omfattningen av sin "omsorgskonsumtion". Äldreomsorg, och då i synnerhet sådan omsorg som är förknippad med hushållsarbete, har därför alltmer tappat sin karaktär av välfärdsstatlig rättighet och i stället utvecklats till att bli en tjänst som i likhet med annan service kan köpas och säljas på en marknad. Såväl marknadsidealet som konsumentprofileringen av äldreomsorgen står dock för ett normativt tänkande som både skapar och vidmakthåller strukturell diskriminering. Marknadsretoriken och konsumentprofileringen av äldres omsorgsbehov utgår från antagandet om att äldre är resursstarka konsumenter, en förmodan som är baserad på en hetero-

normativ diskurs som sätter svenskhet, medelklass och manlighet i centrum för vem som är äldre och vem som är resursstark konsument. Då marknadstänkandet emellertid innebär att äldres ojämlika förutsättningar att agera som resursstarka konsumenter ignoreras, gör också konsumentprofileringen av äldreomsorgen att de äldre som inte motsvarar normen skapas som en restpost. Äldre som inte har resurser och möjligheter att handla enligt normen som konsument har därmed även små förutsättningar att få tillgång till den krympande offentligt organiserade äldreomsorgen.

För att visa på den diskriminering som skapas i och genom den ekonomiskt särskiljande praktik som marknadstänkandet och konsumentprofileringen av äldreomsorgen innebär har jag funnit det användbart att utgå från en teoretisk ansats som ser kön, klass, etnicitet och sexualitet som samverkande kategoriseringar och principer för maktutövning och ojämlikhetsskapande. Begreppet bekönad vardagsrasism har här varit centralt för att kunna identifiera de praktiker som skapar diskriminering i äldreomsorgen. Bekönad vardagsrasism har även fungerat som ett viktigt redskap för att kunna lyfta fram diskrimineringens kumulativa effekter och den kollision som därigenom skapas mellan olika politiska områden.

Som diskuterats i det här kapitlet förefaller det som om diskriminering i boendet och på arbetsmarknaden även får effekter för hur äldreomsorgens organiseras. Det saknas emellertid forskning som närmare belyser på vilket sätt ojämlikheter i äldreomsorgen påverkas av och länkas till andra institutionella förhållanden och välfärdspolitiska områden. Av äldreomsorgens utveckling framgår också att integrationspolitik och äldrepolitik genererar konflikter som framför allt drabbar kvinnliga familjemedlemmar till invandrade äldre. Samtidigt som invandrade kvinnor förväntas medverka i en social och ekonomisk integrering i det svenska samhället, förhindras deras integration av att såväl äldrepolitik som den offentliga äldreomsorgens representanter utgår från föreställningen om att ”invandrare” är bärare av en statisk och oföränderlig ”omsorgskultur” där kvinnorna sköter äldreomsorgen inom familjen. I vilken omfattning bekönade och rasifierade föreställningar påverkar äldreomsorgens organisering och vilka konsekvenserna blir för de kvinnor som förväntas utföra anhängivården vet vi dock ytterst lite om. Det saknas därför viktig forskning som belyser på vilket sätt den strukturella diskrimineringen förekommer inom vård och omsorg och dess effekter för de äldre och deras anhöriga. Detta ser jag som mycket angelägna områden för framtida välfärdsforskning,

inte minst mot bakgrund av att antalet äldre ökar bland såväl invandrade som svenskfödda äldre.

Hur föreställningar om äldre och äldres omsorgsbehov påverkar regelverkens tillämpning och resurstilldelningen mellan olika äldregrupper på såväl regional som lokal nivå är ännu ett område vi saknar kunskap om. Förekommer det exempelvis regionala och lokala skillnader när det gäller vilka äldre som betraktas som berättigade till och vilka som utestängs från offentlig omsorg? Vad beror i så fall dessa skillnader på? Är det så att det finns lokala och regionala kategoriseringar och tillskrivningar som skiljer sig från den nationella politiken när det gäller äldre och äldres behov av omsorg? Eller beror skillnaderna på hur äldreomsorgen regionalt och lokalt länkats till andra institutionella förhållanden och sektorer som bostadssektorn och arbetsmarknaden?

Även om det här kapitlet i första hand har beskrivit den bekönde vardagsrasismens olika uttrycksformer i den offentliga äldreomsorgen, är insikter i hur människor handlar inom ramen för en diskriminerande ordning en nödvändighet för att kunna motverka diskriminering. På vilket sätt människor agerat inom ramarna för beköna(n)de och rasifiera(n)de strukturer och praktiker i den offentliga vården och omsorgen är dock nästintill outforskat. För att motverka diskriminering behövs därför studier som ökar kunskapen om de strategier, handlanden och ifrågasättanden som genereras av beköna(n)de och vardagsrasistiska praktiker inom såväl vård och omsorgs som inom andra välfärdspolitiska områden.

Referenser

- Andersson, Lena (1996) "Lapphemmen i Norrbotten", *Socialmedicinsk tidskrift* 1996(73):7–8, s. 417–424.
- Anthias, Floya & Yuval-Davis, Nira (1992) *Racialized boundaries: race, nation, gender, colour and class and the anti-racist struggle*, London: Routledge.
- Arber, Sara & Ginn, Jay (1995) (ed) *Connecting Gender & Ageing. A Sociological Approach*, Buckingham & Bristol: Open UP.
- Brodin, Helene (2005) *Does Anybody Care? Public and Private Responsibilities in Swedish Eldercare 1940–2000*, Ekonomisk historiska institutionen i Umeå, Umeå universitet.
- Bäck, Henry & Soininen, Maritta (1998) *Den kommunala invandrarpolitiken. Arenor, aktörer och barriärer*, Stockholm: SNS Förlag.
- de los Reyes, Paulina, Molina, Irene. & Mulinari, Diana (2002) (red.) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana (2005) *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*, Malmö: Liber.
- de los Reyes, Paulina, "Intersektionalitet, makt och strukturell diskriminering": i de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (red.) *Bortom Vi och Dom – Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, SOU 2005:41, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- DO (2006a)
www.do.se/o.o.i.s?func=res&id=1835&starty=1986&kategori=g%2C7&endy=2006&startm=1&endm=1&lan=-1,
(2006-02-28).
- DO (2006b)
<http://www.do.se/o.o.i.s?func=res&id=1835&starty=1986&kategori=14&endy=2006&startm=1&endm=2&lan=-1>,
(2006-03-10).
- Essed, Philomena (1991) *Understanding Everyday Racism: An Interdisciplinary Theory*, Newbury Park: Sage.
- Essed, Philomena & Goldberg, David Theo (2002) *Race Critical Theories. Text and context*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Essed, Philomena (2005) "Vardagsrasism": i de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (red.) *Bortom Vi och Dom – teoretiska*

reflektioner om integration, makt och strukturell diskriminering, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, SOU 2005:41, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

- Forssell, Emilia (2004) *Skyddandets förnuft. En studie om anhöriga till äldre hjälpbehövande som invandrat sent i livet*, Inst. för Socialt arbete i Stockholm, Stockholms universitet.
- Gaunt, David (2002) "Invandrade äldre": i Magnusson, Finnur (red.) *Etniska relationer i vård och omsorg*, Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, Lennart, Sundtröm, Gert & Hassing, Linda (2003) "State provision down, offspring's up: the reverse substitutions of old-age care in Sweden", *Ageing & Society* 2003(23):3, s. 269–280, May 2003.
- Johansson, Susanne (2000) *Genusstrukturer och lokala välfärdsmodeller. Fyra kommuner möter omvandlingen av den offentliga sektorn*, Kulturgeografiska institutionen i Uppsala, Uppsala universitet.
- Kamali, Masoud (2005a) *Sverige inifrån – Röster om etnisk diskriminering*, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, SOU 2005:69, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Kamali, Masoud (2005b) "Ett europeiskt dilemma. Strukturell/institutionell diskriminering" i: SOU 2005:41 *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Rapport från utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Kommunförbundet (2004) *Aktuellt om äldreomsorgen – oktober 2004*, Stockholm: Kommunförbundet.
- Lill, Linda (2002) "Hemvårdsinspektörens möte med invandrade äldre": i Magnusson, Finnur (red.) *Etniska relationer i vård och omsorg*, Lund: Studentlitteratur.
- Lindelöf, Margareta & Rönnbäck Eva (2004) *Att fördela bistånd: om handlägningsprocessen inom äldreomsorgen*, Inst. för Socialt arbete i Umeå, Umeå universitet.
- Miles, Robert (1993) *Racism after "race relations"*, London: Routledge.
- Molina, Irene (1997) *Stadens rasifiering. Etnisk boendesegregation i folkhemmet*, Kulturgeografiska institutionen i Uppsala, Uppsala universitet.

- Olsson, Erik (1995) *Delad gemenskap. Identitet och institutionellt tänkande i ett multietniskt servicehus*, Institutionen för Tema i Linköping, Linköpings universitet.
- Prop. 1987/88:176, Äldreomsorgen inför 1990-talet, *Socialdepartementet*, Maj 1988.
- Prop. 1997/98:113, Nationell handlingsplan för äldrepolitiken, *Socialdepartementet*, April 1998.
- Ronström, Ove (1996) (red.) Vem ska ta hand om de gamla invandrarna?, Rapport från forskningsprogrammet "Åldrandets kultur", *FoU-rapport* 1996:3, Stockholm: Socialstyrelsen.
- Sand, Ann-Britt Mossberg (2000) *Ansvar, kärlek och försörjning. Om anställda anhörigvårdare i Sverige*. Sociologiska institutionen i Göteborg, Göteborgs universitet.
- SCB (1991) *Socialtjänststatistik 1982–1989*, Stockholm: Sveriges Officiella Statistik.
- SCB (2005) *Tabeller över Sveriges befolkning 2004*, Stockholm: Sveriges Officiella Statistik.
- SFS 2003:307, *Lag om förbud mot diskriminering*.
- Socialstyrelsen (2003) *Ekonomisk prövning av rätten till äldre- och handikappomsorg*, Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2004), *Jämställd socialtjänst? Könsperspektiv på socialtjänsten*, Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2005) *Vård och omsorg om äldre. Lägesrapport 2004*, Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 1924:58, *Fattigvården bland lapparna: utredning 1*, Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 1956:1, *Åldringvård: betänkande av 1952 års åldringvårdsutredning*, Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 2005:41 *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (red.) Rapport från utredningen om Makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SR (2005-04-05) www.sr.se/cgi-bin/vasterbotten/nyheter/artikel.asp?artikel=589158, (2006-02-17).
- Strömberg, Helén (2004), *Sjukvårdens industrialisering. Mellan curing och caring – sjuksköterskearbetets omvandling*, Ekonomisk historiska institutionen i Umeå, Umeå universitet.

SVT (2005-03-10)

svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=29631&a=349729, (2005-10-18).

SVT (2005-09-27)

svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=6107&a=457205&printerfriendly=true, (2006-02-17).

SVT (2005-10-06)

svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=6107&a=464029&printerfriendly=true, (2006-02-17).

Szebehely, Marta (2005) "Omsorgsarbete": i *Makten att forma sambället och sitt eget liv – jämställdhetspolitiken mot nya mål*, SOU 2005:66, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

Yazdanpanah, S. (2005) "Att få livet att gå ihop. Om lågavlönade kvinnors inkomstkällor": i *Makten att forma sambället och sitt eget liv – jämställdhetspolitiken mot nya mål*, SOU 2005:66, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

Ålund, Aleksandra & Schierup, Carl-Ulrik (1991) (red.) *Paradoxes of multiculturalism. Essays on Swedish society*, Aldershot: Avebury.

Trösklar och gränshinder på bostadsmarknaden

Marie Nordfeldt och Lars-Erik Olsson

Inledning

Jag vill jättegärna ha en bostad sen vill jag börja mitt liv. Börja jobba... det är jättesvårt att starta mitt liv. Jag känner ibland att allt är hopplöst. /.../ Jag vill börja mitt liv som vanliga... med lägenhet

Citatet ovan är hämtat från en intervju med en kvinna i stadsdelen Hässelby i Stockholm som tillsammans med sitt barn var i en situation där de saknade en egen bostad. Det faktum att det finns barnfamiljer i Sverige som är bostadslösa har fått en ökad uppmärksamhet under den senaste tiden. En statlig utredning som haft till uppdrag se över vräkningar bland barnfamiljer har t.ex. nyligen presenterat sin rapport där man bedömer att minst 1 000 barn vräktes under 2004 (SOU 2005:88). Bostadslösa barnfamiljer är också en kategori som väcker känslor då en förhärskande föreställning har varit att det i Sverige inte finns och inte ska finnas några bostadslösa barn. Barnfamiljer passar heller inte in i den stereotypa bilden eller "standardberättelserna" som ofta återkommer om bostadslösa eller hemlösa, som utslagna, missbrukande män. I jämförelse med denna bild ses familjer oftare som mer värdiga, samt mer oförskyllt och temporärt bostadslösa (se Järvinen, 1993; Löfstrand, 2005:149).

Den ovan citerade kvinnan intervjuades i samband med en utvärdering av ett projekt som riktade sig just till bostadslösa barnfamiljer i stadsdelen Hässelby-Vällingby i Stockholm. I utvärderingen visade det sig ganska snart att bland de familjer som deltog i projektet framträdde två karaktäristika och en kombination av dessa – det handlade om ensamstående kvinnor med barn samt invandrade familjer. En betydande andel av de bostadslösa familjerna var ensamstående kvinnor med invandrarbakgrund med barn. Det framträdde således tydligt en köns- och en invandrarskaps-

aspekt när man tittade på familjernas struktur och bakgrund. Detta empiriska fynd har vi sedan arbetat vidare med.

I detta kapitel avser vi att speciellt lyfta fram frågan om invandrarskap i relation till bostadslöshet/hemlöshet. Syftet är att belysa och diskutera strukturella och institutionella gränshinder som kan bidra till att förklara varför invandrade personer och familjer blir bostadslösa eller befinner sig i riskzonen för bostadslöshet. Den sistnämnda har Wolch och Dear (1993) benämnt *protohomeless*. Vi översätter det till ”protobostadslösa” och det betecknar grupper i samhället som p.g.a. strukturella förändringar (ekonomi, demografi, bostadsmarknad, bostads- och socialpolitik) på olika geografiska nivåer hamnar i en svag ställning på bostadsmarknaden och i riskzonen för att bli bostadslösa. De grupper som har svårt att ta sig in på bostadsmarknaden och som är hänvisade till – i flera bemärkelser – otrygga lösningar, t.ex. inneboende, andrahandskontrakt eller hotell – syns vanligen inte i Socialstyrelsens eller kommunernas kartläggningar av hemlösa. Samtidigt kan man anta att bostadsbristen i storstäderna, de höjda trösklarna på bostadsmarknaden och utbyggnaden av en sekundär bostadsmarknad med olika former av specialkontrakt som förmedlas via de kommunala socialförvaltningarna (se Sahlin, 1996; Löfstrand, 2005) innebär att fler personer/familjer befinner sig i en situation av ”protobostadslöshet”.

Kapitlet är upplagt så att vi ringar in denna fråga från flera empiriska utgångspunkter. Dels beskriver vi en grupp av bostadslösa barnfamiljer i Hässelby-Vällingby och några av familjernas egna tolkningar av sin bostadsproblematik. Dels tar vi upp hyresvärdars och bostadsbolags krav på hyresgäster samt socialtjänstens relation till bostadslöshetsproblematiken. Vi inleder med en diskussion om den svenska bostadspolitiken och dess förändring. Vidare görs en genomgång av tidigare forskning om invandrarskap/etnicitet i relation till bostadslöshet/hemlöshet samt viss forskning om boendesegregation och strukturell diskriminering. Den egna empirin och andras studier som vi refererar till diskuteras sedan utifrån en kombination av teoretiska förklaringsansatser i syfte att peka på hindrande strukturer och institutioner. Kapitlet avslutas med en slutdiskussion där vi knyter ihop vårt empiriska material med de teoretiska förklaringsansatserna.

Bostaden som rättighet och handelsvara

Tillgång till bostad är en viktig förutsättning för ett fullvärdigt liv och en viktig del av den svenska välfärden. Att ha en svag eller marginell ställning på bostadsmarknaden, eller att vara helt bostadslös, är att befinna sig i välfärdens utmarker, eller helt utanför. Samtidigt är förhållandet mellan bostad och välfärd tvetydigt i den svenska politiken. En bostad kan samtidigt betraktas som en social rättighet och som en marknadsvara. Den svenska bostadspolitikerna är formulerad som en generell politik där bostaden utgör en social rättighet (Bengtsson, 2001). Bostadspolitikerna skall dessutom tillgoda trygghet, jämlikhet, rimliga kostnader samt främjandet av goda uppväxtförhållanden (Prop. 1997/98:119). Samtidigt är bostaden en handelsvara – en privat nyttighet – som erbjuds via marknaden (Bengtsson, 1999). De marknadsmässiga inslagen i fördelningen av bostäder har ökat under de senaste decennierna bl.a. genom omvandlingen av många hyresrätter till bostadsrätter samt att de kommunala bostadsbolagen i högre grad blivit vinstdrivande bolag och mer lika de privata bolagen genom att man strukit eller minskat tillämpningen av de sociala ägardirektiven.

Bostadspolitiska förändringar

Under 1990-talet förändrades den svenska bostadspolitikerna. Vissa forskare kallar det för ett bostadspolitiskt systemskifte (Lindbom, 2001; Turner, 2000). Bostadsdepartementet avvecklades och bostadsförmedlingar försvann i många kommuner. De flesta kommuner i Sverige saknar idag en kommunal bostadsförmedling. Enligt Boverket (2005) finns kommunala bostadsförmedlingar i endast tre procent av kommunerna.¹ Kommunernas ansvar har avreglerats och i den bostadspolitiska utredningen från 1996 poängteras frivillighet istället för lagreglering. Kommunernas bostadsförsörjning skall istället säkras genom samarbete, frivillig-

¹ 35 kommuner eller 12 procent av samtliga kommuner angav i Boverkets bostadsmarknadsenkät 2005 att de hade en kommunal bostadsförmedling. Vi en närmare granskning av vad kommunerna angivit som bostadsförmedling bedömer Boverket att det endast är 10 kommuner (tre procent) som har en bostadsförmedling som överensstämmer med den definition som angavs i enkäten. Stockholm är en de kommuner som återinfört en kommunövergripande bostadsförmedling där man kan ställa sig i kö för en hyreslägenhet hos ett kommunalt eller privat bostadsbolag. Kommunal bostadsförmedling definieras enligt Boverket som ”en bostadsförmedling som har inrättats av kommunen och där kommunen beslutar om mål och riktlinjer för verksamheten. Den behöver dock inte drivas i egen regi, utan kommunen kan uppdra åt någon annan att driva verksamheten enligt avtal”. (Boverket, 2005).

het och förtroende mellan olika aktörer såsom den kommunala förvaltningen, fastighetsägare, bostadsföretag, kronofogde och socialtjänst, vilket även gäller bostadsförsörjningen för människor som är bostadslösa eller hotas av vräkning (SOU 1996:156, s. 47). Andra förändringar som initierades under 1990-talet var omvandlingen av hyresrätter till bostadsrätter, samt att hyresvärdarnas bedömningar av nya hyresgäster skärptes. Flyghed (1994) visar att denna förändring skedde redan i början av 1990-talet. Innan hyresvärdar skrev kontrakt inhämtade de kreditupplysning och kontaktade tidigare värd i större utsträckning än tidigare.²

Förändringarna inom det bostadspolitiska området, bostadsbristen i många kommuner³ samt hyresvärdarnas höjda krav innebär sammantaget att man kan tala om ett slags trösklar på bostadsmarknaden och att dessa trösklar successivt har höjts från början av 1990-talet och framåt. Marknadslogiken har förstärkts och principen om bostaden som en social rättighet har fått träda tillbaka. Ingången till bostadsmarknaden har blivit svårare att forcera, speciellt för grupper med t.ex. bristande ekonomiska resurser, de som saknar tidigare bostadsreferenser (såsom t.ex. flyktingar, se Sahlin, 2002) eller för dem som tidigare har blivit vräkta och t.ex. har en hyresskuld. (Flyghed, 2000).

Invandrarskap/etnicitet och bostadslöshet/hemlöshet

Frågan om invandrarskap/etnicitet i relation till bostadslöshet/hemlöshet är ett område som har börjat få uppmärksamhet under de senaste åren i såväl internationell som svensk forskning. Den europeiska organisationen FEANTSA⁴ konstaterar att andelen hemlösa med utländsk bakgrund och andelen person som använder sig av service riktat till hemlösa som har utländsk bakgrund har ökat bland de 15 medlemsländer som skriver årliga rapporter till

² En mindre uppföljningsstudie 2005 visade dock på en minskning av kontroller med tidigare värdar sedan 1994. Men enligt de flesta av de tillfrågade värdarna (14 stycken) hade ingen förändring skett i bedömning av nya hyresgäster under de senaste 10 åren (Flyghed, 2005).

³ 1990-talet var en period av lågt byggande i kommunerna. Under början på 2000-talet har byggandet ökat men i Boverket sammanställning rapporterar var tredje kommun bostadsbrist och enbart var fjärde kommun har ett överskott. I Stockholmsområdet har i det närmaste samtliga kommuner bostadsbrist. (Boverket, 2005).

⁴ FEANTSA (Federation of National Organisations working with the Homeless) är en sammanslutning av sociala frivilliga organisationer från 29 europeiska länder som arbetar med hemlöshet. Organisationen bildades 1989 och 1994 organiserade man ett forskarnätverk – European Observatory on Homelessness – där nationella rapportörer från 15 länder årligen skriver rapporter med utgångspunkt i olika teman kopplade till hemlöshet.

FEANTSA. De kartläggningar som Socialstyrelsen genomförde av hemlösa i Sverige under 1990-talet visar en ökning av andelen hemlösa med "utrikes bakgrund" mellan 1993 och 1999⁵. Mellan dessa undersökningstillfällen ökade andelen hemlösa med utomnordiskt bakgrund från sju till tretton procent av samtliga hemlösa. Enligt Socialstyrelsens rapport tillhör de hemlösa med utomnordisk bakgrund de "mindre utslagna" av de hemlösa, dvs. en mindre andel är uteliggare och de har varit hemlösa under en kortare tid. Vad som mer utmärker denna grupp är att de i mindre utsträckning än övriga hemlösa har missbruksproblem och i större utsträckning psykiska problem och de lever i högre grad på socialbidrag (Socialstyrelsen, 2000).

Andra studier pekar bl.a. på att invandrade personer oftare bor i hyresrätt och i mindre attraktiva bostadsområden samt att familjer med invandrabakgrund har större sannolikhet att vara i riskzonen för att bli bostadslösa. Man bor t.ex. oftare med osäkra kontrakt, är inneboende hos släkt och vänner eller trångbodda (se t.ex. Popoola, 1999; Sim, 2000; Sahlin, 2002, 2005; Feantsa, 2002; Edgar, Doherty & Meert, 2004; Järvinen, 2004; Knutagård, 2005)⁶. Integrationsförvaltningen i Stockholm uppmärksammade i en rapport som publicerades 1999, bostadsproblemen för nyanlända flyktingar som bl.a. resulterat i inneboende hos släktingar och vänner, vilket i längden skapar problem både för de som bor inneboende och de som har personer inneboende hos sig (Integrationsförvaltningen, 1999). En grupp som också uppmärksammas vid olika tillfällen i samband med diskussioner om bostadslöshet/hemlöshet men vilkas boendesituation det finns mycket begränsad kunskap om är flyktingar som lever gömda på grund av utvisningshot.

Frågan om diskriminering och segregering på bostadsmarknaden blev aktuell under hösten 2005 genom tv-programmet Kalla Faktas rundringning till bostadsbolag. I programmet framkom tydligt att möjligheten till att få hyra en bostad skiljde sig väsentligt beroende på om den bostadssökande hade ett "svenskklingande" namn eller inte. I hearings som Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering hållit i Stockholm, Göteborg och Malmö med

⁵ Den största enskilda gruppen hemlösa med utrikes bakgrund är finländare som är starkt överrepresenterade i relation till andel av befolkningen. De är också oftare än övriga hemlösa uteliggare och/eller härbärgesboende. De finska hemlösa – oftast männen – tillhör den "traditionella" grupp blivit normen för de "standardberättelser" som ofta präglar samtalet om hemlöshet – en ensamstående, missbrukande, äldre man. Denna bild stämmer inte för hemlösa som har en utomnordisk bakgrund.

⁶ Man kan rimligen förvänta sig en skillnad för nyanlända flyktingar, men över tid bör invandrade personer ha en boendesituation jämförbar med svenskfödda.

bland andra representanter från invandrarorganisationer och boende i marginaliserade och sk stigmatiserade områden i respektive stad lyfter deltagarna fram många exempel på hur svårt det är att få en lägenhet om man är arbetslös utan fast inkomst, har ett utländskt namn eller "fel" ursprung (SOU 2005:69). En slutsats från hearingarna är att personer med utländsk bakgrund diskrimineras på bostadsmarknaden. De hänvisas till områden där många som har utländsk bakgrund redan bor, och de har sedan svårt att flytta därifrån p.g.a. en rad diskriminerande hinder. Den största tröskeln som lyfts fram är ekonomin. En hög arbetslöshet bland invandrade personer innebär en uteslutning från bostadsmarknaden då många hyresvärdar kräver fast anställning och regelbunden lön. Deltagarna vittnar om svårigheter att få bostad p.g.a. att man har ett utländskt klingande namn eller tillhör någon annan nationalitet än den svenska, speciellt i bostadsområden som domineras av "vita" svenska grupper. De upplever att den etniska barriären är högre än den klassmässiga (ibid. s. 60).

Forskningen om boendesegregation som publicerats under det senaste decenniet ger tydliga indikationer på att medborgarna i Sverige behandlas olika på bostadsmarknaden. Indikatorer som inkomst, utbildning, yrkestillhörighet eller arbetsmarknadsförankring räcker inte för att förklara de missgynnade positioner som personer födda i utlandet har på bostadsmarknaden. Molina (2005) menar att boendesegregationen ger en indikation om att många personer i Sverige har begränsade möjligheter att röra sig på bostadsmarknaden och att sämre positioner på bostadsmarknaden även återverkar på andra samhällsområden. Hon kopplar svaga positioner på bostadsmarknaden till både strukturella och institutionella faktorer som fungerar som spärrvakter på bostadsmarknaden för personer utländsk bakgrund. Invandrade personer har ofta lägre inkomster än sverigefödda, liten eller obefintlig förmögenhet i form av arv och ackumulerat kapital, svårigheter att få bostadslån och en riskerar att utsättas för diskriminering från olika bostadsmarknadsaktörers sida. Kuusela (1993) menar att det sker en deklassering av invandrare på bostadsmarknaden som innebär att invandrare – oberoende av klassbakgrund – hänvisas till mindre attraktiva bostadsområden. Människor med en kulturell bakgrund som föreställs avvika från den svenska får automatiskt lägre status i samhället och sämre valmöjligheter på bostadsmarknaden. Intervjuer med tjänstemän vid bostadsbolag som Kuusela genomförde i början av 1990-talet visar att hyresvärdar i allmänhet helst vill ha

”stabila och ekonomiskt starka svenskar” som hyresgäster och att de är måna om dem. Särskilt de privata värdarna anser att deras svenska resursstarka hyresgäster har rätt att ”bo bland sina likar” (Kuusela, 1993:25).

Personer med ursprung utanför Europa och i muslimska länder är överrepresenterade i storstädernas låginkomstområden. Andersson (2002) visar att det finns en etnisk hierarki när det gäller segregation. Mest segregerade är grupper från Afrika och västra Asien (Somalia, Etiopien, Irak, Syrien och Turkiet). Dessa grupper är även de som i oftast bor i det som Andersson kallar ”svenskglesa” områden.

Inom forskningen konstaterar man dock det faktum att det är svårt att bevisa diskriminering på bostadsmarknaden (Sahlin 2002, 2005; Molina, 2005). Negativ särbehandling är olaglig, men lagskyddet är svagt för dem som eventuellt blivit utsatta för diskriminering på bostadsmarknaden. En annan försvårande omständighet är att de flesta kommuner inte organiserar bostadsköer. När bostadssökande inte registreras är det svårt att hävda att någon annan fått ”gå före” (Sahlin, 2002). Sahlin (ibid.) tar upp s.k. ”anekdotiska” bevis eller exempel på diskriminering, t.ex. att invandrade hyresgäster vräks på svagare grunder eller att invandrare, särskilt med utomeuropeisk bakgrund eller romer, inte godtas som hyresgäster.

Antalet anmälda fall till Diskrimineringsombudsmannen (DO) har ökat sedan anmälningsregistret påbörjades 1992 och kopplingen har blivit tydligare till diskriminering och rasism i rubriceringen av anmälningarna (Molina 2005: 25). Storstäderna och speciellt Stockholm dominerar när det gäller antalet anmälningar men anmälningar kommer från i princip hela landet. Molina gör tolkningen att det finns ett stort mörkertal när det gäller diskriminering på bostadsmarknaden som inte leder till anmälningar till DO. Några tänkbara anledningar till detta som hon tar upp är en brist på information om att DO finns och möjligheter att få hjälp att driva ärenden. En annan anledning kan vara en känsla av hopplöshet som gör att man inte bryr sig om att anmäla för att man tror att det inte leder till något (ibid: 26).

De aktörer på bostadsmarknaden som får flest anmälningar är hyresvärdar (kommunala och privata). Hyresvärdarnas roll och deras ökade makt över hyresgästerna diskuteras även av Popoola (2001) med utgångspunkt från studier i Malmö. Molina (2005) menar att de studier som gjorts indikerar att hyresmarknaden ver-

kar fungera som en spärrvakt (*gatekeeper*) i sig för många människor med utländsk bakgrund, men att det behövs mer fler studier som fokuserar dessa förhållanden.

Empiriskt material

Det empiriska material som detta kapitel bygger på är insamlat inom ramen för ett pågående FAS-projekt *Bostadslöshetspolitik i retorik och praktik – en studie av lokala välfärdsmodeller*, som drivs i samverkan mellan Sköndalsinstitutet, Ersta Sköndal högskola och Socialhögskolan vid Lunds universitet.⁷ Framför allt använder vi intervjuer som är gjorda i samband med en utvärdering som genomförts inom ramen för detta projekt.⁸ Det utvärderade projektet ”Steget före” var ett av ca 20 projekt som fick ekonomiskt stöd inom ramen för den första omgången av Socialstyrelsens arbete med att utveckla metoder för att motverka hemlöshet. Steget före drevs av Hässelby-Vällingby stadsdelsförvaltning i Stockholm Stad från och med mars 2003 till och med februari 2005. Bakgrunden till projektet var att stadsdelsförvaltningen i Hässelby-Vällingby erfor en tilltagande problematik i början av 2000-talet med hjälpsökande barnfamiljer som saknade bostad. Stadsdelsförvaltningen gav stöd till hotellboende för många av dessa familjer. I det empiriska material som samlades in i samband med utvärderingen visade det sig att det främst var ensamstående kvinnor med barn och invandrade familjer som sökt hjälp med att få en bostad från stadsdelsförvaltningen. En stor del av de ensamstående kvinnorna hade invandrarbakgrund. Som påpekats tidigare gick det att se en tydlig köns- och invandrar/etnicitetsaspekt utifrån detta utvärderingsmaterial (se vidare Nordfeldt 2005).

Begrepp och kategoriseringar

Inom forskningen om hemlöshet och bostadslöshet finns en ständigt pågående diskussion om definitioner och avgränsningar i relation till begreppen hemlösa/hemlöshet, bostadslösa/bostadslöshet.

⁷ Se projektets hemsida www.soch.lu.se/homeless/

⁸ Det empiriska materialet från utvärderingen består av intervjuer med tjänstemän vid socialförvaltningen, avidentifierad dokumentation om familjerna som deltar i projektet, samt intervjuer med familjer utan egen bostad. Detta material är kompletterat med intervjuer med social- och bostadssekreterare vid socialförvaltningar samt hyresvärdar i fyra kommuner – Stockholm, Malmö, Kristianstad och Eskilstuna.

Vilket begrepp – hemlöshet eller bostadslöshet – som används, hur dessa definieras och vilka grupper som skall räknas in, skiljer sig över tid och rum, i vilket syfte och utifrån vilka utgångspunkter som en undersökning görs eller vilka förklaringsansatser som man ansluter sig till. Begreppen bostadslös och hemlöshet används ibland synonymt, och ofta utgör de delmängder av varandra, beroende på vilket som anses vara det vidare begreppet (se t.ex. Sahlin, 1992). Detta innebär att det inte är helt enkelt att vara konsekvent i begreppsanvändningen. Vi föredrar att använda uttrycket bostadslöshet, då "hemböshet" har kommit att bli starkt behäftat med associationer till sociala problem, ofta bestående av missbruk och/eller psykiska problem. Att välja uttrycket bostadslös syftar här till att i mesta mån undvika denna stigmatisering. När vi refererar till tidigare forskning använder vi de begrepp som förekommer i dessa texter. I engelskan finns inte denna särskiljning utan där används uttrycket "homelessness", vilket vi översätter med hemlöshet.

Med utgångspunkt i den svenska kontexten har Gullberg och Börjeson (2000) utvecklat en modell för att bestämma individers/grupper position(er) på bostadsmarknaden. I ett sådant dynamiskt perspektiv betraktas inte bostadslöshet/hemböshet som ett statiskt tillstånd utan som en föränderlig process där individer och hushåll befinner i olika grader av marginella positioner på bostadsmarknaden. Inom FEANTSA har man också sökt utveckla en sådan mer dynamisk definition och förståelse av hemlöshet som också går att operationalisera i nationella studier. FEANTSA utgår från tre domäner som utgör ett "hem" och avsaknaden av detta beskrivs i termer av hemlöshet. Att ha ett hem kan förstås som: "having an adequate dwelling (or space) over which a person and his/her family can exercise exclusive possession (*physical domain*); Being able to maintain privacy and enjoy relations (*social domain*) and having legal title to occupation (*legal domain*)" (Edgar m.fl. 2004: 5). I relation till dessa tre domäner varierar graden av exklusion från att sakna tak över huvudet från natt till natt till att ha en bostad med dispositionsrätt men som inte är adekvat i förhållande till den sociala domänen. Fyra grader av hemlöshet beskrivs: "roofless", houseless", insecure housing och "inadequate housing" (ibid.).

Sahlin (2002) diskuterar invandring och hemlöshet med utgångspunkt i detta dynamiska perspektiv och omfattar även grupper och situationer som i vanliga fall inte ingår i kartläggningar och studier av hemlösa. Det gäller asylsökande och avvisningsho-

tade flyktingar som inte har tillgång till en trygg bostad med rimlig standard, samt även personer med utländsk bakgrund som lever i en utifrån kartläggningsspektiv ”dold” hemlöshet som tillfälligt inneboende hos vänner och släktingar. Ytterligare en grupp som Sahlin tar upp är invandrade personer och familjer som har bostäder av rimlig kvalitet och storlek med korta eller villkorade kontrakt. Dvs. de som bor i olika slags genomgångsbostäder eller är inhysta av socialtjänsten och saknar kontrakt eller innehar andrahandskontrakt utan besittningsskydd. Denna grupp är hyresgäster på den sekundära bostadsmarknaden som växt i omfattning från 1990-talet och framåt (se även Sahlin, 1996). Man kan även diskutera andra gruppers s.k. position på bostadsmarknaden, såsom t.ex. kvinnor och barn som bor på kvinnojourer. Det är kvinnor som med eller utan socialtjänstens hjälp är tvungna att fly sin ordinarie bostad för att under kortare eller längre tid bo på jourer eller hos andra kvinnor. Mannen bor ofta kvar i bostaden. Sahlin (2002) tar också upp trångboddhet som en form av bostadslöshet.

Begreppsanvändningen inom forskningsfältet hemlöshet/bostadslöshet har haft en nära koppling till vilka förklaringsansatser som lyfts fram. Individinriktade förklaringsansatser fokuserar ofta de hemlösa individernas sociala problem och tillkortakommanden, förutom avsaknad av bostad. Hemlöshet som beskrivning av fenomenet används främst i förhållande till denna typ av förklaringsansatser, där personer inte antas ”klara eget boende”. Den andra typen av förklaringsansatser lyfter fram strukturella betingelser i form av arbetsmarknad, ekonomi och bostadstillgång. Bostadslöshet används oftare som uttryck när strukturella mekanismer lyfts fram. (jfr Sahlin, 1992; Edgar m.fl. 2004). I de mer dynamiska perspektiv som utvecklats under senare år ses bostadslöshet/hemlöshet som en kombination av strukturella och individuella betingelser, och olika grad av marginella positioner i förhållande till bostadsmarknaden betingar förklaringar som kombinerar strukturell och individuell problematik på olika sätt. Vi ser det som viktigt att kombinera en strukturell och en individuell syn på bostads- och hemlöshet. Strukturella och individuella problem är emellertid nära sammanlänkade och kan vara svåra att särskilja. Vi menar att bostadslöshet kräver lösningar på strukturell nivå, dvs. i form av ökad tillgång och tillgänglighet på bostadsmarknaden. Andra närliggande strukturella problem är relaterade till arbetsmarknaden. Utlösande faktorer kan också vara individuell social problematik, som fordrar mer individuella lösningar, men

även med en fungerande psykiatri och missbruksvård. Struktur och individ kan hänga samman på så sätt att människor som kan sägas befinna sig i strukturell problematik, t.ex. tillfälligt arbetslösa eller svårigheter att hitta lägenheter, över tid kan utveckla en mer social problematik. Man kan således befinna sig i olika "blandpositioner" av mer eller mindre social eller strukturell problematik. Att befinna sig utanför den ordinarie bostadsmarknaden kan i sig skapa en social problematik och sannolikt är det "enklare" att vandra "nedför" (från strukturell till social problematik) än "uppför" (från social till strukturell problematik). Samtidigt kräver olika problematik olika lösningar. Strukturella insatser på ett individrelaterat problem liksom individrelaterade lösningar på strukturella problem är således inte optimala lösningar. t.ex. att socialtjänsten skulle arbeta med frågor som rör bostadsbrist eller arbetsmarknadspolitik. Däremellan finns det positioner som kräver en mix av insatser både på individuell och strukturell nivå.

Uttrycket "invandrare" har enligt Migrationsverket inte någon vedertagen definition. I statistiska sammanhang görs olika avgränsningar antingen efter personers födelseland eller efter medborgarskap. I båda dessa fall görs en indelning i två kategorier: födda i Sverige eller födda i utlandet, respektive svenskt eller utländskt medborgarskap (www.migrationsverket.se). I SCB:s statistik är personer med utländsk bakgrund definierade som "utrikes födda eller inrikes födda med två utrikes födda föräldrar".⁹ Kategoriseringar medför oundvikligen en anonymisering och homogenisering av individer och grupper som därigenom tillskrivs en uppsättning egenskaper som associeras med det uttryck som väljs (se SOU 2005:69). I kapitlet används "invandrare" eller "invandrarbakgrund" utifrån betydelsen av en gemensam erfarenhet av en migration.¹⁰ Vår ambition är att undvika att befästa allmänna föreställningar som finns inbäddade i de kategorier som används i texten men lyfta fram exempel på begränsningar som dessa föreställningar kan underbygga. Frågan om etnicitet i förhållande till bostadslöshet/hemlöshet kommer vi inte att gå in närmare på då vi enbart har gjort en grov indelning av familjernas bakgrund. Vi berör dock etnicitet när vi presenterar andras forskning. Vi refererar t.ex. till Andersson (2002) som påvisat att det finns en etnisk hierarki när det gäller segregation. Vilket man kan anta också gäller i förhål-

⁹ www.scb.se/templates/standard_24571.asp (2006-03-12).

¹⁰ För en vidare diskussion av begreppen invandrare respektive migration se t.ex. Forssell 2004.

lande till bostadslöshet. I vårt material är det således invandrarskapet som är gemensam nämnare. En grupp i befolkningen som emellertid lyfts fram i samband med diskriminering på bostadsmarknaden och som inte har en migrationserfarenhet, men där etnicitet används som en förklarande mekanism är personer med romisk bakgrund (se t.ex. DO, 2004; Knutagård, 2005).

Bostadslösa barnfamiljer i Hässelby-Vällingby

Det utvärderade projektet *Steget före* pågick från och med mars 2003 till februari 2005 i ett samarbete mellan Individ och familjeomsorgen vid stadsdelsförvaltningen i Hässelby-Vällingby och Diakonicenter i Hässelby gård.¹¹ Hässelby-Vällingby är en av Stockholms större stadsdelar med 58 768 invånare och stadsdelen tillhör de västra förortererna. Hässelby-Vällingby är en stadsdel under förändring med en växande befolkning och en i termer av etnicitet, befolkningsstruktur i förändring. Sedan 1995 har folkmängden ökat med drygt 3 000 personer och andelen invånare med utländsk bakgrund har ökat från 12,8 procent år 1990 till 20,2 procent år 2003.¹²

Hässelby-Vällingby består både av exklusiva villakvarter och av områden som domineras av flerfamiljshus och hyreslägenheter från femtiotalet (Hässelby-Vällingby sdf, 2005). En stor andel av lägenheterna i Hässelby-Vällingby finns inom den s.k. allmännyttan. Av alla lägenheter som finns i flerbostadshus tillhör 61,7 procent allmännyttan. Det är enbart en stadsdel i Stockholm – Älvsjö – som har fler lägenheter i allmännyttan. Totalt i hela Stockholms stad är det ett genomsnitt på 26,3 procent av lägenheterna som finns inom allmännyttan.

I det empiriska material som samlades in i samband med utvärderingen av *Steget före* gjordes en sammanställning av vad som karaktäriserade de familjer som sökt hjälp med boende hos stadsdelsförvaltningen i Hässelby-Vällingby.¹³ Projektet riktade sig inte till invandrare per se utan till bostadslösa men vi finner att det är familjer som har invandrat samt ensamstående kvinnor med barn

¹¹ Projektet fortsatte i en något modifierad och egenfinansierad form inom stadsdelsförvaltningen i Hässelby-Vällingby t.o.m. 31 december 2005.

¹² Källa: USK, Utrednings- och statistikkontoret i Stockholms stad, www.usk.stockholm.se/internet/omfakta 2005-09-29.

¹³ Sammanställningen omfattar 71 av de omkring 90 familjer som remitterades till *Steget före* under projektperioden.

som utgör en majoritet i projektet. I sammanställningen (se tabell 1) framgår att 59 procent består av ensamstående kvinnor med barn och en betydande andel – ca 70 procent – av familjerna har invandrarbakgrund varav huvuddelen har utomeuropeisk bakgrund.

Tabell 1. Familjer som sökt hjälp med boende, grupperade efter familjernas struktur – en eller två försörjare, uppdelat på kön

Kön	Antal	Procent
Kvinna	42	59,2
Man	4	5,6
Kvinna och Man	25	35,2
Total	71	100,0

Majoriteten av de invandrade familjerna har utomeuropeisk bakgrund (tabell 2). Irak är det enskilda land varifrån en större grupp – 14 familjer – har sitt ursprung.

Tabell 2. Familjer som sökt hjälp med boende, grupperade efter ursprungsland

Ursprungsland	Antal	Procent
Sverige	22	31,0
Norden och Europa	2	2,8
Utomeuropa	43	60,6
Blandat	4	5,6
Total	71	100,0

I tabell 3 kan vi se att en ensamstående kvinna med barn är den mest förekommande familjekonstellationen och det vanligaste är att man har ett eller ett par barn. Ensamstående män med barn är den mest ovanliga familjesituationen. 25 familjer består av man och kvinna och även här är det vanligast att man har ett eller ett par barn.

Tabell 3. Barn och familjesituation

	0 barn	1 barn	2 barn	3 barn	4 barn eller fler	Total
Kvinna	0	22	12	6	2	42
Man	0	2	1	0	1	4
Kvinna och Man	1	10	7	1	6	25
Total	1	34	20	7	9	71

I enkäten framgår att vissa familjer med utländsk bakgrund har invandrat under de senaste åren medan andra har varit bosatta i Sverige under en längre tid. Bland de 24 nationaliteter som finns representerade bland projektdeltagarna finns således både familjer med tillfälligt respektive permanent uppehållstillstånd samt med svenskt medborgarskap. I vissa fall har en person i familjen – oftast mannen – kommit till Sverige ett par år tidigare än den resterande familjen. I tabell 4 ser vi att av de svarande har många anlänt efter 1990. Det måste givetvis kommenteras att det interna bortfallet i denna fråga är stort och vi saknar förklaring till detta. Av de svarande har många anlänt efter år 2000, vilket påverkar deras bostads-situation, men likafullt kvarstår att många av de svarande har befunnit sig i Sverige under en lång tid.

Tabell 4. Ankomstår för den först ankomna

Ankomstår	Antal	Procent
Före 1989	7	20,6
1990-1999	13	38,2
2000--	14	41,2
Total	34	100,0

Samtliga familjer karaktäriseras av att ha en svag ekonomisk ställning, dvs. försörjningsbilden för familjerna domineras av olika typer av bidrag och försörjningsstöd. Huvudparten av familjerna saknar arbete. Med några få undantag för personer som förvärvsarbetar eller har eget företag och därigenom har egen inkomst, försörjer sig majoriteten av familjerna på en kombination av olika bidrag: Socialbidrag, bostadsbidrag, barnbidrag, vårdnadsbidrag, underhållsstöd, sjukpenning, sjukpension och studiebidrag. Familjernas försörjnings- och sysselsättningsbild åskådliggörs i tabell 5 nedan.

Tabell 5. Familjernas inkomstkällor

Inkomstkälla	Antal	Procent
Egen inkomst	6	8,6
Olika offentliga stöd	52	74,3
Egen inkomst + bidrag	12	17,1
Total	70	100,0

Familjernas bostadssituation (tabell 6) innan man deltog i projekt Steget före präglas av mer eller mindre tillfälliga bostadslösningar. I beskrivningar i enkäten av familjernas närmaste bostadshistoria framkommer att det är vanligt att man bott i ett andrahandsboende som upphört, i andra former av tillfälliga kontrakt eller inneboende hos släktingar eller bekanta. Vissa har förlorat sitt boende vid en separation, andra har flytt bostaden p.g.a. misshandel.

Tabell 6. Familjernas boendesituation före projektet

Boendetyyp	Antal	Procent
Träningslägenhet	9	12,7
Hotell	21	29,6
Eget boendet	4	5,6
Inneboende	12	16,9
Andrahand	9	12,7
Övrigt (blandat)	16	22,5
Total	71	100,0

En intressant uppgift är att (tabell 7) fler av de svenskfödda som deltagit i projektet har varit vräkta tidigare, vilket skulle kunna tyda på en något annan problematik för denna grupp jämfört med invandrade familjerna. De svenskfödda kan antas ha en mer social problematik och de utrikes födda en mer strukturell problematik som bl.a. sammanhänger med brist på arbete.

Tabell 7. Antal vräkningar innan projektet uppdelad på ursprungsland

	Ingen vräkning	1 vräkning	2 vräkningareller fler	Totalt
Sverige	7	7	2	16
Norden och Europa	0	1	0	1
Utomeuropa	29	8	2	39
Blandat	2	0	1	3
Total	38	16	5	59

Sammanfattningsvis är den dominerande bilden av de bostadslösa familjerna i studien en ensamstående kvinna med barn och ofta med utomeuropeisk invandrabakgrund. Familjerna är relativt små, med ett eller ett par barn i familjen. Samtliga familjer karaktäriseras av att ha en svag ekonomisk ställning, dvs. försörjningsbilden för familjerna domineras av olika typer av bidrag och försörjningsstöd. Huvudparten av familjerna saknar förankring på arbetsmarknaden. Många av familjerna har invandrat efter år 1990. Familjernas närmaste bostadshistoria har ofta präglats av osäkra kontrakt och tillfälliga lösningar. De svenskfödda visar ett något annat mönster och de har varit vräkta i en större utsträckning än de utrikes födda.

Familjers erfarenheter av gränshinder och bostadslöshet

Ovan har vi tecknat en övergripande bild av vad som karaktäriserar de som sökt hjälp med boende inom projektet. För att nå en djupare förståelse av problematiken går vi nu in på hur några av familjerna själva beskriver sin bostadsproblematik. I ett antal intervjuer med de deltagande familjerna fick dessa själva beskriva sina bostadsproblem och vilka hinder de möter på bostadsmarknaden. Åtta intervjuer med deltagande familjer genomfördes i samband med utvärderingen av Steget före. Sex av de intervjuade familjerna hade en utomeuropeisk bakgrund.¹⁴ Intervjuerna syftar här till att exemplifiera de deltagande familjernas egen syn på sin boendepro-

¹⁴ Familjer för intervjuer söktes genom att en förfrågan skickades ut i ett brev som också beskrev studiens syfte och frågeområden, till de familjer som deltog i Steget före. Familjerna fick sedan anmäla intresse för att medverka i en intervju. Antalet intervjuer begränsades av det antal familjer som anmälde sitt intresse. Det är troligt att de familjer som ställde upp för intervjuer är familjer som haft en relativt nära kontakt och kände till projektet väl vilket kan ge en bias när det gäller deras omdömen om projektet. Det är också troligt att det inte är de familjer som har den allra mest utsatta situationen som orkar och kan ställa upp för en intervju. De intervjuade familjerna har, sina egna unika historier till trots, gemensamma erfarenheter av en situation av bostadslöshet och av att ha mött hinder vid ingången till bostadsmarknaden.

blematik. De intervjuade familjerna kan naturligtvis inte ses som representativa för en grupp av bostadslösa men deras erfarenheter kan bidra till att fördjupa den bild som framkommer i denna studie och tidigare forskning. De intervjuade familjerna har var sin specifik historia om hur de hamnat i en problematisk bostadssituation. I syfte att värna om familjernas anonymitet kan berättelserna inte återges med sådana detaljer som gör att de kan identifieras. I texten lyfts istället några gemensamma drag i berättelserna fram kortfattat som förtydligas genom citat. Citaten är också återgivna på ett sätt som syftar till att värna om anonymiteten. Intervjuerna presenteras tematiskt.

Bostadsköande och bostadssökande

Familjerna i intervjuerna står i bostadskö hos Stockholms bostadsförmedling – Bostad Stockholm – men de flesta av dem har stått för kort tid för att bli aktuella för ett förstahandskontrakt. Hyresmarknaden ses som det enda möjliga alternativet för familjerna. Man anser sig inte ha möjlighet att få ett lån till bostadsrätt eller eget hus. Vid sidan av Bostad Stockholms kö söker man en bostad – såväl första – som andrahandskontrakt – via olika källor; via internet – Bostad Direkt och Bostadssnabben, internetsidor för andrahandsuthyrning, i dagstidningar, Gula tidningen, anslagstavlor på livsmedelsbutiker och personliga kontakter. Det finns vissa alternativa möjligheter till bostad men de flesta är stängda.

Krav och moment 22

Ett stort problem för familjerna är att man inte uppfyller kraven på inkomst och fast arbete ens för andrahandskontrakt. Familjerna har t.ex. blivit nekade andrahandskontrakt på grund av att man försörjer sig via socialbidrag, detta räknas inte som tillräckigt fast inkomst. En familj blev uppmanad från socialtjänsten att söka andrahandslägenhet via Bostad Direkt.

Han sa att du kan försöka som andrahand på Bostad Direkt. Jag var medlem och betalade där och jag hittade många lägenheter men om dom fick veta att jag gick på socialbidrag ville dom inte... man kan inte bestämma över dom. Det är deras lägenheter men jag försökte mycket, det var resultatlöst.

Provanställning räcker inte heller som grund för ett andrahandskontrakt.

En gång när jag flyttade hit för att jag fick jobb... sen hade jag provanställningspapper men när jag visade den gick det inte. Dom ville ha fast från början men man får inte från början... man får ju först provanställning och sen fast om man trivs och dom trivs med mig. Dom som hyr ut lägenheter accepterar inte provanställningspapper.

Bristen på inkomst från ett förvärvsarbete innebär att man inte kan komma in på bostadsmarknaden, samtidigt som en osäker bostads-situation kan utgöra ett hinder för att få ett arbete. En intervjuad kvinna säger att hon förlorat sitt arbete p.g.a. att hon var bostadslös, vilket kan tolkas som att man som bostadslös riskerar att hamna i ett slags "moment 22"-situation:

[Intervjuare: hur kom det sig att du flyttade till Stockholm från NN?]

Det var att jag fick ett jobb som jag förlorade på grund av att jag inte hade någonstans att bo.

Kortsiktiga kontrakt och ständigt flyttande

Om man någon gång blir erbjuden ett andrahandskontrakt kan dessa vara på så kort tid att det inte anses meningsfullt att flytta, framför allt om det betyder att barnen måste byta skola eller dagis. Barnens skolgång ger också vissa geografiska begränsningar i bostadssökandet.

Det räcker att dom bytt skola mer än femton gånger... dom kan hela /.../ och överallt. Barnen har flyttat så snart blir dom bara pytt i panna.

Den fysiska ansträngningen att flytta ofta och magasinera möbler osv. och den psykiska påfrestningen av en osäker bostadssituation innebär också hinder för individen att orka ta tag i andra delar av sitt liv, såsom t.ex. att söka arbete eller utbildning.

Om jag har fast bostad faller en sten från mina axlar... det blir mindre bekymmer. Det innebär att jag inte måste koncentrera mig på vad ska jag göra utan kan hitta ett fast jobb. Har man en bostad är det en stor trygghet... man vet att det ordnar sig till slut för att då kan man koncentrera sig på sitt barn och sin hälsa... jobb och utbildning utan att tänka på jag ska magasinera mina saker och flytta hit och ordna för att få sina saker på rätt plats.

Sammanfattningsvis beskriver de bostadssökande familjerna en tillvaro som präglas av stor osäkerhet och ständiga flyttar. Det är framför allt det ständiga flyttandets negativa effekter på barnens tillvaro som oroar intervjupersonerna. De intervjuade familjerna tolkade den huvudsakliga anledningen till bostadslösheten främst i form av ekonomiska brister. Utmärkande i intervjuerna var den koppling som familjerna gör mellan brist på arbete och brist på bostad. Familjerna ser hyresmarknaden som sin enda möjlighet till bostad, att köpa en bostad nämns inte som ett alternativ. Ingen av de intervjuade familjerna tar upp diskriminering som en möjlig förklaring till varför man blivit nekad bostad. Faktum är dock att majoriteten av de bostadslösa familjerna har en utomeuropeisk bakgrund och som beskrivs tidigare i den ovan refererade forskningen sker diskriminering ofta subtilt och inte uttalat, vilket gör att det är svårt att påvisa, t.o.m. att uppfatta. Sambanden är emellertid för tydliga för att inte kunna tolkas som en systematisk utestängning från bostadsmarknaden, där personer/familjer som invandrat från utomeuropeiska länder drabbas värst.

Trösklar till bostadsmarknaden – hyresvärdarnas krav och bostadsförmedlingens tillmötesgående

I detta avsnitt växlar vi fokus till aktörerna på bostadsmarknaden. I tidigare forskning och i rapporter från Socialstyrelsen (2000) påpekas hyresvärdarnas ökande krav på hyresgäster när det gäller arbete, inkomstnivå och referenser. Privatiseringen av den s.k. allmännyttan har även inneburit att de i allmännyttan kvarvarande bostadsbolagens roll när det gäller bostadssociala frågor blivit allt mer otydlig. Kommunerna har möjligheter att styra de kommunägda bostadsbolagen genom bolagsordning och ägardirektiv. I praktiken är dock ägardirektiven generellt och allmänt formulerade och ger inga tydliga riktlinjer om hur bostadsbolagen skall agera när det gäller bostadssociala frågor (SABO, 2005).

Individuella eller generella krav

Hyresvärdar har följaktligen en stor frihet att själva ange den kravnivå som skall gälla för att komma i fråga för en bostad, vilket betyder att hyresvärdarna kan ha olika höga trösklar. Trösklar har

dock alla. En bostadsförmedlare i Stockholm uttrycker detta som att:

Vi som bostadsförmedling har inga krav på hyresgästerna utan det är hyresvärdarna som ställer kraven och det är vitt skilda krav. En del ställer inkomstkrav av olika mängd beroende på vilken hyra det är. Det som är vanligast är väl också att det inte finns några gamla hyresskulder. Det här är inte generellt utan det är från fastighet till fastighet och ägare till ägare. Man vill alltså veta hur man skall betala hyran, det är väl utgångspunkten. (Företrädare för Bostad Stockholm).

Hyresvärdarna beskriver det också som individuella granskningar där varje hyresgäst granskas vid varje enskilt tillfälle, och man ser inte alltid att det kan finnas vissa mönster. En intervjuad hyresvärd uttrycker sig på följande vis:

Vi har egentligen inga generella krav utan varje hushåll som får ett erbjudande om en lägenhet eller ska byta sin, behandlas individuellt. Beroende på många olika faktorer, hur man har skött sin hyra tidigare, t ex, om man har inkomst, om man har socialbidrag eller om man på något annat sätt kan styrka sin inkomst, det skall sättas i relation till den lägenhet som man skall hyra. (Hyresvärd i Stockholm).

Vid närmare granskning ser svaren från hyresvärdarna ganska likartade ut vilket innebär att det faktiskt finns mer generella krav. Dessa krav handlar om att ha fast inkomst över en viss nivå, att man inte har tidigare hyresskulder eller andra betalningsanmärkningar, samt referenser från tidigare boenden eller en borgensperson:

Man skall kunna lämna referenser. Man skall ha någon form av fast försörjning och det kan vara socialbidrag. Man får inte vara vräkt hos oss inom två år och inga hyresskulder hos andra värdar. (Företrädare för bostadsbolag, Stockholm).

Krav på fast inkomst över en viss nivå, säkerställd under en viss tid framåt, går i linje med resultaten från enkätundersökning som Flyghed (2005) genomförde med hyresvärdar under år 2005. Detta gäller även för det återkommande kravet på att kunna "sköta sin ekonomi". En hyresvärd i vår studie säger att:

[Ej aktuell för ett förstahandskontrakt är man]: Om man har misskött ekonomin, flera betalningsanmärkningar, många olika betalningsanmärkningar som visar att man sköter sin ekonomi slarvigt. /.../ om man har haft ett tidigare boende och man har en skuld till den fastighetsägaren som inte är reglerad. Det finns ingen speciell grupp som har mer problem. (Företrädare för bostadsbolag, Stockholm).

De individuella kraven tycks således gälla generellt och för de som inte kan uppfylla de krav som ställs på den reguljära bostadsmarknaden återstår andra lösningar som att bo inneboende, flytta till en annan stad eller söka stöd hos socialtjänsten.

Andra lösningar – inneboende eller utflyttning

Den svåra bostadssituationen i främst de stora städerna innebär att en lösning för många är att bli inneboende, vilket kan leda till en extrem trångboddhet. Sahlin (2002) konstaterar att det finns påtagliga skillnader i förekomsten av trångboddhet mellan svenskfödda och personer födda utomlands. Popoola (1999) har studerat trångbodda familjer i stadsdelen Herrgården i Malmö och lyfter bl.a. fram hälsoproblem och barnens socialt besvärliga situation som följer av trångboddheten. Trångboddhet genom att en familj bor inneboende hos en annan kan också medföra en risk för vräkning på grund av slitage eller störning.

EBO¹⁵ lyfts fram som en grund till problem med trångboddhet i storstadskommunerna, en åsikt som en intervjuad företrädare för en integrationsförvaltning sällar sig till. Studier bland asylsökande har visat att det vanligaste är inneboende hos släktingar och vänner i storstadsområdena vilket innebär att personer som sedan får uppehållstillstånd ofta vill bo kvar i samma områden, vilket innebär en ökad efterfrågan på bostäder i områden som redan har en bostadsbrist (Thörn, 2005).¹⁶

Upp till 60–70 procent av flyktingarna väljer att bo i eget boende – hos vänner och bekanta – medan man väntar på uppehållstillstånd. Många kommer ensamma. När de beviljats uppehållstillstånd söker anhöriga – hustru och barn – uppehållstillstånd från hemlandet och beviljas detta som anhöriga. Ensamstående inneboende är inte problem. Men när fru och barn kommer blir det problem med inneboendesituationen. (Företrädare för Invandrarservice, Malmö)

Enligt en rapport från Socialstyrelsen (2003) medför detta ökade kostnader för socialtjänsten i form av olika akuta lösningar som

¹⁵ Sedan 1994 har man som flykting rätt att bosätta sig i eget boende (EBO) utanför flyktingförläggning enligt lagen om mottagande av asylsökande. Man kan t.ex. vara inneboende hos släktingar eller vänner under tiden man väntar på besked om uppehållstillstånd. Den ersättning som utgått för eget boende togs bort 1 mars 2005.

¹⁶ Enligt den *Statliga utredningen om flyktingmottagande och introduktion* växte andelen till nära 60 procent när möjligheten till eget boende med boendeersättning infördes. Under 2002 hade andelen sjunkit till ca 47 procent och i mitten av 2003 bodde hälften av de asylsökande i eget boende och hälften i s. k. anläggningsboende (SOU 2003:75:40).

hotellboenden eller jourlägenheter. En annan lösning som från myndighetshåll presenteras för bostadsproblematiken bland asylsökande är att flytta till en mindre stad. En person som arbetar med integrationsfrågor menar att för att få hjälp med en s.k. genomgångslägenhet skall man : ”i princip inte ha några möjligheter att ordna tak över huvudet eller ha barn och man skall ha ett skäl att stanna i Stockholm”. Samme person fortsätter:

Integrationsverket, migrationsverket och integrationsförvaltningen har avtal med ett antal kommuner för att erbjuda andra bosättningar. Eftersom bostadsmarknaden ser ut som den gör så innebär det att om man bosätter sig i Stockholm så tar det ett antal år innan man får en bostad. Står man ut med provisoriska lösningar så får man hålla sig kvar. Det vi kan göra är att erbjuda flytt till annan kommun och det har blivit en mer och mer attraktiv lösning. (Företrädare för integrationsförvaltningen, Stockholm).

Kommunens och socialtjänstens ansvar för bostadsfrågan

Nedmonteringen av den sociala bostadspolitiken under 1990-talet har inneburit att bostadsfrågan alltmer kommit att bli socialtjänstens ansvar enligt SoL (2001:453). Bostadslöshet/hemlöshet är följaktligen en central problematik för socialtjänsten som administrerar en växande sekundär bostadsmarknad med olika former av specialkontrakt (se Sahlin, 1996, 2000).¹⁷ Socialtjänstens insatser är ofta utformade utifrån ”standardberättelsen” för en hemlös person, vilken bygger på en stereotyp bild av hemlösa som missbrukare, psykiskt sjuka eller att man inte värdesätter en bostad alternativt inte ”klarar eget boende” (jfr Thörn, 2004:82f; Sahlin, 1998; Löfstrand, 2005). Den sekundära bostadsmarknaden som administreras av socialtjänsten har växt under de senaste åren och fler grupper som hamnar utanför bostadsmarknaden är hänvisade till denna bostadsmarknad (se Sahlin, 1996, 2000). En vanlig modell inom kommunernas sekundära bostadsmarknad är den s.k. trappstegsmodellen. Denna modell bygger på idén om att en hemlös klient gör en boendekarriär genom att flytta uppåt i trappan från enklare boende (t ex härbärgen eller jourboenden) till olika former av kommunala kontrakt (t ex försöks- och träningsboenden) för

¹⁷ Bostadsfrågan är trots detta ofta ”osynlig” i socialförvaltningarnas organisation som istället är utformade utifrån andra kriterier såsom ålder, social problematik, ekonomiskt stöd och arbete. Bostadsproblemen blir därmed underordnade andra kategoriseringar och hamnar utspritt på olika enheter inom socialförvaltningarna (Nordfeldt 2005).

att till sist få ett eget förstahandskontrakt (se Sahlin, 2000; Löfstrand, 2003). Personer som söker stöd för sitt boende hos socialtjänsten och som inordnas i andra kategoriseringar – såsom t.ex. ”familj” – är hänvisade till denna modell men passar inte in i de befintliga lösningarna. Catharina Thörn (2005:31) beskriver denna ”mismatch” inom det kommunala boendet Altbo i Göteborg. Målgruppen för Altbo är framförallt individer med missbruksproblem och därför finns få platser för individer som inte har missbruksproblem och för familjer. Thörn (ibid.) tar även upp exempel på att boende med stöd och/eller tillsyn påtvingats individer/familjer som inte har behov av detta, men p.g.a. att det är ett system som ingår i kommunens boendetrappa. Ett dilemma som uppstår när individer/familjer av strukturella skäl är utestängda från den ordinarie bostadsmarknaden och söker stöd för sitt boende hos socialtjänsten, är gränsdragningen mellan socialtjänstens ansvar och den enskilde individens ansvar (jfr Thörn 2005:59; Sahlin, 1998:228).

Från strukturella till individuella problem

Genom att förvalta den sekundära bostadsmarknaden får socialtjänsten en dubbel roll som både hjälpare och kontrollant. Socialförvaltningarna har ingen möjlighet att angripa bostadslöshetens strukturella orsakssamband utan inriktar sitt stöd på den individuella problematiken. För en organisation utgör de sk standardberättelserna om hemlösa individer en sorts organisatorisk repertoar som motsvaras av ett byråkratiskt program. Det är ett sätt för organisationen eller rättare sagt beslutsfattare att underlätta i sitt beslutsfattande och reducera antalet hjälpprogram som organisationen har till sitt förfogade. Det innebär att klienten/patienten eller medborgaren måste uttrycka sig på ett adekvat sätt för att kunna komma i åtnjutande av organisationens program. Detta betyder att det kan uppstå problem i bl.a. socialtjänstens utbud av program när det gäller skillnad mellan bostadslöshet och hemlöshet. Löfstrand (2005) menar att ”/.../ bostadslösheten som problem är ägarlöst, medan socialtjänsten tagit på sig ansvaret för hemlösheten.” (ibid. s. 311). Därtill följer också att även inom området hemlöshet måste medborgaren uttrycka sin situation så att den uppfyller de kriterier som socialtjänsten har för sina byråkratiska program. Socialtjänsten kan mer eller mindre tvingas att göra

om strukturella problem till individuella problem för att personer skall kunna komma i åtanke för deras insatser.

Gamla och nya standardberättelser som gränshinder

”Standardberättelse” som metafor återkommer i vår analys av det empiriska materialet. Standardberättelser grundar sig på en kategoriindelning mellan ett ”vi” och ett ”dom”, där ”vi-et” berättar historier enligt ett förutbestämt mönster om ”den andra” gruppen. (Tilly 2002; Swärd 2003). Bostadslösa familjer passar t.ex. inte in i ”normen” för eller ”standardberättelsen” om ”hemlösa” som i mångt och mycket fortfarande är en ensamstående man med missbruks- och/eller psykiska problem och som inte klarar ett eget boende. Socialtjänstens insatser för hemlösa, t.ex. systemet med tränings- och försökslägenheter är som beskrivit ovan vanligtvis utformat utifrån denna typ av klient.

Samtidigt som en bostadslös familj inte passar in i den standardberättelse som styr socialtjänstens åtgärdsrepertoar kan samma standardberättelse också utgöra ett hinder på bostadsmarknaden för familjen. En av intervjupersonerna beskriver detta som:

Det är nog just det att det känns som att man blir dragen över en kam. är man bostadslös så har man säkert stora sociala problem och förmodligen också drog- och narkotikaproblem. Den känslan får jag ofta. Det finns ofta några färdiga personlighetsmallar som man förväntas falla in i. /.../ man blir väldigt misstänkliggjord. Är man bostadslös så måste man begått något väldigt fel.

Ett tydligt exempel på att nya berättelser växer fram i samband med invandrade familjers bostadsproblem är att förklara problemen med familjestorleken. t.ex. att stora familjer får problem p.g.a. en brist på stora lägenheter eller på att vissa hyresvärdar anser att slitaget blir för stort på lägenheterna när en familj har många barn. Denna standardberättelse motsvaras inte av något program i kommunen. En person på integrationsförvaltningen uttrycker sig på detta sätt:

De nyanlända flyktingarna har oftast väldigt bekymmersamma bostadsförhållande. De senaste fem åren. Det är beroende på bostadsbristen och det leder till att alla som ska etablera sig har stora svårigheter. Dom som har större problem är de riktigt stora barnfamiljerna eftersom vi inte har många lägenheter för familjer i den storleken. Hyresvärdarna är inte särskilt intresserade att ta in dessa familjer för dom anser att lägenheterna är för små och att det blir för stort

slitage och för mycket störningsmoment för grannar. (Företrädare för integrationsförvaltningen, Stockholm)

Stora familjer som problem för hyresvärdar och socialtjänstens framkommer även i utvärderingar av projekt som drivits i Göteborg respektive Malmö med stöd inom Socialstyrelsens arbete för att motverka hemlöshet (se Knutagård 2005; Thörn 2005).

När det gäller flyktingar och invandrare uppstår ett problem med boendet i det ögonblick man har familj. Så här säger en företrädare för integrationsförvaltningen: ”Ensamstående inneboende är inte problem. Men när fru och barn kommer blir det problem med inneboendesituationen.” (Företrädare för invandrarservice, Malmö). Flyktingar väljer att flytta tillbaka till storstäderna med sina familjer, fast att det är kommunplacerade på andra orter. Handläggaren säger att

Vi har flyktingar som har kommit från små kommuner och de kände sig isolerade, utpekade, de trivdes inte helt enkelt. Det handlade inte bara om storlek, men det var givetvis det som var bidrag till att de inte trivdes. De smälter in på ett annat sätt här. (Företrädare för invandrarservice, Malmö).

Föreställningen om familjestorlek som grund för bostadsproblemen från inte stöd i materialet från Hässelby-Vällingby. Familjerna som deltagit i Steget före i motsäger denna tes, vilket åskådliggörs i tabell 3 ovan. Majoriteten av familjerna som deltagit i Steget före kan beskrivas som små, med ett eller två barn i familjen.

En teoretisk förståelse för gränshinder och mekanismer för utanförskap

Hur kan man då skapa en teoretisk förståelse för de strukturella och institutionella gränshinder som de bostadslösa barnfamiljerna i vår studie möter i sina försök att ny- eller återetablera sig på den ordinarie bostadsmarknaden. Empirin pekar på att förklaringarna måste sökas på flera nivåer och handlar både om faktiska brister på resurser men också föreställningar och kategoriseringar som bygger på ett ”vi” i relation till ”dom”. Vi har valt att kombinera en organisationsteoretisk och en intersektionell analysram i ett försök att öka förståelsen för de mekanismer som skapar hindrande strukturer. Michael Hechter pekar i sin bok ”Principles of Group Solidarity” (1987) på hur ett ”vi” och ett ”dom” skapas i förhållande till

organisationer och varför det är viktigt för ett "vi" att utesluta "dom" som betraktas som *för* olika, resurssvaga eller för opålitliga. Människor kan således också göras "opålitliga". "Vi" och "dom" skall givetvis ses som sociala konstruktioner. Nya i "vi-gruppen" kommer att granskas och endera innefattas eller uteslutas. Vi kombinerar Hechters tankar med Charles Tillys (1998) teori kring beständig ojämlikhet samt utmynnar i att hävda behovet av att studera detta område utifrån ett intersektionellt perspektiv.

Sverige brukar refereras till ett av det mer jämlika och jämställda länderna i världen och välfärdssystemet sägs ofta också vara generellt (se t.ex. Esping-Andersen, 1990). Hechter menar dock att alla organiserade system har en gränslinje vilket betyder att några grupper alltid kommer att befinna sig på gränsen eller helt utanför (Hechter, 1987). Enligt detta resonemang görs inom det svenska välfärdssystemet en selektion av vilka som ingår och vilka som står utanför. Hechters grundidé är att aktörer inom en organisation eller i ett system kommer att agera utifrån idén att säkerställa att de kollektiva resurserna är tryggade nu och i framtiden. Detta görs genom att nya medlemmar väljs ut och bara de som kan antas vara eller bli s.k. trovärdiga, tillåts bli medlemmar. Kontrollmekanismer införs i systemet som syftar till att medlemmar skall känna sig betryggade att alla bidrar till och ingen utnyttjar systemet. Ur detta menar Hechter uppstår det en gruppsolidaritet.

Eget arbete är sannolikt den viktigaste urvalsfaktorn till de olika välfärdssystemen i Sverige (se t.ex. Försäkringskassan, 2005). Genom att man inom systemet eller organisationen väljer ut människor med arbete finns en försäkring om att de framtida kollektiva resurserna säkerställs. Det brukar kallas arbetslinjen och är en grund i socialförsäkringen (ibid.). I alla system finns det övervakning och uppenbart har det varit så att övervakningsmomentet, åtminstone retoriskt, har tilltagit. Man anställer t.ex. fler i Försäkringskassan för att göra kontroller kring fusk (Regeringens budgetuppgörelse hösten 2005). Missbruk av systemen kan inte accepteras för att då mister systemen sin tilltro och den inkluderade(n)de gruppens solidaritet skulle enligt Hechters resonemang minska. Andra lösningar för resursstarka grupper växer fram som komplement eller för att dessa personer misstror systemets möjligheter att i framtiden leverera det som lovats (t ex egna sjukförsäkringar för SACO-medlemmar). Försäkringskassan skriver i *Socialförsäkringsboken 2005*, att socialförsäkringen bygger på inkomstbortfallsprincipen och det finns således en nära koppling till arbete.

Man menar vidare att utrikes födda har svagare anknytning till arbetsmarknaden. De svenskfödda har i mycket högre utsträckning arbete än utrikes födda och det varierar också stort beroende på vilket geografiskt område man kommer ifrån. Generellt är det lägre arbetsmarknadsdeltagande ju längre ifrån Sverige man kommer¹⁸ och detta slår ekonomiskt hårt mot invandrade familjer och inte minst kvinnor (ibid.).

Selektion av medlemmar i systemen är således enligt Hechter en grundsten. Även i system av svenskt eller nordiskt snitt finns det selektion om än på en annan nivå än i många andra länders välfärdssystem. Den främsta selektionsmekanismen för de generella välfärdssystemen i Sverige idag är att man har arbete och således själv kan bidra till de kollektiva resurserna. Det sker kontinuerligt en systematisk selektion till de olika välfärdssystemen baserat på om individen har arbete eller inte. Dock ställs inte den ”icke utvalda” i det svenska systemet på bar backe utan hänvisas till det selektiva, behovsprövade systemet som framför allt hanteras av socialtjänsten. Socialtjänsten fungerar därigenom som ett slags dörrvakt för välfärdssystemen eller som en ”städgumma”. Socialtjänsten kan anses komplettera de generella välfärdssystemen eller utgöra en restpost i och med sin uppgift att ta hand om de människor som ställs utanför de generella välfärdssystemen (framförallt a-kassa och sjukförsäkring). Socialtjänsten hjälper oavsiktligt till med att förtydliga eller synliggöra de människor som inte får ta del av de kollektiva resurserna. Några medborgare kommer in i de generella välfärdssystemen under vissa tider och under andra tider inte. Många kommer aldrig dock aldrig in på arbetsmarknaden och därmed aldrig till de generella välfärdssystemen. Man skulle t.o.m. kunna hävda att om alla skulle få tillgång till välfärdssystemens skulle det kunna rubba de stora medborgargruppernas tilltro. Socialtjänsten kan därigenom tillspetsat ses som en nödvändighet för att de breda folklagren skall bibehålla sin tilltro till de generella välfärdssystemen.

Av detta teoretiska resonemang kan man skapa antaganden kring individer eller sannolikt också grupper av individer som riskerar att helt eller delvis hamna utanför välfärdssystemen. Arbete är en nyckel till inträde i de generella välfärdssystemen. Kopplingen som

¹⁸ Det räcker dock inte att förklara detta fenomen utifrån det geografiska avståndet i sig. Det handlar också om att människor som kommer från vissa länder som ligger långt från Sverige, t.ex. från länder i Afrika eller Asien ofta (genom diskurser om kulturellt avstånd) rasifieras, (Se vidare t.ex. SOU 2005:56).

lyfts fram i det empiriska materialet ovan, mellan etablering på arbetsmarknaden, en fast inkomst från ett arbete och möjligheter att komma in på bostadsmarknaden, innebär att Hechters resonemang även är giltigt för bostadsmarknaden. Vilket dock komplieras av bostaden som både en del av välfärdssystemet och den privata marknaden. Men förhållandet verkar vara tydligt: Om man inte har arbete får man inte bostad – har man inte bostad får man inte arbete. Grupper med svag arbetsmarknadsanknytning och svag socioekonomisk ställning riskerar således att hamna utanför välfärdssystemen men kan söka ekonomiskt bistånd och annan hjälp via socialtjänstens sekundära bostadsmarknad. Dessa bostäder betingar inte samma marknadsvärde eller besittningsrätt som ett eget bostadskontrakt. Att hamna eller befinna sig i detta selektiva system vill vi kalla för en *cirkel av förstärkande utanförskap*. Invandrade personer löper en större risk än sverigefödda att hamna i en sådan cirkel av förstärkande utanförskap (jfr t.ex. Försäkringskassan, aa). Kommittén Valfärdsbokslut konstaterar vidare i sitt slutbetänkande (SOU 2001:79) att invandrare (i betydelsen utrikes födda) generellt har sämre ”välfärdsresurser” än svenskfödda. Det gäller framför allt indikatorer relaterade till ekonomi (disponibel inkomst, förekomst av kontantmarginal, behov av socialbidrag) och arbete (arbetslöshet, anställningstrygghet) men också social förankring och politiska resurser. Genom kombinationen av ovan uppräknade faktorer är det teoretiskt möjligt att det skapas interaktionseffekter som gör cirkeln av förstärkande utanförskap mer obeveklig. Denna mekanism har också uppmärksammats i andra undersökningar om utanförskap (se t.ex. SOU 2005:41, s. 51; SOU 2005:56, s. 449; Rydgren, 2004: 707)

En annan intressant teoretisk förklaringsansats är Tillys tankar om en ”beständig ojämlikhet”. Tilly skriver i sin bok *Durable Inequality* (1998) att vid första påsynen verkar mycket av mänsklig handling vara individuell, men senare så visar det sig finnas relationella mönster. Tilly menar liksom Hechter att gränsdragning är ett sätt för vissa grupper att bibehålla kontrollen över en organisations, systems eller nätverks resurser. Tilly menar att gränsdragning och kontroll över resurser utgör grunden för det han kallar ”beständig ojämlikhet”.¹⁹ Han ger exempel på gränsdragning mellan t.ex. ”vit” och ”svart”, mellan män och kvinnor, med att tillhöra en organisa-

¹⁹ Tilly menar att den resurssvaga gruppen kan – åtminstone dess ledare – ha intresse av att vidmakthålla ojämlikheten. Dess ledare kan få ”makt” och tillgång till resurser genom att befinna sig i ett motsatsförhållande.

tion eller inte, osv. Det skulle kunna översättas till att ha bostad eller inte, att ha arbete eller inte, att tillhöra de generella välfärdssystemen eller inte, att vara svenskfödd eller inte, att vara man eller kvinna. Genom en ansamling av nämnda faktorer (som delvis också är en konsekvens av "varandra") så kan man anta att bostadslös, arbetslös, ej tillhörande de generella välfärdssystemen, ej svenskfödd och kvinna skulle vara den mest ojämlika situationen. Vi menar att kombinationen av organiserade välfärdssystem och behovet av upprätthållandet av dessa systems trovärdighet kommer att speciellt drabba grupper som inte tillhör flertalet, dvs. som en konsekvens kommer vissa grupper att bli mer utestängda än andra.

Vårt material pekar således på förstärkande effekter i förhållande till arbetsmarknaden och till bostadsmarknaden. Krav på inkomst från förvärvsarbete innebär att den som inte har arbete inte heller har möjlighet att nå över trösklarna till bostadsmarknaden. Arbete utgör på detta sätt en nyckel till bostadsmarknaden. Men som tidigare forskning och även vår studie påvisar så räcker inte det som förklaringsmodell. Såväl bostads- som arbetsmarknadssegregationen för många grupper består över tid (jfr Försäkringskassan, 2005; Andersson, 2000; de los Reyes & Wingborg 2002; Arai & Vilhelmsson, 2001; Schröder, 2003). Invandrade personer har en fortsatt svagare ställning, men utestängningen av invandrade personer på arbetsmarknaden och dess starka koppling till bostadsmarknaden är två nyckelfaktorer. Vi visar på vad kollektiva utestängningsmekanismer leder till. Först har man svårt att få arbete (speciellt om man kommer utanför Europa), därefter svårt med bostad och därtill kommer man inte in i de generella välfärdssystemen som har en stark arbetskoppling och man blir hänvisad till socialtjänsten både för boende och försörjning. Man utestängs bakom osynliga lås och bommar.

Ett angreppssätt som framträder som intressant att kombinera med de teoretiska ansatser som beskrivs ovan, för analysen av de mekanismer på olika nivåer som begränsar och hindrar individers möjligheter till etablering/återetablering på bostadsmarknaden, är *intersektionalitet*. Med denna utgångspunkt kan en analys utvecklas som kombinerar fler förklaringsmekanismer. de los Reyes, Molina och Mulinari (2002: 25) beskriver att människor levnadsvillkor formas i skärningspunkten för (flera) maktstrukturer. Makten konstitueras utifrån socialt konstruerade skillnader som är inbäddade i varandra och som verkar och förändras i skilda rumsliga och historiska sammanhang. Uttrycket intersektionalitet används för att

beskriva en analys som bygger på en samverkan – en växelverkan – mellan olika maktasymmetrier, bl.a. i form av klass, genus- och etnicitetsaspekter. (Lykke 2003) Ett annat drag i intersektionalitet är att det ger ett verktyg för att omfatta fler nivåer i analysen, i form av samhällets strukturer, institutionella arenor och aktörers handlande. (de los Reyes & Mulinari 2005:18). Ett intersektionellt angreppssätt ger också möjlighet att lyfta fram den specifika kontext där problemet äger rum och får sitt speciella uttryck.

Inom arbetslivsforskningen har ett intersektionellt perspektiv använts för att beskriva kombinationen av segregering processer som präglas av diskriminering, social utestängning och ohälsa som drabbar människor olika beroende på kön, etnicitet, ålder, funktionshinder och sexuell läggning. Det intersektionella tänkandet har framför allt utvecklats som en kritik mot feministiska teoriers brist på att förena tankar om kön med en mer mångdimensionell och dynamisk förståelse av makt.

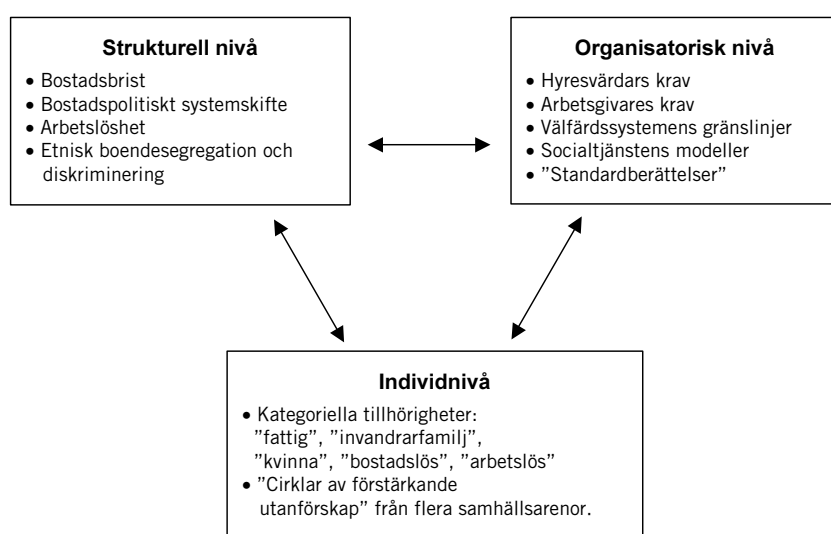
Om Hechters teori om gruppsolidaritet och Tillys tankar om ”beständig ojämlikhet” kan bidra med en övergripande förståelse-ram till att grupper eller individer finns innanför eller utanför ett system kan intersektionalitet konkretisera de maktasymmetrier som är verkande när det gäller den problematik som beskrivs i denna artikel. Den intersektionalistiska traditionen hjälper till att förtydliga varför just etnicitet och genus samt klass förklarar varför vissa grupper mer systematiskt utestängs från arbetsmarknaden och därmed också från bostadsmarknaden samt från de generella men inkomstrelaterade välfärdsystemen än personer som ses som ”svenskar”.

De maktasymmetrier som i enlighet med en intersektionell analysram kan identifieras och som kan utgöra gränshinder på bostadsmarknaden finns på olika nivåer. På en övergripande nivå sätts ramarna i form av bostads- och arbetsmarknadens struktur och funktion. På en mellannivå finns aktörer och institutionella arrangemang som bostadsbolag/hyresvärdar, arbetsgivare och socialtjänstens praktiker. Socialtjänsten kan t.ex. som en oavsedd konsekvens, verka förstärkande för individers cirklar av utanförskap genom att grupper särskiljs och får boende och försörjning i stor utsträckning genom dess försorg. På den individuella (och här familje-) nivån inverkar intersektionella kategoriella tillhörigheter på den enskilda individens (familjens) möjligheter till etablering på olika samhällsarenor.

Avslutande diskussion

I figur 1 nedan görs en sammanfattning av de faktorer som i vår studie framträder som hindrande mekanismer för de bostadslösa familjernas ny- eller återetablering på bostadsmarknaden. Figuren visar på en tänkt modell i tre nivåer. Den utgör inte en kausal modell i den meningen att det går att läsa vilken riktning en eller annan faktor går, utan skall förstås utifrån att det är faktorer på olika nivåer som samverkar och som kan verka förstärkande i en negativ riktning för den enskilde personen/familjen. Den strukturella och organisatoriska nivån utgör den kontext inom vilken individen verkar inom. Individens livsmöjligheter utformas i samspel mellan dessa tre nivåer.

Figur 1. Sammanfattande analys

Inledningsvis konstaterades att trösklarna till bostadsmarknaden successivt höjdes under hela 1990-talet vilket har inneburit att fler grupper i samhället har svårt att ta sig in. Speciellt tydligt är detta i storstadsområdena där det råder en reell brist på bostäder. Bostadspolitiska förändringar under samma period har inneburit att bostäder i allt högre grad kommit att betraktas som marknadsvaror än som en social rättighet. Förutsättningarna för att ta sig över tröskeln till bostadsmarknaden och möjligheten till rörlighet och

en förbättrad position ser mycket olika ut för olika grupper och individer.

I detta kapitel har vi diskuterat bostadslöshet i relation till personer som invandrat och, i någon mån, etnicitet utifrån ett empiriskt material som beskriver en grupp bostadslösa familjer och några av deras erfarenheter av att möta gränshinder i sitt bostads-sökande. Beskrivningarna av och från familjerna har kompletterats med intervjuer med aktörer som representerar bostadsmarknaden, socialtjänsten och integrationsförvaltningen samt tidigare forskning som relaterar till området. Med utgångspunkt från analysen av detta material kan vi peka på ett antal strukturella och institutionella gränshinder vid ingången till bostadsmarknaden.

Arbete är en nyckel till inträde på och godkännande av de generella välfärdssystemen. En svag arbetsmarknadsanknytning ger också begränsad tillgång till de generella välfärdssystemen. Detta resonemang menar vi bör överföras till bostadsmarknaden. En (tillräcklig) inkomst från förvärvsarbete ger en viktig nyckel till bostadsmarknaden. Vår empiri påvisar ett avgörande samband mellan förankring på arbetsmarknaden och förankring på bostadsmarknaden. Svag arbetsmarknadsanknytning, svag socioekonomisk ställning och svag förankring på bostadsmarknaden är nära sammanlänkade på den individuella nivån, i vad man kan beskriva som *cirklar av förstärkande utanförskap*.

Föreställningar om de kategorier som en bostadslös barnfamilj med utländsk bakgrund riskerar att sorteras in i kan också förstärka gränshindren eller omvänt, vara en orsak till den svaga arbetsmarknadsförankringen och/eller bostadssituationen. De föreställningar som exemplifieras i vår studie är myten om den stora flykting- och invandrarfamiljen. Att familjer har många barn lyfts fram i intervjuer med olika aktörer som ett hinder på bostadsmarknaden, p.g.a. en brist på stora lägenheter i svenska flerfamiljshus samt att hyresvärdar är negativa till stora familjer då det antas innebära ett stort slitage på lägenheter och störande för grannar. Stora familjer finns naturligtvis, men vi menar att det har blivit ett slags "standardberättelse" som ingår i olika organisationsföreträdes syn och som återkommer även fast det stämmer dåligt med verkligheten, vilket vårt material visar. Standardberättelser om "bostadslösa" eller "hemlösa" som bärare av olika former av sociala problem, vilket förstärks genom att vara klient hos socialtjänsten, kan också utgöra en förstärkning av de gränshinder som man stöter på. Bostadslösa familjer åtföljs inte av ett utarbetat standardprogram inom social-

tjänsten. Ensamma kvinnor med barn och med utländsk bakgrund riskerar att hamna långt från arbetsmarknad och också bostadsmarknad. Detta var vårt teoretiska antagande grundat på Hechter (1987) och Tilly (1998) som verkar stämma i det empiriska materialet. Socialtjänsten tenderar dessutom att ha problem med att hantera denna grupp som har ett arbetsmarknads- och bostadsmarknadsproblem.

Bostadsfrågan kan inte ses isolerat utan måste analyseras i en vidare strukturell kontext av sociala processer, som på en övergripande nivå utgörs av internationell migration (se Nieuwenhuis & Willemsen 2003), etnisk boendesegregation och en hierarkisering av individer utifrån etnicitet (se t.ex. Andersson 2002). Boal (2000) drar slutsatsen att "housing must be seen as one element of a multi-dimensional ethno-social fabric" (s. 284), där både ekonomiska och etniska faktorer vägs mot varandra i diskussioner om inklusion och exklusion från samhällsarenor. I vår studie av bostadslösa barnfamiljer finns en tydlig invandrarskaps/etnicitetsaspekt, men också en tydlig könsaspekt. En betydande andel av familjerna består av ensamstående kvinnor – ofta med invandrarbakgrund – med barn. I internationella studier diskuteras en pågående "feminisering av fattigdom" som en förklaring till att kvinnor är bostadslösa. Det faktum att kvinnor i högre grad blivit försörjare – "bread winners" – och ofta ensamförsörjare i familjer, har medfört en ökad ekonomisk sårbarhet. I kombination med att kvinnor ofta arbetar deltid och inom låginkomststyrken och – med den generella utvecklingen mot en mer instabil arbetsmarknad – i högre grad på tillfälliga kontrakt, befinner sig fler kvinnor i riskzonen till bostadslöshet (se t.ex. Edgar & Doherty 2001; Gunnarsson 2000). Det torde dessutom bidra till en påfrestande otrygg tillvaro. Intersektionaliteten av invandrarskap, klass och kön utgör här förstärkande mekanismer i utanförskapet.

Frånvaron av politiska styrmedel och allmänt formulerade ägardirektiv när det gäller de kommunala bostadsbolagens sociala ansvar innebär att kraven på – och därigenom trösklarna till – bostadsmarknaden sätts av bostadsbolag och hyresvärdar. Generellt höga men otydliga krav från hyresvärdars sida ger en stor frihet att välja (bort) hyresgäster. Eventuell diskriminering är svår att påvisa och driva i bevisning i ett sådant otydligt system. Men våra data, i kombination med andra studier, tyder på en systematik som inte kan förklaras av slumpen.

Den som inte uppfyller kraven på bostadsmarknaden är istället hänvisad socialtjänsten och den ”sekundära” bostadsmarknad som den kommunala socialtjänsten ansvarar för. För att komma in i detta system måste man vara klient hos socialtjänsten. Socialtjänstens metoder är utvecklade utifrån ”standardberättelser” om hemlösa. Socialtjänsten har inga maktmedel att påverka den strukturella problematiken – bostadslösheten. Man skulle faktiskt kunna säga att socialtjänstens lösningar (till försörjning och boende) kan t.o.m. förvärra situationen, då man riskerar att bli ”fastlåst” i det selektiva systemet och därigenom minskar möjligheterna till ett eget boende och egen försörjning samt i förlängningen tillgång till de generella välfärdssystemen.

Referenser

- Andersson, Roger (2000) Etnisk och socioekonomisk segregation i Sverige 1990–1998. I: SOU 2000:27. *Kommittén Valfärdsboks slut: Valfärdens förutsättningar*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Andersson, Roger (2002) ”Boendesegregation och etniska hierarkier.” I: Lindberg, Ingemar och Magnus Dahlstedt (red.) *Det slutna folkhemmet – om etniska klyftor och blågul självbild*. Agoras årsbok 2002. Stockholm: Agora.
- Arai, Mahmood och Roger Vilhelmsson (2001) *Immigrants’ and natives’ unemployment-risk: productivity differentials or discrimination*. FIEF Working Paper Series. Stockholm: FIEF.
- Bengtsson, Bo (1999) ”Systemskifte i bostadspolitiken En inledning.” I: Bengtsson, Bo och Eva Sandstedt (red.) *Boinstitutets årsbok 1999*. Systemskifte i bostadspolitiken. Stockholm: Boinstitutet.
- Bengtsson, Bo (2001) ”Bostaden som social rättighet.” I: Lindbom, Anders (red.) *Den nya bostadspolitiken*. Umeå, Boréa.
- Boal, Frederick W. (2003) *Ethnicity and Housing. Accommodating differences*. Aldershot: Ashgate.
- Boverket (2005) *Bostadsmarknaden 2005–2006. Slutsatser av bostadsmarknadsenkäten 2005*. Karlskrona: Boverket.
- de los Reyes, Paulina och Mats Wingborg (2002) *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige – en kunskapsöversikt*. Integrationsverkets rapportserie 2002:13. Norrköping: Integrationsverket.
- de los Reyes, Paulina, Irene Molina och Diana Mulinari (2002) (red.) *Maktens olika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina och Diana Mulinari (2005) *Intersektionalitet*. Malmö: Liber.
- DO (2004) *Diskriminering mot romer i Sverige*. Stockholm: Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO). www.do.se/upload/do/filer/roma_rapport.pdf
- Edgar, Bill och Joe Doherty (2001) *Women and homelessness in Europe: pathways, services and experiences*. Bristol: Policy.

- Edgar, Bill, Doherty, Joe och Henk Meert (eds.) (2004) *Immigration and Homelessness in Europe*. London: Policy Press.
- Edgar, Bill, Henk Meert och Joe Doherty (2004) *Third Review of Statistics of Homelessness in Europe. Developing an Operational Definition of Homelessness*. Bryssel: FEANTSA. European Federation of National Organisations working with the Homeless.
- Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Feantsa (2002) *Homeless in Europe. Winter edition*.
- Flyghed, Janne (1994) *Värden, kronofogden, socialtjänsten och de vräkta*. Opublicerad rapport. Socialstyrelsen.
- Flyghed, Janne (2000) *Vräkning – orsak eller verkan? En studie av marginellt boende*. I: Runquist, W. och H. Swärd (red.) *Hemlöshet. En antologi om olika perspektiv & förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Flyghed, Janne (2005) "Avhysningspraxis hos socialtjänst, hyresvärdar och kronofogdar 1995–2005 med särskilt fokus på barnfamiljer." Bilaga 2 i *Vräkning och hemlöshet – drabbar också barn* (SOU 2005:88). Utredningen om vräkning och hemlöshet bland barnfamiljer. Stockholm: Fritzes.
- Forssell, Emilia (2004) *Skyddandets förnuft. En studie om anhöriga till hjälpbehövande äldre som invandrat sent i livet*. Rapport i socialt arbete nr 109/2004. Stockholms universitet: Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan.
- Försäkringskassan (2005) *Socialförsäkringsboken 2005*. Stockholm, Försäkringskassan.
- Gullberg, Anders och Martin Börjeson (2000) "Att undersöka grupper i svaga positioner på bostadsmarknaden." I: Runquist, W. och H. Swärd (red.) *Hemlöshet*. Stockholm: Carlsons.
- Gunnarsson, Evy (2000) "Könsperspektivet i forskningen om socialbidrag och fattigdom." *Socialvetenskaplig tidskrift* nr 1–2, s. 57–71.
- Hechter, Michael (1987). *Principles of Group Solidarity*. Berkley, University of California Press.
- Hässelby-Vällingby sdf. (2005) *Verksamhetsberättelse med bokslut för år 2004 för Hässelby-Vällingby stadsdelsnämnd*. Tjänsteutlåtande 2 februari 2005.
- Integrationsförvaltningen i Stockholm (1999) *Alarmerande hemlöshet bland nyanlända flyktingar. Lägesbeskrivning av bostads-*

- situationen*. Tjänsteutlåtande, Dnr 99-610/891. Stockholms Stad.
- Järvinen, Margaretha (1993) *De nye hjemløse. Kvinder, fattigdom og vold*. Holte: Forlaget SOC POL.
- Järvinen, Margaretha (2004) *Hejmløse flygtninge og invandrere*. Köpenhamn: Hans Reizels Forlag.
- Knutagård, Marcus (2005) *Sista utposten, vägen in & det hållbara boendet. En utvärdering av tre projekt för att motverka hemlöshet*. Lund: Lunds universitet, Socialhögskolan.
- Kuusela, Kirsti (1993) *Integration i invandrartäta bostadsområden?* Göteborgs universitet: Sociologiska institutionen.
- Lindbom, Anders (2001) "Bostadspolitiskt systemskifte." I: Lindbom, Anders (red.). *Den nya bostadspolitiken*. Umeå: Boréa.
- Lykke, Nina (2003) Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen. I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1, s. 47–56.
- Löfstrand, Cecilia (2003) *Boendetrappor och bostadslöshetskarriärer. En pilotstudie i Göteborg*. Stockholm: Égalité.
- Löfstrand, Cecilia (2005) *Hemlöshetens politik. Lokal policy och praktik*. Malmö: Égalité.
- Molina, Irene (2005) *Ojämnt boende. Ett forskningsboksut om rasifiering och diskriminering på bostadsmarknaden*. Institutet för bostads- och urbanforskning. Uppsala: Uppsala Universitet, IBF.
- Nieuwenhuis Wicher och Glenn Willemsen (2003) "The rise and fall of the "City of the Future". I: Boal, Frederick W. (ed.) *Ethnicity and Housing. Accommodating differences*. Aldershot: Ashgate.
- Nordfeldt, Marie (2005) *Hemlösa barnfamiljer i Hässelby-Vällingby – utvärdering av projektet Steget före*. Opublicerad rapport. Stockholm, Sköndalsinstitutet, Ersta Sköndal Högskola, Stockholm
- Popoola, Margareta (1999) *Trångbott i herrgårdsmiljö. En rapport om trångboddhet på Herrgården*. Malmö: IMER, Malmö högskola.
- Popoola, M. (2001) "Hyresvärdarnas inflytande över segregationen." I: Magnusson, L. (red.) *Den delade staden*. Umeå: Boréa.
- Prop. 1997/98:119. Bostadspolitik för hållbar utveckling. Regeringens budgetuppgörelse hösten 2005.

- Rydgren, Jens (2004) "Mechanisms of Exclusion: Ethnic Discrimination in the Swedish Labour Market", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 30, No 4, July 2004, s. 697–716.
- SABO (2005) *Kan man motverka hemlöshet? – en rapport från SABO*. Stockholm: SABO.
- Sahlin, Ingrid (1992) *Begreppet hemlös. En kritisk granskning av använda definitioner*. Karlskrona: Boverket.
- Sahlin, Ingrid (1996) *På gränsen till bostad. Avvisning, utvisning, specialkontrakt*. Lund: Arkiv.
- Sahlin, Ingrid (1998) "Klara eget boende." I: Denvall, Verner och Tord Jacobson (red.) *Vardagsbegrepp inom socialt arbete. Ideologi, teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Sahlin, Ingrid (2000) Utvecklingen av den sekundära bostadsmarknaden och dess betydelse för 1990-talets hemlöshet. I: Runquist, W & Swärd, H (red.), *Hemlöshet. En antologi om olika perspektiv & förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlssons förlag.
- Sahlin, Ingrid (2002) *Invandring och hemlöshet*. (svensk version). Bryssel: FEANTSA, European Observatory on Homelessness.
- Sahlin, Ingrid (2005) *Access to Decent Housing in Sweden for Immigrants and Minorities. National Report from Sweden*. Bryssel: FEANTSA, European Observatory on Homelessness.
- Schröder, Lena (2003) *Den nya underklassen – utrikes födda på den svenska arbetsmarknaden*. Stockholm: Landsorganisationen i Sverige (LO).
- Sim, Duncan (2000) "Housing inequalities and minority ethnic groups." I: Anderson, Isobel och Duncan Sim (eds.) *Social Exclusion and Housing. Context and Challenges*. Coventry: Chartered Institute of Housing.
- Socialstyrelsen (2000) *Hemlösa i Sverige 1999. Vilka är de och vilken hjälp får de?* Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 2000:1. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2003) *Individ- och familjeomsorg – med fokus på välfärdssprickor*. Lägesrapport 2002. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialtjänstlagen (SoL)* SFS nr: 2001:453, 1 kap § 2.
- SOU 1996:156. *Bostadspolitik 2000 – från produktions- till boendepolitik*. Stockholm: Fritzes.

- SOU 2001:79. *Välfärdsbokslut för 1990-talet: slutbetänkande av Kommittén Välfärdsbokslut Stockholm*: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU 2003:75. *Etablering i Sverige – möjligheter för individ och samhälle*. Betänkande av utredningen om flyktingmottagande och introduktion. Stockholm: Justitiedepartementet.
- SOU 2005:41. *Bortom Vi och Dom – Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. de los Reyes, Paulina och Masoud Kamali (red.) Rapport av utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2005:56. *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*. Betänkande av utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2005:69. *Sverige inifrån – Röster om etnisk diskriminering*. Kamali, Masoud. Rapport av utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2005:88. *Vräkningar och hemlöshet – drabbar också barn*. Slutbetänkande av utredningen om vräkningar och hemlöshet bland barnfamiljer. Stockholm: Fritzes.
- Swärd, Hans (2003) "Ord och bild från samhällets botten." I: Meeuwisse, A. & H. Swärd (red.) *Den ocensurerade verkligheten i reportage, bild och undersökningar*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Thörn, Catharina (2004) *Kvinnors plats(er) – bilder av hemlöshet*. Stockholm: Égalité
- Thörn, Catharina (2005) *Projekt "Bra boende i Bergsjön" – strategier för att motverka hemlöshet*. Kommande rapport. Göteborgs universitet: Sociologiska institutionen.
- Tilly, Charles (1998). *Durable Inequality*. University of California Press, Berkley.
- Tilly, Charles (2002) *Stories, identities and Political Change*. Lanham: Rowman & Littlefield Publ.
- Turner, Bengt (2000) "Hemlöshet och bostadspolitik för alla." I: Runquist, W. och H. Swärd (red.) *Hemlöshet. En antologi om olika perspektiv & förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Wolch, Jennifer och Michael Dear (1993) *Malign Neglect. Homelessness in an American City*. Sn Francisco: Jossey-Bass publishers.

Avvikande eller osynlig – rasifierande praktiker i familjerättssekreterares hantering av fädens våld

Maria Eriksson

Förändringar i både Föräldrabalken (FB) och Socialtjänstlagen (SoL) i början av 1990-talet ledde till utökade arbetsuppgifter för familjerättssekreterare, det vill säga de handläggare inom socialtjänsten som är specialiserade på familjerättsliga frågor. Familjerättssekreterare har fått en alltmer central roll i konflikter kring vårdnad, boende och umgänge och har kommit att framstå och uppfatta sig själva som en särskild grupp av socialarbetare. Under namnet "familjerättssekreterarna" bildade de också en egen riksförening (FSR) 1996.¹ Med utgångspunkt i en studie av hanteringen av fädens våld (mot medföräldrar/mödrar och barn) i en separationskontext diskuteras i den här artikeln några av de rasifierande praktiker som kan urskiljas i den här professionella gruppen (Eriksson 2003).²

I fokus för diskussionen om ojämlikhet knuten till etnicitet och ras står två typer av ojämlikhetsskapande praktiker, här benämnda *patologisering* respektive *osynliggörande*. Både etnicitet och ras är omtvistade begrepp, men här finns endast utrymme att kort definiera användningen av dem.³ Med *eticitet* avses den sociala konstruktionen av tillhörighet till en kulturell grupp i kraft av ursprung (jfr Mirza 1997). Då kroppsliga tecken – som ansiktsdrag och hårfärg – ofta får en central betydelse för konstruktioner och konstruerandet av etnicitet är begreppet delvis överlappande med begreppet ras. Ett exempel på detta är hur "svensk" i dagligt tal ofta (implicit) refererar till ljushyade, "vita", människor med svenska som första språk,

¹ För information om FSR, se <http://www.familjerattssocionomernas.se> [051107]

² Stort tack till Keith Pringle och Paulina de los Reyes för konstruktiva kommentarer under skrivprocessen och på tidigare manusversioner. Tack också till Jonas Bengtsson (SACO) och Gunilla Cederström (FSR) för hjälp med att ta fram uppgifter om socialsekreterarkårens respektive familjerättssekreterarkårens sammansättning.

³ För en mer ingående diskussion, se exempelvis Brah (2001) och de los Reyes m.fl. (2003)

födda i Sverige av föräldrar som också är födda i Sverige, och så vidare.⁴

När det gäller begreppet *ras* refererar även det till en social konstruktion och utgångspunkten är att genom rasism konstrueras rasmässig olikhet och ojämlikhet. Vissa former av rasism understryker biologiska/kroppsliga karaktäristika som indikatorer på rasmässig olikhet, medan andra former i stället framhäver kulturella skillnader i gränsdragningen mellan olika grupper (se Brah 2001, de los Reyes m.fl. 2003). Det som gör sådana ”kulturella” perspektiv till rasism är den dominerande gruppens antagande att ”de andra” är essentiellt annorlunda och i någon mening underlägsna. I artikeln används begreppet *rasifiering* för praktiker och processer där över- och underordning skapas mellan majoritetsbefolkningen och ”andra” med hänvisning till biologiska/kroppsliga tecken och/eller utifrån föreställningar om kulturell egenart. Rasifierande praktiker ligger med andra ord till grund för en process av social exkludering och marginalisering. Det är dock värt att notera att genom skapandet av en rasifierad Andra/e, rasifieras också – om än implicit – den dominerande gruppen (se Miles 1993). Analysen av rasifierande praktiker ska alltså också synliggöra hur ”svenskhets” blir norm och bidra till en kritisk diskussion av den sociala konstruktionen av *vit-het* i en rasistisk kontext.⁵

Artikeln inleds med en kort översikt över den familjepolitiska och -rättsliga kontexten för familjerättssekreterarnas arbete och en presentation av det empiriska material som ligger till grund för analysen. Därefter följer först ett avsnitt om hur ojämlikhet skapas genom explicita hänvisningar till kulturella skillnader, och sedan ett par avsnitt om betydelsen av att skilda livsvillkor och strukturella förhållanden inte tematiseras eller problematiseras.

⁴ Det finns en poäng med att göra en distinktion mellan svenskhets som etnicitet och som *nationalitet* i analysen av hur etnicitet konstrueras. Människor som lever i staten Sverige och eventuellt också har svenskt medborgarskap är i ett nationalitetsperspektiv svenska. Att ”svensk” ofta implicit refererar till en vit, svenskfödd och svensktalande majoritet synliggör att i vardagssammanhang kan den svenska nationen få vissa drag av en etnisk modell (Smith 1991): det vill säga det är ett gemensamt ursprung och band baserade på släktskap, språk, vanor och traditioner som betonas, snarare än gemenskap baserad på lagar och institutioner. I artikeln visas hur familjerättssekreterare får etnicitet och nation att smälta samman och hur de återskapar den svenska staten – som de själva är en del av och representerar i möte med brukare – enligt en etnisk modell.

⁵ Jfr Frankenberg (1993), Ware och Back (2002), samt Tesfahuney som skriver om hur ”vit-het är det som inte nämns men ändå talar” (Tefahuney 2005, 212).

Den politiska och rättsliga kontexten

Sedan 1970-talet har förändringar genomförts i Föräldrabalken (FB) med det uttalade syftet att minska konflikter mellan föräldrar och uppmuntra överenskommelser om juridisk vårdnad om barn, barns boende och umgänge.⁶ I denna process har *gemensam vårdnad* mer och mer kommit att framhållas som den bästa formen av vårdnad om barn (Nordborg 1997).⁷ Svenska fäder och mödrar förväntas i dag dela den juridiska vårdnaden och utöva ett gemensamt föräldraskap, helst utan inblandning från staten.⁸ Föräldrarna definieras som gemensamt ansvariga för, till exempel, barnets omvårdnad och för att dess fysiska och psykiska behov blir tillfredsställda, för att barnet får uppfostran och utbildning, samt att barnet behandlas med aktning för sin person och egenart och inte utsätts för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling (6 kap. 1–2 § FB). Vidare har föräldrarna tillsammans bestämmanderätt över barnet och ska tillsammans fatta alla större beslut: om sådant som går utöver den vardagliga omsorgen (som mat, kläder, sovtider, fritid).⁹

Reformarbetet kan sägas ha fokuserat överförande av vårdnaden från en förälder till den andra, inte utövandet av den vardagliga omsorgen om barn (Schiratzki 1997). Resultatet är att det i flera avseenden är oklart vad gemensam vårdnad betyder i praktiken (Schiratzki 1997, 337ff; Singer 2000, 440ff). Kan föräldrar inte komma överens om vad gemensam vårdnad ska innehålla är det inte domstolarna som förväntas ingripa. Det finns i dag inte några rättsliga möjligheter att lösa en konkret konflikt mellan föräldrar som har gemensam vårdnad, om den gäller andra saker än boende eller umgänge (Singer 2000, 442).

Om föräldrarna inte kan komma överens är det främst de sociala myndigheterna som förväntas lösa problemen genom så kallade

⁶ "Uttrycket vårdnad infördes i lagstiftningen genom lagen 1917 om barn utom äktenskap och lagen 1920 om barn i äktenskap. Vårdnad, som är en förkortning av ordet omvårdnad, användes för att komma ifrån ord som föräldramakt och föräldramyndighet. Lagstiftningen skulle i stället betona föräldrarnas ansvar för att barnet skulle få växa upp under goda förhållanden" (SOU 1995:79, 71). Av den svenska konstruktionen av vårdnad följer att de rättigheter och skyldigheter som tidigare tillskrevs biologiska föräldrar i dag endast tillskrivs vårdnadshavare (Schiratzki 1997, 344).

⁷ I linje med detta har det från 1998 varit möjligt för svenska domstolar att döma till gemensam vårdnad mot en av föräldrarnas uttryckliga vilja, vilket de inte kunnat tidigare (se Prop. 1997/98:55).

⁸ Även om det blivit möjligt för homosexuella par att prövas som adoptivföräldrar är lagstiftningens utgångspunkt det heterosexuella, biologiska föräldraskapet, se Singer (2000).

⁹ En förälder får inte ensam fatta beslut "av ingripande betydelse för barnets framtid" om inte barnets bästa "uppenbarligen kräver det" (6 kap. 13 § FB).

samarbetssamtal, ett slags medling, och genom formella *avtal*.¹⁰ Sedan 1991 är kommunerna skyldiga att erbjuda samtal under sakkunnig ledning för föräldrar som vill försöka komma överens kring gemensamma barn. Förutom dessa frivilliga samtal kan samarbetsamtal också genomföras efter remiss från domstol. Är föräldrarna överens kan föräldrarna alltså också skriva ett avtal om vårdnad, boende eller umgänge.¹¹ I praktiken är det familjerättssekreterare som genomför samarbetsamtal och handlägger avtal och den här artikeln fokuserar alltså den professionella grupp som från lagstiftarens sida förväntas agera problemlösande.

Vid en tvist om vårdnad, barns boende eller umgänge är rätten skyldig att se till att barnets förhållanden blir ordentligt utredda (6 kap. 19 § FB). Socialnämnden ska alltid ges tillfälle att yttra sig, och om nämnden har upplysningar som kan vara av betydelse för bedömningen är den skyldig att lämna information till rätten. Om det behövs en ytterligare *utredning* kan rätten ge socialnämnden i uppdrag att genomföra denna. I praktiken är det handläggare inom socialtjänsten – familjerättssekreterare – som utreder. På många håll i landet är dessa knutna till en särskild enhet inom socialtjänsten med flera handläggare, men på mindre orter kan det familjerättsliga arbetet utgöra en del av en heltidstjänst.¹²

Familjerättssekreterarnas arbete är av betydelse för ett stort antal barn och deras föräldrar. Varje år berörs knappt 50 000 barn av en separation mellan föräldrarna och i dag har minst en fjärdedel av svenskfödda 17-åringar upplevt separation (SCB 2003:1.2; SCB 2004). Under 2004 var ungefär 6 800 barn och ungdomar i åldrarna 0–17 föremål för en utredning om vårdnad, boende eller umgänge (vilket motsvarar ca 35 barn/ungdomar per 10 000 i denna åldersgrupp). Föräldrar till ungefär 19 000 barn deltog i samarbetsamtal (motsvarar ca 103 per 10 000) och ungefär 4 200 avtal om vårdnad, boende eller umgänge tecknades (se Socialstyrelsen 2005).

¹⁰ 5 kap. 3 § SoL respektive 6 kap. 6 §, 14a §, 15a § FB. Se även SOU 1995:79, 139; Prop. 1997/98:7, 38, 80.

¹¹ För att avtalet ska gälla krävs att det godkänns av socialnämnden. Ett godkänt avtal är juridiskt bindande och har samma verkan som en dom (6 kap. 6 §, 14a §, 15a § FB). Detta innebär att om avtalet bryts kan en missnöjd förälder kräva att exempelvis ett avtalat umgänge verkställs på samma sätt som en dom kan verkställas. I praktiken är dock sådana rättsliga processer knappast ett effektivt sätt att se till att ett avtal följs. För att ett avtal ska fungera i det vardagliga livet krävs med andra ord en genuin överenskommelse mellan föräldrarna.

¹² Det förekommer också att fristående utredare/konsulter anlitas av socialnämnden.

Empiriskt underlag

Underlaget för analysen av familjerättssekreterarnas arbete kommer framför allt från en avhandling i sociologi som behandlar hanteringen av faders våld (Eriksson 2003).¹³ Avhandlingen undersöker vad konstruktioner och konstruerandet av kön, släktskap och ålder betyder för hanteringen av faders våld mot medföräldrar/mödrar och barn. Undersökningen genomförs i tre delstudier. Den första fokuserar den offentliga politiken under 1990-talet och dess hantering av frågan om fäder med en våldsproblematik. Den andra vad faders våld betyder för, och hur det kan hanteras i, mödrars/medföräldrars vardag efter separationer. Den tredje delstudien undersöker familjerättssekreterares hantering av faders våld. Det är i första hand det empiriska underlaget och resultaten från denna studie som ligger till grund för analysen i detta kapitel.

Några av de viktigaste skälen till att avhandlingen kom att fokusera på just familjerättssekreterare var kunskapen om könsasymmetrin när det gäller våld i heterosexuella parrelationer (att det oftast är män som använder våld mot kvinnor¹⁴) samt det i dag väl dokumenterade sambandet mellan mäns våld mot vuxna kvinnor och mäns fysiska, psykiska och sexuella våld mot barnen i dessa familjer (se Edleson 1999; Hester m.fl. 2000). Det var också viktig kunskap att våldet inte nödvändigtvis upphör vid en separation (se Fleury m.fl. 2000). Vidare visar forskningen att våldsutsatta kvinnor som också är mödrar och delar föräldraskapet med den våldsamme mannen kan ha en särskilt utsatt situation på grund av de juridiska rättigheter mannen har i kraft av sin position som förälder (Hester och Radford 1996). Familjerättssekreterares praktik är med andra ord av central betydelse för både våldsutsatta barns och mödrars möjligheter att få skydd och trygghet (se vidare Eriksson 2003).

Det empiriska underlaget består av tematiskt strukturerade intervjuer med tio familjerättssekreterare, åtta kvinnor och två män, från åtta arbetsplatser runt om i Sverige. En av informanterna har som vuxen invandrat till Sverige från ett nordeuropeiskt land.

¹³ Avhandlingen redovisar bland annat resultat från forskningsprojektet "För barnens bästa" *Kön, våld och föräldraskap vid skilsmässor och separationer* som pågick 1997–2001 och finansierades av Brottsofferfonden.

¹⁴ För en översikt över debatten om könsasymmetri i våldsanvändning, förekomsten av kvinnors våld mot män samt tolkningar av olika surveyundersökningar och mätinstrument för våld i parrelationer, se t.ex. Dobash och Dobash (2004).

De övriga framstår som ”svenska”.¹⁵ I studien användes självurval och informantgruppen är troligtvis inte representativ för gruppen familjerättssekreterare som helhet utan är snarare mer kvalificerad. En del av de informanter som valde att medverka i undersökningen sade sig vara särskilt intresserade av frågan mäns våld mot kvinnor, medan andra uttryckte ett mer allmänt intresse för kunskaps- och metodutveckling.¹⁶ Intervjuerna genomfördes under 1999 och 2000.

Det bör noteras att materialet samlats in med syfte att undersöka familjerättssekreterarnas förhållningssätt till faders våld. Analysen av materialet visade hur viktiga rasifierade föreställningar är för exempelvis bemötande av föräldrar. I det här kapitlet analyseras just den aspekten – rasifiering och dess konsekvenser i form av diskriminering – mer ingående och vissa delar av det material som redovisas här har inte publicerats tidigare. Materialets tillkomsthistoria är något som naturligtvis måste beaktas i analysen och vad kontexten för intervjuerna betyder för tolkningen är något som diskuteras löpande. Samtidigt är dock denna nyläsning ett metodologiskt grepp som möjliggör ett större analytiskt djup.

Konstruktionen av den patriarkala Andre

Ett sätt att närma sig ojämlikhetskapande processer i organisatoriska och professionella sammanhang är att fokusera på de föreställningar, symboler och former av medvetande som rättfärdigar eller ifrågasätter rådande sociala ordning (se Acker 1990; Acker 2000; Acker och van Houten 1999). Vissa av de intervjuade familjerättssekreterarna använder explicit kulturella skillnader som tolkningsram då de talar om att i sitt arbete hantera frågan mäns våld mot kvinnor.¹⁷ Vilka föreställningar om kulturella skillnader är det då som förutsätts och återskapas i talet om desamma?

¹⁵ De har dock inte fått ingående frågor om bakgrund och egen definition av etnisk/kulturell tillhörighet.

¹⁶ För en mer utförlig diskussion, se Eriksson (2003), kapitel 2.

¹⁷ Med tolkningsram avses de scheman för tolkning som gör det möjligt för aktörer att placera, uppfatta, identifiera och benämna fenomen i sin livssfär och i världen i stort, se Goffman (1974); Mumby och Clair (1997, 196ff); Nylander (2000, 73). Det är ett begrepp nära knutet till aktörers tolkningspraktik.

Mäns våld mot kvinnor som avvikelse

För att kunna svara på den frågan behövs en inblick i hur familjerättssekreterarna förstår fenomenet mäns våld mot kvinnor mer generellt. Det är inte bara inom familjepolitiken som det har skett stora förändringar på senare år. Från slutet av 1970-talet, och inte minst under det senaste decenniet, har mäns våld mot kvinnor alltmer kommit att omtalas som något som berör alla grupper i samhället och som staten har ett ansvar för att hantera (Eriksson och Hester 2001; Lundberg 2001). I dag är våld mot kvinnor alltså relativt etablerat som politiskt problem (Wendt Höjer 2002). 1993 tillsattes Kvinnovåldskommissionen för att se över lagstiftningen och arbetet för att motverka mäns våld mot kvinnor (SOU 1995:60).¹⁸ Ett resultat av kommissionens arbete är att svensk lagstiftning uttalat definierar våld i (heterosexuella) parrelationer som ett könat fenomen, som att det vanligen är män som misshandlar kvinnor. Könsperspektivet markeras bland annat genom ett nytt brott med könsspecifik benämning: Grov kvinnofridskränkning (4 kap. 4a § Brottsbalken). Mäns våld mot kvinnor förutsätts vidare vara ett yttersta uttryck för ojämlikhet mellan könen (SOU 1995:60; Prop. 1997/98:55; SOU 2002:71, 111).

Detta perspektiv hade vid tiden för intervjuerna endast ett begränsat genomslag bland informanterna i studien. De tenderade i stället att koppla våld till grupper av människor som av en eller annan anledning inte framstår som "vanliga" fäder och mödrar. Denna tolkningsram innebär att mäns makt, kontrollbehov och våld konstrueras som något "avvikande" i Sverige/svensk kultur. Våld kopplas till "någon dysfunktion" och till avvikelser från det som uppfattas som normala, underförstått "svenska" (se nedan), individer och familjer. Missbruk är en sådan "avvikelse" som återkommer i materialet, psykisk störning en annan. Talet om "hur just de här personlighetstyperna hittar varandra, på ett magiskt sätt va', och hur det upprepas" återkommer också. Här är en "normal" personlighetstyp den implicita referensramen: en normal kvinna förutsätts inte bli misshandlad, en normal man förutsätts inte misshandla.¹⁹ Vidare är det inte bara individer, personligheter eller relationer som kan konstrueras som dysfunktionella, utan även hela

¹⁸ För en mer ingående diskussion av reformarbetet se Nordborg (2001; 2002); Nordborg och Niemi-Kiesiläinen (2001); Wendt Höjer (2002).

¹⁹ Här finns en parallell till Jeffners (1997; 1997b) resultat när det gäller ungdomars förståelse av våldtäkt: föreställningen om våldtäktsmannen som avvikande från en normal man och om att "fina" killar inte våldtar.

familjer. Våld kopplas då till det ”sjuka”, icke-fungerande – dysfunktionella – familjesystemet. Slutligen kan det konstateras att bland de ”avvikelser” som får förklara mäns våld mot kvinnor inkluderas en annan etnisk tillhörighet/kulturell bakgrund än ”svensk”.

Jämställdhet och ”barnvänlighet” som etniska markörer

Förståelsen av våld som kopplat till och/eller ett uttryck för (olika former av) avvikelse återkommer tydligare i vissa intervjuer. Det är framför allt några av dessa intervjuer som synliggör mönstret av rasifiering genom ett explicit utpekande av en problematisk Andre. En del andra informanter tenderar att i stället använda könsrelaterad makt som tolkningsram och framställer mäns våld mot kvinnor som liggande i förlängningen av konstruktioner av kön i den svenska kulturen. Bland dessa informanter – som sätter ”kvinno-misshandel” i fokus – kan rasifiering genom patologisering inte ses lika tydligt.²⁰

I intervjumaterialet framträder det vanliga som en (oftast) implicit referens, som en mer eller mindre outtalad måttstock ”andra” mäts med. Jämställda relationer mellan kvinnor och män är en del av denna (oftast) outtalade måttstock, likaså ”svensk” kultur och den etniska tillhörigheten ”svensk”. Att en del familjerättssekreterare förutsätter att mäns makt inte (längre) är ett generellt problem i Sverige blir tydligast då de talar om ”invandrade män och kvinnor” och om ”andra kulturer än den svenska”. Det finns informanter som explicit kopplar fädrens våld till en krock mellan något ”patriarkaliskt” och något ”svenskt”. På frågan om hur våldsamma män fungerar som fäder svarar en av dem:

Och det har vi pratat mycket om, just det som händer med invandrar-männen när de kommer hit. De har kanske haft, i de patriarkaliska systemen så... som man kanske har i sitt hemland, så är det naturligt att man har auktoriteten, man är den som tar besluten, jag menar, formellt, och det bygger ju på att man kan bibehålla den konstruktionen. Att man kan backa upp den och man tar hem pengarna, man försörjer familjen och så vidare. Kommer man hit och är ingenting. Då förlorar man något. Ens fadersroll och familjeöverhuvudsroll urholkas. Och jag menar, det är inte lätt för folk att bli av med, så det är där våldet ligger

²⁰ Se vidare avsnittet om osynliga andra nedan. För en mer utförlig diskussion om variationerna i materialet när det gäller förståelser av våld, se Eriksson (2003).

på lur. Om man pratar om invandrarfamiljer från patriarkaliska system. Bakgrundssystem eller vad man ska kalla det.

När ”folk” förlorar sin roll som familjeöverhuvud och ensam beslutsfattare ligger våldet på lur, enligt familjerättssekreteraren.²¹ Här bör också noteras hur informanten refererar till ett kollektivt ”vi” och till en etablerad ”kunskap” som stöd för sin tolkning: vi ”har pratat mycket om”, formulerat ett problem och definierat dess natur.

Ett annat exempel på kontrasteringen av det ”svenska” mot det ”patriarkaliska” kommer från en informant som svarade så här på frågan om hur det är att arbeta med ärenden där det förekommit våld:

[S]törst spänning i rummet, tycker jag, att det är i de ärenden där det är kulturkonflikt i familjen. Det här traditionella, kvinnan har anammat svenskt sätt att se på familj och barn och kvinnors situation. Och mannen i den här krisen regredierar och blir mer patriarkalisk än vad han var innan. De ärendena är det störst spänning i, tycker jag, i rummet.

Maria: Oavsett om det är våld eller inte?

Ja, nej, precis. Nej, det är... det är just den här kulturkonflikten. Att mannen tappar kontrollen över kvinnan. Det är de mest dramatiska.

I talet om ”kulturkonflikt”, där det ”patriarkaliska” kontrasteras mot det ”svenska” betecknar frånvaron av mäns makt och kontroll svensk kultur (jfr Eldén 1998). Den tolkningsram som används implicerar att svenska män (generellt) är annorlunda än ”invandrade”, inte lika patriarkala, och att ”svenskhet” överensstämmer med den officiellt påbjudna normen om jämställdhet. Uttryckt på ett annat sätt kan man säga att det är vissa positioner som återkommer, men inte andra: mannen som försvenskas medan kvinnan som vill vara kvar i det traditionella finns inte i dessa intervjuer. Inte heller finns en förtryckande svensk man och en modern och jämställd kvinna född utomlands. Det är ”det här traditionella” som lyfts fram, inte kombinationer som skulle kunna konstruera det ”svenska” som patriarkalt och ”invandrare” som (mer) jämställda.

²¹ Det är värt att notera att informanten – det könsneutrala talet om ”folk” till trots – på ett sätt sätter fokus på kopplingar mellan kön, makt och våld. Samtidigt görs dock relationen mellan kön, makt och våld till en icke-fråga genom att konflikter mellan invandrade mödrar och fäder framställs som en krock mellan två ”system”, inte som en konflikt mellan *könen*.

Mönstret att våld kopplas ihop med ”andra” kan även ses när barns utsatthet för våld kommer på tal.²² Mot bakgrund av kunskapen om sambanden mellan mäns våld mot vuxna kvinnor och mäns våld mot barnen i familjen fick informanterna frågor om detta. I vissa svar på den typen av frågor tenderar fysiskt våld mot barn (från fäder) att i högre grad associeras med vissa ”invandrarfamiljer”:

Jag träffar barn som också fått stryk. Så det finns alla, visst. Men om du frågar om huvudtendensen, så... är det kvinnan. Barnen har... vad är misshandel?

Maria: Fysiskt våld tänker jag.

Det finns säkert barn som har fått smällar. Och i invandrarfamiljer... den typen av familjer, från starkt patriarkaliska system, där självklart, har det säkert... förekommit. Men där kanske inte ens kvinnan anser att det är så märkvärdigt så att det behöver tas upp.

Här bör också noteras att även om familjerättssekreterare liksom andra professionella har en skyldighet att se till att misstankar om att barn far illa utreds ordentligt så framställs barns utsatthet för fysiskt våld här som något man kan utgå ifrån, men inte nödvändigtvis måste utreda.²³

Den tolkningsram som här diskuteras implicerar att ”svenska” män/fäder generellt är annorlunda än ”invandrade”, inte (lika) patriarkala, och att ”svenskhet” överensstämmer med officiellt påbudna normer om jämställdhet och respekt för barns rättigheter. Jämställdhet och ”barnvänlighet” kan på det sättet ses som etniska och rasifierande markörer (de los Reyes 1998; de los Reyes m.fl. 2003).²⁴ Därigenom blir relationerna mellan kön, ålder, makt och

²² Enligt de undersökningar som genomfördes på uppdrag av Kommittén mot barnmisshandel är en svag familjeekonomi den faktor som har starkast samband med barnmisshandel. Studien av mellanstadieelever fann att utlandsfödda barn något oftare uppger att de utsatts för våld av vuxna i hemmet (7,6 procent) än vad svenskfödda barn gör (6,3 procent). Mest våld rapporterades av utlandsfödda pojkar (9 procent) följda av svenskfödda pojkar (8 procent), utlandsfödda flickor (7 procent) och svenskfödda flickor rapporterade minst våld (5 procent). Skillnaderna är dock inte statistiskt säkerställda utan ligger inom slumpvariationen. Studierna fann även att utlandsfödda flickor är något mer utsatta för sexuella övergrepp än svenska, men skillnaden försvinner när man tar hänsyn till ekonomiska förhållanden. Se SOU 2001:18, 80.

²³ Jfr de los Reyes diskussion om kulturisering som ett skäl till att bortse från övergrepp mot ”de andra” (de los Reyes 2003).

²⁴ Jfr Eduards (2002, 122) om jämställdhetspolitikens nationalistiska undertoner. Se även Elias och Scotsons (1965) klassiska diskussion om hur positiva karaktärsdrag kopplas till den egna gruppen, medan negativa generaliseras till ”de andra”.

våld i den svenska kulturen icke-frågor.²⁵ I kontexten av offentligt etablerade normer om jämställdhet samt respekt för barns rättigheter och kroppsliga integritet (åter)skapar talet om patriarkala invandrade män/fäder dessutom en hierarkisk ordning mellan den svenska (köns-, släktskaps- och ålders-) kulturen och ”andra” kulturer. Skapandet av en rasifierad Andre och en normalisering av ”svensk” fadersmakt kan på så sätt ses som delar av samma sociala process.

Då rasifieringen dessutom innebär att en annan etnisk/kulturell tillhörighet än ”svensk” associeras med det sjuka, icke-fungerande, dysfunktionella kan den benämnas (rasifiering genom) *patologisering*. Det är möjligt att denna typ av rasifiering framträder extra tydligt i det här intervjumaterialet då det ju är skapat för att belysa förhållningssätt till något som definierats som ett socialt problem: våld. Ett annat material skulle möjligen kunna ge en något annorlunda bild som både kan tänkas handla om ett mindre tydligt mönster av patologisering och om andra typer av rasifierande praktiker.

Det är dock värt att notera att i den offentliga politiken under 1990-talet kan liknande mönster ses, i synnerhet när det gäller politikområdet ”utsatta barn”. På detta politikområde återfinns diskurser om mäns våld mot kvinnor som något avvikande. Vidare tenderar fäder som utövar våld att omtalas i könsneutrala ordalag, som förälder, som en del i kollektivet föräldrar, som vårdnadshavare eller vuxna. I offentliga texter från 1990-talet finns dock ett exempel på att *fäders* våld konstrueras som ”Problemet” (jfr Bacchi 1999). Det gäller frågan om flickors utsatthet i ”den patriarkaliska familjestrukturen”. Här pekas en specifik form av faderskap (och moderskap) ut och problematiseras. Denna version av faderskap kopplas till kontrollbeteenden och våld, ”i synnerhet mot flickor” (se exempelvis SOU 2000:77, 187). Konflikter mellan fäder och döttrar benämns ”kulturkonflikter” och (vissa) invandrade fäders kontrollbeteende och våld associeras med en övergång från ”det patriarkaliska, traditionella” till det (underförstått jämställda, moderna) ”svenska”.²⁶

²⁵ Medan utlandsfödda män och kvinnor är överrepresenterade som gärningsmän och offer i brottsstatistiken (BRÅ 2002) visar den första nationella svenska surveyen av mäns våld mot kvinnor små skillnader mellan svensk- och utlandsfödda (Lundgren m.fl. 2001, 68ff), och studier av rättssystemet pekar på att det kan finnas mönster av negativ särbehandling av utlandsfödda misstänkta i rättsprocessens olika led (Diesen m.fl. 2005, 254ff).

²⁶ Se vidare Eriksson (2005). Det är värt att notera att i exempelvis betänkandet från den offentliga utredningen om Lagen om Vård av Unga är det inte ”patriarkala fäder” som får en egen rubrik utan ”utsatta flickor” (SOU 2000:77:185). Fokus förskjuts på så sätt från

Invandrade patriarkaliska män som problem

I det här materialet är det framför allt ”invandrade patriarkaliska män” som framställs som problematiska att hantera i familjerättssekreterarvardagen. De kan exempelvis vara problematiska för att de försöker behålla kontrollen över kvinnan och barnen:

Men sedan finns det ju den här kategorin män också som förnekar och förringar all misshandel. Och hävdar att de minsann är lika bra som...[...] Jag har en invandrad man [...] Han ska ha barnen. Han ska ha barnen. Det är också ett sådant exempel på att, och där sker mycket våld, men institutionaliserat våld, kvinnan har accepterat det i viss mån. Därför att så är fostran, män slår sina hustrur, därför att det är accepterat i den samhällstyp som de kommer ifrån. Inte så att man ska göra det, men gör man det så är det inget fel. Och då blir det så här, att den mannen, han ska ju vara kvar till varje pris. Han driver det här hur långt som helst. Jag har flera sådana invandrade män, de ska vara kvar till varje pris. Därför att de kan inte se att de har gjort något fel. Och så kan det vara med svenska män också, de har inte gjort något fel, de har bara gjort det som var nödvändigt med hänvisning till familjens situation.

Det är värt att notera att tolkningen av männen är relativt entydig. Viljan att ha barnen framställs exempelvis inte som grundad i ansvarskänsla eller emotionella band, utan associeras enbart med patriarkala föreställningar om kön. Vidare att även om den här informanten inledningsvis associerar kontrollbehov med invandrade män framställs det inte som något som uteslutande berör denna grupp (våldsamma) män.²⁷ Båda dessa mönster kan säkerligen delvis hänga ihop med det faktum att intervjuerna fokuserar frågan om mäns våld mot kvinnor som ju etablerats som ett socialt problem i svensk offentlighet. Citatet illustrerar vidare att de mönster som här diskuteras inte är helt entydiga, utan att det handlar om tendenser i materialet.

Något som tenderar att återkomma relativt starkt är talet om hur vissa invandrade män inte lyssnar på kvinnor. När en av de kvinnliga familjerättssekreterarna får frågan om hur det är att möta män (generellt) svarar hon:

Det kan ju vara väldigt provocerande, om man vet hur de betett sig. Man har hört kvinnans berättelse. Det kan ju vara... samtidigt så gäller

faderskapet/fäder/förövare till de flickor på väg ut ur barndomen som utsätts för våld: det är frågan ”utsatta flickor” som den offentliga politiken får att hantera, inte ”våldsamma fäder”.

²⁷ Det finns också vissa exempel på hur inte bara ”andra” kulturer utan även den svenska kulturen problematiseras, se exempelvis informanten ”Frida” i Eriksson (2003, 237).

det ju att försöka se även det som är positivt. Det finns ju ingen människa som har enbart ett negativt innehåll, det är inte bara svart och vitt. Det är hela gråskalan däremellan. Det gäller att även plocka upp det som kan vara positivt.

Maria: Du säger att det kan bli lite provocerande, vad är det som blir provocerande då?

Provocerande att möta män som betar sig så förnedrande mot kvinnan. Att bara veta om det. Sedan får man också vara medveten om att när det handlar om en annan kultur, så handlar det ofta om ytterligare nedvärdering av kvinnan, det spelar liksom ingen roll vad man säger... för har man ingen respekt i deras ögon...

Maria: Det blir svårt att som kvinna, att möta dem?

Ja, visst.

På andra ställen i intervjun återkommer informanten till temat och betonar då fördelarna med att ha både kvinnor och män i arbetsgruppen, inte minst med tanke på ärenden där det finns "andra kulturer inblandade".

Den tvåkönade arbetsstyrkan är ett tema som återkommer i samtliga intervjuer. "Helst" ska en man och en kvinna vara, exempelvis, samtalsledare vid samarbetsamtal. Detta uttrycker även de manliga informanterna. Apropå könssammansättningen bland de professionella säger den ena:

Ja, vi... i dag så är vi ju tjugofem procent män. [...] Och det gör ju det att vi är, ska vi säga, överutnyttjade när det gäller samtal. Och det är ju skillnad mellan män och kvinnor. Fortfarande är det ju så, dels är det ju så med många muslimska män, de lyssnar inte på kvinnor. Så är det. Och sedan är det ju så att... många svenska män känner sig som en mot tre om det är två kvinnor som leder samtalet. Det är ofta ett återkommande problem. Jag tror ju inte att det är så, men känslan och upplevelsen, och den får man ju räkna med är viktigt. Så vi är nog starkt överutnyttjade, vi har väldigt mycket samtal [...].

Maria: Men när du säger att "du tror inte att det är så", vad är det du tänker på då?

Alltså, det är ju inte så att det är någon skillnad i.. på synen på familjen och barns behov, mellan män och kvinnor. Åtminstone inte på familjerätten. Jag tycker inte att man kan säga att det finns... uttalad någon kvinnlig eller manlig behovssyn i det sammanhanget. Däremot så kan det finnas en skillnad i förhållningssätt i samtal. Men det är ju mer personligt. Alltså... det kan ju vara så att kvinnor är minst lika... eller kvinnor och män kan vara så olika. [...]. Så det är mycket mera en personlighetsfråga. Hur vi är som samtalsledare.

Av hänsyn till manliga brukare²⁸ – vilka i det familjerättsliga sammanhanget samtliga är fäder – bör det alltså vara manliga familjerättssekreterare med vid samarbetssamtal. Det finns olika skäl till det. Medan ”muslimska” män här tillskrivs vissa problematiska personliga egenskaper (de lyssnar inte på kvinnor) som hänger ihop med deras patriarkala kulturella bakgrund, framställs svenska män på ett betydligt mer inkännande sätt. Det är viktigt att ha en manlig samtalsledare med i möte med båda dessa grupper av män, men av olika orsaker: med muslimska män för att de inte lyssnar på kvinnor, med svenska män för att de inte ska uppleva sig som varande i underläge, det vill säga för att de ska känna sig trygga.

I citatet ovan ifrågasätter informanten att män är annorlunda när det gäller kvalitéer som samtalsledare, i betydelsen vad de säger. Han menar tvärtom att kvinnor mycket väl kan fungera på samma sätt som samtalsledare, det är mer en personlighetsfråga, enligt honom. I talet om sitt arbete konstruerar informanten å ena sidan kön som irrelevant för professionella kvaliteter, men han gör samtidigt kön relevant när det gäller (kommunikations)villkor i arbetet med samarbetssamtal.²⁹ Jag vill här återknyta till diskussionen i det föregående avsnittet om hur könad makt konstrueras som irrelevant för att förstå den svenska kulturen. Informanten framhåller i citatet ovan att kvinnors villkor skiljer sig från mäns i möte med invandrade ”muslimska män”. Detta är ett av flera exempel på hur svenskhet konstrueras som i överensstämmelse med en jämställdhetsnorm, inte bara i talet om våld i heterosexuella parrelationer, utan även i talet om den egna arbetssituationen (se Eriksson 2003, 262ff). Det är först med inträdet av den Andre som könad makt aktiveras som tolkningsram.

Exemplet pekar på betydelsen av begrepp som kan fånga att i professions- och organisationskontexter kan rasifierande processer sammanflätas med andra processer, som exempelvis könsskapande processer.³⁰ Den tvåkönade arbetsstyrkan framstår som positiv i förhållande till en förväntan om olikhet mellan könen och likhet inom könen: en föreställning om att det kan vara lättare för kvinnor att förstå och förstås av kvinnor och lättare för män att förstå

²⁸ Här används begreppet brukare i stället för klient. För en diskussion av klientbegreppet, se Kåhl (1995, 28ff); Pringle (1995: 17ff).

²⁹ Talkontexten är alltså av betydelse för vilken tolkningsram informanterna använder då de talar om sin yrkesvardag. Kön görs relevant och irrelevant beroende på vilken aspekt av arbetet som står i fokus. För en mer utförlig diskussion, se Eriksson och Eriksson (2003).

³⁰ Se även Acker (2000); Acker och van Houten (1999); Hearn och Parkin (2001).

och förstås av män. I kvinnors och mäns förväntade olikhet ingår att ha olika perspektiv och språk. För de kvinnliga familjerättssekreterarna blir det exempelvis viktigt att lära sig ”mäns språk” och vissa informanter återkommer till behovet av att ha tillgång till både ”den manliga och kvinnliga koden” eller ”båda kulturerna” (se Eriksson 2003, 262ff). Talet om hur viktig den tvåkönade arbetsstyrkan är kan tolkas som en del i ett (åter)skapande av kön som skillnad – som här även blir en rasifierande skillnad.

Rasifierande offer- och förövarskalor

Intervjuerna med familjerättssekreterarna visar två skilda utgångspunkter för bedömningen av framtida vårdnads- och umgängesarangemang, med två skilda modeller för arbetet som familjerättssekreterare (se vidare Eriksson 2003, kap. 7). I det ena fallet fokuseras föräldrasamarbete och kontakt mellan barnet och båda föräldrarna, det vill säga den ”separerade kärnfamiljen” (se Eriksson 2003, 61ff). Fäders våld mot mödrar konstrueras som mindre relevant, antingen för att det inte uppfattas vara så vanligt förekommande, eller för att våld endast i särskilda fall definieras som av avgörande betydelse för arbetsmetoder och framtida vårdnads- och umgängesarangemang. Den diskussion om rasifiering som förts hittills bygger framför allt på intervjuerna med några av de familjerättssekreterare som tenderar att följa denna arbetsmodell (med den separerade kärnfamiljen i fokus). Det är dock värt att notera att bland informanterna finns några som ger uttryck för en annan förståelse av våld och tenderar att ge uttryck för en annan utgångspunkt för arbetet. Detta utgör den andra arbetsmodellen. I den här modellen sätts i stället kvinnomisshandel i fokus. Våld förutsätts vara relativt vanligt och det finns en policy för att upptäcka och hantera mäns våld mot kvinnor. Utgångspunkten är att våld i de flesta fall är av avgörande betydelse för arbetsmetoder och framtida vårdnads- och umgängesarangemang.³¹

De informanter som sätter den separerade kärnfamiljen i fokus tenderar att utgå ifrån att det bör vara gemensam vårdnad och ett så

³¹ Om perspektivet vrids så att det i stället är informanternas tal om barnens situation som ställs i fokus blir bilden delvis en annan. Då ger det inte samma mening att placera familjerättssekreterarna i två grupper utan informantgruppen framstår som betydligt mer enhetlig. Den i forskningen dokumenterade kopplingen mellan mäns våld mot vuxna kvinnor, och mäns våld fysiska och sexuella våld mot barn tycks inte vara särskilt känd bland informanterna. De tenderar i stället att tala om fäders våld mot mödrar och fäders våld mot barn som fenomen utan särskilt stark koppling till varandra.

nära och vardagligt umgänge som möjligt mellan barn och den förälder barnet inte bor med. Gemensamma samtal presenteras som den metod som normalt används för att göra utredningar och/eller åstadkomma samarbete mellan föräldrar. Informanterna i den här gruppen framstår å ena sidan som relativt överens om att misshandlade mödrar inte ska behöva utsättas för ytterligare våld, skrämmande eller kränkande situationer under utredningar, samarbetsamtal, eller i det framtida livet. På så sätt kan en fars våld mot modern göra ärendet till ett ”undantagsfall” och till något annat än de fall där gemensam vårdnad, gemensamma samtal och/eller samarbetsamtal är lämpliga. Det kan också definieras som ett fall där det behövs en tredje person/kontaktperson vid hämtning och lämning eller under hela umgänget. Detta gäller de fall fadern är dömd för våld mot modern, där våldet varit fysiskt grovt, långvarigt och börjat före separationen, där modern har fysiska skador och framstår som väldigt rädd, samt där fadern utgör ett dödshot mot modern. Då kan alla vara överens om att det ”verkligen” är fråga om våld och att man måste ta hänsyn till detta.

Men av intervjuerna framgår att ärenden där fadern utsatt modern för våld *inte nödvändigtvis* placeras i kategorin ”undantagsfall”, utan att det finns ett antal omständigheter som gör att faders handlingar inte definieras som våld eller definieras som av mindre betydelse för hanteringen av ärendet. Om våldet inte är fysiskt allvarligt/livshotande eller sker för många gånger, samt om fadern i fråga framstår och tolkas som i övrigt normal (utan andra problem, som missbruk till exempel), kan han tolkas som en ”normal” far – trots våld. Dessutom förutsätts våld som börjar eller utövas i samband med en separation upphöra då ”separationskrisen” upphör.

Det är alltså endast under vissa omständigheter som en far som utövat våld mot sin (kvinnlige) partner/medförälder definieras som våldsam, det vill säga som det (fysiska) våld han utövar tolkas som ett tecken på att han bär på en våldsproblematik som måste hanteras på ett särskilt sätt. Moderns ”offerlighet” (att hon kan identifieras som ett offer), till exempel att hon uppvisar tecken som fysiska skador eller en väldig rädsla, kan bidra till att fadern framstår som mer förövarlik. En mors egen våldsutövning eller att hon vägrar att ta på sig en roll som offer, bidrar i stället till att hon framstår som mindre offerlik – och till att fadern framstår som mindre förövarlik. Offer och förövare är här ömsesidigt uteslutande kategorier

som definieras i relation till varandra (Christie 2001, 54; Eriksson 1995).³²

De omständigheter som gör att våld inte ”är” våld kan tolkas som uttryck för konstruktioner av kön och heterosexualitet (jfr Jeffner 1997). Offer-förövarkotomin har könade konnotationer: det ”offerlika” – passivitet, beroende, hjälplöshet och rädsla – ligger i linje med väletablerade konstruktioner av kvinnlighet, medan det ”förövarlika” – aktivitet, dominans/kontroll över situationen, våld – ligger i linje med konstruktioner av manlighet.³³ Offer-förövarkotomin kan därför också förstås som en könsdikotomi: ju mer en mor följer normer för kvinnlighet som föreskriver passivitet, beroende – underordning – ju mer offerlik framstår hon; ju mer en far följer normer för manlighet som föreskriver aktivitet, kontroll, dominans – överordning – desto mer förövarlik framstår han. En utsatt mor som är rädd, tillbakadragen och inte aktivt söker situationer där hon kan utsättas för våld (genom att exempelvis ”ge sig in i” gräl med sin våldsamma partner) är ett trovärdigt offer samtidigt som hon är igenkännbar som en ”normal” kvinna. Den utsatta mor som själv utövar våld går i stället emot föreställningar om normala kvinnor och bryter med normer för kön.³⁴

Att vissa fäder kan utöva våld utan att kvalificera sig som våldsamma – om de framstår och tolkas som i övrigt ”normala” fäder, i en ”separationskris”, om våldet inte är fysiskt allvarligt/livshotande eller sker för många gånger – kan alltså tolkas som uttryck för att våld och aggressivitet ligger i förlängningen av väletablerade konstruktioner av manlighet. En våldsutövande far tycks vara igenkännbar både som en ”normal” och en ”manlig” far – i alla fall om han utövar våld ”med måtta”, det vill säga under en viss tröskel. Om den våldsutövande fadern är igenkännbar som en normal far tycks vanliga arbetsmetoder respektive vårdnads-, boende- och umgängesarrangemang bli möjliga alternativ. Detta synliggör hur kategorin normal mor kan töjas så att den rymmer ett visst mått av utsatthet för våld: det ska till mer än ”måttligt” våld för att modern ska bemötas på ett annat sätt än i vanliga fall.

³² För en mer utförlig diskussion om offerbegreppet och offerkonstruktioner, se t.ex. Lindgren m.fl. (2001); Lundberg (2001); Nielsen och Snare (1998); Åkerström och Sahlin (2000).

³³ Se t.ex. Connell (1987; 1995; 1998); Lundgren (1993; 1995).

³⁴ Tilläggas kan att vissa yttre tecken – som (faderns) missbruksproblematik och/eller allmänt dåliga impuls kontroll och aggressivitet – är omständigheter som också bidrar till att modern framstår som mer offerlik och fadern mer förövarlik.

Bilden kompliceras dock av att jämställda relationer mellan kvinnor och män är en del av en (oftast) outtalad måttstock som de ”avvikande” mäts med. Familjerättssekreterarna följer inte bara över- och underordningsnormer för kön, utan även jämställdhetsnormer³⁵ då de pratar om våld i heterosexuella parrelationer. Av diskussionen ovan framgår att det går att töja kategorin normal far så att den kan rymma ett visst våldsutövande. Det finns dock gränser för hur mycket våld en far kan utöva om han ska betraktas som normal. Man kan uttrycka det som att den far som går till överdrift och är (upplevs och tolkas som) *för* ”manlig” – aggressiv, dominerande, våldsam – bryter för mycket med jämställdhetsnormer och kvalificerar sig därmed som en ”avvikande” och våldsam far.³⁶

I och med att offer-förövardikotomin också är en könsdikotomi bidrar ”invandrarbakgrund” till offerlikhet respektive förövarlikhet. Eftersom jämställdhet är en etnisk markör – ett tecken på svenskhet – och (en del) ”andra kulturer” tolkas och upplevs som patriarkala bidrar en viss utländsk bakgrund till att förstärka moderns offerlikhet och faderns förövarlikhet. På så sätt blir även en könad offer-förövardikotomi rasifierande. Genom dessa offer- och förövarskalor blir det lättare att definiera en far med en viss utländsk bakgrund som en våldsam (och därmed ”avvikande”) far, jämfört med att definiera en vit, ”svensk” far som våldsam. Det blir också lättare att definiera en mor med en viss utländsk bakgrund som en våldsutsatt (och därmed ”avvikande”) mor, jämfört med att definiera en vit ”svensk” mor som våldsutsatt.

I sin diskussion om hur olika former av ojämlikhet sammanflätas och interagerar med varandra i organisationer framhåller Joan Acker och Donald van Houten att i en specifik ojämlikhetsregim (regime of inequality) kan det finnas skillnader i hur synlig eller osynlig respektive legitim eller illegitim en viss form av ojämlikhet är (se Acker 2000; Acker och van Houten 1999. Jfr West och Fenstermaker 1995). Det mönster av rasifierande offer- och förövarskalor som beskrivs ovan kan tolkas som ett uttryck för en social ordning där ojämlikhet knuten till etnicitet/kultur både är

³⁵ Här görs ingen skillnad mellan jämlikhets- och jämställdhetsnormer, utan begreppet jämställdhetsnormer används i en tämligen allmän mening: för att beteckna normer som föreskriver jämlika relationer mellan kvinnor och män. Begreppet är valt för att föreställningarna om jämlikhet mellan kvinnor och män bör tolkas mot bakgrund av jämställdhetsideologi och -politik. För en problematisering och diskussion om olika konstruktioner av jämställdhet i svensk offentlig politik, se exempelvis Magnusson (2000).

³⁶Då en våldsutövande far är igenkännbar både som en ”normal” och en ”manlig” far så länge han utövar ett ”måttligt” våld mot sin kvinnliga partner/medförälder kan könade över- och underordningsnormer sägas ha ett starkare genomslag än jämställdhetsnormer.

mer osynlig och mer legitim än könad över- och underordning. En officiellt understödd jämställdhetsnorm gör att en ”för” tydlig manlig överordning respektive kvinnlig underordning blir både illegitim och synlig. Det återkommande talet om att ”invandrade män” inte lyssnar på kvinnor tyder också på detta. När det gäller etnicitet/invandrarskap framstår det tvärtom som relativt oproblematiskt för vissa av informanterna att framställa ”svensk” kultur som norm och överlägsen ”andra” kulturer. Vad detta innebär för olika fäders och mödrars möten med familjerättssekreterare, och hur kön och etnicitet/ras interagerar i konkreta möten mellan brukare och professionella är dock inte givet utan måste undersökas närmare i empiriska studier. Klart är dock att i den här kontexten är rasifiering genom patologisering nära knuten till konstruktioner av kön.

Osynliga andra

Hittills har det explicita användandet av kulturella skillnader som tolkningsram stått i fokus. Som tidigare framgått är talet om kulturella skillnader dock inte alltid närvarande i materialet. I vissa intervjuer aktualiseras frågan om etnicitet/kultur över huvud taget inte explicit. Betyder det att dessa familjerättssekreterare inte ägnar sig åt rasifierande praktiker, eller att rasifierande processer inte pågår i de organisatoriska sammanhang där de befinner sig? I det här avsnittet argumenteras det motsatta. Närmare bestämt att det är just *osynliggörandet* av ojämlikhet kopplad till etnicitet/kultur som fungerar rasifierande.

Ytterligare en ingång till ojämlikhetsskapande processer i organisatoriska och professionella sammanhang är att fokusera på de vardagliga handlingar människor i organisationen utför för att hålla organisationen i gång, som att anställa medarbetare, utvärdera prestationer och så vidare (se Acker 1990; Acker 2000; Acker och van Houten 1999). En vardaglig aktivitet i det familjerättsliga sammanhanget är organiseringen av samarbetssamtal och som diskuterats ovan återkommer informanterna till det tvåkönade arbetslaget som ett ideal. De betonar hur viktigt det är att ha tillgång till både den kvinnliga och manliga ”koden” eller ”kulturen”. Med tanke på talet om kulturella skillnader mellan invandrare och svenskar kan man kanske förvänta sig liknande resonemang om behovet av att ha tillgång till ”båda kulturerna” genom att ha både ”svenska” samtalsle-

dare och samtalsledare med utländsk bakgrund. En sådan föreställning kommer dock inte till uttryck någonstans i det här materialet. Hur kan denna tystnad förstås?

För det första kan man konstatera att den bild som olika undersökningar och utredningar ger är att en betydande del av de fäder och mödrar som kommer till socialtjänstens familjerättsbyråer tillhör en etnisk/kulturell minoritet (se exempelvis Rejmer 2003, Socialstyrelsen 2003). Människor med invandrarbakgrund sägs vara "överrepresenterade" hos familjerätten. Men förekomsten av möten med människor som definieras som "icke-svenskar" tycks inte medföra samma typ av problematisering av familjerättssekreterarkårens sammansättning som när det gäller kön. Å ena sidan kan det tolkas som beroende på det empiriska materialet då det ju inte är skapat för att belysa just frågor om rasifiering, etnicitet, och så vidare. Det betyder att informanterna inte fått direkta frågor som tematiserar detta. Å andra sidan finns det i materialet otaliga exempel på hur informanterna själva spontant aktualiserar frågan om kön, exempelvis genom att tala om kårens numerära kvinnodominans som ett problem, medan det inte finns ett enda exempel där kårens vithet benämns. Det finns vissa exempel där informanten framhäver behovet av att själv skaffa sig "kulturkompetens", men inte heller i dessa intervjuer diskuteras om det skulle finnas ett behov av utredare och samtalsledare med utländsk bakgrund.

För somliga informanter tycks alltså etnicitet/ras vara något helt osynligt. Andra benämner, men tenderar då inte att koppla etnicitet/ras till maktrelationer mellan professionella och brukare. När det gäller möten mellan brukare "med invandrarbakgrund" och (underförstått svenska) professionella är det framför allt kulturella skillnader som framhävs. Så talar till exempel en av informanterna om den särskilt svåra situation våldsutsatta "utländska" kvinnor kan ha:

Där kan det ju många gånger vara ännu svårare, det här med misshandel, kvinnor. Just utifrån att... de kan ha levt med det så länge. Och har en annan syn på det än vad vi har.

Maria: Vad tänker du blir svårt då?

De ser det som mer självklart... även detta med att aga barn, som uppfostringsmetod. Jag tror inte det är någon kultur, i världen som tycker att det är okej att slå sina kvinnor [...] Men de kan ha en annan syn än vad vi har i Sverige. Hos oss är det brottsligt, det är det inte... Där är det ju viktigt att säga, vi ska tala om vad våra lagar och regler är. När det gäller vuxna så måste man någonstans ändå ta ställning till... hur

pass kränkt man har blivit av det, den personliga upplevelsen. Ett hot som en kvinna får emot sig av en man, kanske inte upplevs som så allvarligt av en annan, fast det borde, är samma hot. Det är ju alltid personligt på något sätt. Graden av våld... många utländska kvinnor har ju också det här är, eller när det handlar om utländska män, kan det finnas väldigt mycket förtäckta hot. ”Jag vet var din familj bor, jag vet var dina syskon bor och... passa dig”. Det finns ju också ofta en kunskap hos de här kvinnorna att, i den här kulturen är det okej, att slå ihjäl en kvinna.

Här som i de andra avsnitt där situationen för ”utländska” brukare eller brukare ”med invandrarbakgrund” berörs handlar det om att de förutsätts *vara* olika ”svenskar”, inte att de har en annan *situation* i möte med en kår dominerad av vita ”svenskar”. Sådana tystnader i materialet kan tolkas som ytterligare ett uttryck för en social ordning där ojämlikhet knuten till etnicitet är mer osynlig och mer legitim än ojämlikhet knuten till, exempelvis, kön (jfr föregående avsnitt).

Uppgifter om hur stor andel av medlemmarna i denna professionella grupp som är födda utanför Sverige är för övrigt inte lättillgängliga. Enligt en av de få empiriska studier som finns är ”det mångkulturella inslaget” litet bland familjerättssekreterare (Rejmer 2003, 81). Bland de 68 familjerättssekreterare som svarade på enkäten i denna studie hade 9 procent en eller två föräldrar med ursprung i ett annat nordiskt land. Undersökningen genomfördes dock 1997 vilket betyder att uppgifterna inte är helt aktuella. I Statistiska Centralbyråns Yrkesregister med yrkesstatistik ingår familjerättssekreterarna i kategorin ”psykologer, socialsekreterare m.fl.”. Enligt statistiken för år 2003 utgjorde kvinnor födda utanför Europa och män födda utanför Europa 1 respektive 1,5 procent av dessa yrkeskårer.³⁷ Hur andelen ser ut bland just familjerättssekreterare är dock inte möjligt att utläsa ur den här statistiken. Det är inte heller möjligt att få fram den typen av uppgifter genom det fackförbund som organiserar en betydande del av socionomerna/socialsekreterarna.³⁸ Efter att jag särskilt efterfrågat uppgifter om socialsekreterare födda utanför Sverige har SACO varit behjälplig med uppgifter som bygger på resultaten från deras

³⁷ www.scb.se: Statistikdatabasen, Förvärsarbetande anställda 16–64 år efter yrke, födelseregion, kön och tid.

³⁸ Akademikerförbundet SSR. Personlig kommunikation med Christin Johansson, ordförande [051108].

senaste medlemsenkät.³⁹ Enligt enkäten är noll procent av de kvinnor och män som har inriktningen ”socialt arbete” i sin utbildning födda utanför Sverige. 4 procent uppger att de har åtminstone en förälder som är född utanför Sverige.⁴⁰ Dessa uppgifter gäller för övrigt alla de medlemmar med denna inriktning i utbildningen, inte bara de som arbetar inom socialtjänstens familjerätt. Slutligen kan konstateras att inte heller familjerättssekreterarnas egen organisation (FSR) har den här typen av uppgifter.⁴¹ I den medlemsenkät som genomfördes vid årsskiftet 2004/05 efterfrågades inte dessa.

Här är kontrasten när det gäller kön påtaglig. Av de 225 medlemmar som svarade på familjerättssekreterarnas enkät var 212 kvinnor och 12 män.⁴² Uppgifter om kön efterfrågades alltså. När det gäller Akademikerförbundet SSR är det också möjligt att få fram uppgifter om kön (samt ålder) ur deras medlemsregister.⁴³ Denna skillnad i tillgänglig information kan tolkas som att inom kåren (både socialarbetare generellt och familjerättssekreterare specifikt) är könssammansättning aktualiserad som en politisk fråga på ett annat sätt än vad etnicitet/ras är. Detta trots att svenskfödda familjerättssekreterare framstår som överrepresenterade i kåren, med tanke på andelen utlandsfödda personer i befolkningen som helhet, samt att invandrade fäder och mödrar sägs vara överrepresenterade bland familjerättens brukare.⁴⁴

Professionalitet som neutralitet

Något som också kan bidra till tystnader om de maktrelationer kopplade till etnicitet/ras som familjerättssekreterare själva ingår i är familjerättssekreterarnas professionella projekt och de konstruktioner av professionalitet som underbygger det. Att tala om

³⁹ Personlig kommunikation med Jonas Bengtsson [051115]. Dessa uppgifter går inte att utläsa ur den rapport där resultaten från enkäten presenteras (SACO 2005). Enligt ansvarig handläggare bör siffrorna tolkas med viss försiktighet då de bygger på ett litet antal personer.

⁴⁰ Det är värt att notera att bland samtliga akademiker som svarat på enkäten uppgav närmare 10 procent att de är födda utanför Sverige, 3 procent att de är födda utanför Europa och en av fem att åtminstone en förälder är född utanför Sverige (se SACO 2005).

⁴¹ Personlig kommunikation med ordförande Gunilla Cederström [051108].

⁴² Personlig kommunikation med ordförande Gunilla Cederström [051108]. Det bör noteras att det är 225 av föreningens 530 medlemmar som svarat på enkäten och att siffrorna därför ska tolkas med viss försiktighet. En person har inte svarat på frågan om kön.

⁴³ Personlig kommunikation med ordförande Christin Johansson [051108].

⁴⁴ Enligt SCB:s befolkningsstatistik för år 2004 var 11,2 respektive 10,5 procent av kvinnor respektive män i Sverige födda utanför Sverige, och 14,3 procent av kvinnorna respektive 13,9 procent av männen har ”utländsk bakgrund”, dvs. de själva eller båda deras föräldrar är födda utanför Sverige (SCB 2005).

sina erfarenheter, till exempel i en forskningsintervju, är ett sätt att presentera sig själv (Goffman 1974). Då familjerättssekreterarna etablerar och försvarar sig själva som innehavare av moraliskt acceptabla identiteter är det också en *professionell* identitet som står på spel. Forskningsintervjun kan därför i en mening förstås som en professionell kontext där informanterna "gör" organisation och profession och de förhåller sig till mer eller mindre uttalade professionella normer och ideal (se vidare Eriksson och Eriksson 2003; Eriksson 2003).⁴⁵

Den norm för professionalitet som dominerar materialet som helhet kan sägas utgå från neutralitet. Samtliga informanter förhåller sig – om än på lite olika sätt – till ett professionellt ideal som innefattar distans, objektivitet och (köns)neutralitet.⁴⁶ En av informanterna talar exempelvis om partiskhet som något man bör "komma runt" i utredningssituationen:

Sedan gör ju inte jag... i samtalet gör ju inte jag någon värdering av det jag hör. Utan båda har ju rätt att uttrycka sin åsikt. Under det här informationsinsamlandet så är jag, alltså väldigt neutral i mitt förhållningssätt. [...] Så att under det här informationsinsamlandet så har båda rätt att uttrycka sin åsikt. Skulle pappa inte sitta i rummet när jag pratar med mamma om det våld som har förekommit där, då skulle han ju lätt kunna tro att jag bara köper hennes version av allt som har hänt. Men eftersom han sitter i rummet och jag [...] kommer att prata med honom om samma sak, så kommer jag runt partiskheten. Sedan, det jag hamnar i sedan då, när jag är färdig med informationsinsamlandet, det är att jag ska göra någon slags bedömning av vad som är bäst för deras barn. Och då, då händer det ju att jag säger att på grund av det våld som har förekommit i familjen, så är det inte lämpligt att de här föräldrarna träffas i samband med överlämnande, hämtning och lämning till exempel.

Informanten förutsätter att ett neutralt förhållningssätt – där utredaren i samtalssituationen inte gör någon värdering av det som sägs – ger bättre underlag för utredningen. Det neutrala informationsinsamlandet blir med andra ord *förutsättningen* för att göra en riktig bedömning av vad som är bra för barnet i fråga. I linje med detta

⁴⁵ Jag förstår tal som en social praktik och förutsätter att jag genom analysen av dessa praktiker kan få en inblick i hur de kan gå till även utanför intervjusammanhanget. Jfr Frønes (2001, 87ff) diskussion om berättelser som kulturprodukter och som å ena sidan skapade i en specifik kontext och å andra sidan kopplade till en mängd relationer och processer, respektive Giddens (1984) om "vetande" (knowledgeable) sociala aktörer med kunskap om sin sociala värld.

⁴⁶ Här finns paralleller till Carin Holmbergs och Christine Benders studier av hanteringen av mäns våld mot kvinnor inom socialtjänsten, se Holmberg och Bender (1998); Bender (1999, 99).

organiseras också utredningsarbetet så att misstankar om partiskhet kan undvikas. I andra delar av den här intervjun benämns fäder och mödrar som ”parter på lika villkor” i mötet med utredaren, implicit även när det finns en historia av våld från fadern. Att fadern misshandlat modern hålls som irrelevant för deras respektive situation under utredningen och i möten ansikte mot ansikte med en utredare som är ”väldigt neutral i sitt förhållningssätt”. Neutralitet konstrueras alltså som professionell *oavsett vad parterna har för inbördes (makt)relation och situation utanför samtalen med utredaren*.

Partiskheten informanten vill undvika handlar i citatet ovan om att ta parti för den utsatta modern. Arbets sättet att ha båda parterna närvarande samtidigt tycks vidare vara bra särskilt i relation till fäder: de får inga fantasier om att utredaren tar parti för modern. Trots att förhållningssättet presenteras som (köns)neutralt av informanten, kan det i sitt sammanhang tolkas som i första hand anpassat till våldsutövande faders situation och upplevelser (jfr Holmberg och Bender 1998, 121).⁴⁷ Idealet är i det här sammanhanget således dolt könsrelaterat. Neutralitet tycks vara särskilt starkt kopplad till situationen som utredare. I materialet som helhet finns ett otal exempel på hur rollen som utredare kontrasteras mot rollen som hjälpare och/eller behandlare, vilka till skillnad från utredaren sägs kunna ge stöd till utsatta kvinnor.⁴⁸

Att vara ”opartisk” i meningen att inte reagera på eller agera efter mödrars berättelser om våld kan knappast sägas vara neutralt. Frågan är vad ett sådant förhållningssätt betyder, dels för våldsutsatta mödrar i möte med utredare, dels för de barn vars intressen familjerättssekreterare är satta att bevaka. Det neutralitetsideal som återkommer i vissa av intervjuerna innebär exempelvis att det är partiskt att ta modern på orden och (inledningsvis) handla med utgångspunkt i hennes berättelse om våld, medan det är opartiskt att (inledningsvis) handla med utgångspunkt i faderns nekande (se Eriksson 2003, 254ff). På så sätt kan professionalitet som neutralitet öppna för en praktik som upprätthåller asymmetriska maktrelationer och i värsta fall möjliggör (fortsatta) övergrepp från fadern

⁴⁷ För de informanter som sätter kvinnomisshandel i fokus blir neutralitetsnormen mer problematisk, men även hos dem kommer liknande ideal till uttryck. Se vidare Eriksson (2003, 254ff).

⁴⁸ Distinktionen mellan utredning och behandling är dock inte oproblematisk: det är inte vattentäta skott mellan utredning och samarbetsamtal, vilka presenteras som behandling. Vidare görs neutralitetsprincipen i vissa fall central även för rollen som samtalsledare i samarbetsamtal. Se även Eriksson (2001); Socialstyrelsen (2000).

mot såväl modern som barnet. Ett professionellt förhållningssätt som presenteras som (köns)neutralt och ”för barnets bästa” får således uppenbart köns- och åldersspecifika konsekvenser.

Vad kan ett professionellt ideal innefattande distans, objektivitet och neutralitet få för betydelse för de brukare som i sitt vardagsliv erfar marginalisering på grund av etnicitet/ras? Det är något som behöver undersökas genom empiriska studier, men ett svar på den frågan kommer från en av de våldutsatta mödrar som intervjuades i avhandlingen om hanteringen av faders våld.⁴⁹ Liksom de andra mödrarna i studien uttrycker denna informant kritik mot det bemötande hon fått från bland annat familjerätten och i tingsrätten.⁵⁰ Det som skiljer hennes berättelse från de andra informanterna är att hon kopplar det bemötande hon fått till sitt eget utseende:

Och jag försökte verkligen få dem att inse, ja... vad det hela handlade om och vad han var för typ av person. Att... gick jag inte med på saker så kunde han ringa hem och hota mig. ”Gör du inte det, då går jag till advokaten igen”. För han fick ju medvind hela tiden, i och med det här beslutet. Då blev han ju ännu stöddigare, eller farligare eller vad man ska säga. En sådan människa, som inte är riktigt normal i huvudet, när han får medvind liksom, medhåll, det är ju inte bra. Då blir han ju så enormt stöddig så han, egentligen är en person som är väldigt feg och rädd innerst inne. Som inte vågar göra något, som inte ens kan ha ett muntligt föredrag i en klass. Men när han märker att han får ett sådant otroligt medhåll på det här sättet, i samhället, hela samhället, ja domaren, ”har ju domaren sagt”, det lyfter upp honom så otroligt så att han blir ännu mer... odräglig och kan inte alls se vad som är rätt och fel. Och det är det som är så enormt fel. Och jag kände att jag hade ett intyg från psykolog. Jag försökte ta fram material som visade att det här inte var bra och ändå lyssnade man inte. Och det är *då* de här funderingarna kommer in att, ”är det för att jag har ett annorlunda utseende, som de ändå dömde till hans...” För att, ändå i allt det här så har de ju inte tänkt på barnet någonting.

Den här informanten är född utanför Europa och är adopterad av ett ”svenskt” par som liten. Intervjun med henne kan tolkas som

⁴⁹ I denna informantgrupp ingick 13 mödrar. Bland de övriga 12 hade en invandrat till Sverige från ett nordeuropeiskt land som vuxen. De övriga framstod som vita ”svenskar”. De har dock inte fått ingående frågor om bakgrund och egen definition av etnisk/kulturell tillhörighet.

⁵⁰ Informantgruppen består av separerade mödrar som definierar sig själva som våldutsatta kvinnor och mödrar till utsatta barn och deras berättelser är berättade från den positionen. De är också mödrar som beskriver övervägande negativa erfarenheter av möten med myndigheter: att de känt sig ifrågasatta och att de har haft svårt att få gehör för sin definition av verkligheten, särskilt när det gäller definitionen av medföräldern/den före detta partnern som en våldsam far i förhållande till barnen.

att i hennes sociala värld är nyanser på hud, hår och ögon meningsbärande och något som i hennes eget fall kan medföra exkludering och marginalisering. Av andra delar av intervjun framgår att även relationen till barnets våldsutövande vita ”svenska” pappa inneburit sådana rasifierande erfarenheter:

Så har han sagt också att... han är så stolt över henne för hon är väldigt ljus. Man kan inte tro att hon är min, om man tänker färgen. Hon har mörkt hår, det har hon, väldigt mörkbrunt hår och så bruna ögon, men det är det enda. Sedan är hon... som du. Då har han sagt så här, han är så stolt för att hon är så ljus, att det bara är en på miljonen som kan bli så där. Så har han gått runt till sina kompisar och visat kort på att hon är så ljus och så. Hon är ju det.

Dessa erfarenheter är inte något som lämnas utanför informantens möten med rättssystemets aktörer (eller framtida relation till medföräldern). De blir i stället till en av de tolkningsramar som är tillgängliga då hon försöker förstå varför hon inte får gehör för sin definition av verkligheten. Ett distanserat bemötande där familjerättssekreterare och andra involverade inte aktivt förhåller sig till rasifierande processer i brukares vardagsliv framstår här som allt annat än neutralt. Det bidrar i stället till moderns erfarenheter av exkludering och marginalisering.

Vithetens privilegier

Mot bakgrund av utvecklingen under 1990-talet kan en betoning av neutralitet och rollen som (vårdnads-, boende- eller umgänges-)utredare tolkas som en familjerättssocionomprofessionell stängnings- och avskiljningsstrategi riktad mot frivilliga hjälpare (som kvinnojoursarbetare) och andra professioner (som psykologer), respektive andra socionomer.⁵¹ I Webersk tradition kan professioner förstås som (kollektiva) historiskt specifika stängningsprojekt (Witz 1992). För närvarande kan en ansats till en formering av en separat familjerättsprofession ses, och gruppen familjerättssocionomer kan med tiden komma att uppfatta sig som, och framstå, som än mer skild från andra socionomer. En juridisk diskurs om opartiskhet och rättssäkerhet tycks kunna fungera som ett verktyg

⁵¹ Då Anne Witz (1992) diskuterar olika professionella strategier använder hon avskiljning för att begreppsliggöra inomprofessionella strategier då försök till exkludering misslyckats. Här betecknar dock begreppet en inomprofessionell strategi för en frivillig avskiljning från en redan etablerad profession.

i ett sådant familjerättsprofessionellt projekt.⁵² Här kan tilläggas att i formeringen av en familjerättsprofession torde även rollen som neutral samtalsledare/medlare kunna ges en central plats (jfr Socialstyrelsen 2000).

Konstruktionen av professionalitet som neutralitet tycks fungera som ett hinder för (köns)strukturella perspektiv på arbetet som familjerättssekreterare. Visserligen kan åtminstone två olika konstruktioner av kön urskiljas i materialet: kön som likhet och kön som skillnad. Av analysen framgår dock att det faktum att frågan om kårens könssammansättning aktualiseras betyder inte nödvändigtvis att könsrelaterad *makt* sätts i relation till professionalitet i möte med brukare med våldserfarenheter (utsatta eller utövare).⁵³ Med tanke på frånvaron av en diskussion om familjerättssekreterare med utländsk bakgrund kan konstruktionen av professionalitet som neutralitet kanske även tolkas som ett hinder för en problematisering av arbetet ur ett strukturellt perspektiv där ojämlikhet knuten till etnicitet och ras fokuseras.⁵⁴

Det mönster med olika utgångspunkter för hanteringen av mäns våld mot kvinnor som diskuteras i ett tidigare avsnitt kan tolkas som att etableringen av ett feministiskt perspektiv på våld i heterosexuella parrelationer i offentlig politik på gräsrotsbyråkraternas nivå har skapat utrymme för andra definitioner av professionalitet, definitioner som utmanar (köns)neutraliteten. Här anas en ansats till ett mer könsmaktsfokuserat förhållningssätt. En liknande ansats när det gäller etnicitet och ras kan däremot inte ses i det här materialet. Den diskussion om anti-rasistisk praktik som förts i bland annat Storbritannien sedan årtionden tillbaka framstår här som varande långt borta (se Dominelli 1997).

Detta kan säkerligen till viss del hänga ihop med det empiriska materialets specifika karaktär och tillkomsthistoria. Frågan är dock om det är den enda förklaringen eller om denna tystnad speglar mer generella mönster. Det finns vissa texter som tyder på det. I Socialstyrelsens nyligen publicerade handledning till handläggare inom

⁵² Jfr kravet på att den offentliga förvaltningen ska beakta allas likhet inför lagen och "iaktta saklighet och opartiskhet", kap. 1, § 9 Regeringsformen; Förvaltningslagen (1986:223).

⁵³ Detta kan tolkas som att även om informanterna kan sägas återskapa jämställdhetsnormer är det snarare en konstruktion av "jämställdhet som skillnad" (genom fokus på komplementära, "naturliga" skillnader mellan kvinnor och män) som kommer till uttryck i materialet, inte "jämställdhet som likhet" (genom överskridande/upphävande av socialt konstruerade skillnader mellan kvinnor och män).

⁵⁴ Den strukturella ojämlikhet som tenderar att benämnas och diskuteras av familjerättssekreterarna rör ålder och förhållandet mellan vuxna och barn. De är i synnerhet uttagna av barns underordnade position visavi föräldrar.

socialtjänstens familjerätt återfinns exempelvis framställningar av det "svenska" som jämlikt och som kontrast mot "invandrare som kommer från ett patriarkalt utvidgat familjesystem" (Socialstyrelsen, 2003, 99). I den här texten ges visserligen en något mindre patologiserande och osynliggörande helhetsbild än vad som ges av intervjumaterialet. I Socialstyrelsens text framhålls exempelvis att "egna föreställningar om "rätt" och "fel" är kulturbundna och inte så självklara som man gärna vill tro" (2003, 97). Vidare sägs att samma arbetsmodell kanske inte är adekvat i alla möten med brukare och att arbetssätt och bemötande kan behöva anpassas. Samtidigt är, å andra sidan, textens underförstådda utgångspunkt att handläggaren är "svensk".

Överordningens villkor är ett slags strukturell osynlighet. Dominans får som effekt att de dominerande framstår som en naturlig norm som kan vara svår att sätta fingret på och problematisera. Det gäller oavsett vilken ojämlikhet som sätts i fokus: kopplad till kön, sexualitet, etnicitet/ras, funktionshinder, ålder och så vidare. Rasifiering genom patologisering och osynliggörande återskapar denna strukturella osynlighet och vita privilegier. Genom att den officiellt påbjudna jämställdheten och barnvänligheten blir etniska markörer torde exempelvis positioneringen som "svensk" far/man öka chansen att slippa bli kritiskt granskad av utredare, trots att forskningen om barns och mödrars utsatthet pekar på att även "svenska" fäder/män utövar våld. Genom att ojämlikhet kopplad till etnicitet och ras inte synliggörs problematiseras inte heller överrepresentationen av vita "svenska" kvinnor och män i familjerättssekreterarkåren, eller vad denna överrepresentation betyder för föreställningar om professionalitet och tillräckligt god praktik i möten med olika brukare oavsett kön och etnisk bakgrund.

Referenser

- Acker, Joan (1990). Hierarchies, Jobs, Bodies: a Theory of Gendered Organizations, *Gender & Society*, vol. 4, nr 2, 139–158.
- Acker, Joan (2000). Revisiting Class: Thinking from Gender, Race, and Organizations, *Social Politics*, vol. 7, nr 2, 192–214.
- Acker, Joan & van Houten, Donald (1999). Regimes of Inequality: Gender, Class and Race Politics in Organizations. Opublicerat manus, May 1999 version. Department of Sociology, University of Oregon.
- Bacchi, Carol L. (1999). *Women, policy and politics : the construction of policy problems*. London: Sage Publications.
- Bender, Christine (1999). ”Behov och ideologi – socialt arbete med misshandlade kvinnor”. I Gunnarsson, E. & Schlytter, A. (red.): *Kön och makt i socialt arbete*. Stockholm: Stockholms universitet, Rapport i socialt arbete, nr 91, 89–106.
- Brah, Avtar (2001). ”Re-framing Europe: Gendered racisms, ethnicities and nationalisms in contemporary Western Europe”. I J. Fink, G. Lewis, G. & J. Clarke (red.): *Rethinking European Welfare. Transformations of Europe and Social Policy*. London, Thousand Oaks, New Delhi: The Open University in association with Sage Publications, 207–230.
- BRÅ (2002). *Mäns våld mot kvinnor i nära relationer. En kartläggning*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet, BRÅ-rapport 2002:14.
- Christie, Nils (2001). ”Det idealiska offret”. I Åkerström, M. & Sahlin, I. (red.): *Det motspänstiga offret*. Lund, Studentlitteratur, 46–60.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and Power. Society, the person and sexual politics*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, R. W. (1998). Masculinities and Globalization. *Men and Masculinities*, vol. 1, nr 1, 3–23.
- Diesen, Christian, Lernestedt, Claes, Lindholm, Torun, Pettersson, Tove (2005). *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Dobash, Russell P. & Dobash, Rebecca. E (2004). Women’s violence to men in intimate relationships. Working on a Puzzle, *British Journal of Criminology*, vol. 44, nr 3, 324–249
- Dominelli, Lena (1997). *Anti-racist social work: a challenge for white practitioners and educators*. Basingstoke: Macmillan.

- Edleson, Jeffrey L. (1999). The Overlap Between Child Maltreatment and Woman Battering, *Violence Against Women*, vol. 5, nr 2, 134–154.
- Eduards, Maud 2002 *Förbjuden handling. Om kvinnors organisering och feministisk teori*. Liber, Malmö.
- Elias, Norbert & Scotson, John L. (1965). *The Established and the Outsiders. A Sociological Enquiry into Community Problems*. London: Frank Cass & Co Ltd.
- Eriksson, Katarina (1995). Motsträvighet som anomali i rättsväsendet. Poliser och åklagare om kvinnomisshandel. I *Kvinnofrid* (SOU 1995:60), del B, 81–160.
- Eriksson, Kristina & Eriksson, Maria (2003). "Gender doesn't matter, but a gender-mix is good" – doing gender in two professional contexts". I E. Gunnarsson, S. Andersson, A. V. Rosell, A. Lehto, M. Salminen-Karlsson (red.): *Where have all the structures gone? Doing gender in organisations. Examples from Finland, Norway, and Sweden*. Stockholm: Stockholms universitet, Centrum för kvinnoforskning, Rapport nr 33, 147–181.
- Eriksson, Maria (2001). "Om vårdnad, boende och umgänge". I B. Metell (red.): *Barn som ser pappa slå*. Stockholm: Förlags- huset Gothia, 104–137.
- Eriksson, Maria (2003). *I skuggan av Pappa. Familjerätten och hanteringen av fäders våld*. Stehag: Förlags AB Gondolin.
- Eriksson, Maria (2005). Den onda och den normala fadersmakten? Fäders våld i svensk offentlig politik, *Tidsskrift för kvinnoforskning*, nr 2, 56–72.
- Eriksson, Maria & Hester, Marianne (2001). Violent Men As Good-Enough Fathers? A look at England and Sweden. *Violence Against Women*, vol. 7, nr 7, 779–799.
- de los Reyes, Paulina (1998). Det problematiska systemskapet: Om "svenskheter" och "invandrarskap" inom svensk genushistorisk forskning. *Historisk tidskrift*, nr 3.
- de los Reyes, Paulina (2003). *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? : våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Norrköping: Integrationsverket.
- de los Reyes, Paulina, Molina, Irene, Mulinari, Diana (red.) 2003 *Maktens (o)lika förklänader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Fleury, Ruth E., Sullivan, Chris M., Bybee, Deborah I. (2000). Domestic abuse by ex-partners: When ending the relation-

- ship does not end the violence. Women's experiences of violence by former partners. *Violence Against Women*, vol. 6, nr 12, 63–81.
- Frankenberg, Ruth (1993). *White women, race matters. The social construction of whiteness*. London: Routledge
- Giddens, Anthony (1984). *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Goffman, Erving (1974). *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Hearn, Jeff & Parkin, Wendy (2001). *Gender, Sexuality and Violence in Organizations. The Unspoken Forces of Organization Violation*. Thousand Oaks, New York, New Delhi: Sage.
- Hester, Marianne, Pearson, Chris, Harwin, Nicola (2000). *Making an Impact. Children and domestic violence – a reader*. London: Jessica Kingsley.
- Hester, Marianne & Radford, Lorraine (1996). *Domestic violence and child contact arrangements in England and Denmark*. Bristol: The Policy Press.
- Holmberg, Carin och Bender, Christine (1998). *Våld mot kvinnor – män i kris: en kartläggning av verksamheten på sju kvinnojourer och tre mansjourer 1997*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Jeffner, Stina (1997). "Liksom våldtäkt, typ". *Om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt*. Uppsala: Uppsala universitet, Sociologiska institutionen.
- Jeffner, Stina (1997b). Män kan inte våldta? Betydelsen av distinktionen yta-innerst inne för förståelsen av våldtäkt. I *Könsorter(ing). Forskning om kön och makt. Festskrift till professor Eva Lundgren*. Uppsala: Uppsala universitet, Sociologiska institutionen, Working Papers Series nr 1, 85–94.
- Kåhl, Ingela. (1995). *Socialarbetarkåren – den lindansande professionen*. Lund: Bokbox förlag.
- Lindgren, Magnus, Pettersson, Karl-Åke, Hägglund, Bo (2001). *Brottsoffer. Från teori till praktik*. Stockholm: Jure CLN AB.
- Lundberg, Magnus (2001). *Vilja med förhinder. Polisens samtal om kvinnomisshandel*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Lundgren, Eva (1993). *Det får da være grenser for kjønn. Voldelig empiri og feministisk teori*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lundgren, Eva (1995). Vold og maskulinitet – en godtatt sammenheng? I *Kjønn og samfunn. Program for grunnleggende*

- samfunnsvetenskapelig kvinneforskning*. Oslo: Norges Forskningsråd,
- Magnusson, Eva (2000). Party-political rhetoric on gender equality in Sweden: The uses of uniformity and heterogeneity. *NORA: Nordic Journal for Women's Studies*, vol. 8, nr 2, 78–92.
- Miles, Robert (1993). *Racism after "race relations"*. London: Routledge.
- Mirza, Heidi Safia (red.) (1997). *Black British Feminism. A reader*. London: Routledge.
- Mumby, Dennis K. & Clair, Robin P. (1997). "Organizational Discourse". I van T. A. Dijk (red.): *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Volume 2*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 181–205.
- Nielsen, Beth Grothe & Snare, Annika (1998). *Viktimologi. Om förbrydelsens ofre: teori og praksis*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Nordborg, Gudrun (1997). "Om juridikens kön". I G. Nordborg (red.): *Makt & kön. Tretton bidrag till feministisk kunskap*. Stockholm: Brutus Österlings Bokförlag Symposion, 171–198.
- Nordborg, Gudrun (2001). *Kvinnofrid – att förstå bakgrunden till mäns våld mot kvinnor och dess effekter*. Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Nordborg, Gudrun (2002). "Barnfrid? Rättens möjligheter att skydda barn vid brottmål respektive vårdnad och umgänge". I M. Eriksson, A. Nenola, M. M. Nilsen, (red.): *Kön och våld i Norden. Rapport från en konferens i Køge, Danmark, 23–24 november 2001*. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet, TemaNord 2002:545, 183–199.
- Nordborg, Gudrun & Niemi-Kiesiläinen, Johanna (2001). "Women's Peace: A Criminal Law Reform in Sweden". I K. Nousininen, Å. Gunnarsson, K. Lundström, J. Niemi-Kiesiläinen (red.) *Responsible selves: Woman in the Nordic legal culture*. Aldershot: Ashgate.
- Nylander, Johan (2000). *The Power of Framing. A New-Institutional Approach to Interest Group Participation in the European Union*. Uppsala: Uppsala universitet, Sociologiska institutionen.

- Pringle, Keith (1995). *Men, Masculinities and Social Welfare*. London: UCL Press.
- Proposition 1997/98:7. *Vårdnad, boende och umgänge*.
- Proposition 1997/98:55. *Kvinnofrid*.
- Rejmer, Annika (2003). *Vårdnadstvister. En rättssociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnets bästa*. Lund: Lunds universitet, Lund Studies in Sociology of Law 16.
- SACO (2005). *Akademikerrapport 2005*. Stockholm: SACO
- SCB (2003). *Barn och deras familjer 2001: om familjesammansättning, separation mellan föräldrar, boende, inkomster, barnomsorg och föräldrars sysselsättning. Del 1 & 2*. Statistiska centralbyrån, Demografiska rapporter 2003:1.
- SCB (2004). *Barn och deras familjer 2003. Om familjesammansättning, separation mellan föräldrar, boende, inkomster, barnomsorg och föräldrars sysselsättning*. Statistiska centralbyrån, Demografiska rapporter 2004:3.
- SCB (2005). *Tillsammans – integration i svenska samhället*. Statistiska centralbyrån, Befolknings- och välfärdsstatistik.
- Schiratzki, Johanna (1997). *Vårdnad och vårdnadstvister*. Stockholm: Norstedts juridik..
- Singer, Anna (2000). *Föräldraskap i rättslig belysning*. Uppsala: Iustus förlag.
- Smith, Anthony D. (1991). *National Identity*. London: Penguin.
- Socialstyrelsen (2000). *Samarbetsamtal – socialt arbete med föräldrar*. Stockholm: Socialstyrelsen, SoS-rapport 2000:7.
- Socialstyrelsen (2003). *Vårdnad, boende och umgänge – Stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2005). *Familjerätt år 2004*. Stockholm: Socialstyrelsen, Statistik Socialtjänst 2005:6
- SOU 1995:60. *Kvinnofrid*. Kvinnovaldscommissionens huvudbetänkande.
- SOU 1995:79. *Vårdnad, boende, umgänge*. Vårdnadstvistutredningen.
- SOU 2000:77. *Omändertagen*. Betänkande från LVU-utredningen.
- SOU 2001:18. *Barn och misshandel. En rapport om kroppslig bestraffning och annan misshandel i Sverige vid slutet av 1900-talet*. Delbetänkande från kommittén mot barnmisshandel.
- SOU 2001:72. *Barnmisshandel – att förebygga och åtgärda*. Huvudbetänkande från kommittén mot barnmisshandel.

- SOU 2002:71. *Nationell handlingsplan mot våld i nära relationer*. Delbetänkande från Personsäkerhetsutredningen.
- Tesfahuney, Mekonnen (2005). "Uni-versalism". I: P. de los Reyes och M. Kamali (red.): *Bortom Vi och Dom – Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Rapport, Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, SOU 2005:41. Stockholm: Fritzes.
- Ware, Vron & Back, Les (2002). *Out of whiteness: color, politics, and culture*. Chicago & London: The University of Chicago Press,
- Wendt-Höjer, Maria (2002). *Rädslans politik. Våld och sexualitet i den svenska demokratin*. Malmö: Liber.
- West, Candace & Fenstermaker, Sarah (1995). Doing Difference, *Gender & Society*, vol. 9, nr 1, 8–37.
- West, Candace & Zimmerman, Don (1987). Doing gender, *Gender & Society*, vol. 1, nr 2, 125–151.
- Witz, Anne (1992). *Professions and Patriarchy*. London: Routledge.
- Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.) (2001). *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.

Webbsidor

- <http://www.familjerattssocionomernas.se> [051107]
<http://www.scb.se> [051107]

Svenska välfärdssvar på etnicitet: intersektionella perspektiv på barn och barnfamiljer

Keith Pringle

Introduktion

Trots betydande nedskärningar inom de nordiska systemen så förblir ändå grundstommen till den, ”skandinaviska välfärdsmodellen”, så som den beskrivs i framför allt klasstermer av Esping-Andersen (1990; 1996), mer eller mindre oförändrad. Detta blir särskilt tydligt när man jämför nordiska välfärdssystem med andra runt om i världen, och också när man jämför med andra system inom Europa – inte minst välfärdssystemet i mitt eget land, England.¹ Trots de nedskärningar som har ägt rum i de flesta nordiska välfärdssystem de senaste tio, femton åren och som har drabbat vissa sociala grupper särskilt hårt, verkar det inte råda något tvivel om att systemen *i sig* tillhör de bästa i världen när det gäller att motverka allmän fattigdom och arbetsmarknadsproblem.²

För att uttrycka det tydligare: införandet av välfärdsstaten i Sverige, först som en *idé* (under 1930- och 1940-talen) och sedan som en *praktik* (under 1950-talet och framåt), kan ses som en politisk bedrift. Att ett land med sett liten befolkning (och som nyligen industrialiserats) lyckats skapa ett av de mest omfattande välfärdssystemen i världen är anmärkningsvärt. Men Sveriges välfärdssystem är inte, och har heller aldrig varit, ett paradiset (Pringle, 1998). I andra sammanhang (se bl. a. Pringle, 2005) har jag försökt visa att den svenska barnomsorgen, och samhället i stort, genomkorsas av diskriminerande maktförhållanden förknippade med åldersdiskriminering, sexism och rasism. Denna slutsats byggde på resultaten från en kvalitativ studie som jag genomförde under 2001

¹ När jag diskuterar välfärdssystem så talar jag om ”England” snarare än om ”Storbritannien” av två orsaker. Ett; för att de olika delarna i kungadömet i det närmaste kan sägas ha egna administrativa och styrande strukturer; och två (kanske mer kontroversiellt), för att det också kan sägas att de representerar särpräglade kulturella kontexter.

² För nyligen genomförda studier som visar på detta jfr Pringle, 1998; Kautto et al., 1999; Kvist, 1999; Pringle & Harder, 1999; Kuhnle, 2000; Micklewright & Stewart, 2000; Kosonen, 2001; Arts & Gelissen, 2002.

och 2002. Analysen i detta kapitel grundas på det empiriska materialet insamlat under denna studie och jag utgår från barnomsorgen för att belysa några problematiska aspekter i välfärdssystemet. I en tidigare undersökning har jag fokuserat på de typer av diskriminering i den svenska barnomsorgen som hade att göra med maktdimensioner som relaterade till sexism och åldersdiskriminering, samtidigt som den synliggjorde sammanhanget med rasism och etniskt förtryck. Här avser jag i stället att anlägga ett något större perspektiv på systemet, och i huvudsak fokusera på rasismens och den etniska diskrimineringens mekanismer³ – utan att för den skull glömma samspelet mellan rasism och andra förtrycksdimensioner, såsom ålder och kön.

Den ansats som presenteras här skiljer sig från den i akademiska kretsar annars dominerande analysen utförd av Esping-Andersen. Han presenterar en positiv bild av vad han beskriver som den ”socialdemokratiska” modellen, så som man ofta förknippar den med de nordiska länderna, och framför allt med Sverige (1990; 1996). Bortsett från att Esping-Andersens bedömning i stora stycken var begränsad till en klassanalys av välfärdssystem, så var den också begränsad genom sin fokus på ett relativt sett litet område av välfärdsåtgärder: fördelningspolitiska åtgärder. På senare tid har feministiska och profeministiska⁴ kommentatorer försökt att bredda välfärdsanalysen till att bland annat omfatta vissa aspekter av ”soci-

³ Rasismen som begrepp är fortfarande mycket omtvistat inom sociologin (för en sammanfattning av sådana strider jfr Bulmer & Solomos, 1999). Detta är knappast rätt plats för en djuplodande diskussion av sådana frågor. I den här artikeln definierar jag helt enkelt rasism som det systematiska förtrycket av människor som tillhör en underordnad grupp, utövat av människor som tillhör en överordnad grupp – ett förtryck som baseras på grundlösa generaliseringar om de förra utifrån biologiska och/eller kulturella och/eller etniska föreställningar. Olika former av rasism kan därför se olika ut beroende på tid och rum (Miles, 1994). För analytiska ändamål kan dock rasism beskrivas som att den verkar i tre sammankopplade domäner: den privata, den institutionella och den strukturella.

⁴ Begreppet ”profeminist” är ett ofta använt och allmänt accepterat begrepp bland genusforskare i hela den engelskspråkiga världen och i stora delar av Europa. Intressant nog förekommer det mer sällan i de nordiska länderna. Begreppet utvecklades delvis som ett svar på insikten om att även om det var önskvärt att män skulle vara involverade i att hjälpa till med utvecklingen av feministiska perspektiv och handlingar, så har det samtidigt funnits en besvärande tendens att män, som forskare och/eller aktivister, annekterar eller koloniserar sina kvinnliga kollegors ansträngningar och framsteg (Hanmer, 1990). Som profeminister kan män alltså aktivt stödja feminismen utan att för den skull befinna sig mitt i rörelsen. Jeff Hearn (1998:2) visar skarpsinnigt på ett ytterligare tankemönster som ligger till grund för det profeministiska perspektivet: ”Pro-feminism has developed as an explicit perspective over many years, even many centuries, on the basis that men cannot be feminist(s), if feminism is understood as theory and practice by women for women. On the other hand, it is quite possible for men to relate positively to, to welcome, to learn from, to support and be supportive of feminism”.

alvården”, såsom barndaghem eller äldrevard (Anttonen & Sipila, 1996; Daly & Lewis, 2000).

Men också detta vidgade perspektiv har varit begränsat till frågor om anställning och arbete på arbetsplatsen och i hemmet (jfr Sainsbury, 1999). Detta har i praktiken inneburit en ganska blygsam förändring av den allmänt accepterade positiva bilden av de nordiska länderna. Som jag redan har påpekat vill jag gå ett steg längre. Jag vill studera hur det svenska välfärdssystemet fungerar på ett djupare plan när det gäller barns och familjers välfärd – och särskilt fokusera på hur det förhåller sig till frågor kring rasism och etnisk diskriminering.⁵ En sådan utökad studie tecknar enligt min uppfattning en mer mångfasetterad och komplex bild av de ”progressiva”, nordiska välfärdsregimerna.

Den svenska undersökningen

Som jag redan har sagt undersöker jag dessa teman genom en analys av en nyligen avslutad kvalitativ studie av ålder, etnicitet och kön i den svenska barnomsorgen. Projektet finansierades av *United Kingdom Economic and Social Science Research Council* (Award Number: R000223551), och fältarbetet var till största delen färdigt i oktober 2001. Materialet består av ordagranna transkriptioner av semi-strukturerade, bandinspelade intervjuer med 37 respondenter. Studien riktades in på daghem, socialtjänst, socialt arbete och hälsofrågor. Respondenterna valdes från ett brett spektrum av ”aktörer” inom barnomsorgssystemet: föräldrar, socialtjänstanställda, chefer inom social förvaltning, kommunpolitiker och rikspolitiker, policyansvariga i regeringen, offentliga administratörer, och framstående akademiker inom vissa väl valda nyckelområden. I en kvalitativ studie som denna är en säkerställd *representativ* fördelning av respondenterna inte relevant, vilket det är i en kvantitativ studie. Respondenterna valdes i stället utifrån ett strategiskt urval som möjliggör en djupgående belysning av olika aspekter ur olika perspektiv (Miles & Huberman, 1994; Denzin & Lincoln, 1998). Majoriteten av de föräldrar jag intervjuade tillhörde olika etniska minoritetsgrupper, eftersom ett av de uttalade målen med projektet var att undersöka etnicitetens roll i barnomsorgen.

⁵ En sådan fokus på etnicitet i förhållande till en jämförande utvärdering av välfärdssystem förekommer endast sällan i litteraturen på området. Undantag finns dock – jfr Brah, 2001; Ginsburg 1992, 1993; Pringle, 1998; Williams, 2001.

De ”professionella” respondenterna (alltså de som *inte* svarade utifrån sina erfarenheter som föräldrar) valdes också utifrån strategiska grunder. I ett försök att begränsa omfånget av respondenter till en hanterbar grupp valdes till exempel vård- och omsorgsarbete och deras chefer ut så att de skulle representera en bred uppsättning av olika tjänster. Dessa inkluderade: socialt arbete ägnat åt att organisera tjänster, socialt arbete ägnat åt att erbjuda tjänster, socialt arbete med inriktning på barnomsorg, socialt arbete inom barnpsykiatri, hälsovård på en kommunal nivå, barndaghem, klinisk psykologi med inriktning på barn och barnomsorg, välfärdstjänster i både statlig och privat regi riktade mot barn, samt barnpsykiatri. Politikerna valdes från många partier, men inte från alla. De intervjuade tillförde Miljöpartiet, Vänsterpartiet, Socialdemokraterna och Moderaterna. Politikerna var antingen högt uppsatta inom partiorganisationerna på kommun- eller länsnivå, eller riksdagsledamöter. Begreppet ”policy-skapare” är ganska vagt, och med detta menar jag de som, även om de inte är direkt involverade som *politiker*, ändå spelar en central roll i att yrkesmässigt forma den officiella politiken och rikets lagar. Respondenter i denna kategori var bland andra högt uppsatta rådgivare och/eller människor som innehade högre chefspositioner i icke-statliga organisationer; politiska sakkunniga; tjänstemän i den offentliga sektorn med ett konkret och stort ansvar för områden med relevans för ämnet för den här undersökningen; högt uppsatta rådgivare inom Socialstyrelsen; medlemmar i relevanta statliga eller parlamentariska kommittéer; samt slutligen andra som innehaft strategiska positioner inom den svenska statsapparaten för främjandet av barns välfärd. De akademiska respondenterna valdes slutligen för att täcka in ett brett fält med betydelse för studien och befann sig oftast på en högre nivå i hierarkin (alltså docenter eller professorer). Relevanta ämnesområden inkluderade barnomsorg, könsrelationer, etnicitet, barnpsykiatri.

Två saker är viktiga när det gäller intervjupersoner. Ett: även om de flesta (men inte alla) av respondenterna gav sin tillåtelse till att bli identifierade med namn så har jag, med hänsyn till analysens karaktär, ändå valt att låta dem förbli anonyma. I och med detta har det blivit svårare att vara utförlig beträffande de kontexter i vilka de verkar (eller förut verkade) då de positioner de innehar annars blir för enkla att identifiera. Två: en förenklad kategorisering gör inte full rättvisa åt *komplexiteten* i mina respondenters identiteter – många av dem innehade flera olika poster. En individ kunde, till

exempel – samtidigt eller vid olika tillfällen i livet – arbeta praktiskt inom vård- och omsorgssektorn, inneha en chefsposition inom vård- och omsorgssektorn, vara en högt uppsatt forskare, en ”policy-skapare” och en förälder.

Ett uttalat mål i undersökningen var att få fram respondenternas synpunkter på: (1) de positiva och de negativa sidorna av barn- och familjeomsorgen så som de själva definierade dem; (2) de stora utmaningarna som systemet har att möta inom de närmaste 5–10 åren, samt deras uppfattning om (a) de strategier de förväntade sig skulle användas för att möta dessa utmaningar och, om det fanns sådana, (b) i så fall *vilka* strategier som de själva skulle förespråka. På så sätt kunde undersökningen analysera de olika ”diskurser” som deltagarna använde sig av för att göra reda för barn- och familjeomsorgen, och för sina egna erfarenheter (utifrån en rad olika positioner) av samma system. ”Diskurs”-begreppet är omdiskuterat inom den sociologiska och den metodologiska litteraturen (Finlayson, 1999). Här följer min användning av begreppet sociala teoretiker såsom Foucault, Laclau och Mouffe. I detta sammanhang är diskurser meningsuppsättningar som är ”constitutive of social subjects, organizing social relationships into conceptual frameworks” – diskursanalys är således

concerned with investigating the variable ‘discursive formations’ which make it possible for certain statements to be made and attitudes to be held, while others are excluded (Finlayson, 1999: 64; Fairclough, 2001).

Så som begreppet används av Laclau och Mouffe (Laclau, 1990) är diskurser centrala för processer av social konstruktion genom vilka vår uppfattning om vad ”verklighet” (naturligtvis också social verklighet) består i hela tiden förändras. Jag föreslår inte, också detta med utgångspunkt i Laclau och Mouffe (Laclau, 1990), en skarp avgränsning mellan ”handling” och ”mening” (”action”, ”meaning”). Handlingar, liksom språk, kan konstituera diskursiva objekt (Finlayson, 1999: 65) – och diskursiva formationer kan i sig själva utgöra sociala praktiker eller bidra till den sociala praktikens processer.

Studiens resultat visar på konkreta och möjliga representationer, diskurser och förutsättningar inom systemet som bidrar till institutionaliseringen av diskriminerande/rasbaserade tillämpningar och processer. Däremot kan dessa resultat inte användas för att dra

kvantitativa slutsatser om dessa processer. Liknande mekanismer måste följas upp genom fortsatt forskning.

Det är också viktigt att kort nämna ett av de teoretiska perspektiv som har varit centralt för hur jag tolkat materialet. Det tycks allt mer omöjligt att fullt ut förstå dynamiken bakom sociala skillnader utan att förstå hur just ett slags skillnad förhåller sig till åtminstone några andra sociala skillnader i specifika situationer. Här delar jag det tvivel som West och Fenstermaker (1995) uttrycker kring "aritmetiska" eller "additiva" perspektiv på sådana förhållanden. Jag delar även deras uppfattning att perspektiv, som fokuserar på de komplexa intersektionerna mellan olika former av makt, är otillräckliga. I likhet med dem och ett antal andra som skrivit om detta (West & Fenstermaker, 1995; Acker, 2000; Brah, 2001; Williams, 2001; Eriksson, 2003; de los Reyes & Mulinari, 2005), föredrar jag i stället att fokusera på de olika sätt på vilka olika former av förtryck (i föreliggande fall centrerade kring kön, etnicitet och ålder) *ömsesidigt konstituerar varandra* på komplexa och ofta motsägelsefulla sätt. Även om det här kapitlet inte först och främst fokuserar på teoretiska överväganden om begreppen "intersektionalitet" eller "ömsesidigt skapande" ("mutual constitution") (jfr Pringle, kommande) så är dessa begrepp ändå viktiga för mycket av analysen i föreliggande text, och används också vid vissa tillfällen (jfr också de los Reyes, 2005: 242–50).

Härnäst diskuterar jag ett antal nyckelfrågor som kommit fram i min svenska undersökning. En kritisk analys av dessa kan synliggöra potentiella rasistiska och/eller etniskt diskriminerande processer inom den svenska barnomsorgen, och samhället i stort.

Frågor med utgångspunkt i studien

Språket i svensk välfärdsforskning, politik och praktik

Studien tydliggjorde att språkbruket i Sverige var radikalt annorlunda jämfört med det som jag kände igen från det Storbritannien, där jag hade arbetat som socialarbetare i elva år och forskat kring och undervisat i socialt arbete, socialpolitik och sociologi lika länge. Det mest uppenbara exemplet på denna skillnad handlar om ordet "invandrare" (enklast översatt till engelskans "immigrant"). Att döma av det språk som respondenterna använde under mina intervjuer nyttjades ordet ofta för att beteckna inte endast männi-

skor som har kommit till Sverige från andra länder, utan dessutom – och mer övergripande – för att beskriva också de barn som de i sin tur fött i Sverige, och ibland också barn födda av människor som fötts i Sverige av föräldrar som invandrat från andra länder. Och med ”respondenter” menar jag här inte bara vård- och omsorgsarbetare, politiker, ”policy-skapare” inom vård och omsorg, och akademiker som ägnar sig åt omsorgsfrågor; utan också föräldrar som en gång varit flyktingar, eller vars föräldrar varit flyktingar. Jag fick också lära mig av en föräldraregistrerad (en svensk kvinna, född i Sverige, med en svart⁶ afrikansk far och en vit svensk mor) att detta allmänna bruk av begreppet ”invandrare” fortfarande genomsyrar vissa halvofficiella anvisningar och dokument i Sverige, trots att det inte är formellt accepterat:

RESPONDENT: Jag kontaktades faktiskt av arbetsförmedlingen för några år sen i samband med ett projekt om ... Det var riktat mot andra generationens ”invandrare” och jag undrade hur jag hade blivit registrerad på arbetsförmedlingen. För om jag hade haft blont hår och om jag hade haft en pappa från Australien, till exempel, så tror jag inte att jag skulle ha fått det där brevet som sa att jag skulle komma till just den där kursen och under just den där perioden och så skulle jag förhoppningsvis få ett jobb. Och om man också tänker på att ... De använder fortfarande den där terminologin om andra generationens invandrare och tredje generationens invandrare fastän det inte, det är inte lagligt...

KP: Det är inte en laglig definition men den används fortfarande i officiella dokument?

RESPONDENT: Ja precis. Jag kan väl tillägga att man i media och vetenskap ofta använder ”människor med utländsk bakgrund”.

I Storbritannien är det helt oacceptabelt att använda ordet ”invandrare” (”immigrant”) för att beskriva människor som är födda inom landets gränser. Detta gäller också människor vars föräldrar är födda i Storbritannien. Denna attityd blir särskilt tydlig i när det

⁶ Jag använder här uttrycket ”svart” så som det ibland används i många engelskspråkiga länder: inte som ett *beskrivande* men som ett *politiskt* begrepp, ett begrepp som konnoterar ett motstånd mot en dominerande – och likaledes politisk – ”vithet” (”whiteness”) (jfr Ahmad, 1990; Dominelli, 1988). Jag inser naturligtvis att detta, i likhet med alla andra uttryck, inte är ett oproblematiskt begrepp och att det är öppet för kritik (Miles, 1994) – bland annat på grundval av att det riskerar att utplåna viktiga kulturella skillnader och/eller antyda gemensamma intresseområden där inga sådana egentligen existerar (Modood, 1988). Således använder jag här uttrycket ”svart” för att skissera den sannolika politiska och sociala position som kvinnans far (och hon själv, dessutom) innehar i ett konventionellt svenskt samhälle där rasbaserad diskriminering och förtryck råder. En mer fullständig förståelse av deras sociala och politiska positioner skulle förstås kräva att vi reflekterade över hur frågor som rasism och etnicitet har samverkat i olika skeden i deras liv med andra förtrycksdimensioner, såsom sexism, åldersdiskriminering och klassfrågor.

handlar om välfärdsforskning, politik och praktik, något man också kan läsa sig till i ledande brittiska, akademiska böcker om socialt arbete (jfr t. ex. Dominelli, 2002). Kort sagt skulle en diskurs kring personer med invandrabakgrund, så som den existerar på ett vardagligt plan i Sverige, betraktas som utestängande på gränsen till uttalat rasistisk i brittiskt välfärdsarbete, och också i stor utsträckning i det brittiska samhället som helhet.

Frågan om ”vem” som inkluderas i kategorin ”invandrare” – och det sätt på vilket de inkluderas – väcker också viktiga frågor. Jag fick till exempel höra av ett flertal av respondenterna med yrkesbakgrund inom välfärdssektorn att det i dagsläget finns en miljon personer med invandrabakgrund bland Sveriges nio miljoner invånare. Det är uppenbart att denna siffra inkluderar många olika nationaliteter och ”kulturella” grupper, bland annat människor från de nordiska länderna och från andra europeiska länder (Kamali, 1997: 74–75). I själva verket utgör fortfarande just européer och nordbor majoriteten av människorna i Sverige med invandrabakgrund, även om deras andel har minskat under de senaste decennierna. 2001 utgjorde utomeuropéer fortfarande mindre än en tredjedel av alla de som har invandrabakgrund i Sverige.

Å andra sidan, när vissa av respondenterna med en yrkesmässig bakgrund inom välfärdsarbete, policyskapande och politik diskuterade ”invandrare” som ett ”problemområde” i det svenska samhället var det ofta tydligt genom sammanhanget att de endast avsåg vissa grupper av ”invandrare”. Framför allt var det uppenbart att de ofta menade människor som bekänner sig till islamsk tro. Ett ofta förekommande exempel på detta i intervjuerna handlar om ”kroppslig bestraffning” och uppfattningen att ”invandrare” inte alltid följer den gängse svenska inställningen, d.v.s. att ”kroppslig bestraffning” inte ska användas, och att kroppslig bestraffning är lika med fysisk misshandel. Här talar till exempel en sköterska i en mellansvensk stad, vars arbetsuppgifter går ut på att övervaka hälsoutvecklingen för barn från födseln till sju års ålder. Hon berättar om de kulturella skillnaderna mellan människor från arabländerna och människor från Sverige när det handlar om vuxenrelationer. När jag frågar henne om hon tror att det finns några andra kulturella skillnader svarar hon:

RESPONDENT: Hur de beter sig mot sina barn – för här i Sverige kan du liksom inte ta så här eller ta i örat eller nåt – du kan inte göra det i Sverige ... [...] ... hur de uppfostrar sina barn, de gör det på ett annat sätt än vi gör. För här pratar du med dina barn mer än de gör. Jag

tror att de kan ta dem "hårt i nacken" och ta dem i örat och det är hårdare, den sortens fostran, än den vi har och det är en stor skillnad.

Jag kommer att diskutera frågan om våld mot barn mer utförligt senare i kapitlet. Här vill jag endast poängtera, att i ett antal av intervjuerna med vård- och omsorgsarbetare, och med chefer inom samma sektor, frågade jag respondenterna huruvida de "invandrarfamiljer" som uppvisade ett våldsamt beteende mot sina barn någonsin var av engelskt ursprung. Det bör påpekas att det är allmänt känt att ett visst mått av kroppslig bestraffning accepteras av en stor majoritet av den engelska befolkningen som ett acceptabelt sätt att kontrollera sina barn – en inställning som dels rättfärdigades av tidigare lagstiftning men som också, alldeles nyligen, förespråkades av den nuvarande regeringen i England.

Ett antal av mina respondenter blev förvånade över frågan. Det kan naturligtvis ha funnits olika skäl för detta. Ett kan vara de gränser som just dessa respondenter avser med begreppet "invandrare" i denna kontext.

Som exempel följer ett utdrag från samma respondent. Hon har just pratat om våldet mot barn i arabiska familjer:

KP: [...] ... för mig är det mycket intressant, för jag kommer från ett land, Storbritannien, där man [brittiska människor] också behandlar barn precis så – vi har ingen lag som förbjuder kroppslig bestraffning och tvärtom så tycker många människor att barn behöver lite smisk för att de ska få en bra fostran ... [...] ... om du hade jobbat med en engelsk familj hade du kanske haft exakt samma problem.

RESPONDENT: Jag har varit i England flera gånger och jag tycker att ni är mer som vi är här i Sverige än som de är i de arabiska länderna. Deras röster till exempel, de skriker mer åt varandra och det verkar som om de är argare, eller också uttrycker de sig mer ilsket än vi gör. Jag tror nog att svenskar kan skrika åt varandra också, men det verkar som om de är argare än vad vi är. De uttrycker sig så.

Då frågade jag henne om det inte kunde handla om att människor från en annan kultur helt enkelt uttryckte sig så, snarare än att det handlade om ilska. Och hon svarade:

Det vet vi ju inte för jag förstår inte vad de säger ... [...] ... jag tänker att de här invandrarna, mer tror jag [de] från arabiska länder – jag tycker det är en stor skillnad.

Och här ett annat perspektiv från en annan respondent, men i samma ämne. Hon är en utbildad psykolog som arbetar som rådgiv-

vare åt regeringen. I följande utdrag diskuterar vi svenska myndigheters attityder till olika etniska grupper:

RESPONDENT: Jag är rädd för att vi behandlar invandrare på olika sätt, så om du har engelska som modersmål och om du är vit så hamnar du i gräddfilen tror jag ...

KP: Jag undrade faktiskt över det ... [...] ...

RESPONDENT: Jag tror att det är så, tyvärr.

KP: Så det beror liksom på vilken grupp 'invandrare' du kommer från, om man ska vara uppriktig.

RESPONDENT: Ja ... och man mörkar den här attityden väldigt naturligt ... Man visar inte ... Du vet, att man låtsas som om attityden inte existerar. Så gör vi.

Ur ett mer personligt perspektiv kan jag säga, att i min femåriga erfarenhet av svenskt vardagsliv har jag aldrig hört att man pratat om vare sig briter eller amerikaner som "invandrare". Således kan det på grundval av det kvalitativa materialet i studien anses rimligt att begreppet "invandrare" inte enbart utgör en del av en dominerande offentlig diskurs som särskiljer stora grupper medborgare från det övriga samhället, endast med utgångspunkten att de tillhör en "främmande" kultur. Det kan också anses troligt att diskursen skiljer ut *vilka* "främmande" kulturer detta gäller. Dessutom verkar det som om det svenska bruket av ordet "invandrare" besitter djupgående utestängande och nedsättande konnotationer – något som också gäller då ordet används av vissa välfärdsarbetare och policyskapare.

Detta är centralt av flera skäl, varav följande är särskilt viktigt. Som Schierenbeck (2003) har påpekat i sin jämförelse av de israeliska och de svenska välfärdssystemen, är ett av kännetecknen på det senare den beredvillighet med vilken statliga välfärdstjänstemän utnyttjar den förhållandevis höga självbestämmanderätt som står dem till buds. Den avgörande frågan blir då vilka kriterier som dessa tjänstemän använder sig av när de fattar sina beslut – och i hur stor utsträckning dessa kriterier är påverkade av personliga eller institutionella rasbaserade och etniska fördomar. Som vi just har sett så antydde det, av vissa av studiens respondenter med en yrkesmässig bakgrund inom välfärdssektorn, att skilda attityder till olika etniska grupper förekommer. Dessa skilda attityder kan också grundas på vad jag måste beskriva som fördomar eller rasistiska föreställningar.

Om så är fallet är det avgörande att de som arbetar inom välfärdssektorn – policy-skapare, chefer och arbetare – får en bra träning och utbildning som kan hjälpa dem att förstå dessa svåra frågor. Denna förståelse skulle hjälpa dem att motverka fördomar och stereotypiskt tänkande, inte endast på det individuella planet utan också inom de institutioner där de verkar (Pringle, 1995). Åtminstone vad gäller socialarbetare så visar min studie att detta endast sällan sker i Sverige. Här, till exempel, följer ett utdrag från min diskussion om socialarbetarutbildning med en högt uppsatt lärare och forskare i socialt arbete vid ett av Sveriges större universitet:

KP: Jag har tittat på utbildningen i socialt arbete i till exempel Sverige och Danmark och Finland, och där verkar de där maktfrågorna på det hela taget stå mycket mindre i fokus än i Storbritannien. De flesta av de socialarbetskurser som jag har tittat på i de länderna ser mycket mer till familjeterapi eller psykodynamiska teorier än de gör till grundläggande maktstrukturer i samhället. Och jag antar att mina frågor är (a) gäller det också här, och (b) om det är så, varför tror du att det finns en skillnad i tyngdpunkt mellan Sverige och England? ... [...] ... Finns det en skillnad mellan Storbritannien och Sverige när det gäller detta?

RESPONDENT: Min första reaktion är nog förstås att jag tror att du har rätt. Min grundläggande tanke är att vi kanske tar för mycket för givet i Sverige. Du vet ... Det är ordnat på förhand – det här är ett bra samhälle, staten är god, sättet som vi fördelar våra skatter på, allt är ordnat. Så för mig som socialarbetare så handlar det mer om att gå till arbetet varje dag ... och jobba med just de människor som faller igenom skyddsnetet. Och ja, kanske skulle jag säga att du har rätt. I England fokuserar man mer på de där frågorna. Men i våra instruktioner är det sagt att du ska prata om könsfrågor, du ska kolla på klassfrågorna, det finns redan där vet du. Så alla kurser utvärderas. Vi förändrar oss därefter, och vi pratar väl inte om det varje dag i klassrummet. Men vi måste ha böcker som täcker de ämnena.

KP: Så du tror att det är mer implicit än explicit?

RESPONDENT: Det tror jag. Ja. Kanske.

Med utgångspunkt i detta anser jag att det som behövs är ett genomtänkt och övergripande utbildningsprogram för socialt arbetare och efterföljande träning i Sverige – ett program som är inriktat på att utforska ojämlika maktrelationer i praktiskt socialt arbete och sociala institutioner. Utbildning i socialt arbete borde dessutom omfatta dimensioner som rasism, sexism, åldersdiskriminering, förtryck av funktionshindrade människor, homofobi och klassfrågor – och inte minst de komplexa förhållanden som råder *mellan* dessa dimensioner. Liknande program skulle kunna rekom-

menderas också för alla andra utbildningar inom vård- och omsorgssektorn.

Om vi nu återvänder till *språkbruk*, så kommer jag att använda uttrycket "etnisk minoritet" som ett alternativ till det sätt som ordet "invandrare" ("immigrants") används i Sverige. Det första uttrycket används ofta i det brittiska välfärdssystemet i allmänhet och i det dagliga arbetet i synnerhet. Jag upplever det som mer respektfullt och mer korrekt än alternativa uttryck som "immigrants". Jag erkänner emellertid att det är oklart i vilken utsträckning som "etnisk minoritet" som begrepp är applicerbart i svenska sammanhang. Som jag kommer att visa senare i kapitlet så tenderar "identitetspolitiken" ("identity politics") i samband med specifika etniska minoriteter i Storbritannien att vara mycket mer proaktiv och självsäker. Detta gäller också vid jämförelser med etniska minoriteter som har en relativt lång historia i Sverige. När jag flyttade till Sverige blev jag till exempel mycket förvånad över den låga profil som den judiska minoriteten höll här, jämfört med deras mycket högre och mer självsäkra framtoning i Storbritannien. En skillnad är naturligtvis att minoriteter i Storbritannien kan anta formen av utpräglade gemenskaper, ofta med en politisk agenda där deras egna rättigheter och "sociala utrymme" står i centrum. Sålunda kan (eller kan inte) begreppet "etnisk minoritet" vara mindre applicerbart på Sverige än på Storbritannien, beroende på politiska skäl. Jag kommer ändå att använda uttrycket etnisk minoritet här eftersom jag anser att ett vetenskapligt utforskande av begreppet i en svensk kontext behövs innan vi kan vara säkra på att det inte *går* att använda här. Men jag använder det utifrån detta explicita förbehåll, och uppmanar läsaren att överväga dess applicerbarhet i en svensk kontext.

Etnisk identitet och multipla identiteter

Vi kan koppla samman det diskriminerande språkbruket i välfärdsmiljön, så som vi har sett det uttryckas i det föregående, med större välfärdsstrukturer och praxis. Masoud Kamali (1997: 193) har identifierat vad han kallar en "relatively widespread *cultural discrimination* against immigrants by the Swedish authorities". Som ett motmedel på sådana tendenser menar han att integration bör karaktäriseras av

.....not the desire of a homogeneous society in which everyone is alike and shares the same values and lifestyles. Modern integration is a process of generating a democratic system in which people participate in the collective production and reproduction of society and simultaneously are free to realize and modify their lifestyles. An integrated multicultural society is one in which the legal and authoritative system does not discriminate against a group of people because of racial, religious, cultural and other differences. *Only in such a society can one find the desirable loyalty to the society, state and its legal system.* (Kamali 1997:196–7, kursivt i original)

Med denna definition syftar Kamali på skapandet av ett slags ”organic solidarity” som också innefattar ett ”collective consciousness” (1997:15).

Liknande slutsatser drogs i ett jämförande kvalitativt forskningsprojekt, finansierat av EU-kommissionen, där man undersökte de erfarenheter som brukare – i sina roller som *flyktingar* – hade av irländska, italienska och brittiska välfärdstjänster (Fletcher et al., 2000; Bowler och Pringle, 2000). På grundval av det som projektet kom fram till menade vi, att om integrationen verkligen skulle ”fungera” för flyktingar, och för värdsamhället, behövdes både en ”mekanisk solidaritet” och en ”organisk solidaritet”. I vår analys står ”mekanisk solidaritet” huvudsakligen för de instrumentella processer (riktade mot och för flyktingar) som ett värdsamhälles institutioner sätter igång. ”Organisk solidaritet”, å andra sidan, är processer som ”change a place of refuge into a home and existence into a life”, eller uppmuntrar till en ”more organic sense of inclusion and belonging in the community, and a feeling that one’s individual identity could be given the chance of a full life” (Fletcher et al., 2000). Genom denna forskning kunde vi se att ”mekanisk solidaritet” framstod som det huvudsakliga målet för policy-skapare i alla de tre länderna, och det var till och med ofta det som *i sig självt* betraktades som vad som menades med ”integration”. Viktigt att notera är att en sådan process ofta framstod som enkelriktad: d.v.s. en statlig ”uppifrån-och-ner”-modell, manifesterad i välfärdsinstitutioner. Även om ”mekanisk solidaritet” sågs som ett nödvändigt inslag av flyktingresponenterna i de tre länderna betraktades ändå den ”organiska solidariteten” som den helt avgörande delen i en effektiv ”integration” – och det var ofta den som saknades. Till skillnad från ”mekanisk solidaritet” betraktade flyktingarna den organiska som en process som i huvudsak fungerade åt båda hållen; en förhandling mellan de själva (som

grupper, men också för dem själva som individer) och de formella myndigheterna. Där ”mekanisk solidaritet” föreföll att handla om att integreras *in* i värdsamhället, fokuserade således den ”organiska solidariteten” på integration *med* värdsamhället.

Ett grundläggande villkor för att uppnå de mål som beskrev ovan är sociala kontexter där människor från etniska minoritetsgrupper aktivt uppmuntras att omfatta multipla kulturella identiteter. Men vad som i stället framkommer i min läsning av intervjuerna är en stark känsla av att sådana multipla kulturella identiteter är oönskade inom ramen för de dominerande diskurserna i välfärdsinstitutionerna.

Här är en kommentar från en respondent:

RESPONDENT: Men samtidigt är det omöjligt för en svart människa att identifiera sig med svensk kultur ... [...] ...

KP: För att?

RESPONDENT: Du kan aldrig säga att ... det är inte accepterat att ... du är svensk. Till exempel, jag har en kompis som växte upp i fosterfamilj och hon växte upp med en svensk mamma och hon kallar sig själv svensk. Men hon vet att det inte är accepterat.

Jag tolkar denna respondent som så, att om man inte ser stereotypiskt ”svensk” ut (t.ex. i förhållande till hudfärg, hårfärg eller ögonfärg), så är det i praktiken ofta omöjligt att bli betraktad som ”svensk” även om man är född, utbildad och uppväxt i Sverige.

Ett liknande intryck kan man få av andra intervjuer. Detta gäller inte bara de som var ganska missnöjda med de etniska minoriteternas situation i Sverige (som var fallet med föregående respondent). Det framgår också av samtal med respondenter vars bild av Sverige som en fristad på det hela taget måste betraktas som mycket positiv.

Två av mina föräldrarespondenter var bosniska serber som hade flytt till Sverige för ett antal år sedan från forna Jugoslavien. Båda var välutbildade, unga människor i sitt hemland. Väl i Sverige hade mannen skolat om sig och hade nu börjat framgångsrikt etablera sig i en ny yrkeskarriär. Hans partner var på god väg att göra samma sak. Bägge var generellt sett mycket positivt inställda till Sverige och såg det som ett utmärkt hem där deras unga dotter kunde växa upp. Vi pratade om dotterns kulturella identitet i samband med skolsituationen:

KP: Lär hon sig ert språk också?

RESPONDENT (kvinna): Ja.

KP: Så hon kan tala båda språken?

RESPONDENT (man): Hennes svenska är såklart mycket bättre än hennes serbiska, men hon försöker. Det finns ganska många barn som inte vill lära sig nåt annat språk än svenska ... de märkte inga sådana tankar hos henne.

KP: Sånt händer förstås. Jag har stött på barn som inte vill tala sitt eget ... sina föräldrars språk.

RESPONDENT (man): Jo, det händer säkert ganska ofta skulle jag tro. Jag vet inte, kanske är barnen generade för att de är annorlunda jämfört med sina kompisar. Även om det är nåt som de inte vet och som deras kompisar inte vet så gör det dem fortfarande annorlunda.

RESPONDENT (kvinna): Hon känner sig som en svensk.

RESPONDENT (man): Hon frågade oss en gång, ”Mamma och pappa, har ni berättat för alla era kompisar att ni är jugoslaver och att ni kommer från Jugoslavien?”. ”Det är klart att vi har ...”. ”Bra”, svarade hon, ”... jag berättade för två av mina kompisar också att jag är svensk och att jag kommer från Sverige”. Så hon är inte alls jugoslav. Men hon har inga problem med att tala sitt första språk och hon har varit där några gånger, så jag antar att ... jag hoppas att det inte ska bli några problem med hennes ursprung för hon är svensk ...

KP: Jag förstår det.

RESPONDENT (man): Det är ingenting som vi ... vi trycker inte så hårt på det [...]. I vissa situationer finns det föräldrar som insisterar på att vi inte ska tala vårt eget språk, vi ska bara prata svenska. Jag tycker att det är fel. Som vi pratade om förut så ändrade jag mig. Och det är inget jag är stolt över. Och det är inget som jag skäms över heller. Det är bara så det blev ... jugoslav ... det är mitt ursprung. Det är något som jag tycker är väldigt bra med mig. Men det finns föräldrar som liksom vill tappa sitt ursprung. De vill passa in så mycket att de är beredda att förlora sitt ursprung ...

Frågan som uppstår är om ”integration”, så som den definieras och genomförs av välfärdsinstitutionerna i den svenska staten, i själva verket uttrycker en ”assimileringsideologi”. Det är samtidigt tveksamt om assimilering är ett reellt alternativ med tanke på hur etnicitet används som grund för att utestänga andra – personligen och/eller institutionellt och/eller strukturellt – enbart baserat på ”synligheten” hos den som anses tillhöra en etnisk minoritetsgrupp. En sådan ”synlighet”, tydliggjord av välfärdsinrättningarna och av dem som arbetar där, kan baseras på saker som namn, religion, hudfärg eller hårfärg.

Med tanke på att min tolkning är baserad på ett kvalitativt material kommer dessa slutsatser naturligtvis fram som *tentativa* snarare än *definitiva*. Som flera forskare har dokumenterat *reproducerar* välfärdsinrättningarna också i det brittiska välfärdssystemet de diskriminerande tendenserna i samhället snarare än att de *motverkar* dem (Dominelli, 2002; Pringle, 1995 and 1998; Thompson, 2003). Men jämfört med Sverige tycks det som om kulturella och politiska utrymmen är mer tillgängliga i Storbritannien för en aktiv identitetspolitik bland etniska minoritetsgrupper. Därtill tycks det finnas mer manöverutrymme i kampen för multipla identiteter (Mitchell and Russell, 1994). I många sociala situationer i Storbritannien (tyvärr inte i alla) är det fullt möjligt att bli igenkänd som, till exempel, en Glasgow-pakistanier eller som en pakistansk Glasgowbo. Det är också möjligt för individen att välja vilka aspekter av den multipla identiteten som hon vill framhålla i den specifika situationen.

Ett mycket talande och samtidigt tragiskt exempel på detta fenomen är följande, som inte är direkt relaterat till välfärdssfären. Den 13 juli 2005 rapporterade brittiska tidningar att majoriteten av bombmännen som slog till mot London den 7 juli var födda i Storbritannien och tillhörde den pakistanska etniska minoritetsgruppen. Sättet som detta rapporterades på i brittiska tidningar – tvärs över det politiska spektrat – är talande. *The Daily Mirror* (en populär och populistisk vänstertidning) hade rubriken:

THEY were four ordinary British lads from ordinary British homes. One was 19. One played cricket. One's parents have a chippy ...

Tidningen *Sun* (allmänt sett en högertidning) hade rubriken "THE BRIT BOMBERS". *The Daily Telegraph* (också den en högertidning, men allmänt sedd som en av de mest seriösa brittiska tidningarna) hade en ledare som innehöll följande ord:

It was good and bad news. The police are to be congratulated for establishing so quickly the origins of the bombers who attacked London [last] Thursday ... [But] it seems likely that the attackers were suicide bombers, and British. They came from Yorkshire, and possibly Bedfordshire.

Den stora seriösa vänstertidningen i brittisk dagspress, *The Guardian*, hade en reportage från en av sina mest ansedda korrespondenter, Jonathan Freedland:

Like an earthquake, the London bombings have brought an aftershock – and it came last night. The police announcement that Thursday's explosions on the underground and on the Number 30 bus were, apparently, the work of British suicide bombers is the most shocking news to come since the attacks themselves.

Frågan man måste ställa sig är denna. Om liknande händelser hade inträffat i Stockholm – och unga män, som var födda i Sverige men med liknande etnisk bakgrund, var skyldiga till dåden – skulle svenska tidningar tvärsöver det politiska spektrat då ha tryckt artiklar som betonade bombmännens "svenskhet"? Och om inte – *varför* inte? Jag kommer att återvända till den här frågan längre fram i kapitlet.

Till sist – innan vi går vidare – vill jag citera ett utdrag från en av mina föräldrarespondenter med invandrarbakgrund, ett utdrag som illustrerar integrationsdilemmat i välfärdssystemet. Respondenten är en högt utbildad, högt kvalificerad kvinna med ett bra arbete, som är född och uppväxt i Sverige. Under en period levde hon i Storbritannien, och nu beskrev hon hur det var att flytta tillbaka till Sverige:

När jag flyttade hit från England så valde jag att bo i [namn på en marginaliserad och stigmatiserad storstadsförort i Sverige]. Jag ville faktiskt bo i [namn på förorten], dels för att jag hade kompisar där men också för att jag inte ville bo i ett område där jag var den enda med icke-svenskt utseende, eller kanske en av två. För det är precis så som jag växte upp ... [...] ... Jag och min äldre syster var alltid de enda två barnen i skolan, i klassrummet och så. Också för våra eller mina barns skull så tänkte jag, "Nej, jag vill inte att de ska behöva uppleva det där, så jag bosätter mig i ett område där det finns människor med olika kulturella bakgrunder." Men nu i vårt område så är det kanske 95 procent, det finns kanske 5 procent svenskar där.

Ur ett intersektionellt analysperspektiv kan man tolka detta som att respondenten väljer att skydda sig mot rasism *hellre* än att hon väljer att skydda sig mot andra former av social marginalisering. Detta säger oss en hel del: inte bara om den grad av rasism som hon tror att hon och hennes familj kommer att vara utsatta för i det "vita" svenska samhället, utan också om den relativa brist på alternativa strategier och utvägar för att *undvika* denna rasism som hon faktiskt anser står henne till buds. Det senare gäller inte minst avsaknaden av strategier för att motarbeta rasism som det svenska

välfärdssystemet kan erbjuda barnfamiljer från etniska minoritetsgrupper.

Våld mot barn

Som jag har påpekat tidigare betraktades våld mot barn bland föräldrar i etniska minoritetsgrupper (särskilt vad gäller muslimska föräldrar) som ett exempel på ett specifikt socialt problem. Ett antal av mina respondenter inom policy, praktik och forskning gjorde en koppling mellan etniska minoriteter och fysiska övergrepp. Men samtidigt som jag bedrev mitt fältarbete kom den svenska Kommittén mot barnmisshandel med sin rapport om fysiska övergrepp mot barn i Sverige (2001). Ett tydligt rön, som byggde på forskning med både barn och föräldrar, var att även om fysiska övergrepp förekomma sällan i Sverige jämfört med i många andra länder, inträffar fysiska övergrepp i ett procentuellt sett litet antal familjer. I rapporten påpekas att de sociala myndigheterna under senare år inte alltid har uppmärksammat dessa övergrepp så som de borde. Ett viktigt resultat av undersökningen att det inte finns ett samband mellan fall av svåra, fysiska övergrepp och våldsutövarnas etnicitet (jfr också Eriksson, i denna volym). Frågan som detta väcker är varför just vissa diskurser – som t.ex. muslimska familjers påstått höga våldsbägenheten – hålls fram framför andra; särskilt som de vanligaste (som den om muslimska föräldrar) inte grundar sig på bättre bevis än de tystade diskurserna, snarare tvärtom ibland.⁷ Samtidigt ska det sägas att vissa av mina respondenter inom policy, praktik och forskning aktivt försökte motverka uppfattningen att fysiska övergrepp handlade om etnicitet.

Om det finns tecken på att det då och då i välfärdssammanhang fokuseras alltför starkt på vissa etniska minoritetsgrupper och deras förhållande till våld mot barn så måste vi undersöka de eventuella skäl som kan ligga bakom detta. En förklaring kan förstås vara de diskrimineringsprocesser som rör frågan om etnicitet. Förutom att sådana processer drar uppmärksamheten från det våld mot barn som utövas av människor som tillhör den etniska *majoriteten*, kan vi också anta att processerna delvis konstrueras genom ett samspel

⁷ Denna diskrepans, mellan å ena sidan dominerande diskurser kring barnomsorg som många av de professionella respondenterna inom policy och forskning skriver in sig i, och, å den andra, framstående internationell forskning, framstår som ännu tydligare när det gäller könsfrågor (jfr Pringle, 2005).

mellan åldersdiskriminering och rasism. För det verkar som om det är mycket svårare för vissa av respondenterna att erkänna de risker som barn i "vanliga svenska familjer" löper att utsättas för våld, jämfört med motsvarande situation för barn från etniska minoritetsgrupper.

Frågan om könsrelationer framstår också som viktig. Många av de professionella respondenterna inom policy och forskning anspelade och tryckte på våldsamma, patriarkala förhållanden, *den situation som kvinnor och barn i etniska minoritetsgrupper antogs leva i* – också här gällde det framför allt muslimska familjer. I skarp kontrast till detta uppmärksammades endast undantagsvis förtryckande, patriarkala förhållanden inom den svenska, etniska majoritetsgruppen.

Som Maria Eriksson har visat (Eriksson, 2003) kan man hitta samma mönster i nyare officiella dokument om barnomsorg, så som utskottsrapporter från riksdagen. Denna fokus på familjer i etniska minoritetsgrupper, tillsammans med en tydlig avsaknad av fokus på förtryckande strukturer i familjer som tillhör den "vita", etniska majoritetsgruppen, drar uppmärksamheten bort från "vita", svenska män. Situationen speglas av rådande massmediediskurser i svensk press och television. Här läggs tyngdpunkten ofta på det påstådda förtryckande, patriarkala beteende som män i familjer från etniska minoritetsgrupper står för, och män i "vita", svenska familjer antas allmänt uppvisa ett välvilligt beteende.

Jag vill här infoga två förtydliganden vad gäller just sådana uttalande offentliga diskurser – och även mer uttalade – i vissa av mina intervjuer och i den officiella dokumentationen. Även om vissa kulturella beteenden och tankegångar kan vara relevanta när det gäller våldshandlingar, får vi inte ta för givet att de är åtskiljda från de kulturella mönster som det dominerande 'värdsamhället' ger uttryck för. I de fall där specifika kulturella komplex (ex. en specifik uppsättning av idéer och beteenden) kan ses som relevanta för att spåra våldets ursprung, måste vi alltid överväga möjligheten att de är det komplexa resultatet av ett samspel mellan en 'användande' kultur och 'värdsamhällets' kulturella tankemönster och beteenden.

Vi måste dessutom lära oss att se att patriarkala maktrelationer är klart och tydligt förekommande i *både* den svenska majoritetsgruppen *och* i de etniska minoritetskulturerna – även om de ser något olika ut. Låt oss till exempel se på den tillgängliga statistiken om dödligt våld mot kvinnor i Sverige, i de fall där gärningsmannen är en man som har ett förhållande med kvinnan (BRÅ, 2001).

Under perioden 1990–99 kom 88 procent av offren (144 kvinnor) och 84 procent av gärningsmännen (139 män) från Europa – 70 procent respektive 63 procent om vi begränsar oss till svenska offer och gärningsmän. Oavsett hur representativ statistiken är när det gäller de exakta proportionerna för de olika etniska grupperna så menar jag att man måste dra slutsatsen att det mesta dödliga, könsbaserade våld som förekommer i Sverige utövas av män från den dominerande etniska majoritetsgruppen mot kvinnor i samma grupp. Detta faktum tycks (konstigt nog?) inte förekomma i det mesta av medierapporteringen i Sverige om etniska minoritetsgrupper och våld. Statistiken handlar förstås om våld mot vuxna snarare än föräldrars våld mot barn. Men den måste ändå sägas kasta rimligt tvivel över förenklade resonemang där män i etniska minoritetsgrupper antas stå för en oproportionerligt stor andel av våldet i Sverige.

Som helhet vill jag påstå att de uttalade offentliga diskurserna, lika väl som de som kommer till uttryck i några av mina intervjuer och i den officiella litteraturen om våld och etniska minoritetsgrupper, är exempel på maktrelationer som centreras kring kön, ålder och etnicitet. Alla tre aspekterna samspelar på komplexa och ibland motsägelsefulla sätt. Dessa diskurser kan dessutom ha en kumulativ effekt då de drar bort uppmärksamheten från det förtryck som dominerande grupper i det svenska samhället står för – grupper som, t.ex., den svenska, etniska majoritetsgruppen och/eller män. Detta är också den slutsats som nås i andra analyser av mitt material, där frågor kring kön och ålder står mer i fokus.

Det finns många andra saker i mitt material som hade kunnat diskuteras i sammanhanget, inklusive de tjänster (eller snarare den *brist* på tjänster) som står ensamma flyktingbarn till buds, och den (eventuella) överrepresentationen av barn och ungdomar från etniska minoritetsgrupper inom den svenska omsorgen. Men den genomgång jag hittills gjort räcker för att visa att det finns ett stort behov av att förändra de diskurser kring etnicitet som för närvarande kommer till uttryck bland yrkesverksamma inom välfärdssystemet och inom policy-skapande och forskning. Alternativa diskurser, som ifrågasätter grundläggande antaganden om både välfärdssystemet och det svenska samhället i stort, saknas. Detsamma gäller t. ex. diskurser som ifrågasätter antaganden som att det svenska systemet och samhället i allmänhet är liberalt, och att rasism endast förekommer sällan.

En förklaring till rasismen och den etniska diskrimineringen i det svenska välfärdssystemets och den svenska statens maskineri

Hur kan vi förstå att rasistiska föreställningar påverkar den svenska statens välfärdssystem?

När de försökte svara på den här frågan menade flera av mina respondenter som var yrkesverksamma inom fältet samt vissa som var ansvariga för policybeslut, att Sverige ända tills ganska nyligen varit ett rätt så "homogent" samhälle. På så sätt försökte de förklara varför statliga myndigheter (ex. välfärdsbyråkratier) och privata företag upplever det som besvärligt att anpassa sig till en heterogen befolkning. I viss utsträckning tycks denna diskurs spegla livsvillkoren i Sverige, jämfört med t.ex. Storbritanniens historia. Å andra sidan kan man säga att detta "homogenitetsskäl" använts väl ofta, med tanke på att Sverige faktiskt aldrig har varit stängt för omvärlden. Historiskt sett kan man ju komma att tänka på det förtryck som den svenska staten utsatt vissa etniska grupper för, som till exempel resande ("tattare"), romer, finnar och – sist men inte minst – samer (Pred, 2000). Det senare fallet kan sägas representera ett slags kolonialism som man skulle kunna hävda lever vidare än i dag (jfr också t.ex. Catomeris, 2004; Svanberg & Tyden, 1999). I dagsläget har det också, sedan fyrtio år tillbaka, förekommit en omfattande invandring i Sverige från utomeuropeiska länder, något som började med arbetskraftsinvandringen från södra Europa och Turkiet (Pred, 2000). Hur länge kan en diskurs leva vidare som påstår att Sverige inte har haft tillräckligt med tid att lära sig leva med kulturell mångfald? Sveriges påstått "oerfarna" förhållande till invandring jämförs ofta med Storbritanniens mer "erfarna". Men motsvarande arbetskraftsinvandring i Storbritannien började under sent 1940-tal, med andra ord inte särskilt mycket tidigare än den svenska.

Som jag ser det är det mer fruktbart att försöka förstå den relativt rigida monokulturella atmosfären i svenska statliga institutioner, utifrån framväxten av den svenska välfärdsstaten. Från 1920-talet fram till och med 1950-talet sågs ett "vetenskapligt", djupt funktionalistiskt och med social ingenjörskonst skapat statsprojekt som grundläggande för konstruktionen av "folkhemmet" (Gould, 1988; Kugelberg, 1999). Det gick nästan så långt att "staten" och "samhället" blev samma sak, ideologiskt sett. Detta statsprojekt skapade ett välutvecklat välfärdssystem – i ett land som industrialiserats så sent som under de första åren av 1900-talet. Detta måste

betraktas som en makalös bedrift. Men man måste också ta i beaktande att priset för denna utveckling kan ha varit högt. Jag menar att en konsekvens av detta är en kvardröjande, djupt funktionalistisk attityd inom den statliga tjänstesektorn (inklusive välfärdssektorn) där man lutar sig mot regelbundenhet och ger uttryck en stark benägenhet att kategorisera det som är "oregelbundet" som "avvikande".

Vi kan också anlägga ett historiskt perspektiv på vår analys. Andersson (2003) visar att socialpolitikens position i den svenska socialdemokratiska ideologin har genomgått en rad förändringar under efterkrigstiden. Den allmänna tendensen har varit en utveckling *från* en syn på socialpolitiken som en investering i produktivitet, *till* en syn på socialpolitiken som en utgift för staten och samhället. I detta sammanhang får den mycket funktionalistiskt inriktade socialdemokratiska statens problem med att hantera de påstådda "oregelbundenheter" som inflyttade grupper innebar för socialpolitiken under efterkrigstiden en ökad tyngd – särskilt som sådana grupper är överrepresenterade i arbetslöshetsstatistiken i Sverige (huvudsakligen beroende på diskriminering på arbetsmarknaden).

Något som är tydligt är att liknande resonemang, som den svenska statens (över-)funktionella oförmåga att handskas med etnisk (och andra former av) mångfald, återkommer ofta i mina intervjuer, särskilt i de intervjuer som jag har gjort med föräldrar som kommer från vissa etniska minoritetsgrupper. En föräldrarespondent var till exempel en vit⁸ engelsman som bor och arbetar i Sverige, och som lever med en vit svensk kvinna som han också har ett barn med. Jag pratade med honom om den, som jag tyckte, allmänna effektiviteten i många svenska statliga system, och hans svar löd så här:

Det är sant i en viss utsträckning. De har ju faktiskt ... de är väldigt stolta över sina system och sina arbetsmetoder och om de har rätt eller fel är oväsentligt. Och så bygger de upp de här systemen och de är väldigt glada över dem och det är ... nio gånger av tio ... invandrarna som skapar problemen. För de passar inte riktigt in i det fack där de var tänkta att passa in

⁸ Som tidigare påpekades när det gällde begreppet "svart", så används "vit" här i en politisk och inte i en deskriptiv mening. Användandet av ordet, som är mer vanligt i den engelskspråkiga världen, avser att synliggöra ojämlika, rasbaserade maktrelationer (jfr Ware & Back, 2002). Jag använder således "vit" för att säga något om respondentens troliga sociala och politiska position i det svenska samhället – även om det i detta fall handlar om de fördelar, snarare än om de nackdelar, som rasifieringsprocesser i det svenska samhället kan medföra.

En ledande forskare som arbetar med att utvärdera den svenska barnomsorgen gjorde också följande observationer:

RESPONDENT: ... efterkrigsboomen och framväxten av välfärdsstaten i det här landet verkar lite grann i förbigående ha fött en rätt intressant omvärldsbild och allting ... De säger om amerikaner att de aldrig känner sig underlägsna i ett annat land. Vi svenskar ... jag säger ibland – i mer skämtsamma diskussioner – att vi svenskar som tillhörde den där generationen, och jag är en av dem, har alltid innerst inne tyckt synd om utlänningar för att de inte är svenskar ... Allt var så bra och vi byggde ju en stark välfärdsstat med en del sociala system som låg före de flesta andra länder. Nu för tiden gör vi det inte, men vi brukade ligga före. Detta är också varför vi har blivit en ”moralisk supermakt” ... [...] ... Jag tror att det är det som vi försöker att vara. Och nu alla de här invandrarna, de kommer hit. De förstår inte det här vet du ... De borde förstå att vi inte är rasister, vi vill hjälpa dem, vi vill ha det bästa, vet du, och de vill inte anpassa sig. Du vet, vi älskar att säga att vi borde vara ett mångkulturellt land, men om du nånsin berättar för folk vad ett mångkulturellt land innebär så skulle jag säga att de flesta människorna i Sverige (inklusive socialarbetare och alla andra) bara skulle bli skräckslagna. För det skulle innebära att vi skulle ha olika mått på vad som är bra och dåligt.

KP: Inte längre svenska mått?

RESPONDENT: Nej, precis.

Välfärd och kroppslig integritet – om att vända upp och ner på Esping-Andersen?

Den metod som jag har använt för att tolka de mönster som jag har sett när det handlar om rasism och social välfärd i Sverige, går ut på att se dem i en kontext av samhälleliga maktrelationer. Å ena sidan visar mina föräldrarespondenters berättelser (respondenter som kommer från olika etniska minoritetsgrupper) hur praxis inom välfärdssystemet, och i samhället som helhet, ofta kan betraktas som rasistisk – individuellt och/eller institutionellt och/eller strukturellt. Dessa beteendemönster tycks förenade på många olika sätt med andra ojämlikhetsaspekter, såsom ålder, kön och klasstillhörighet. Å andra sidan tycks respondenter som var yrkesverksamma inom policy eller forskning ha undvikit att överväga diskurser kring etnicitet som kunde utmana grundläggande föreställningar om den svenska staten och dess välfärdssystem. Ett exempel på detta är föreställningar som patologiserar etniska minoriteter och drar uppmärksamheten bort från problemen med den ”vita”,

svenska majoritetsgruppen. Det är sådana diskurser som jag menar borde diskuteras och undersökas ännu mer av forskningen.

Genom hela det här kapitlet har jag använt Storbritannien som en kontrast till Sverige. Det är viktigt att inte överdriva Storbritannien som en positiv kontrast. Som många av oss som har arbetat inom och forskat kring den engelska barnomsorgen vet, så är det systemet djupt präglad av rasism, sexism och åldersdiskriminering (Pringle, 1995). Det är dessutom fortfarande så, att det övergripande samhällsliga engagemanget är mycket större i Sverige (och för den delen i alla de nordiska välfärdssystemen) än i Storbritannien. Det är helt klart så, att de flesta välfärdsåtgärder i Sverige (som till exempel fattigdomsbekämpning, barndaghem, föräldrastödjande åtgärder), också efter nedskärningar, fortfarande är överlägsna sina brittiska motsvarigheter (Pringle, 1998; Micklewright & Stewart, 2000). Men trots detta framstår det brittiska systemet som mer positivt än det svenska i vissa centrala frågor (detta gäller också andra nordiska välfärdssystem – jfr Pringle, 1998; Pringle och Harder, 1999). Jag menar att välfärds- och (mer allmänt) samhällsinitiativ mot rasism är ett viktigt exempel på ett område där Storbritannien på många sätt framstår som mer lyhört än Sverige.

Jag har utvecklat en metod för en jämförande analys av välfärdssystem som fokuserar på hur dessa system hanterar förbrytelser mot vad jag, efter Maud Eduards, kallar 'kroppslig integritet'. Under denna rubrik inkluderar jag inte bara våld mot kvinnor eller våld mot barn, utan också rasism.

Metoden består i en uppsättning nyckelfrågor som måste ställas om välfärdssystemen och om samhällena i stort. Trots att metoden främst utvecklades som ett sätt att jämföra olika välfärdssystemers sätt att bemöta våld mot kvinnor och barn (Pringle, 2005; Hearn och Pringle, 2006), är den lika användbar när det handlar om rasism i alla dess former. Med utgångspunkt i metoden har jag velat mena, att när det handlar om frågor om välbefinnande i samband med "kroppslig integritet" behöver man – i viss utsträckning – vända upp och ner på de "vanligare", jämförande välfärdsmodellerna.⁹ Sådana tenderar att rangordna de nordiska länderna högst, och Storbritannien lägst, bland de europeiska välfärdssystemen. Med andra ord: när det gäller flera viktiga aspekter av "kroppslig integritet" (inklusive hur framgångsrikt olika välfärdssystem hanterar den rasism som möter de som använder sig av välfärdstjänsterna)

⁹ Den vanligaste och mest inflytelserika av liknande modeller är den som har skapats av Esping-Andersen (1990, 1996, 2003).

fungerar de nordiska länderna generellt sett sämre än Storbritannien, även om Storbritannien inte heller fungerar felfritt. Dessa är de frågekriterier som man använder i metoden:

- I vilken utsträckning har man bedrivit nationell forskning i frågan?
- I vilken utsträckning finns det en professionell och en politisk medvetenhet om problemets storlek och dess könsbaserade karaktär?
- I vilken utsträckning är välfärdsarbetare utbildade för att handskas med denna fråga?
- I vilken utsträckning är de tjänster de erbjuder direkt relaterade till frågan?

Trots svåra och troligen tilltagande problem i det brittiska välfärdssystemet finns det med hänsyn på alla ovanstående punkter, bättre förutsättningar att handskas med rasism än i det svenska. Som jag har visat i tidigare arbeten kan detta även gälla hur man hanterar mäns våld mot kvinnor och mäns sexuella våld mot barn (Pringle, 2002; 2005). Jag har dessutom velat visa att vissa andra nordiska system – tydligast det danska – skulle stå sig klart sämre än det svenska i en jämförelse efter ovanstående kriterier, både vad gäller hur de motarbetar rasism/etnisk diskriminering och hur de motarbetar könsbaserat våld (Balkmar och Pringle, 2005a, 2005b, 2005c; Iovanni och Pringle, 2005a, 2005b, 2005c; Balkmar et al, 2005¹⁰).

Vad gäller en jämförelse mellan det svenska välfärdssystemet och det brittiska kring frågan om rasism/etnisk diskriminering så vill jag visa på ett särskilt viktigt exempel: utbildningen och träningen av socialarbetare. På det hela taget, och med mycket få undantag, tycks det inte finnas någon som helst motsvarighet i något av de nordiska länderna till den träning som bedrivs i Storbritannien i hur man genom socialt arbete kan motverka etnisk diskriminering och rasism. Trots färsk försök att *begränsa* den här träningen i Storbritannien så förblir den viktig, åtminstone i den etiska utbildning som ingår i alla professionella utbildningar i socialt arbete i landet. Faktiskt tycks det som om både tanken på och genomförandet av en uttalad "anti-diskrimineringsträning" (d.v.s. en träning som tar

¹⁰ Vad gäller Danmark och Sverige i förhållande till frågor om etnicitet, jfr också Siim (2004). Vid tidpunkten för denna uppsats färdigställande (februari 2006) kan det också vara av vikt att påpeka, att vare sig den svenska eller den brittiska pressen ännu valt att reproducera de ökända karikatyrerna från den danska tidningen *Jyllands Posten* som orsakade omfattande och mer eller mindre världsomspännande protester.

itu med ett antal maktrelationer, inklusive sådana som är knutna till etnicitet, ålder, sexualitet, klasstillhörighet och funktionshinder) på det stora hela taget är frånvarande i välfärdsutbildningarna i de nordiska länderna. Däremot förblir det ett centralt inslag i mycket av välfärdsutbildningen i Storbritannien. Som vi också kunde se tidigare i kapitlet visade min studie av den svenska barnomsorgen särskilt att den allmänna universitetsutbildningen av socialarbetare i Sverige sällan lägger stor vikt vid den avgörande frågan om ojämlika maktrelationer, något som fortfarande utgör en viktig del av det brittiska, sociala arbetslandskapet.

Dessutom är fortfarande en antirasistisk och en antidiskriminerande praxis centrala inslag i många av de mest inflytelserika akademiska texterna som används i utbildningen och träningen av olika välfärdsarbetare i Storbritannien, däribland socialarbetare (jfr Adams et al, 2002a och 2002b; Adams et al, 2005; Dominelli, 2002; Pringle, 1995; Thompson, 2001 och 2003). Detta är heller inte en ny tendens: liknande texter har använts i huvudfåran i den brittiska utbildningen i socialt arbete sedan åtminstone andra hälften av 1980-talet (jfr t.ex. Dominelli, 1988).

The situation is somewhat different in continental Europe, where anti-racism has yet to be adopted in any substantive way. Indeed, there is a great reluctance to use terms like "race" and racism in several nations, for example, Switzerland, Germany, Austria. Multicultural/transcultural/cross-cultural approaches are much more in tune with the discourses being pursued there. ... [I]t seems that these societies are in massive denial about racism, particularly its structural elements, which derive from cultural and institutional racism (Dominelli, 1998: 53–54).

Min analys visar att ett så tydligt förhållningssätt till dessa frågor var osannolikt i svensk utbildning och träning för socialarbetare.

Även om argumenten ovan grundar sig på empirisk forskning behöver vi naturligtvis fler studier för att ytterligare bekräfta och undersöka denna relativa omkastning av Esping-Andersen liknande välfärdsmodeller när vi handskas med välfärd och samhälleliga reaktioner på kränkningar av den kroppsliga integriteten, inklusive rasistiska handlingar.

Hur ska vi kunna förklara detta när vi, som nämnades tidigare, faktiskt vet att det samhälleliga välfärdsengagemanget i Sverige, i form av konkret resurstilldelning, är mycket större (och för den delen i alla nordiska välfärdssystem) än i England (Arts & Gelissen, 2002)? Förenklat uttryckt: hur kan ett av de *sämsta* välfärdssysteme-

men vara relativt sett framgångsrikt och ett av de *bästa* relativt sett misslyckat när det handlar om frågor som rasism, sexuella övergrepp mot barn och kvinnovåld? Tveklöst är förklaringen till detta paradoxala förhållande både komplex och mångfasetterad. Här skisserar jag vad jag anser vara en central del av förklaringen:

- a) å ena sidan verkar det som om det större statskollektiva och samstämmiga tänkandet i de nordiska ländernas sociala institutioner tycks få till följd att man mer hårdnackat håller fast vid vissa välfärdsstrukturer, jämfört med det relativt sett individualistiska och konfliktinriktade tänkandet i motsvarande institutioner i England;
- b) å andra sidan är det möjligt att just detta individualistiska och konfliktinriktade institutionella tänkande har möjliggjort ett mer långtgående erkännande i England än i de nordiska länderna av djupa sociala klyftor orsakade av 'ras' och kön och möjligen också av andra faktorer som kan missgynna människor.

Med andra ord: just den dynamik som skapar förutsättningarna för de nordiska systemens större resurstilldelning kan samtidigt begränsa systemens kapacitet att känna igen och åtgärda sociala klyftor – och det omvända gäller då för det brittiska välfärdssystemet och samhället i stort. Naturligtvis behöver vissa av begreppen i den här hypotesen dekonstrueras och förtydligas ytterligare, något som det inte ges plats för här. Dessutom kräver dessa tankegångar ett fortsatt och långt mer detaljerat övervägande och utarbetande – och självklart mer forskning – för att de ska kunna användas för att undersöka de komplexa samhälleliga kontextualiseringarna kring 'individualism' och 'kollektivism' i olika samhällen.¹¹ Trots detta tror jag ändå att hypotesen är värdefull: den hjälper oss att förstå varför vissa diskurser kring olika sorters maktrelationer är mer öppna eller mer stängda, mer omtalade eller mer tystade i olika institutionella kontexter i Sverige.

Översättning från engelska: Dick Claesson

¹¹ Detta arbete pågår just nu i ett samarbete mellan universiteten i Aalborg och Stockholm. Man undersöker om en fortsatt studie enligt dessa linjer kan förklara varför det danska samhället i allmänhet tycks ha ännu större problem än det svenska då det konfronteras med etnisk mångfald. (Balkmar et al, 2005).

Referenser

- Acker, Joan (2000). "Revisiting class: Thinking from gender, race, and organizations", *Social Politics* 7(2): 192–214.
- Adams, Robert, Dominelli, Lena & Payne, Malcolm (red.) (2002a). *Critical practice in social work*. Basingstoke: Palgrave.
- Adams, Robert, Dominelli, Lena & Payne, Malcolm (red.) (2005). *Social work futures: Crossing boundaries, transforming practice*. New York : Palgrave Macmillan.
- Adams, Robert, Dominelli, Lena & Payne, Malcolm. (red.) (2002b). *Social work: Themes, issues and critical debates*. Basingstoke: Palgrave.
- Ahmad, Bandana (1990) *Black Perspectives in Social Work*. Birmingham: Venture Press.
- Andersson, Jenny. (2003) *Mellan tillväxt och trygghet. Idéer om produktiv socialpolitik i socialdemokratisk socialpolitisk ideologi under efterkrigstiden*, Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in Economic History 67. Uppsala.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma (1996) "European social care services: Is it possible to identify models?", *Journal of European Social Policy*, 6: 87–100.
- Arts, Wilhelmus & Gelissen, John (2002). "Three worlds of welfare capitalism or more? A state of the art report", *Journal of European Social Policy* 12(2): 137–158.
- Balkmar, Dag & Pringle, Keith (2005a) *A review of academic studies relating to men's practices in Sweden*, Critical Research on Men in Europe: www.cromenet.org.
- Balkmar, Dag & Pringle, Keith (2005b) *A Review of official statistical data relating to men's practices in Sweden*, Critical Research on Men in Europe: www.cromenet.org.
- Balkmar, Dag & Pringle, Keith (2005c) *A review of governmental and policy documentation relating to men's practices in Sweden*, Critical Research on Men in Europe: www.cromenet.org.
- Balkmar, Dag, Iovanni, LeeAnn & Pringle, Keith (2005) "Mäns våld i Danmark och Sverige", *NIKK Magasin*, 2.
- Bowler, Rick & Pringle, Keith (2000) *A trans-national network: Hearing the voices of refugees in policy and practice in the European Union*, Process evaluation report, Sunderland: University of Sunderland.
- Brah, Avtar (2001). "Re-framing Europe: Gendered racisms, ethnicities and nationalisms in contemporary Western Europe" i

- Fink, Janet, Lewis, Gail & Clarke, John (red.), *Rethinking European welfare: Transformations of Europe and social policy*. London: Sage.
- Brottsförebyggande Rådet (BRÅ) (2001). *Dödligt våld mot kvinnor i nära relationer*. BRÅ Report, 2001:11. Stockholm: BRÅ.
- Bulmer, Martin & Solomos, John (red.) (1999) *Racism*, Oxford: Oxford University Press.
- Catomeris, Christian (2004) *Det ohyggliga arvet. Sverige och främlingen*.
- Daly, Mary & Lewis, Jane (2000) "The concept of social care and the analysis of contemporary welfare states", *British Journal of Sociology*, 54(2): 281–98.
- de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (red.) (2005) *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, Stockholm: Fritzes.
- de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana (2005) *Intersektionalitet*, Malmö: Liber.
- de los Reyes, Paulina (2005) "Intersektionalitet, makt och strukturell diskriminering" i Reyes de los, P. & Kamali, M. (red) *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, Stockholm: Fritzes.
- Denzin, Norman & Lincoln, Yvonna (red.) (1998) *Collecting and interpreting qualitative materials*. Thousand Oaks, Ca: Sage.
- Dominelli, Lena (1988) *Anti-racist social work*, London: Macmillan.
- Dominelli, Lena (1998) "Multiculturalism, Anti-racism and Social Work" i Williams, Charlotte, Soydan, Haluk. & Johnson, Mark (red.) *Social Work and Minorities: European Perspectives*. London: Routledge.
- Dominelli, Lena (2002) *Anti-oppressive social work theory and practice*, Hampshire: Palgrave, Macmillan.
- Eriksson, Maria (2003) *I skuggan av Pappa: Familjerätten och hanteringen av faders våld*. Stehag: Förlags AB Gondolin.
- Esping-Andersen, Gösta (1990) *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, Gösta (2003) *Why we need a new welfare state*. Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, Gösta (red.) (1996). *Welfare states in transition*. London: Sage.

- Fairclough, Norman (2001) *Language and power*, London: Longman.
- Finlayson, Alan (1999) "Culture". I: Ashe, Fidelma, Finlayson, Alan, Lloyd, Moya, MacKenzie, Iain, Martin, James, & O'Neill, Shane (red.) *Contemporary Social and Political Theory*, Buckingham: Open University Press.
- Fletcher, Georgina, Bowler, Rick, Pringle, Keith, Magoye, Stella & Lamb, Debbie. (2000) *A Trans-national network: Hearing the voices of refugees in policy and practice in the European Union: Final report*, Sunderland: University of Sunderland.
- Catomeris, Christian (2004) *Det ohyggliga arvet. Sverige och främlingen genom tiderna*. Stockholm: Ordfront.
- Ginsburg, Norman (1992) *Divisions of welfare*, London: Sage.
- Ginsburg, Norman (1993) "Sweden: The Social Democratic case" i Cochrane, Alan & Clarke, John (red) *Comparing welfare states*, London: Sage.
- Gould, Arthur (1988) *Conflict and control in welfare policy*. London: Longman.
- Hanmer, Jalna (1990) "Men, power and the exploitation of women" i Hearn, Jeff & Morgan, David (red.) *Men, masculinities and social theory*, London: Unwin Hyman.
- Hearn, Jeff & Pringle, Keith (2006) *European perspectives on men and masculinities*. London: Palgrave.
- Hearn, Jeff (1998) *The Violences of men*, London: Sage.
- Iovanni, LeeAnn & Pringle, Keith (2005a) *A review of academic studies relating to men's practices in Denmark*, Critical Research on Men in Europe: www.cromenet.org.
- Iovanni, LeeAnn & Pringle, Keith (2005b) *A review of official statistical data relating to men's practices in Denmark*, Critical Research on Men in Europe: www.cromenet.org.
- Iovanni, LeeAnn & Pringle, Keith (2005c) *A review of governmental and policy documentation relating to men's practices in Denmark*, Critical Research on Men in Europe: www.cromenet.org.
- Kamali, Masoud (1997) *Distorted integration: Clientization of immigrants in Sweden*. Uppsala: Uppsala Multiethnic Papers.
- Kautto, Mikko, Heikkila, Matti, Hvinden, Björn, Marklund, Staffan & Ploug, Niels (red.) *Nordic social policy: Changing welfare states*. London: Routledge.
- Kosonen, Pekka (2001) "Globalization and the Nordic welfare states", i Sykes, Rob, Palier, Bruno & Prior, Pauline (red.)

- Globalization and European welfare states: challenges and change*, London: Palgrave.
- Kugelberg, Clarissa (1999) *Perceiving motherhood and fatherhood: Swedish working parents with young children*, Uppsala Studies in Cultural Anthropology, 26. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Kuhnle, Stein (2000) "The Scandinavian welfare state in the 1990s: Challenged but viable", i Ferrera, Maurizio & Rhodes, Martin (red.) *Recasting European welfare states*, London: Frank Cass.
- Kvist, Jon (1999) "Welfare reform in the nordic countries in the 1990s: Using fuzzy-set theory to assess conformity to ideal types", *Journal of European Social Policy* 9(3): 231–252.
- Laclau, Eduardo (red.) (1990) *New reflections on the revolution of our time*. London: Verso.
- Micklewright, John & Stewart, Kitty (2000). *The welfare of Europe's children: Are EU member states converging?* Bristol: The Policy Press.
- Miles, Matthew & Huberman, Michael (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*, (2nd. Edition). Thousand Oaks, Ca: Sage.
- Miles, Robert (1994) "Explaining racism in contemporary Europe" i Rattansi, Ali and Westwood, Sally (red.) *Racism, modernity and identity on the Western Front*, Cambridge: Polity Press.
- Mitchell, M. and Russell, D. (1994) "Race, citizenship and 'Fortress Europe'" i Brown, Phillip & Crompton, Rosemary (red.) *Economic restructuring and social exclusion*, London: UCL Press.
- Modood, Tariq (1988) "Black, racial equality and Asian identity", *New Community* 14(3).
- Parliamentary Committee on Child Abuse (2001) *Barnmisshandel – att Förebygga och Åtgärda*, Slutbetänkandet från Kommitten mot Barnmisshandel. Stockholm: SOU 2001:72.
- Pred, Alan (2000) *Even in Sweden: Racisms, racialized spaces and the popular geographical imagination*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Pringle, Keith & Harder, Margit (1999) *Through two pairs of eyes: A comparative study of Danish social policy and child welfare*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Pringle, Keith (1995) *Men, masculinities and social welfare*. London: UCL Press.

- Pringle, Keith (1998) *Children and social welfare in Europe*. Buckingham: Open University Press.
- Pringle, Keith (2002) *Final report to the ESRC on Project R000223551*. REGARD DATABASE: www.regard.ac.uk: <http://www.regard.ac.uk/cgi-bin/regardng/showReports.pl?ref=R000223551>.
- Pringle, Keith (2005) "Neglected issues in Swedish child protection policy and practice: Age, ethnicity and gender" i Eriksson, Maria, Hester, Marianne, Keskinen, Suvi & Pringle, Keith (red.) *Tackling Men's Violence in Families – Nordic Issues and Dilemmas*. Bristol: Policy Press.
- Pringle, Keith. (kommande) "A case study of the uses and abuses of "Intersectionality": Making visible and invisible dominant power relations operating in the Swedish child welfare system" i Mulinari, Diana & Sandell, Kerstin. (red.) *Berättelser om och från en annan värld*. Stockholm: Atlas.
- Sainsbury, D. (red) (1999) *Gender and welfare state regimes*. Oxford: Oxford University Press.
- Schierenbeck, Isabell (2003) *Bakom välfärdstatens dörrar*. Umeå: Borea Bokförlag.
- Siim, Birte (2004) "Globalisation, democracy and participation – The dilemmas of the Danish participatory model" i Andersen, Jon and Siim, Birte (red.) *The politics of inclusion and empowerment: Gender, class and citizenship*, Basingstoke: Palgrave.
- Svanberg, Ingvar och Tydén Mattias M. (1999) *I nationalismens bakvatten. Om minoritet, etnicitet och rasism*. Lund: Studentlitteratur.
- Thompson, N. (2001) *Anti-discriminatory practice*. London Palgrave.
- Thompson, N. (2003) *Promoting equality: Challenging discrimination and oppression*, London: Palgrave.
- Ware, Vron & Back, Les (2002) *Out of whiteness: Color, politics and culture*, Chicago: Chicago University Press.
- West, Candace. and Fenstermaker, Sarah (1995) "Doing difference", *Gender and Society* 9(1): 8–37.
- Williams, Fiona (2001) "Race/ethnicity, gender and class in welfare states: A framework for comparative analysis" i Fink, Janet, Lewis, Gail & Clarke, John (red.), *Rethinking European Welfare: Transformations of Europe and Social Policy*. London: Sage.

Den belägrade Andra och undantagstillståndets förtryck – erfarenheter av etnisk diskriminering i möte med polisen

Urban Ericsson

Inledning

I början tänkte jag: Kan en invandrare ha så extremt otur med allting? Men när man tänker bakåt beror det inte bara på slump eller otur, det här måste vara en förföljelse... när man lägger pusselbitarna på plats och när man tänker bakåt. En raffinerad förföljelse på något sätt. (Intervju med Ergin 2005-04-05)

Med den här studien vill jag beskriva erfarenheter av etnisk diskriminering i möte med polisen. De intervjuade har olika bakgrund och lever olika liv men de delar upplevelsen av att blivit etniskt diskriminerade och på många sätt delar de effekterna av kränkningarna.

Etnisk diskriminering är svårt att föra i bevis. Det kan vara en blick, en känsla eller ett tilltal som lämnar den utsatta i en situation där hon känner sig kränkt. Men omgivningen och samhället tar inte den erfarenheten på allvar. Det förhållandet är sammanvävt med kränkandeprocessens strukturella karaktär. Den normerande och överordnade behöver inte ta hänsyn till de praktiker som producerar den Andra som underordnad.¹ De jag intervjuat visar sina papper från åklagare och poliser. Kommande exempel visar hur individen upplever att omotiverade visitationer utförs, att förundersökningar läggs ned och att böter döms ut, trots att vittnen som kan styrka den åtalades berättelse finns. Det finns alltså andra erfarenheter än de som beskrivs av polisen i domstolsprotokollen och det är dessa berättelser som föreliggande studie redogör för.²

Artikeln syftar till att berätta om hur individer som erfarit etnisk diskriminering i möte med polisen upplevt situationen. Hur de

¹ Jag använder begreppet Andra istället för det vanligtvis förekommande begreppet Andre. Begreppet den Andre är en oblik, böjd, form. Ett substantiverat adjektiv vars ändelse konnoterar maskulinitet.

² Ett flertal rapporter/undersökningar visar hur rättsystemet diskriminerar människor med utländsk bakgrund. Se till exempel *Likhet inför lagen* av Diesen m.fl. 2005.

beskriver den givna situationen och vilka effekter det fått i deras vardag. Erfarenheterna belyser jag genom begreppen undantag, belägring och hopp.

Material och metod

Artikeln är en kvalitativ undersökning om upplevd diskriminering. Det problematiska med begreppet *upplevd* diskriminering är att det tenderar ta udden av den kränkande erfarenheten. Det positionerar individen i ett fält där hennes trovärdighet kan ifrågasätts och händelserna förringas (jfr Essed 2005:63). Upplevd ska i det följande inte förstås som något annat än en erfarenhet av en faktisk händelse med vardagliga effekter.

Varje möte bär med sig förväntningar på den Andra. Dessa förväntningar och förförståelser kan beskrivas i termer av stereotyper som i sig inte behöver vara diskriminerande men de strukturerar uppfattningen om den Andra. När den Andra inte tillåts förändras eller när bilden av den Andra inte ifrågasätts skapas strukturer som gör att den som har tolkningsföreträde kan uppträda inom ramen för sina egna föreställningar utan att erkänna den Andra som en individ. En stereotyp blir diskriminerande när den används för att utöva och reproducera makt. Det är de senare händelserna som jag vill frilägga och analysera. De blir exempel på hur polisens praktiker har diskriminerande effekter och konsekvenserna kan avläsas i den utsattas vardag.

Vidare är vardagligheten som förståelseram kring de intervjuades erfarenheter något som kan ifrågasättas. Mötet med en diskriminerande polis är i vissa fall en enskild händelse och i andra fall är den återkommande. En av de jag intervjuat, Diana som är egenföretagare, trodde att hennes erfarenheter var unika för henne och hennes familj. När jag berättade om tidigare intervjuer för henne blev reaktionen först en slags lättnad över att hon inte är ensam. Vid närmare eftertanke blev reaktionen att det skrämde henne ännu mer. Det betydde att hennes erfarenhet inte var unik utan återkommande, med den gemensamma nämnaren att det drabbade dem vars utseende uppfattats som icke-svenskt av polisen. I andra samtal är det en enskild händelse som utgör erfarenheten som strukturerar individens framtida tillvägagångssätt. I båda fallen får det effekter i vardagen. De återverkar som minnen som får konsekvenser i sammanhang som överskrider de specifika situationer där

kränkningen ägt rum. Av den anledningen har de intervjuade också skapat praktiker för att kunna hantera eller undvika framtida möten med polisen. Jag vill i samband med den diskussionen också redogöra för de intervjuades tankar om motstånd och strategier för framtida möten med polisen. Att inte bli tagen på allvar eller känna sig utsatt i kommunikationen med polismyndigheten får effekter som bär långt utöver det tillfälle där diskrimineringen äger rum. Det som framträder ur samtalen är en vardaglighet där etnisk diskriminering och rasism inte är isolerade företeelser utan aktiva uppreparande skeenden som återkommer dels genom att man tar del av andras berättelser men också i de intervjuades dagliga liv. Därför ska den etniska diskrimineringen förstås i termer av vanlighet och vardaglighet (se Essed 1991, jfr Mattsson & Tesfahuney 2002).³

Rapporten bygger på samtalsintervjuer och närläsningar av 65 anmälningar mot polisen till *Ombudsmannen mot etnisk diskriminering* (DO). Anmälningarna till DO valde jag ut för att de kunde sorteras in i olika kategorier, utifrån anmälningsbeskrivningen. Det handlade om våld, ignorans, påstådda trafikförseelser, ovilja att ta emot anmälan, felaktiga gripanden och omotiverade visitationer. Det var utifrån det här materialet som jag inledningsvis sökte personer för intervjuer. Efterhand fick jag kontakt med nya intervjupersoner genom att den intervjuade kunde meddela om etniska diskrimineringar som drabbat deras vänner.

Alla namn är fingerade och i de fall det varit möjligt har jag använt utsagor om andra erfarenheter än de som personen anmält till DO.⁴ I rapporten återkommer de intervjuades erfarenheter som korta eller längre referat. Dessa kan läsas både som specifika och generella utsagor om etnisk diskriminering i möte med polisen. Specifika i den mening att händelsen är en unik erfarenhet uppfattad av en individ men också generell i den mening att det kränkande mönstret återkommer i nästa referat, i nästa redogörelse.⁵ Vid intervjuerna har jag låtit samtalen styras av informanten. Den

³ Den här artikeln handlar om erfarenheter av polisens diskrimineringar men jag vill påpeka att samtalen, som ofta varit av livsloppskaraktär, också skulle kunna beskriva den invandrargjorda individens erfarenheter av andra diskriminerande situationer.

⁴ Sammantaget har jag intervjuat 17 personer (11 män och 6 kvinnor). Av dessa har 9 anmält den diskriminerande handlingen till DO. Övriga har jag kontaktat genom att jag fått vetskap om att de blivit utsatta för polisens diskrimineringar. En person har bidragit med erfarenheter som anhörig och ytterligare en person har bidragit genom erfarenheter erhållna i arbetet med att hjälpa våldsutsatta kvinnor.

⁵ I *Sverige inifrån: röster om etnisk diskriminering* (SOU 2005:41) finns ett avsnitt om erfarenheter av polis och rättsväsende. De erfarenheter som fokusgrupperna berättar om kan jämföras med den tematik som jag funnit bland de intervjuade i den här artikeln.

intervjuade har talat under rubriken *Etnisk diskriminering i möte med polisen* och därifrån kopplat samtalet till sina egna erfarenheter. Min roll i samtalen har varit att aktivt söka erfarenheterna från tidigare intervjuer, just för att kunna kommentera andras upplevelser och att de intervjuade sammantaget skulle kunna omtala de kränkningar som de utsatts för.

Undantagen lagen

Att bli undantagen (fråntagen sina plikter, men även sina rättigheter) betyder inte att de undantagna placeras utom räckhåll för lagens långa arm – tvärtom utsätts de undantagna, numera avklädda, avväpnade och hjälplösa för lagens fulla kraft. Att peka ut undantagen (en per definition fokuserad åtgärd där man sorterar ut objekten och skiljer dem från de andra) är den mest fruktansvärda och skrämmande straffmetod som maktens juridiska del kan använda. Rätten att deklarerat, utdela och omfördela undantag är kärnan i all maktkamp. (Bauman 2004:278)

Den etniska diskrimineringen beskrivs ofta i termer av undantag, att händelsen varit en enstaka företeelse men det finns en annan betydelse förknippad med ordet som jag vill använda i det följande. Att vara undantagen sin medborgerliga rätt, att befinna sig i ett undantagstillstånd betyder att individen befinner sig *inom* genom att vara utanför. *Undantagstillståndet definierar ett "lagens tillstånd" där å ena sidan normen förblir giltig men inte tillämpas (den har ingen "kraft"), å andra sidan handlingar som inte har värdet av lag likväl erhåller dess "kraft"* (Agamben 2005:63).

Polisen har till uppgift att praktisera lagen, och i någon mening är polisen lagen. De materialiserar den. Den som är utsatt för lagen som ett undantag upplever att: Hon är utsatt för lagen (polisen) men polisen behandlar henne inte enligt lagens (polisens) föreskrifter. Undantaget skall förstås som den normativa avvikelset som den *invandrargjorda* individen möter i mötet med polisen. Invandrargjord är ett begrepp jag använder för att rikta en kritisk medvetenhet mot bruket av begreppet Invandrare. Begreppet invandrargöra uppmärksammar samtidigheten i konstruktionen som begreppet vilar på. Det vill säga den språkliga praktiken och det tilltal som den som blir tillskriven begreppet är tvungen att förhålla sig till. Den invandrargjorda vet att andra spelregler gäller. Bekräftelser på dessa spelregler kan vara självupplevda eller berättade men det är en

rasifierad pedagogik som den som invandrargörs är tvungen att förhålla sig till.

Jag existerar ju knappt. (2005-02-01)

Jag var som ett djur, de slog mig som ett djur. (2005-03-01)

Man förlorar allt hopp. (2005-05-11)

Han ville bara trampa ned mig, kränka mig. (2005-02-11)

Man är på förhand dömd. (2005-04-05)

Man är hopplös. (2005-06-16)

Utifrån dessa fragment av utsagor från intervjuerna vill jag uppehålla mig vid effekterna av informanternas erfarenheter. Det finns gemensamma drag som återverkar som minnen hos de intervjuade som handlar om deras roll som subjekt i samhället. Det är en metaforik, en beskrivning av sig själv i en viss position, som identifieras med hopplösheten och samtidigt beskriver hur undantagstillståndet är inskrivet i de situationer där de möter polisen. I Agambens filosofi är lägret den strukturerande principen för det moderna. Lägret är en plats där undantaget råder och inte ifrågasätts. Undantagstillståndet utmärker sig genom att de regler som vanligtvis råder är åsidosatta och efterhand kommer, paradoxalt nog, avvikelserna att framträda som det normativa. Agambens tankar kan tillämpas på den praktik som den rasifierade Andra möter genom att undantagstillståndet är en plats eller situation tömd på rätt (Agamben 2005:78). Platsen eller situationen för undantaget och där andra regler råder står i relation till den invandrargjorda. En individ som regleras, övervakas och utsätts för praktiker som befinner sig inom lagens föreskrifter men som ändå inte kan åberopa lagen. Med den etniska diskrimineringen uppmärksammas subjektet genom att kroppen identifieras som undantagen det svenska (vita). Ett subjekt som är berövad rätten till lagen men utsätts av lagen, som ett undantag. ”Jag var som ett djur, de slog mig som ett djur” (se ovan, intervju med Dinos 2005-03-01) vittnar om ett tillstånd där människan är berövad mänskligheten och därmed är Dinos också utesluten från en subjektstatus (jfr Diken 2004). Det är signifikativt för den som utsätts för etnisk diskriminering av polisen, och rättssystemet i stort. Undantaget skapas genom en rasifierad praktik och att vara en del av det undantaget strukturerar i olika hög grad delar av de intervjuades vardag.

Ingen av de intervjuade kan emellertid vara helt utanför detta undantag. De är inom lagen som ett undantag, som sanktioneras av de rasifierade strukturer som verkar i samhället. Den undantagna äger alltså ingen praktisk rätt till lagen. En ung företagare berättade om hur hennes bror brutalt misshandlas av krogvakter. Under intervjun påminner hon sig själv om att det är polisens diskrimineringar som vi ska tala om och inte krogväktarnas våld. Hennes ungdomsår, fram till idag, kantas av berättelser om vänner som blivit kränkta av polisen. Det är så vanligt att hon vanligtvis inte reflekterar över det (intervju 2005-05-11). Det är ett normaliserat tillstånd där hon är undantagen sin rätt att vistas och verka i offentligheten på samma villkor som den som kommer undan bevakningen och misstanken. Därigenom verkar principen om lägret eller *belägringen* av den Andra.

Den belägrade Andra

The camp is the space that opens up when the state of exception starts to become the rule. (Agamben 2000:38)

En av de frågor som jag inledningsvis försökt få svar på handlade om den diskriminerade kunde identifiera det ögonblick som situationen etnifierades. Det ögonblick när situationen kunde karaktäriseras med lägermetaforen. Det har jag inte lyckats med. Det verkar istället som om polisen redan vid första anblicken, i mötet med eller närmandet till den diskriminerade har haft en stereotyp bild av individen. Den invandrargjorda dras med automatik in i ett händelseförlopp eller ett sceneri där hon ses som förövare istället för offer eller är ett offer utan trovärdighet.

Fortsättningen på intervjun med kvinnan vars bror misshandlats av krogvakter handlade om hur polisen förde brodern till polisstationen utan att han eller familjen hade möjlighet att förklara situationen. Vakternas våld utlöstes av att brodern, sedan delar av sällskapet nekats tillträde till krogen, sagt ”Era pajasar” och var på väg därifrån. Systemen ringde polisen. När de kom förde de bort brodern utan att fråga vad som hänt. Brodern blir en misstänkt förövare istället för brottsoffer. Det sker tillsynes helt godtyckligt om inte hänsyn tas till den rasifierade struktur som polisen agerar inom i den givna situationen. Händelse scenariot verkar färdigt i samma stund som polisen kommer till platsen.

Kaku har väntat länge på besked om uppehållstillstånd. Under tiden har han periodvis försörjt sig på ströjobb. Men polisens diskrimineringar har gjort att han upplever det allt svårare att vistas utanför hemmet. Vid ett tillfälle hade han ett ärende inne i stan när två poliser plötsligt begär en "kroppsbesiktning". Kaku är tvungen att klä av sig mitt bland alla människor, en av poliserna riktade samtidigt sin pistol mot honom. Polisstationen ligger mindre än 200 meter från den plats där *besiktningen* sker. Kroppen, kläderna och hans bil genomsöktes för att polisen antog att han var narkotikapåverkad. På Kakus upprepade frågor om varför detta skedde sa polisen att det var hans röda ögon som föranledde visitationen och själva närmandet skall ha skett på grund av att bilen som han körde hade ogiltigt skattekvitto. Detta är inte första gången som Kaku möter polisens diskriminering. Vid ett annat tillfälle står han och pratar med sina vänner på en affärsgata och polisen kommer fram och säger att de vill ta en bild av honom för att de letar efter några personer som liknar honom. *Att likna* skall i det här fallet förstås som att de personer polisen eftersöker är svarta. Under meningsutbytet söker han få svar av poliserna på hur det är möjligt att kränka honom genom den här typen av övervakningar och ständiga misstankar mot sin person, utan att få något svar. Förutom den övervakande kränkningen var sättet det gick till på kränkande i sig. Att det skedde helt offentligt medan andra personer passerade förbi och tittade eller stannade och tog för givet att polisens ingripande var riktigt. De förbipasserande betraktade honom som en brottsling. Kaku upplevde att han var fråntagen sin rätt och han ville att polisen skulle ta honom till stationen. Han kunde svara på polisens frågor där, men det besvarades med att det inte var nödvändigt. Även denna gång var det mindre än 200 m till polisstationen.

I rapporten *Det måste vara någonting annat. En studie om barns upplevelser av rasism i vardagen* av Motsieola ges en rad exempel på att invandrargjorda pojkar inte har förtroende för poliser. I intervjumaterialet framgår att polisen bemöter ungdomar olika beroende av vilken hudfärg de har. Ett exempel visar att den som identifierats som invandrare blir misstänkliggjord och får svårare att hävda sin rätt än den som är vit eller klassificeras som svensk. Vidare skriver Motsieola att den invandrargjorda ofta är tvungen att uppge personnummer för polisen. Sammantaget bildas utifrån det tryck som polisen riktar mot unga invandrargjorda män en praktik där de ser till att inte gå fler än två eller tre stycken tillsammans då de upplever att det drar till sig negativ uppmärksam-

het. (Motsieola 2003:11, 34–35).⁶ De här erfarenheterna delas med flera av de jag intervjuat. De beskriver att de ständigt blir föremål för polisens kontroller. Det kan vara visitationer eller bilkontroller. Diana säger:

Polisen har en bild framför sig om du är utländsk. Du som är svartskalle, du är redan stämplad, du är en brottsling. Oavsett om du har gjort något eller inte. (Intervju med Diana 2005-06-15)

Upplevelsen av att vara dömd på förhand, att bevakas och att vittnesmål inte tas på allvar har flera av de intervjuade erfarit. Uppgifter som framkommit även i andra studier (se Motsieola 2003, Wingborg 1999:17). Frantz Fanon skriver i *”Problemet” med de koloniserade* om förhållandet mellan den medicinska, europeiska, personalens attityd gentemot den nordafrikanska patienten. Att läkare intar en ”a priori-attityd”. Mötet med läkaren är förutbestämt, ”... bara med sin ankomst befinner sig nordafrikanen i en redan existerande struktur” (Fanon 2001:205). Till det förutbestämda bemötandet kan man även lägga till polisens frammanande eller framkallande av de beteenden som de förväntar sig av den invandrargjorda individen. I avhandlingen *Inre utlänningskontroll i polisarbete* (Hydén & Lundberg 2004) studeras polisens sätt att hantera och tillämpa lagen/reglerna kring inre utlänningskontroll i praktiken. Det är ett möte som föranleds av en misstanke att individen inte är i landet på lagliga grunder. De menar att balansgången mellan en kontroll som har lagliga grunder och en kontroll som är etniskt diskriminerande är hårfin. Med anledning av deras resonemang kan man fundera över om inte lagen i sig är diskriminerande och inte enbart dess tillämpning. Polisen ska företa kontrollen om det finns ”anledning att anta” att personen uppehåller sig i Sverige utan giltiga tillstånd. Det lämnar en gråzon där den enskilde polisen ges ansvaret att tolka situationen. En *Anledning att anta*-kontroll

... får inte grunda sig enbart på utseende eftersom maktutövningen då skulle bli etniskt diskriminerande. Det måste även finnas andra faktorer som stärker misstankarna, klädsel till exempel och beteende, som skapar misstanke om att en person inte har rätt att vistas i Sverige. (Hydén & Lundberg 2004:13).

Polisens verksamhet i samband med inre utlänningskontroll blir i det här sammanhanget ett sökande efter avvikelser vilket ger att allas

⁶ Glassfabrikens film, gjord av ungdomar i Rosengård, berättar om samma strategi. Där undviker man att vara fem eller flera.

likhet inför lagen snarare är ett påbud än en rättighet. Den som inte kan uppvisa eller framställa sig genom likhet riskerar att kontrolleras. I polisens arbete är det därför deras egna föreställningar om frågor om likhet och olikhet som avgör om individen utsätts för kontroll eller inte. En av de intervjuade återberättar en händelse där han stoppas av en polis. Han hade varit med sina kollegor på en konferens.

Vi kommer gående från färjan när vi ser att det står många poliser lite längre bort. Jag undrar vad som hänt. Jag får känslan att de kommer att stoppa mig och det händer rätt ofta. [Hela det sällskap som han reser med får passera]. En kvinnlig polis stoppar mig, och så frågar jag (jag blir jättesur): Jag måste få veta varför du stoppar mig?

– Du betar dig onormalt, säger hon. Jag blev irriterad och förbannad. Men jag följde med henne.

– Du måste verkligen förklara vad du menar med onormalt beteende eller vad är normalt beteende, vad är det? Vad är du ute efter?

Och vi kom in i det här rummet och jag ställde ifrån mig ryggsäcken.

– Förklara nu för mig vad är normalt beteende om jag har ett onormalt beteende?

– Jamen det är jättesvårt att förklara... säger hon.

– Men hur kan du säga så till mig när du inte ens kan förklara vad det handlar om. Alltså varför stoppade du mig?

Hon verkar känna sig illa till mods, öppnar min ryggsäck och plockar ut saker, en flaska gin som jag druckit så här lite ur och hon frågar mig om jag varit på semester eller vad jag gjort på den här resan. Jag undrar vad hon håller på med, varför ställer hon de här löjliga frågorna? Jag säger att jag inte intresserad av att prata med henne. Då svarar hon:

– Det här är ett onormalt beteende. (Intervju med Alex 2005-02-11)

Ifrågasättandet görs till onormalt och förklaringen till visitationen har från polisens förståelsehorisont legitimerats i efterhand. För den utsatta är ifrågasättandet en typ av motstånd och försök till dialog som polisen, utifrån mitt material, söker undvika. Istället kan ifrågasättandet leda till att polisen agerar mer aggressivt. Vidare visar berättelsen att polisen genom sitt tilltal frammanar ett beteende som hon kan definiera som onormalt. Flera av de intervjuade har liknande händelser att berätta. När den inledande orsaken till polisens ingripande inte håller frammanar polisen beteenden som kan legitimera fortsatta kontroller.

Fritidsledaren Adu berättar om hur en polis kommer fram till honom under ett krogbesök och anklagar honom för drogpåverkan. I referatet nedan kan man utläsa villkoren för mötet. Inte heller här tillåts ett ifrågasättande men det tydliggör också hur en belägring av den invandragjorda tillslut frammanar en hopplöshet som driver fram en reaktion som polisen sedan kan karaktärisera som våld mot tjänsteman, enligt samma rasifierade logik som Alex utsattes för ovan.

Jag stod och pratade med min kompis i baren, vi väntade på konserten. Då dyker han upp och visar sin polislegitimation och säger: Du måste följa med mig.

– Varför då?

– Jag ser att du är narkotikapåverkad.

Jag sa att jag inte har något med narkotika att göra men sa ok då och följde med honom.

Då vi gick höll han höll mig i armen och det såg ut som om vi var kompisar och samtidigt sa han i mitt öra: Jag ser att du är narkotikapåverkad. Men om du samarbetar med mig, om du berättar vad du tagit och vilka du varit tillsammans med då blir det lättare för dig annars sätter jag in dig själv.

– Du kan inte sätta dit mig, sa jag. Jag har aldrig provat narkotika. Jag är här för att lyssna på musik.

Då sa han: Du vill inte berätta sanningen? Då åker du dit själv.

Jag sa: Du kan inte det. Jag har inte druckit, aldrig provat narkotika.

/.../

Vi gick ut från lokalen till vänster, trappan upp ... min rygg var mot väggen.

Och nu blev han aggressiv och säger att nu vill han höra sanningen.

Vad har du tagit? frågade han.

Jag kan inte erkänna något jag inte gjort. Hur kunde du se mina ögon genom mina solglasögon. Jag tog av mig glasögonen och sa: Titta på mig! Jag har inte använt några droger.

Självklart, säger han, ser jag tecken av droger på dig. Hasch eller kokain.

Polisen pratar i mobiltelefon, när han stänger av den frågar han igen: Är du beredd att tala om sanningen nu?

Jag har aldrig i mitt liv använt droger. Om du inte tror på mig, ta mig till sjukhuset. Då kan vi ta ett blodprov på mig.

Han säger: Du bestämmer inte hur jag ska sköta mitt jobb. Jag vill att du ska erkänna, jag ser att du tagit droger. Du sårar mig när du säger så, sa jag.

I mitt jobb arbetar jag med barn och samarbetar med polisen mot droger. Jag börjar berätta om vad jag gjort att jag jobbat i skolan, han frågar inte efter ID-kort, vill inte veta vem jag är. Han vill bara trampa ned mig, kränka mig. Jag kan inte erkänna något jag inte gjort. /.../ Han frågar inte efter ID-kort. Föreslår igen ett blodprov men det besvaras med att det inte är jag som bestämmer utan det är han som bestämmer.

– Du kommer att ångra dig säger polisen. Jag börjar gråta. Han börjar prata igen, länge, med en kollega på mobilen. Då frågar han efter ID-kort och säger att om jag inte blivit drogstraffad då ska jag få gå.

– Varför frågade du mig inte efter det från början. Som polis när man arresterar någon så är det första man frågar. Då säger han: Du ska inte lära mig hur jag gör mitt jobb, du är kåftig. Jag ska se till att du går in.

Jag säger: Ta mig, ta mig till polisstationen och ta ett blodprov, när du smutskastar mig.

– Har du något ID-kort?

– Varför frågade du inte det från början?

Då blir han sådär.

– Du pratar inte med mig sådär.

Då tar han mina armar och vrider så här och en arm på halsen. Tryckt mot väggen sådär, för att jag sa det där med ID-kortet. Jag frågade varför han kränkt mig med allt de han sagt och då tog han stryptag på mig mot väggen och jag skrek. Det sprang några vakter och sen, jag vet inte... sin kollega.

Då började han sparka på mig. Jag gjorde ingenting.

Då kom kollegor till honom och han sa: Han vägrar arrest.

Jag sa: Nej, jag vägrar inte arrest och lyfte händerna så här.

– Jag vägrar inte någon arrest, sa jag. Jag vill följa med honom till sjukhuset eller till polisstationen så han kan ta blodprov. /.../

När jag visar att jag ska följa med vänder de på mig. Och då blir jag rädd att de ska placera droger i mina fickor. Jag skriker: Stoppa inte några droger i mina fickor.

För de börjar stoppa sina händer i mina fickor. Då tar jag ned mina händer och då börjar de slå mig bankar mitt huvud i väggen sparkar mig innan jag vet, jag var på golvet och har handfängsel på mig. Jag låg så här och hade hans fot på mitt huvud. Han hade foten på mitt huvud och tryckte ned. Jag skrek, de drog ut mig och jag skrek ända in i

polisbilen Det här är orättvist, det här är misshandel i Sverige. I polisbilen säger polisen:

Du ska ut från det här landet, jag ska se till att ni ska ut ur landet.

Jag säger att han inte kan utvisa mig, för jag har inte gjort något olagligt. Jag har jobbat, jag är svensk medborgare. Han säger massor med konstiga grejer, du ska få se säger han. Partnern var lugn, han lugnade ned mig och säger: Om du inte tagit några droger får du gå hem.

Men jag säger: Titta, titta vad ni gjort med mig. Jag har gråtit, jag är slagen.

Min panna var svullen hela kroppen gjorde ont. På polisstationen säger dom åt mig att ta av mig mina kläder. Jag står i kalsongerna. En av dem drog ned mina kalsonger till knäna, jag var naken. De gick genom mina kläder. De hittade ingenting. Då frågade de mig efter ID-kort så jag sa att det ligger i min plånbok.

Då sa polisen: Jag frågade ju efter ID-kort. /.../

Han tog mitt ID-kort och gick och kolla. När han kom tillbaka var han arg. När han kom tillbaka så kastade han ID-kortet så här och sa: Fan också, vi har ingenting på dig. Varför fick jag inte ID-kort från början?

Du frågade inte efter det från början, sa jag. Du kränkte mig inför alla för att jag är en svart man, för att jag är invandrare, så som du gjorde mot mig kan du inte göra mot någon svensk.

Då kastade han ID-kortet och gick.

– Nu får du gå in för något annat säger den arga polisen innan han går. [våldsamt motstånd]

Jag grät och skrek. De låste in mig i en cell, jag mådde jättedåligt. Jag tog ju ned händerna för att skydda mig för jag trodde att de skulle plantera droger på mig. Efter en timme så öppnar de dörren och säger att jag ska komma. Jag försöker ta mig upp men faller tillbaka...

– Snälla kan du hjälpa mig, frågar jag.

Efter ett tag kommer de och hjälper mig med handen. De bara skrattar de som var där. Jag ber om kallt vatten och handduk.

– Du kan gå ut och rulla dig i snön, säger någon och alla skrattar. Efter ett tag får jag vatten.

Jag ville anmäla den här mannen, för att blivit kränkt, diskriminerad, misshandlad. Han som tog emot anmälningen sa att det inte går att anmäla mot kränkning men att det fanns ett bättre ord.

– Ok, vilket ord?

– Förtal.

– Så betyder förtal alla de ord han sa till mig och allt han gjorde med mig?

– Ja.

– Så, skriv förtal.

Två dagar senare får jag ett brev om att man lagt ned förundersökningen. (Intervju med Adu 2005-02-11)

Drogmisstanken försvinner och istället anklagas informanten för våld mot tjänsteman. Genom Adus erfarenhet går det att följa diskrimineringsprocessens stadier. Kränkningen börjar med verbala hot men allteftersom överlappas dessa hot med våld, löften, tystnader, hån och ignorans. Med referatet beskriver Adu också känslan av instängdhet som inte bara infinner sig i häktet utan genom hela situationen där hans kropp och tal hela tiden begränsas och utsätts för korrigeringar och hinder. I citatet säger Adu att polisen inte ville veta vem han var. Vid upprepade tillfällen försöker han visa ID-kort och berätta om hans arbete som bland annat handlar om drogförebyggande arbete med ungdomar. Båda dessa uppgifter skulle ha gjort Adu till en individ men han fick ingen chans att berätta det. För upprätthållandet av relationen mellan Adu och polisen fortsätter polisen att anonymisera honom och genom den praktiken blir också existensvillkoret för situationen tydlig: Så länge polisen inte tillåter Adu att vara ett subjekt kan maktordningen upprätthållas.

Exemplet med Adu och mer generellt den etniska diskrimineringen ingår i, och kan betraktas som, en belägringsprocess som hör samman med att medvetandegöra och uppmärksamma individen på en tillskriven olikhet. Att denna finns med som ett undantag. Den belägrade Andra kan aldrig bortse från det undantagstillstånd som gäller för henne. För den utsatta blir det ständiga undantagstillståndet normaliserat. Hon tvingas leva och förhålla sig till vetskapen om att hennes existensvillkor innebär att hon är undantagen det normala.

Undantagen erkännandet

I intervjuerna möter jag en struktur som visar sig genom reflexmäsiga utsagor. Den intervjuade vill visa sin trovärdighet genom att övertyga mig om att han/hon är en skattebetalare, har gjort rätt för sig, alltid har jobbat. Det belyser informanternas föreställningar om

hur de ska framställa sig själva som trovärdiga inför en vit, svensk, man och forskare. Försöken till övertyganden återkastar samtidigt den misstro och de misstankar som hon/han utsätts för i det dagliga livet. Samma ord och tankar återkommer när personen försöker finna orsaken till de diskriminerande trakasserier eller det våld som polisen utfört. Informanten berättar sin historia och kopplar den till sina möten med svenska myndigheter och institutioner.

Även om den här studien inte kan säga något generellt om olikheter i hur män och kvinnor möter etnisk diskriminering tecknas en bild där män misstänks och anklagas för brott och kvinnor inte tas på lika stort allvar som brottsoffer. Genom mer ingående studier om de olika diskriminerande praktiker som män och kvinnor möter är det möjligt att studera hur undantaget bekönas. De våldsutsatta kvinnorna antas leva i en kultur där det är vanligt med inomäktenskapligt våld och därför anses inte brottet lika allvarligt. Enligt samma kultursyn identifieras mannen som brottsling. I båda dessa situationer är det uppenbart att polisen inte agerar efter den utsattes utsagor. Deras berättelser erkänns inte, innehåller inte den trovärdighet som man efterfrågar. Det är inte bara rätten att tala som polisen undergräver utan rätten att bli lyssnad till, erkänd, hörd, tagen på allvar. Det är viktigt att det erkännande som det handlar om här inte rör identiteten utan rätten att agera som medborgare på ett jämlikt sätt. Erkännandet handlar om att som medborgare inte vara förvisad till andra praktiker eller ha en underordnad social status. Fraser skriver:

Att vara icke erkänd är följaktligen inte bara att bli illa sedd, missaktad, eller nedvärderad i andras föreställningar eller bilder. Det är snarare att förvägras status som fullvärdig medlem av den sociala interaktionen och hindras från att delta som like i samhällslivet /.../. (Fraser 2002:195)

Intervjuerna visar en samstämmighet när det gäller vissa effekter av diskrimineringen. Det de intervjuade nämner är att det sker en gradvis begränsning av rörelsefriheten. Studenten Khaled berättar om hur han efter hand har kommit att reflektera över vardagliga sysslor och vad han kan komma att utsättas för. Här beskriver Khaled utifrån erfarenheter från försäkringskassans handläggningstider och berättar om hur två svenska män fick tillgång till en kurs på arbetsförmedlingen medan samma kurs inte var tillgänglig när han sökte efter den. Kontakten med myndigheter och institutioner behandlas idag av hans sambo som kan presentera sig med

ett svenskt namn för tjänstemannen. Det är värt att notera att flera anmälningar till DO är författade av närstående till den som utsatts för etnisk diskriminering. Det kan tolkas som ett försök att skapa förtroende hos mottagaren, något som en av de intervjuade också omtalat. Den diskriminerade tror att anmälningen tas på större allvar om den är författad av någon som kan skriva klanderfritt och/eller innehar en annan position i samhället. Det omtalar alltså en brist på tillit till svenska myndigheter samtidigt som det är en effekt av att försättas i ett medborgarskap på undantag.⁷ Känslan av trygghet inför rättssystemet vilar på förtroenden för de institutioner som är satta att upprätthålla det samma. I materialet från DO finns exempel på hur förundersökningar dragit ut i tid och hur fall sedan lagts ned och ibland har förundersökningen gått så fort att det rimligtvis inte kunnat gå att utröna om målet kan drivas vidare eller inte. I Langes statistiska rapport *Invandrare om diskriminering* visas att ålder, vistelselängd i Sverige, ålder vid migreringstillfället samt inkomst inte inverkar på anmälningsbenägenheten. Däremot finns ett samband mellan upplevd diskriminering och förtroendet för myndigheter (Lange 1999:85). I ett samtal med en handläggare från polisens enhet för interna utredningar är uppfattningen att anförandet av etnisk diskriminering är ett vanligt tillägg eller avrundning till en anmälan. Genom att inte ta anmälan på allvar förminskas erfarenheten av den etniska diskrimineringen till att kunna betraktas som en parentes och därmed undantagen ett erkännande. Vid samtalet med handläggaren framkom också att det inte fanns något tillförlitligt sätt att söka de anmälningar mot polisen som innehöll etnisk diskriminering. Anmälningarna sorterades inte under rubriceringar som möjliggör sådana sökningar. Detta osynliggörande kan ses som en praktik som ignorerar erfarenheter av diskriminering och bevarar de rasifierade strukturer som reproducerar diskrimineringen (jfr Mattsson & Tesfahuney 2002:39). Vardagligheten i de diskriminerande praktikerna kan passera obemärkt eller tillräckligt obemärkt för att de som ser det ska kunna ignorera övergreppen eller inte uppfatta det som kränkningar. Osynliggörandet sker inte bara genom polisens sätt att inte sortera motanmälningarna under etnisk diskriminering utan också av den utsatta. Tvärt emot vad som antas visar intervjuaren att en anmälan om etnisk diskriminering ofta ett resultat av flera diskrimineringar och upprepade kränkningar. Bland de intervjuade kan alla ge

⁷ Bristen på tillit till rättssystemet har redovisats i kvantitativa studier. Se vidare SOU 2005:56 s. 431.

flera exempel på etnisk diskriminering från myndigheternas och polisens sida. Den utsatta placerar in händelsen inom ramen för en ”etnisk diskriminering” men anmäler inte den första erfarenheten utan först när skuldbeläggandet av sig själv upphört. Fördröjningen av anmälan uppvisar tre tydliga motiv:

- a) Personen vill inte tro att det förekommer rasism i Sverige.
- b) Personen vill inte identifiera händelsen som etnisk diskriminering eftersom det innebär att göra sig själv till den Andra.
- c) Personen tror inte att hon kommer bli trodd utan riskerar istället att bli misstänkliggjord och betraktad som en person utan trovärdighet.

De tre faktorerna har bidragit till att personerna väntat med att anmäla eller inledningsvis sökt andra förklaringar till att de blivit diskriminerade.

För Khaled utgör de återkommande kontrollerna och misstänkliggörandet av honom att han ständigt är beredd på situationer som kan leda till konfrontationer med polisen. Trots att vittnen fanns vid de olika tillfällena då han anklagas för trafikförseelser som kan styrka hans berättelser har åklagaren valt att antingen lägga ned fallen eller också har han blivit dömd till böter i rätten. Juridiskt, betraktat från utifrån lagen, är Khaled skyldig men han uppfattar sig själv som det egentliga brottsoffret. Idag undviker han att köra bil. Khaled berättar att det här isolerar honom. Hans studier blir svårare att genomföra då hans studieort ligger långt från hemmet och kräver att han pendlar. Tidigare kunde han ta bilen men gör inte det längre på grund av risken att återigen bli stoppad och anklagad för en trafikförseelse av polisen. Isoleringen är alltså en effekt av de olika motstånd som han möter ifrån samhällets myndigheter, i det här fallet polisen. Vid de tillfällena som polisen stoppat honom och anklagat honom för trafikförseelser har han agerat för att processen ska bli långdragen, utdragen i tid. Förhoppningen har varit att polisen efterhand ska tycka att själva processen blir för jobbig (se vidare nedan).

Anmälningar hos DO visar att Khaled inte är ensam om dessa erfarenheter. Manliga bilförare har återkommande erfarenheter av att stoppas för trafikförseelser som inte ägt rum och kontroller som varit omotiverade och kränkande. Kaku berättar att han stoppats över 80 gånger i samband med att han kört bil. Han säger att en del poliser är så snälla och trevliga att han inte ens tänker på

varför han stoppats förrän i efterhand. Han lämnas med frågan om vad det är som gör att han hela tiden drar till sig polisens intresse.⁸

En anmälare, Ergin, beskriver hur han anklagas för fortkörning. Den påstådda fortkörningen dokumenterades inte av polisen, trots det döms Ergin till böter och indraget körkort. Hans arbete som taxichaufför omöjliggjordes av denna händelse. Även Khaled har dömts för trafikbrott. Han blev fälld för att ha kört mot rött ljus trots att ett vittne intygar motsatsen. I domen står det att polisen

...på ett detaljerat, säkert och trovärdigt sätt berättat om rödljuskörningen. Tingsrätten finner ingen anledning att ifrågasätta eller misstro vad han har berättat” (citat från Tingsrättens protokoll).

Det finns dock anledning att tro att polisen är van att framställa åtalsbeskrivningar i domstolar. Därför är det sannolikt lättare för en polis att vara detaljerad, säker och trovärdig än en person som står anklagad och kanske inte heller kan uttrycka händelsens alla detaljer på grund av sin svenska eller ovana med det juridiska språket. Rättens beslut grundar sig på subjektiva bedömningar som kommer från rättens egna föreställningar om hur en framställning ska se ut för att uppfylla kriterierna för detaljriktighet och säkerhet. I fråga om trovärdighet kan ett annat exempel visa hur polisen undkommer misstankar om otillförlitlighet. Khaled, som fälldes för rödljuskörning, får i ett annat trafikmål rätt mot polisen. Här betonas rätten:

Vad gäller [polisens namn] så ifrågasätter tingsrätten inte hans trovärdighet men är av uppfattningen att han kan ha misstagit sig. (Tingsrättens protokoll)

Polisen får behålla sin trovärdighet trots att han haft fel. En annan av de intervjuade som vid ett tillfälle söker upprättelse hos en polischef för att hans familj blivit diskriminerad visar hur trovärdigheten sätts på spel men att händelsen aldrig når fram till ett ifrågasättande av polisen. Han berättar att det knackar på dörren och att han öppnar:

- Vi kommer från polisen och letar efter en person, sa han och han nämner en person som jag inte hade en aning om.
- Jag vet inte vad du pratar om, sa jag.
- Får vi komma in?

⁸ Forskning från USA och Storbritannien visar att svarta är överrepresenterade i statistiken över stoppade i trafiken. Se vidare SOU 2005:56, s. 387.

- Nej, sa jag.
 - Jo vi går in.
 - Nej, har ni någon order från en åklagare?
 - Det skiter jag fullständigt i, sa han till mig och så går han in.
- Om du fortsätter att lägga dig i, säger han till mig, så åker du med. Jag ringer och försöker få tag i [polischefen]. Jag låter dom vara inne där och ringer. Jag berättar för hans sekreterare men hon säger att han inte kan ta emot mitt samtal men att han ska ringa upp mig. Under tiden är polisen därinne och letar. Polisen letade efter tjejen[sonens flickvän] som fanns i huset och tjejens mamma hade sagt att [sonen] hade rövat bort henne. Ok, de hittar tjejen och du mår väl och så, frågar dom .
- Ja, säger hon och de skriver ett papper och vill att jag ska skriva på. Jag säger att jag inte ska skriva på.
 - Det är ni som ska kontakta [polischefen] och höra vad ni har gjort.
 - Vad har vi gjort då? säger dom.
 - Ser du inte att du kommer in i ett hus utan tillstånd. Skulle du gilla att jag kom till ditt hem och gjorde samma sak?
 - Men det är inte samma sak.
 - Vadå inte samma sak? Försvinn härifrån så fort som möjligt säger jag. De var jättetuffa. När de gått ringer [polischefen].
 - Du ska komma till mig, sa han till mig. Och två tre dagar senare träffar jag honom och vi pratar och jag säger att jag ska göra en anmälan.
 - Gör det säger [polischefen] för det här kan inte fortgå. Han hade redan fått information om vilka det var och han sa:
 - Samma [personer] igen.
- Men sen förändras alltihop. När åklagaren lägger ned förundersökningen, för att åsikterna går isär, tar [polischefen] inte längre ställning till det som inträffat. (Intervju med Vicke 2005-03-15)

När anmälan var aktiv höll polischefen med Vicke men när åklagarbeslutet att lägga ned förundersökningen kom behövde polischefen aldrig känna sig förpliktigad att rikta misstro mot poliserna. Upprepade händelser av den här karaktären gör, förutom att tilltron till polisen minskar, också att anmälningsbenägenheten avtar, som Vicke och flera av de intervjuade påtalat. När ingen ställs till svars för diskrimineringen är känslor av hopplöshet och vanmakt det som återstår. Flera av de intervjuade beskriver att de ofta känner att de blir misstänkta för att de tilltalas som *svartskallar* av polisen. De

befinner sig i ett normaliserat undantagstillstånd. Deras ord stod mot polisens ord i rättegången. Polisens misstro till de intervjuades utsagor betyder inte att man inte uppmanar till anmälningar men uppmaningen i sig säger inget om hur anmälan behandlas. En kvinna med erfarenhet av att hjälpa våldsutsatta kvinnor berättar om hur detta bemötande påverkar kvinnor i denna situation.

Man bagatelliserar saker som de faktiskt varit utsatta för och att polisen då uttalar att ”men det här är ju bara” och förminskar då... Då kanske vem som helst känner att det inte är någon idé att fortsätta berätta om det är den inställningen som möter en. Jag har svårt att tänka mig att polisen som sa det skulle säga så om det var en svensk medelklasskvinna som sa det, som var lite mera verbal, som hade berättat att hon just blivit inslängd i en vägg av sin sambo. Man kanske tar det på mera allvar...men där tror jag att det finns föreställningar om att... ja inte vet jag ...men att kvinnor med viss bakgrund är mer vana att bli utsatta på vissa sätt, att det kanske inte är så farligt att just dom blir utsatta. Men det är så klart svårt att få något belägg för det. Bara såna liksom... känslor man får i det mötet.

/.../

[Våld är] en problematik som polisen har väldigt svårt att utreda eftersom man kanske oftast inte har vittnen, inte dokumenterat skador, alltså det är svårt för dom att utreda överhuvudtaget. Där många kvinnor också har uppfattningen att det inte lönar sig att gå till polisen. Då blir det här liksom dubbelt om man dessutom upplever att man blir sämre behandlad bara för att man har utländsk bakgrund. Att man bryter på nåt sätt eller så. Då blir det verkligen en bekräftelse, de blir ännu mer utsatta. /.../

Ett reserverat bemötande från polisens sida, brist på sympati eller inkännande, bidrar också till att individen inte vill lämna ut sig själv och de uppgifter som krävs för att få tillstånd ett åtal. Om det redan i inledningsskedet finns en misstro. (Intervju 2005-05-24)

I förhållande till lagen som skall beakta *allas likhet* blir det bagatelliserade bemötandet en effekt av vad som kan kallas ett kulturellt undantagstillstånd. Tankar om mångfald och mångkultur lämnar utrymme för att betrakta de Andras kultur som ett undantag för att kunna bevara mångfalden. Den typen av förklaringar blir ett sätt att konfirmera en olikhet. En olikhet som bärs upp och reproduceras av den som definierar händelsen och inte den som är utsatt för kränkningen. Det är alltså den överordnades tolkningsram som anger hur situationen skall tolkas och legitimerar den ordning som skapar subjektet som undantagen sina medborgerliga rättigheter till förmån för kulturella (de los Reyes 2003:33). I en etnisk förklar-

ingsmodell som alltså har gruppen, kulturen, som förutsättning för förklaringen riskerar individens medborgerliga rättigheter att bli åsidosatta. De medborgerliga rättigheterna försvinner till förmån för en etnicitetsbeteckning där förståelseramen är rasifierad. Sådana tendenser är synliga i inomäktenskapligt våld och etnicitet/kultur blir den tolkningshorisont mot vilken den utsatta skall försvara sig. Den våldsutsatta kvinnan riskerar att inte tas på allvar på grund av att polisen ser övergreppet i kulturella termer. Att vara *erkänd av lagen*, skriver Žižek, är en medborgerlig rättighet (2004:97). Den etniska diskrimineringen förvägrar därmed ett erkänt medborgarskap. Ett subjekt som inte kan ifrågasätta eller erfar att lagen inte erkänner henne måste utveckla strategier och praktiker för social överlevnad.

Sammantaget visar intervjuerna flera situationer där lagen är upphävd av lagen (polisen) själv. När Martin, Dianas son, placeras i polisbilen, mellan baksätet och framsätena, vet han att han kommer att misshandlas, det finns inget han kan göra mer än att stå ut. Ett alltför aktivt motstånd leder till att misshandeln blir grövre och han riskerar åtal för våld mot tjänsteman men han ger inte upp, håller emot, medveten om att han förr eller senare kommer att släppas ut ur bilen. När han berättar för Diana, som säger att de måste anmäla poliserna, svarar han att det är ingen idé:

Men Mamma vem bryr sig om dig, vem bryr sig om mig? Det blir bara värre.

De återkommande kontrollerna av honom har gjort att han helt saknar tilltro till polisen. Diana berättar vidare att familjen försöker att *stå emot, hålla emot*. Hennes söner använder olika strategier när polisen kontrollerar, trakasserar, dem. Den ena sonen ler, säger ja, nickar och håller med och klarar sig undan. Den andra sonen klarar inte av det, säger mamman.

Han tar strid, tittar i ögonen, viker sig inte, viker inte undan med blicken. Det kan polisen inte ta, då måste de trycka ned honom.

I de båda sönerns situation är förståelseramen makt, underkuvning och disciplinering med våld eller hot om våld.

Misstänkliggöranden och misstroenden

Ergin berättar att han misstänker att de fyra sista siffrorna i hans personnummer utgör en kod som skiljer ut honom från övriga medborgare i samhället. De siffrorna talar om att han är invandrare. Genom dessa siffror, menar han, kan myndigheter hålla uppsikt över honom och identifiera honom som invandrare. Då, när vi talade med varandra, verkade uppgiften befängd och jag ifrågasätter den med ett osäkert leende. Samtalet hade dittills inte antytt en sådan, vad jag först förstod som, orimlig konspiration. Han fortsätter berätta om hur hans möten med tull, polis, arbetsmarknaden, banker, hyresvärdar sett ut. När jag lyssnar på intervjun och han berättar om sina snart 30 år i Sverige och de ständiga misstänkliggöranden av honom som han utsatts för blir utsagan rimlig.

När Ergin gifte sig någon gång på sjuttioalet trodde myndigheterna att giftermålet var ett "skenbröllop", ett sätt att få stanna i Sverige. När han ett antal år senare skilde sig misstänkliggjordes också det, nu med motiveringen att det var ett sätt att erhålla bostadsbidrag. Då var det skilsmässan som betraktades som falsk, ett sken. Under nittioalet träffade Ergin en ny kvinna och även då kom deras äktenskap att ifrågasättas. Kvinnan hade inte sitt *ursprung* i Sverige. Tar vi hans berättelse på allvar visar sig en ny förståelsehorisont. Om orsaken till den tanke som kommit att koncentreras i Ergins personnummer söks återförs Ergins rationalitet, oavsett hur det faktiska förhållandet med myndigheternas bevakningar av personnummer ser ut.⁹ Kritiken kan då riktas mot det samhälle som tvingar till frammananden av sammansvärjningar. Ergins tolkning är ett försök att förstå de kränkningar som han utsatts för. Personnumret svarar mot känslan av att alltid vara förföljd: "Det är därför de alltid misstror mig och mina motiv." De kränkningar han möter normaliseras genom upplevelsen av att personnumret har en avgörande betydelse för hur han möts av myndigheter och institutioner. Vardagliga möten där han i återkommande situationer utsätts för sanktionerade undantag som inte längre förvånar eller överraskar honom. Istället är det den avvikelse

⁹ När jag under intervjun med Ergin försöker antyda orimligheten i hans påstående blir han återigen utsatt för en misstro. Osäkerheten om hur det förhåller sig med personnumret har jag mött även i andra intervjuer. Mellan 1947 och 1990 var siffrorna 7 och 8 i personnumret markörer för länet där man fötts. Den som migrerat till Sverige fick personnummer ur en förvald sifferkombination. Numren 93 till 99 tilldelades. Ergin fick sitt personnummer ur den serien. Efter 1990 är de två aktuella siffrorna något som tilldelas slumpvis.

och den misstanke som han utsätts för som tenderar att normaliseras för honom själv.

Žižek skriver hur en rasistisk praktik kan tillämpas utan att någon ingriper. På en gata i Berlin utspelade sig något som först såg ut som en dans mellan två män. Efter en stund blir det synligt att den ene med sin kropp hindrar den andra att promenera vidare på gatan. Han blockerar hans väg utan att röra vid honom. Han ställer sig ”bara” i vägen. Det är tillräckligt ”oskyldigt” för att de förbipasserande ska kunna ignorera det de ser händer framför ögonen på dem. Det hade inte varit möjligt om den trakasserande hade varit våldsam. (Žižek 2004:119–120) I förhållande till polisen och den etniska diskrimineringen finns påtagliga likheter med Žižeks exempel. Rapporten *Att segla i motvind – En intervjuundersökning om strukturell diskriminering och vardagsrasism inom universitetsvärlden* (de los Reyes 2004) visar också hur diskrimineringen sker genom en sanktionerad blindhet från omgivningens sida. Praktiker som reproducerar den Andra i ett underordnat utanförskap.

Utsatthet och lojalitet

Ergin driver flera diskrimineringsfall mot olika svenska myndigheter men samtidigt känner han att han inte kan prata om det han utsätts för med sin familj. Särskilt modern hålls utan kännedom om dessa erfarenheter. Modern bor i Turkiet och han vill inte oroa henne. Ergin berättar att det skulle vara svårt att övertyga henne om hur han behandlats av polisen. Det skulle förstöra hennes bild av Sverige. I det här fallet är alltså risken att bli misstrodd av sin mor också en omständighet som Ergin tar i beaktande. En annan av de intervjuade påtalar också att lojaliteten till förhållandet ibland gör att han inte talar om det han utsätts för ifrån myndigheternas sida.

Ibland händer saker som jag inte kan berätta för min sambo. Hon kanske inte tror mig. Jag vill inte oroa henne.

En typ av omtanke och lojalitet som är tänkt som ett skydd för familjen skymmer även de kunskaper som deras gemensamma erfarenheter skulle kunna säga om den strukturella diskriminering som de utsatts för. Effekten av en lojalitet som skyddar de instanser som reproducerar vardagsrasism. Barnen till Adu frågar sin mamma om pappa fortfarande är ledsn för vad polisen gjorde. Jag vet inte

hur han förhåller sig till deras frågor men i förhållandet till de ungdomar som han möter genom sitt arbete återkommer dilemmat. Ungdomarna har själva erfarenheter av att blivit utsatta för etnisk diskriminering och nu säger de: *Där ser du, vad var det vi sa?* Kan han berätta vad han verkligen känner utan att ungdomarna ska få "vatten på sin kvarn". De misstror redan polisen, men å andra sidan, för vem behöver dessa erfarenheter döljas? Även i relation till familjen och i andra miljöer skapas alltså rum som förvisso har erfarenheter av etnisk diskriminering men spåren av dessa är olika typer av tystnader. Erfarenheten av diskrimineringen kan inte omtalas på de sätt som individen kanske önskar. Hon lämnas istället ensam med sin erfarenhet och själva utelämnandet av händelsens detaljer och de känslor som upplevelsen medfört gör att den rasifierade strukturen inte omtalas. Istället känner sig individen tvungen att påtala för omgivningen att alla poliser inte diskriminerar och kränker. Offrets berättelse är undantagen flera forum där tal förekommer och ger Adu en specifik form av tystnad. En tystnad som är en effekt av det undantag som han är utsatt för och som på olika sätt anger villkoren för hans fortsatta förhållande till omvärlden. Det är ingen som förbjuder honom att tala men det känns omöjligt att göra det. Även Dinos säger det under intervjun; att inte alla poliser är så här och berättar om den polis som hjälpte honom efter att han blivit misshandlad av en annan polis. Han hade svårt att andas och när misshandeln äntligen var slut kom en polis fram och sa åt honom att ta det lugnt, att andas lugnt. Idag när han möter poliser på stan blir han rädd, försöker att inte synas och berättar om en gång när han stod i kö till korvkiosken. Då kom två patrullerande poliser förbi och rädslan från den där natten återkom.

Belägringen är en process som den utsatta själv vid något tillfälle verkliggör. Genom att kränkningen inte kan ges någon legitim förklaring, även om den utsatta går igenom händelsen, gång på gång, saknas de element i händelseförloppet som ger svar på varför det inträffade. Därför sker någon gång under bearbetningsprocessen att den utsatta riktar en kritik mot sig själv. Vad var det jag gjorde fel? Varför gick jag just där eller varför svarade jag emot polisen? Individen omsluter sig själv med skuldkänslor. Flera informanter frågar sig: varför? (jfr Motsieola 2003) I det utrymme av tystnad som skapas kring frågan kommer informanten tillbaka med utsagor som syftar till att dels visa för mig det orättvisa i det som skett men också svara mot den diskurs som omtalar *Invandraren* som en person som inte gör rätt för sig. Det är en person som är misstänklig-

gjord som upplever att hon måste bevisa att behandlingen är orättvis.

Jag arbetar, jag betalar skatt, jag har bott i Sverige i många år och har aldrig gjort något brottsligt. I intervjuerna möter jag den här strukturen som reflexmässiga utsagor. Försök att övertyga mig om att hon/han är en skattebetalare, har gjort rätt för sig, alltid har jobbat. De ivriga försöken till övertyganden återkastar den misstro och de misstankar som individen utsätts för i det dagliga livet. Samma ord och tankar återkommer när personen försöker finna orsaken till de diskriminerande trakasserier eller våld som polisen utfört. Återigen avspeglar det den invandrargjordas förutsättningar till kommunikation, att först bevisa sin oskuld. De intervjuade svarar mot den hegemoniska ordning som verkar genom ständiga misstänkliggöranden.

Frågan *Varför?* följer även Dinos hela tiden. Han bryr sig inte längre om ersättning eller upprättelse. Hans anmälan mot polisen lades ned och allt som blev kvar var domen om att han varit vårdslös i trafiken och den här frågan om varför som gnager i honom. Problemet antas finnas hos den som blivit utsatt. Vad var det jag gjorde som utlöste det här? Vad hade jag kunnat göra annorlunda? Att komma fram till att det inte finns något varför, som de intervjuade påtalat. Det lämnar individen i ett tomrum, i osäkerhet.

Undantagna hopp: om att hålla emot

Mot de erfarenheter som jag refererat till ovan kan tilläggas andra spår. Spår av motstånd som handlar om att *hålla emot*. Mötet med polisen har inneburit att personerna i flera fall varit tvungna att omorganisera sin vardag. Särskilt om kränkningarna har upprepats men även när det varit ett enskilt tillfälle berättar informanterna om hur livet har förändrats. Det kan vara av rädsla, oro, ilska och viljan att förändra. Intervjuerna visar att effekterna av polisens kränkningar får effekter i vardagen och återverkar som begränsningar i såväl sociala relationer som rumsligt. Med rumsligt menar jag till exempel att promenadstråk och möten planeras med eventuella möten med polisen i åtanke.

Den belägrade Andra omsluts genom att vara undantagen från sina medborgerliga rättigheter i sina möten med polisen. Att vara belägrad behöver inte alls vara ett synligt tillstånd och i förhållande

till vardagsrasismen är det utmärkande draget snarast att det osynliggörs genom processer och praktiker som jag nämnt ovan. Effekter som visar sig genom till exempel begränsningar i umgängesmonster. En av de intervjuade vill inte längre gå på konserter med sina vänner för han tycker det känns obehagligt och påminns om hur han misshandlades av polisen. Den eller de kränkande händelser som man fått utstå återkommer som minnen i vissa situationer och dessa situationer försöker man nu undvika eller förbereda sig på för att vara beredd, om samma sak skulle hända igen. Det kan vara obehagligt att gå ut själv, som Robert berättade. Han undviker eller besöker platser först efter att han försäkrat sig om att polisen inte ska kunna kontrollera och visitera ostört. Störningen kan skapas genom att man håller sig till offentliga platser där man vet att det brukar vara mycket folk. Robert berättar att han numer helst inte går ensam på stan, utan i sällskap med vänner. På det sättet ska vännen kunna agera som vittne i fall polisen kommer för att visitera honom. Men även för att vännen ska kunna meddela familjen vad som hänt om han skulle föras till häktet (intervju med Robert 2005-02-11). Från att inte uppsöka platser vissa tider på dygnet, inte köra bil, till att alltid se till att gå med en vän som kan agera vittne om polisen skulle komma och vara tillgänglig på mobilen. Den makt eller de krafter som omsluter den invandrargjorda individen producerar olika former av motstånd. Detta trots att en av effekterna av att ständigt vara omsluten av rasifierade praktiker är att tillståndet normaliseras.

Ghassan Hage (Hage 2003) skriver om hopp som en del av en nationell diskurs. Man kan tala om ett samhälleligt hopp. Ett hopp som distribueras till medborgaren. Det generellt distribuerade hoppet är också sammanflätat i det Vi som den nationella gemenskapen eller känslan av medborgarskap innebär. Vi (Sverige, "svenskar") tror på en bättre framtid. Vi tror på att vi får det bättre. Vi och Jag är i det samhälleliga hoppets diskurs utbytbar för den som känner delaktighet i den nationella gemenskapen. Den etniska diskrimineringen fråntar individen detta hopp. Hoppet om rättvisa, lika värde, framtid och så vidare. Den förnekar och omöjliggör för individen att byta ut Jag mot ett nationellt Vi. Att hoppas står i nära relation till subjektets tillit till samhället och framtiden. (Hage 2003:13) Att lämnas utan hopp om rättslig hjälp eller rätt till lagen ger ett subjekt utan hopp och utan en samhällelig gemenskap och är med den definitionen en som är undantagen kollektiva föreställningar om en framtid. Flera av de intervjuade har pratat om hopplöshet, att de är

utan hopp, men ändå återkommer det i deras berättelser strategier, platser och drömmar där hoppet kan placeras. Hoppet placeras och projiceras på andra platser. I tanken på att någon gång få återvända och lämna Sverige. För Diana, som tar emot kunder varje dag i sitt arbete, står hoppet till den egna rörelsen. Där kan hon vara säker på att de som kommer till henne gör det av egen vilja och att hennes bakgrund som "Invandrare" inte är det som strukturerar samtalen och möten med kunder. De intervjuade menade att stödet kan de finna i familjen eller hos vänner men från samhället finns inget som inger hopp. En av de intervjuade engagerar sig i globala frågor om rättvisa och placerar inte hoppet inom ramen för - eller föreställningen om - nationen.

De intervjuades motstånd handlar i de flesta fall om att hålla emot. Khaled berättar om ytterligare en händelse som han utsatts för, som bland annat visar hur hans strategi mot polisen kommit att inbegripa hans svenska sambo. Vid ett avtalat möte vid moskén med sin före detta fru, för att bekräfta deras skilsmässa, blir de ovänner och Khaled berättar:

Han tar mitt barn, skriker hon på medborgarplatsen. En narkoman kommer och vill slå mig i huvudet med en flaska. Jag tar hans hand och flaskan och knuffar honom. Jag säger: Gå härifrån jag vill inte ha problem. Han kommer tillbaka med flaskan och försöker träffa mig i ansiktet. Jag knuffar honom igen. Då säger han: Jag ska fixa dig jävla Bin Laden.

Han är alkoholist, förstår du?

Han hämtar en vakt.

Vakten är lite aggressiv. Han tar min hand och säger: Du ska stanna här.

Jag säger: Vem är du som kan säga att jag ska stanna här? Du är bara vakt. Jag ska ringa till polisen, säger vakten.

Du kan göra som du vill, säger jag men du har inte rätt att röra mig. Vakten ringer polisen och säger att en kvinna säger att han ska kidnappa hennes dotter. De vet inte att det är mitt barn.

Polisen kommer.

I början tror jag att de ska utreda hur det ligger till så jag säger som det är att den här kvinnan är min exfru. Det kommer en alkoholist, han försöker slå mig. Jag har knuffat honom två gånger. Två vakter är vittnen. En säger att jag sparkat alkoholisten den andra säger att jag knuffat honom. På grund av den påstådda sparken har alkoholistens jacka och tröja gått sönder. Han vill gärna ha 6 000 kr. Han uteblir från domstolen 3 gånger. Jag blir straffad för ringa misshandel när en man försöker skada mig.

När vakten tagit mig och polisen placerat mig i bilen står vakten och polisen och pratar och skojar i 20 min. Ex-frun går därifrån, jag fick

inte röra mig eller prata i telefon. Sen tas jag till polisstationen. Från klockan 15 till klockan 20 är jag där. Jag sitter i häktet. De tar mina kläder men de pratar inte med mig. Eva [Khaleds sambo] pratar med polisen och undrar vad som hänt. Han har hotat en kvinna, säger polisen. Nä det tror jag inte, det var hans ex-fru, säger Eva till polisen. Polisen ringer ex-frun och får bekräftat att jag inte hotat henne.

Under de 5 timmar som jag satt i häktet hade jag ingen kontakt med polisen. Själva förhöret kommer tillstånd först efter att Eva upplyst polisen om läget. När de släpper mig undrar jag varför. Polisen säger att det inte kommer bli några problem. Sen blir jag dömd för misshandel av alkoholisten.

Nu om det händer något. Om någon rånar mig ska jag säga var så god! Men jag kommer inte att blanda in polisen. Det är dyrare för mig.

Den här erfarenheten, och andra möten med polisen, har gjort att motståndet inte handlar om att försöka förändra polisens inställning till honom. Det är hans position som definieras av att vara undantagen rätten som lämnar honom utan hopp om upprättelse. Referatet tydliggör ett händelseförlopp som tycks vara förutbestämt i varje led, från mannen som attackerade honom, den ena vakten och till sist polisen. De driver *tanken* om att Khaled är skyldig så hårt att frågan om hans skuld inte utreds där på platsen. De inblandade tar alla för givet att det är Khaled som är skyldig och att kvinnans påstående stämmer. Det är först när hans svenska sambo framställer händelsen på ett språk som inte signalerar ”icke-svensk” som han vinner och återfår sin trovärdighet. Khaled själv fick aldrig möjlighet att förklara händelseförloppet. Slutsatsen för Khaled blir:

Även om jag förlorar ska det ta tid för dom och det ska kosta. Min sambo är svenska därför har jag kunnat svara emot. Jag ska inte förlora så lätt som dom tror.

Hoppet står till hans sambo, som i viss mån kan omförhandla hans position i förhållande till polisen. Men tanken är också en medveten strategi som syftar till att polisen ska låta honom vara. Strategin uppmanar polisen att komma ihåg att nästa gång de överväger att åtala honom kommer han att krångla, dra ut på tiden, begära ersättning, motanmäla. Allt för att det ska kännas för arbetsamt att åtala honom. Han vill visa att han inte är ett lätt offer. Khaleds erfarenhet visar upp samma mönster som Diana berättat om, vetenskapen om att vara dömd på förhand (se under Den belägrade Andra, att vara undantagen lagen).

Sara berättar att hon under 10 år blev misshandlad av sin man. Hon har nu lämnat honom. Men hans hot förföljer henne varje dag. Hennes erfarenheter av att vara utsatt mellan mannen och myndigheterna visar hopplöshetens och misstroendets följder. Begreppet belägrad innefattar nu två maktordningar som hon är tvungen att förhålla sig till. Den ena ordningen består av mannens förtryck och den andra ordningen av myndigheternas, polisens rasifierade ordning. Hon säger: *En vacker dag kommer de [polisen] att vakna till, då det har hänt mig något.* (Intervju med Sara 2005-09-21) Hon hoppas, ibland, att något ska hända. Att hennes före detta man ska försöka förverkliga sina mordhot, bara för att hon ska bli trodd av polis och åklagare. För Sara har både familjen och samhällets myndigheter, däribland polisen, på olika sätt varit källor till hopp och hopplöshet under den här tiden. Att bilda familj var en hoppfull handling. Tillsammans med mannen och barnen kunde hoppet först formuleras gemensamt men när han börjar slå henne och barnen kom behovet av att kunna lita på myndigheterna. Vid två tillfällen återvänder hon till mannen i hopp om att han skulle ha ändrat sig. Mannen sviker en tredje gång löftet om att sluta hota, slå och bevaka henne. Hoppet stod nu till och riktades mot samhället och mer specifikt till polisen att skydda henne. Första gången hon lämnade honom upplevde hon att hon fick hjälp men nu är det som om hon har förverkat förtroendet hos polisen och de sociala myndigheterna. De anser att Sara kommer gå tillbaka till honom en tredje gång eller påtalar möjligheten för henne att flytta *"tillbaka hem, där hon har sin släkt"*. Med tanke på hennes uppväxt är hem inget entydigt begrepp för henne och åtminstone tidigare tänkte hon sig att hennes barns hem är Sverige. Men med uttalandet visar myndigheterna att Sverige inte är hennes riktiga hem vilket bidrar till känslan av otrygghet.

Samhället och mannen samverkar nu i det undantagstillstånd som hon och barnen befinner sig i. Det är två maktordningar som ligger utanför hennes kontroll. Polisen säger att de inte kan göra något, hjälpa henne, så länge mannen inte gjort något. Dödshoten och den tidigare misshandeln räknas inte och hon upplever att polisen tror att de är inbillade.

Sara försöker i möjligaste mån undanhålla barnen de hot som de lever under. Hon följer dem till dagis och skolan. Innan hon själv går till arbetet, men det finns inget hopp. Bara en skör ork att upprätthålla ett *nu*. Hon vet inte längre hur hon ska prata med polisen. När hon är upprörd, skriker och gråter, tolkar polisen det som om

hon överreagerar: ”*Du har ju gått tillbaka till honom förut*”. De tillfällena då hon är lugn och behärskad tas hennes uppgifter inte heller på allvar på grund av att hennes samlade och sakliga redogörelse inte tyder på att situationen är allvarlig.

Khaleds och Saras upplevelser delar samma förutsättningar. De båda är underordnade rasifierade stereotyper, undantagna rätten att definiera de händelser de utsatts för. Det är alltid någon annan som har tolkningsföreträde. Khaled är invandrargjord och man vilket är förklaringsmodellen för att inte ens behöva ifrågasätta händelseförloppet och höra honom. För Sara som invandrargjord kvinna förminskas hennes erfarenheter. Ifrågasatta och misstänkliggjorda driver de kampen om en upprättelse för de brott de utsatts för men de är paradoxalt nog också tvungna att bevisa sin oskuld (jfr de los Reyes 2004:25).

Om något händer mig vill jag ha berättat för mina barn hur mycket jag älskar dem. Det är... men om jag berättar är det precis som om jag tar bort den lilla trygghet de har i mig. (Intervju med Sara 2005-09-21)

Avslutning

En av de vanligare utsagorna i intervjumaterialet är att man inte anser att polisen är där för henne/honom. Ergin säger: *Jag går på Sveriges bakgårdar* och sammanfattar därmed diskrimineringens effekter där han är undantagen sina medborgerliga rättigheter.

Den etniska diskrimineringen handlar om tolkningsföreträden och rätten till erkännanden, både av individens olika subjektpositioner och av de erfarenheter som hon artikulerar genom berättandet. De intervjuade påtalar att deras erfarenheter inte tas på allvar och att de förnekas rätten att tala (jfr de los Reyes 2005:245-247). Etnisk diskriminering är en praktik som medvetandegör den utsatta på tekniker för underordning. Dessa praktiker för medvetandegöranden är flera. För att kunna synliggöra dessa har jag försökt att identifiera den etniska diskrimineringens olika delar utifrån den tematik som de intervjuade påtalat i sina berättelser. Det bidrar till tecknandet av hur belägringen och undantaget verkar som effekter av polisens praktiker.

- *Tilltal* som svartskalle, blatte och verbala hot invandrargör och identifierar individen som icke-vit, icke-svensk och syftar därmed till att uppmärksamma individen på att hon befinner sig utanför rätten till lagen.

- *Våld* som syftar till att visa den utsatte sin betydelselöshet, upplevelsen av att inte behandlas som en människa.
- *Övervakning*
 - av platser: Olika hård bevakning beroende av föreställningar om var brott äger rum, effekten blir en rasifiering av rummet. Vissa platser undviks för att individen vet att hon riskerar att uppmärksammas av polisen.
 - av kroppen: i form av visitationer som grundar sig på den invandrargjorda som avvikande.
- *Uppmaningar till tystnad*. Polisen tillåter inte ett tal (ingen tolk, felaktig anmälan, ifrågasättande tillåts inte) Subjektet befinner sig i ett undantagstillstånd.
- *Misstänkliggöranden* genom upprepade kontroller av individen, där polisen förväntar ett underordnande. Gäller både brottsoffer och brottsmisstänkt.
- *Undantagandet av hopp* som en följd av återkommande diskrimineringar.
- *Stereotypa kulturaliseringar* som drabbar både brottsoffer och brottsmisstänkt.
- *Mistroenden* mot språket och den brytning som signalerar Icke-svensk.
- *Hot* om arrestering, utvisning.

Sammantaget visar sammanställningen att belägringen blir ett sätt att hålla det ständiga undantaget närvarande och därmed normaliseras undantagstillståndet. För individen överlappar erfarenheten den indelning jag sammanställt ovan. I olika grad hör det ihop med icke-erkännandet. Det är först när framställningen av sig själv sker genom underordning (belägrad) som polisen erkänner individen (men som underordnad har hon inte subjektstatus). Då bjuds hon in i lagens domän.

Under intervjun talade Diana i termer av att inte ha någonting, om att acceptera: *Om du begär dina rättigheter..., det finns ingenting, de bara kör på, bryr sig inte om du har rätt eller inte*. Uppgivenhet, frustration och ilska blandas om vartannat och lämnar henne i ett vakuum. Att inte vara erkänd som medborgare uttrycks genom ovanstående praktiker och hon är belägrad i den bemärkelsen att hon inte tillåts agera men att polisen kan agera mot och på henne (Bauman 2003:129). När inte ens den egna erfarenheten och berättelsen om det inträffade erkänns blir det som att inte finnas, att stå utan hopp.

Den invandrargjorda undantas vid diskrimineringen rätten till lagen men inkorporeras genom den makt som legitimeras genom lagen. Det är en person som befinner sig utanför och inom lagen samtidigt. Det möjliggör en polisiär praktik där hänsyn till individens rättigheter inte behöver beaktas. Det är i relation till den praktiken man kan förstå hur den utsatta i slutänden av rättskedjan står som den skyldiga. Det är också med den vetskapen som ett ”nytt” rum öppnar sig. Ett rum av obestämbarhet, osäkerhet och villkor som dikteras av undantagstillståndet, att vara undantagen lagen och medborgarskapet. För Adu betyder det att han inte längre vill besöka musikevenemang, dels för att han påminns om det inträffade men också av rädsla att det ska hända igen. Det rummet är fyllt av strategier och tankar om hur livet måste organiseras för att kunna undslippa polisens kränkningar men ändå kunna delta i det vardagliga livet.

Av de jag talat med om deras erfarenheter har ingen händelse föranlett en dom mot polisen. Vid ett tillfälle, som jag redovisar ovan, dömer domstolen till den åtalades fördel och målet som handlade om en trafikförseelse läggs ned.

Under den sista intervjun är Wakou med som tolk. Han visar sitt franska pass och säger med anledning av framtida möten med polisen: ”Jag har bott i Sverige i över 20 år utan visum... Det är bättre att vara turist än invandrare i Sverige.”

Referenser

- Agamben, Giorgio (1998) *Homo Sacer: sovereign power and bare life*, Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Agamben, Giorgio (2000) *Means without end: notes on politics*, Minneapolis: Univ. of Minnesota press.
- Agamben, Giorgio (2005) *Undantagstillståndet*, Lund: Propexus.
- Bauman, Zygmunt (2003) *Liquid love: on the frailty of human bonds*, Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2004) *Samhälle under belägring*, Göteborg: Daidalos.
- de los Reyes, Paulina (2003) *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*, Integrationsverkets skriftserie IV, Norrköping: Integrationsverket.
- de los Reyes, Paulina (2004) *Att segla i motvind. En intervjuundersökning om strukturell diskriminering och vardagsrasism inom universitetsvärlden*, Arbetslivsinstitutet.
- de los Reyes, Paulina (2005) ”Intersektionalitet, makt och strukturell diskriminering” i Paulina de los Reyes & Masoud Kamali (red.), *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. (SOU 2005:41, Stockholm: Fritzes)
- Diesen, Christian m.fl. (2005) *Likhet inför lagen*, Stockholm: Natur och kultur.
- Diken, Bülent (2004) “From refugee camps to gated communities: biopolitics and the end of the city”. *Citizenship Studies*, Vol. 8, No. 1, 83–106.
- Essed, Philomena (1991) *Understanding everyday racism: An interdisciplinary theory*. London: Sage.
- Essed, Philomena (2005) ”Vardagsrasism” i Paulina de los Reyes & Masoud Kamali (red.), *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. (SOU 2005:41).
- Fanon, Frantz (2001) [1952] ””Problemet” med de koloniserade”, i Catharina Landström (red.), *Postkoloniala texter*, Stockholm: Federativ.
- Fraser, Nancy (2002) ”Nytt tänkande kring erkännande” i Magnus Dahlstedt & Ingemar Lindberg (red.), *Det slutna folkhemmet: om etniska klyftor och blågul självbild*, Stockholm: Agora.
- Hage, Ghassan (2003) *Against paranoid nationalism: Searching for hope in a shrinking society*. London: The Merlin Press.

- Hydén, Sophie & Lundberg, Anna (2004) *Inre utlänningskontroll i polisarbete: mellan rättsstatsideal och effektivitet i Schengens Sverige*, Malmö : IMER, Malmö högsk.; Linköping: Tema Etnicitet, Univ.
- Lange, Anders (1999) *Invandrare om diskriminering IV: en enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen (DO)*, Stockholm: Centrum för invandringsforskning (CEIFO).
- Mattsson, Katarina & Tesfahuney, Mekonnen (2002) "Rasism i vardagen" i Magnus Dahlstedt & Ingemar Lindberg (red.) *Det slutna folkhemmet*. Stockholm: Agora.
- Motsieloa, Viveca (2003) "Det måste vara någonting annat" *En studie om barns upplevelser av rasism i vardagen*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- SOU 2005:56 *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*, Stockholm: Fritzes.
- SOU 2005:69 *Sverige inifrån: röster om etnisk diskriminering*, Stockholm: Fritzes.
- Wingborg, Mats (1999) *Invandrarföreningarna och integrationen: Utvärdering av föreningarnas verksamhet i Stockholm*, Stockholm: Integrationsförvaltningen.
- Žižek, Slavoj (2004) *Välkommen till verklighetens öken*. Munkedal: Vertigo.

Källor

DO-anmälningar:

65 ärenden, arkiverade hos DO åren 1992–2004.

Intervjuer:

Intervjuer med sammanlagt 17 personer utförda under perioden 3 februari 2005–23 september 2005.

Territorialiserad mänsklighet: irreguljära immigranter och det nakna livet

Shahram Khosravi

Rättvisa är vad som är bra för det tyska folket.
(Adolf Hitler)¹

Ingen bild karakteriserar världen bättre än den där en gränspolis granskar ett pass, skrev den tyske filosofen Dieter Hoffmann-Axthelm i början av 1990-talet (1992: 196). Om en enda scen skulle fånga världen i dag, ett och ett halvt decennium senare, i början av det tredje millenniet, är det utan tvekan bilden av kroppar, hopklämda mellan lastpallar, i en långtradare. Bilden är tagen med hjälp av stora röntgenapparater vid gränsen som skiljer den rika världen från den fattiga. Den synliggör de osynliga, de utan papper, de som är på fel sida om gränsen: de 'illegala'. Röntgenbilden visar den vita människokroppen naken mot den mörka bakgrunden. På ett metaforiskt sätt framställs människokroppen som avklädd också sina politiska rättigheter. En avpolitiserad figur som förkroppsligar vad den italienske filosofen Giorgio Agamben benämnt *homo sacer*. Homo sacer personifierar det avpolitiserade livet, eller med Agambens ord; 'det nakna livet', som skiljer sig från den politiserade livsformen, uttryckligen gestaltad i medborgarskapet. Detta kapitel handlar om hur den suveräna makten upprätthåller eller upphäver gränsen mellan medborgarskap och 'det nakna livet'.² Det moderna medborgarskapet är grundat på medlemskap i en nationalstat; medborgarskap och nationalitet förstås i juridiska sammanhang som synonymer. Det moderna medborgarskapet har förvandlats från medlemskapet i ett lokalt politiskt samfund i antikens Aten till en translokal och global kulturell form av medlemskap, "en föreställd gemenskap", för att tala med Benedict Anderson (1983). Denna form av statsmedlemskap är grunden för

¹ Citeras i Arendt (1994 [1951]: 275).

² Jag vill tacka Tomas Hammar, Paulina de los Reyes och Hasse Huss som läste och kommenterade den här texten. Jag vill också tacka Gregor Noll för all värdefulla diskussioner.

en världsordning som kategoriserar och territorialiserar människor i nationella (medborgar)enheter (Malkkis 1995: 5). En följd av denna världsordning är att nationellt medlemskap har blivit ett 'naturligt' tecken för mänsklighet. Röntgenbilden av immigranter 'utan papper', upptäckta av gränspoliserna, exponerar denna världsordnings brutalitet och våld mot de som befinner sig utanför staternas regleringssystem.

Genom att kontextualisera Agambens argument i ett fält av migration och 'illegalitet' i dagens Sverige vill jag diskutera sambandet mellan inneslutning och uteslutning; mellan de reguljära och de irreguljära; mellan medborgare och 'anti-medborgare' (Inda 2006). Jag vill visa hur territorialiseringen av mänskliga rättigheter i form av ett 'nationalstatssystem' (Agamben 1996: 161) reducerar *mänskliga* rättigheter till *medborgarrättigheter*.

Metod och terminologi

Framställning (*representation*) är inte bara en intellektuell fråga utan också ett politiskt ställningstagande (Said 1989). Betecknings-sätt och jargong har inte bara med metod att göra utan utgör en epistemologisk problematik med etiska och politiska implikationer (De Genova 2002: 423). Vilken term man använder för att benämna immigranter 'utan papper' visar ens politiska inställning i denna fråga. Alla handlingar och ord beträffande individens legala status har politiska konsekvenser (Coutin 1993: 89).

Jag använder termen 'irreguljär' i stället för den officiella termen 'illegal' och mindre officiella termer som 'papperslös', 'dokumentlös', eller 'gömd'. När man använder termen 'illegal' finns en risk att man bidrar till att den diskursiva makten hos *utlänningslagen* och lagar rörande invandring bibehålls. Dessutom bidrar det till att reproducera den vardagliga associationen mellan immigranternas gränsöverskridande och akten att bryta mot vad som kallas 'lagen' (De Genova 2005: 2), vilket i sin tur medför en kriminalisering av migration.³ Irreguljär migration bryter mot statens lagar och inte mot det allmänna rättsmedvetandet, eller mot allmän moral och etiska normer.

Termen *papperslös*, som ofta används av akademiker och journalister, är inte heller användbar i den svenska kontexten. Begreppet är en direkt översättning av den franska termen *sans papier*. I

³ För att undvika denna risk använder jag termerna 'illegal' och 'illegalitet' inom citattecken.

Frankrike används *papier* för identitetshandlingar. I Sverige har *papper* inte samma betydelse. Dessutom är en migrant utan papper eller dokument inte nödvändigtvis en 'illegal' invandrare (och tvärtom). Jag använder termen irreguljär immigrant för den person som i något avseende avviker från vad som är regel för en icke-medborgare i ett land. En irreguljär immigrant bryter mot villkoren för inträde och vistelse i ett land. Jag väljer att använda termerna 'immigrant' och 'migration' i stället för 'invandrare' och 'invandring'. De sistnämnda termerna har omvandlats till en svensk byråkratisk och politisk beteckning. 'Migration' och 'immigrant' refererar till migration i ett transnationellt sammanhang och ligger bortom de etnocentriska associationer som termen 'invandrare' för med sig.

Denna studie bygger på ett pågående etnografiskt fältarbete bland irreguljära immigranter i Stockholm. Jag har varit i kontakt med ett femtiotal personer. Tjugoåtta av dessa har jag sedan följt under ett år. Fältarbete bland irreguljära immigranter, som är en 'gömd' grupp, är tidskrävande. Att hitta en informant och vinna hans eller hennes förtroende är en lång och arbetsam process. Metodologiskt hade jag inget annat val än snöbollsmetoden, det vill säga att en informant i gruppen kände någon annan irreguljär immigrant som jag kom i kontakt med. Denna person kände i sin tur någon annan och så vidare. Följaktligen var urvalet av informanter begränsat. Avsikten var i början att undersökningen inte skulle begränsas till en etnisk grupp men på grund av språkbarriärer och svårigheter att tillträda fältet avgränsades forskningsgruppen mer eller mindre bara till iranier. Tabell 1 visar en demografisk profil av studiegruppen.

Tabell 1. Demografisk profil av gruppen

	Antal
<u>Ålder</u>	
21-30	13
31-40	10
41-50	3
51-60	2
<u>Kön</u>	
Man	19
Kvinna	9
<u>Födelseland</u>	
Iran	24
Bangladesh	2
Irak	1
Kirgizistan	1
<u>Gömd (år)</u>	
Mindre än ett år	9
Mellan 1 och 2 år	4
Mellan 2 och 3 år	7
Mellan 3 och 4 år	5
Mer än 4 år	3
<i>Totalt</i>	<i>28</i>

Jag intervjuade dessutom Migrationsverkets personal, advokater, polisen, samt aktivister i frivilligorganisationer. Fältarbetet innefattade också deltagande observation, vilket innebär att jag deltog i mina informanternas vardagsliv, i deras möte med advokater, myndigheter, arbetsgivare eller hyresvärdar. I kombination med intervjuer ger deltagande observation forskaren möjlighet att erfara strukturella och institutionella betingelser för de som befinner sig i en irreguljär situation. Syftet är dock inte att studera en sorts person, stigmatiserad som 'illegal', utan snarare att granska 'illegaliteten' som en social och politisk position (jfr Coutin 2003: 23; De Genova 2002: 423; De Genova 2004); hur 'illegaliteten' konstrueras av migrationspolitiken; hur irreguljära immigranter framställs som anti-medborgare; att granska tillståndet av 'illegalitet' i form av det nakna livet; samt att studera 'illegaliteten' som en politisk identitet i relationen mellan staten och den irreguljära immigranten. Min utgångspunkt är att en mekanism av 'inneslutande uteslutning'

(Agamben 1998: 21)⁴ och 'illegalisering' av immigranter exkluderar dem från sociopolitiska rättigheter, men samtidigt inkluderar dem som foglig arbetskraft och som föremål i den politiska och offentliga debatten. Denna studie syftar till att presentera en kritisk analys av nationalstaten, nationalism och svensk migrationspolitik, snarare än en sociologisk översikt över en grupp irreguljära immigranter.

Icke-medborgare

Medborgarskap är en juridisk och politisk status av medlemskap, som innefattar tre sorters rättigheter; civila, politiska och sociala (Marshall 1950). Medborgarskap är ett formellt medlemskap i en stat.⁵ Det är inkluderande i den mån som det etablerar lika rättigheter och skyldigheter för alla medborgare men samtidigt exkluderande eftersom det inbegriper en kategori av icke-medborgare. Icke-medborgare i en stat är alla som inte innehar eller tillerkänns medborgarskap i den staten. Det skall betonas här att gränsen mellan medborgare och icke-medborgare inte alltid är fast och tydlig. Många medborgare med invandrarbakgrund känner sig på sätt och vis som 'kvasimedborgare' då deras deltagande och tillhörighet (medborgarrättigheter) förnekas, ifrågasätts eller begränsas på grund av deras hudfärg, namn, religion eller utseende. Två etnografiska observationer kan tydliggöra vad jag menar med kvasimedborgarskap.

1. Under en intervju med en tjänsteman på Rikspolisstyrelsen i Stockholm blev jag ett 'exempel' när han förklarade polisens arbete med 'illegala invandrare'. Jag citerar tjänstemannen:

Verkställandet går så här ... Till exempel: Shahram skall ut [utvisas] ... Är det ok att jag använder dig som ett exempel? ... Säg Shahram har fått avslag och är efterlyst ... Om man misstänker att du avviker, gömmer dig eller kommer att gå under jorden kan man sätta dig i förvar.

Vid slutet av intervjun sade han att han skulle hålla mig kvar i huset (polishuset). Sedan skrattade han och sade:

⁴ Svensk översättning av *inclusive exclusion* av Bartonek 2004.

⁵ I ett bredare perspektiv handlar medborgarskap också om tillhörighet, identitet, och deltagande, vilket har lett till nya teorier om medborgarskap i termer av 'postnationellt medlemskap' (Soysal 1994) och 'multikulturellt medborgarskap' (Kymlicka 1995).

Skojade bara. Jag har inte sådant mandat.

2. I oktober 2004 satt en av mina informanter på Kronobergshäktet i väntan på utvisning. När jag ringde dit – i egenskap av forskare från ett svenskt universitet – för att boka en besökstid vägrade en poliskvinna att anteckna mitt namn. Hon sade att ”namnet var svårt”. Jag bokstaverade men hon vägrade ändå att anteckna det och ge mig en tid.

Mitt svenska medborgarskap sedan tretton år tillbaka förlorade sin betydelse i dessa sammanhang och kunde inte hindra tjänstemannen på Rikspolisstyrelsen eller poliskvinnan på Kronobergshäktet från att avpolitisera (denaturalisera) min kropp och förneka mig mina medborgarrättigheter. Det är just genom mitt namn, mitt svarta hår och min brytning som de här personerna kunde likställa mig med en ’illegal invandrare’ som kan nekas sina rättigheter. Då tjänstemannen på Rikspolisstyrelsen använde mig som en hypotetisk ’illegal invandrare’ och poliskvinnan vägrade *god/erkänna* mitt namn försvann skiljelinjen mellan medborgarskap och ’det nakna livet’ i mitt fall.

Säkerhetspaniken kring ’illegala invandrare’, som utbröt i början av 1990-talet och accentuerades efter terrorattackerna den 11 september 2001, har lett till ’ett virrvarr av fruktan’ (Tirman 2004, Weiner 1993). Inom migrationsforskningen ser man en markant förändring. Om studier om migration förut fokuserade först och främst på demografiska förändringar, ekonomin och arbetsmarknaden, har migration nu analyserats i samband med nationalstaternas säkerhet. I Sverige har migration blivit ett intresseområde även för Försvarets forskningsinstitut (FOI).⁶ Säkerhetspaniken kring den icke-reglerade immigrationen är starkt närvarande i *Betänkande av gränskontrollutredningen* (SOU 2004:110), som föreslår en ’inre utlänningskontroll’ (se också Hydén och Lundberg 2004). Inre utlänningskontroll skall göras ’om det finns anledning att anta, att utlänningen saknar rätt att uppehålla sig här’ (SOU 2004:110, s. 130–135). Vid sidan om denna ’utlänningskontroll’ har ett lagförslag lagts fram i januari 2006, som innebär att det i fortsättningen skall vara möjligt att återkalla ett medborgarskap. Både ’inre kontroll av utlänningar’ samt statens rätt att återkalla en icke etniskt svensk medborgares medlemskap i den svenska natio-

⁶ *Migrationsprojektioner*, FOI 1588, december 2005.

nen fastställer tillståndet av 'kvasimedborgarskap'.⁷ Historien vittnar om hur den suveräna makten har omvandlat medborgare till homo sacer. Agamben påminner oss om att tyska judar kunde skickas till gaskammare först efter att de fullkomligt hade denaturaliserats (Agamben 1998: 132).

Formellt finns det bara två kategorier: medborgare och icke-medborgare. De sistnämnda är uppdelade i två typer; reguljära och irreguljära (se tabell 2). Kategorin reguljära icke-medborgare omfattar 1) immigranter som har tillstånd att vistas i landet (eller är befriade från krav på ett sådant tillstånd) med sociala men även begränsade politiska rättigheter; 2) personer som har sökt asyl och väntar på besked; 3) turister och andra tillfälliga besökare som under kort tid är befriade från kravet på tillstånd. Irreguljära icke-medborgare är alla de vars närvaro inom landets gränser är lagstridig: 1) *overstayers*, det vill säga de som stannar kvar i landet efter att deras visums giltighetstid har gått ut; 2) asylsökande som undlåter att lämna landet efter utvisningsbesked; 3) personer vars inträde och vistelse i landet är okända för myndigheterna (*clandestine migrants*).

Tabell 2. Kategorier av icke-medborgare

Icke-medborgare			
Reguljär	Immigranter	Asylsökande (under utredning)	Turister/tillfälliga besökare
Irreguljär	Overstayer	Asylsökande som stannat i landet efter avslag	Ej registrerade immigranter

Den primära skillnaden mellan reguljära och irreguljära icke-medborgare är deras legala status. Reguljära icke-medborgare har vissa sociala och civila rättigheter i samhället. Ett exempel är de som Tomas Hammar (1990) kallar *denizens*. Denizen refererar till en reguljär icke-medborgare som kan ha permanent uppehållsstånd, men saknar de sociala, civila, och politiska rättigheter en medborgare har. Irreguljära immigranter saknar däremot alla former av rättigheter och i många fall även rättigheter i sina hemländer. De mest marginaliserade icke-medborgarna är irreguljära immigranter som befinner sig i ett rum av *non-existence* (Coutin 2003) utanför gällande normer, regler och rättigheter. Vad Hanna Arendt skrev

⁷ Justitiedepartementet, utredningen om omprövning av medborgarskap (SOU 2006:2).

om statslösa flyktingar under andra världskriget, gäller i dag för irreguljära immigranter: att de är berövade ”rätten att ha rättigheter” (1994: 296). Till skillnad från den vanliga uppfattningen utgör irreguljära immigranter en heterogen kategori. Det irreguljära tillståndet (’illegalitet’) uppstår och beror på formen av inträde, samt vistelsens karaktär. Tabell 3 ger en generell översikt över olika typer av irregularitet.

Tabell 3. Olika kategorier av irregularitet

	Inträde	Vistelse	Typ
A	'Illegalt'	'Illegal'	Personligt finansierad och organiserad (smuggling)
B	'Illegalt'	'Illegal'	Skuldbunden relation till smugglaren eller arbetsgivare (<i>trafficking</i>)
C	'Legalt'	'Illegal'	a) Overstayers b) Asylsökande som fått avslag
D	'Illegalt'	'Legal'	Kollektiv/individuell legalisering; flyktingstatus

I kategori A är vanligtvis migrationen arrangerad av en smugglare mot betalning. Man kan klassa kategori B som människohandel eller *trafficking* (sexarbetare men också billig arbetskraft i andra industrier). Irregularitet är inte ett statiskt tillstånd och gränsen mellan det reguljära och det irreguljära är inte alltid tydlig. Situationen för flertalet irreguljära immigranter är växlande. De kan gå från en reguljär position till en irreguljär (kategori C) eller vice versa (kategori D). Lik som den reguljära migrationen, uppstår inte irreguljär migration av sig själv; den är strukturerad och arrangerad (Sassen 1998: 56). Detta arrangemang varierar i olika delar av världen. Medan irreguljär migration i sydeuropeiska länder i första hand består av arbetskraftsinvandring, är den i Norden knuten till asylsystemet.⁸ Enligt Röda Korsets utredning samt en rapport från polisen är majoriteten av den irreguljära gruppen i Sverige asylsökande som har fått avslag men stannat kvar i landet (kategorin C i tabell 3).⁹

⁸ Statliga utredningar tenderar att studera ’den illegala invandringen’ i samband med ’missbruk av asylrätten’, ’asylresor’, och ’asylpaket’. Se SOU 2004:110 och KUT *Illegal invandring Sverige 2002*.

⁹ Malmberg, Mari (2004), Förstudie - Migranter utan Legal Status - Är detta en målgrupp som bör inkluderas och kan inkluderas i Röda Korsets verksamhet?; KUT *Illegal invandring Sverige 2002*

Irregularitet är en produkt av den svenska asyl- och migrationspolitiken. Antalet irreguljära immigranter har ökat sedan slutet av 1990-talet. Drastiskt försämrade möjligheter till asyl (se tabell 4) samt en restriktiv policy för immigration och familjeåterförening har lett till en explosionsartad ökning av antalet irreguljära immigranter i landet (se Hammar 1999).

Tabell 4. Avgjorda asylärenden hos Migrationsverket 2000–2005

År	Avgjorda	Beviljade	Andel beviljade	Avslag	Andel avslag	Avskrivna och övriga ¹⁰	Andel avskrivna och övriga
2000	17 444	7 234	42 %	8 982	51 %	1 228	7 %
2001	16 860	4 656	28 %	10 639	63 %	1 565	9 %
2002	27 157	5 514	20 %	18 497	68 %	3 146	12 %
2003	31 334	4 631	15 %	22 656	72 %	4 147	13 %
2004	35 308	3 399	10 %	27 876	79 %	4 033	11 %
2005	21 325	2 838	13 %	15 867	74 %	2 620	13 %

Källa: Migrationsverket.

Minskningen beror på att regler om 'krigsvägrare' och 'de facto-flyktingar' togs bort från asylsystemet 1997, vilket ledde till ett minskat antal som beviljades asyl. Dessutom ledde Sveriges inträde i Schengensamarbete 2001 till en striktare viseringspolitik. Minskningen berodde också på att Eurodac¹¹ effektiviserade genomförandet av Dublinförordningen¹², vilket drastiskt har begränsat rörligheten för asylsökande inom EU. I samma takt har antalet personer som avvikit från Migrationsverket ökat. Antalet ärenden som Migrationsverket överlämnade till polisen för verkställande (utvisning) ökade från 6 331 i slutet av 2002 till 16 250 i mitten av 2005.¹³

Av uppenbara skäl finns ingen pålitlig statistik över antalet irreguljära immigranter i Sverige. De siffror som tillhandahålls av polisen, andra myndigheter och forskare är gissningar eller i bästa fall uppskattningar.¹⁴ Det finns en stor efterfrågan bland journalister,

¹⁰ Bl.a. Överlämnanden till överinstans.

¹¹ Elektronisk databas för fingeravtryck som skapades för att effektivisera Dublinförordningen. Eurodac startades 2003.

¹² Reglerna grundas på första asyllandsprincipen, vilket började gälla från 1997.

¹³ Rikspolisstyrelsen i Stockholm.

¹⁴ Den enda relativt 'pålitliga' statistik som upprepas i akademiska och offentliga debatter är det antal ärenden som Migrationsverket överlämnat till polisen för verkställande. I slutet av

forskare och inte minst politiker på kunskap om 'hur många de är'. Den suveräna makten behöver och kräver 'kunskap' i form av siffror och statistik för att få en uppfattning om 'problemets' storlek (Appadurai 1996). Att räkna upp är en maktmekanism för att 'konstruera' och synliggöra 'illegala invandrare' som kategori (Inda 2006: 63–66).

Irreguljära immigranter som homo sacer

Agamben hämtar termen *homo sacer* från den romerska lagen för att beskriva en livsform och ett tillstånd han betecknar som 'det nakna livet'. Homo sacer är den som har fråntagits sitt medlemskap i samhället och därmed berövats sina rättigheter. Enligt romersk lag kunde en homo sacer dödas utan att det betraktades som mord. Homo sacer reduceras, från en fullständig politisk varelse till en enbart biologisk eller naturlig kropp, avklädd alla rättigheter. Agamben menar att nationalstatssystemet gör skillnad mellan det nakna (avpolitiserade) livet (*zoé*) och en politisk form av liv (*biós*). Med nationalstatssystem menar Agamben regleringsprocesser genom vilka mänskligheten och vad det innebär att vara människa politiseras. Genom en politisk/juridisk diskurs och reglering skapar detta system en politiserad människa (medlem i en nationalstat) men också en biprodukt; en politiskt odefinierbar 'rest', en 'icke-längre människa' (Schülz 2000: 121). Homo sacer är en totalt avpolitiserad kropp som skiljer sig från politiserade livsformer, förkroppsligade i medborgaren (Rajaram och Grundy-Warr 2004). Irreguljära immigranter är vår samtids homo sacer. Med utgångspunkt i etnografiskt material kommer jag i denna artikel att visa hur irreguljära immigranter utesluts från civila, politiska och sociala rättigheter i samhället och förvandlas till 'icke-längre människor'; till homo sacer. I egenskap av homo sacer är irreguljära immigranter utlämnade till inte bara statens våld (genom regleringar, politiska arrangemang, lagar, prioriteringar och polis), utan också till vanliga medborgares våld, utan att kunna skydda eller försvara sig (Rajaram och Grundy-Warr 2004: 57).

juni 2005 hade polisen fått drygt 16 000 ärenden (Hans Rosenqvist, Rikspolisstyrelsen, Stockholm, 6/10/2005).

Etnografisk vinjett 1

Homa är en 13-årig flicka som med sina föräldrar sökte asyl i Sverige i början av 1999. Familjen kommer från den kurdiska delen av Irak. Utkastade av Saddam i mitten av 1980-talet bodde de i tretton år i Teherans utkanter innan de kom till Sverige med hjälp av en smugglare. Sedan det andra avslaget från Utlänningsnämnden i slutet av 2000 har de levt ett underjordiskt liv i en Stockholmsförort. I maj 2005 misshandlades Homa svårt av ett tjevgäng och blev bestulen på sina nyinköpta skor nära trappuppgången i det hus där hon och hennes föräldrar bor. De bor i ett rum i en trea, för vilket de betalar drygt 3 000 kronor i månaden (för att den som har kontraktet ska kunna bo nästan gratis). På kvällarna använder Homas mamma en del av rummet till att göra smörgåsar, vilka Homas pappa tar till caféer och butiker nästa dag. Homa och tjevgänget flydde från platsen när de fick se några vakter. Rövorna åt ena hållet och offret, Homa, åt det andra. Homa är lika 'olaglig' som den gärning medlemmarna i gänget begick mot henne.

Medan en kriminell är brottslig på grund av sina handlingar är den irreguljära per definition olaglig i sin kropp, i själva sin existens. Hon är brottsling enbart på grund av sin närvaro, sin odokumenterade förekomst, vilket gör henne försvarslös mot andras övergrepp. Irreguljära immigranter är berövade rätten till säkerhet och skydd från våld, vilket är en central civil rättighet. Irreguljära immigranternas utsatthet för tankarna till den gamla Västgötalagen från 1200-talet. Enligt den bestämdes straffet för mord utifrån offrets hemort. Ju längre bort offret kom ifrån desto lindrigare straffpåföljd. Mord på en utlänning straffades inte alls eller med låga böter (Beckman 1924).

Etnografisk vinjett 2

Jag träffade Sabel, en 22 år gammal kvinna från Bangladesh, för första gången i mars 2005 på en underjordisk klinik som Médecins du Monde driver för irreguljära immigranter i Stockholm. I en trång entré står hon lutad mot väggen och väntar på att det ska bli hennes tur att träffa 'doktorn' för att få lite lugnande medicin. 'Doktorn' hon kommer att träffa är en pensionerad psykolog som har fler klienter än någon annan på kliniken. Hon talar långsamt med många långa pauser och en landsmaninna översätter hennes ord. Med sina två barn

smugglades hon till Sverige 2002 medan hennes man flydde till Indien, där han är 'illegal'. Den långa väntetiden, ovissheten och mannens okända öde drog ner henne i en depression. Hon mådde allt sämre och socialtjänsten placerade barnen – då två och fyra år gamla – hos en jourfamilj. Våren 2004 fick hon avslag från Utlänningsnämnden och gick under jorden, vilket innebar att kontakten med barnen avbröts helt. Barnen bor hos en svensk familj och går på dagis. Sahel ringde regelbundet men det blev allt svårare för henne att kommunicera med barnen som numera bara talar svenska – ett språk Sahel inte förstår.

En primär medborgerlig rätt är rätten till familjereaktioner. En irreguljär immigrant berövas rätten till ett 'vanligt vardagsliv'. Livet för irreguljära immigranter är strängt reglerat av lagen, så att minsta livsdetalj påverkas (Diken and Laustsen 2005: 80).

Anvar, en 30 årig iransk man berättar:

I ett underjordiskt tillstånd berövas man ett vanligt liv.

Anvar bodde hemma hos sin syster innan han gick "under jorden" i september 2004. Han vågar inte besöka henne av rädsla för polisen. Om han vill träffa henne och hennes barn träffas de på ett café eller i en park.

Det är inte samma sak att träffas i en park. Det känns inte naturligt.

Enligt Anvar påverkar irregulariteten även ens kropp och ens känslor.

I detta svarta liv kan man inte ens bli kär. Hur ska man komma i kontakt med kvinnor? Att sakna uppehållstillstånd är ett personligt minus. Som att vara ful. Ingen vill ha dig. Om man inte har pengar går man inte och shoppar. Om man inte har uppehållstillstånd söker man inte ett förhållande.

Irreguljära immigranter befinner sig i ett rum av *non-existence* (Coutin 2003), ett rum av osynlighet, exploatering, utanförskap, och våld. I denna tillvaro upphör normer och regler som tas för givna av varje enskild medborgare. Det irreguljära tillståndet påverkar livets minsta aspekter. Alla vardagsaktiviteter 'illegaliseras', från boende och arbete till fysisk rörlighet (i rummet). Irreguljära immigranter saknar inte bara rätt till vård, skola, polisskydd och arbete, utan också till sociala relationer och till att kunna röra sig fritt på offentliga platser. Alla mina informanter undviker innerstaden, nöjesplatser (Gröna Lund, Skansen, diskotek, krogar) stora

gallerior, etc. De åker tunnelbana bara för att ta sig till jobbet. På kvällen stannar de inne, om de inte måste ut på grund av arbetet. Allt för att minska risken för att bli avslöjad och utvisad.

Irreguljära immigranter, asylsökande och flyktingar – utsatta grupper som behöver och söker mänskliga rättigheter mer än andra, saknar bokstavligen all rätt. I nationalstatssystemet – där mänskligheten är territorialiserad i form av medborgarskap – är rättigheter bara möjliga i den mån som de conceptualiseras som *medborgerliga rättigheter* (Agamben 1996: 161). Agamben menar att när någons rättigheter inte längre är medborgarrättigheter, är hon eller han i samma situation som homo sacer i det antika Rom; utlämnad till döden (Agamben 1996: 162).

Etnografisk vinjett 3

16 maj 2005. E18, norr om Stockholm. Ziba, en 16 år gammal är på väg med sin pappa till Enköping i en skakig Honda – som pappa har lånat av sin arbetsgivare. Tillsammans med sin pappa, mamma och storasyster flydde Ziba från Iran och sökte asyl i Sverige 2001. Våren 2004 fick de det andra avslaget. Familjen valde att stanna kvar och gömma sig. Efter några månader lämnade mamma dem och åkte tillbaka till Iran. Ziba berättar att hon inte längre orkade vara gömd. Storasyster försvann också spårlöst, till en annan stad. Zibas pappa arbetade i en bilverkstad i en Stockholmsförort. Den där dagen är de på väg till en vän i Enköping. Mitt under resan får Zibas pappa smärtor i bröstet. Han har ett hjärtproblem. Hans mediciner är slut och eftersom han är gömd kan han inte få tag i nya. Han stannar bilen, kliver ur och lägger sig på marken. Ziba blir orolig och tar fram mobilen för att ringa efter hjälp. Hennes pappa hindrar henne: "Om de kommer tar de dig". Han dör någonstans mellan Stockholm och Enköping.

Att sakna legal status och inte kunna visa giltig legitimation eller kunna ange ett personnummer skapar 'vardaglig irregularitet' (jfr De Genova 2002). Irregulariteten uppstår inte bara i kontakter med polisen eller statliga myndigheter utan också i mötet med vanliga människor i vardagslivet. Hyresvärden, arbetsgivaren, tunnelbanelkontrollanten, sjuksköterskan på en vårdcentral och alla andra som kräver dokumentation på ens legala status bidrar till skapandet av vardaglig irregularitet. Ständig risk för utvisning – och inte själva utvisningsakten – gör den irreguljära immigrantens vardag mer på-

frestande och svårhanterlig än medborgarnas eller de reguljära immigranternas (De Genova 2002: 438, 2005; Jordan and Düvell 2002: 112).¹⁵ Denna vardagliga irregularitet leder till en konstant känsla av sårbarhet och övervakning, vilket fungerar som en disciplinär mekanism. Tillståndet av irregularitet kräver en obetingad efter rättelse. Mina informanter är noga med att inte "göra fel". De åker aldrig tunnelbana utan biljett; lutar sig inte mot bilar av rädsla för att larmet tjuiter; undviker folkmassor, bråk och sena kvällar på stan; låter inte sitt barn springa i lägenheten av rädsla för grannens klagomål; invänder inte mot sin låga lön. Tillståndet av irregularitet skapar en foglig kropp som, i en ung bangladeshisk mans ord, "inte ens törs gå över gatan mot röd gubbe". De har inte råd att göra fel (se Rouse 1991; De Genova 2002: 429). Denna underordnade position visar sig mest tydlig i den irreguljära immigranterns arbetsförhållanden.

Irreguljära immigranter som nutidens helot

Enligt många forskare är irreguljära immigranter arbetskraftsimmigranter (inklusive sexarbetare) som utgör en stor del av arbetskraften inom den informella ekonomin i rika länder (se López-Garza and Diaz 2001; Sassen 1998; Baldwin-Edwards and Arango 1999). I Sverige är kopplingen mellan irreguljär immigration och den informella ekonomin inte lika tydlig som i till exempel USA eller Japan. Men uteslutningen från den svenska arbetsmarknaden tvingar irreguljära immigranter att vända sig till den informella arbetsmarknaden för att överleva. Enligt Saskia Sassen (1998) grundas stora globala städernas ekonomi på en kombination av avreglerat arbete och irreguljär migration. Ett kännetecken för den globala staden är dess post-industriella utveckling med en växande serviceinriktad sektor. Avregleringen av arbetsmarknaden har, tillsammans med förekomsten av en grupp som står utanför den reguljära arbetsmarknaden, lett till en informalisering av ekonomin. Två huvudaktörer i världsstädernas informella ekonomi är kvinnor och irreguljära immigranter. Stockholm är inte en global stad i Ssassens mening – som New York eller London. Ändå finns en växande post-industriell och kosmopolitisk urbanitet i Stockholm. Medelklassen i Stockholm efterfrågar diverse varor och billiga

¹⁵ För en studie om irreguljära immigranterns problem med sjukvården se *Gömda i Sverige: utestängda från hälso- och sjukvård*, Läkare Utan Gränser, Stockholm 2005.

tjänster; från städhjälp, barnpassning, billig biltvätt och kemtvätt till kostnadsfri hemkörning av pizza.

Marginaliserade och nyetablerade företagsverksamheter i storstäder, framför allt serviceföretag, utgör en vanlig arbetsmarknad för irreguljära immigranter (Khosravi 1999). Av 28 informanter i gruppen var bara tre arbetslösa; en satt i Märsta förvar (sedan drygt 10 månader); en hade svåra funktionshinder; och den tredje var bunden hemma till sin apatiska dotter. Tabell 5 visar vilka typer av arbete mina informanter har haft under perioden då de varit gömda.

Tabell 5. Typer av arbeten nämnda av 25 informanter

Arbete	Antal
Restaurang/café/kiosk	13
Butik	7
Städ	6 (varav en inte fick lön)
Reklamutdelning	4
Egen verksamhet	4
Bygg	3
Hårsalong	3

Irreguljära immigranter är den optimala arbetskraften. De utgör en reservarmé av arbetskraft som minskar förhandlingsmöjligheterna på den reguljära arbetsmarknaden (Cohen 1987: 42). Jämfört med reguljära immigranter arbetar de längre arbetspass och får lägre löner.

Tabell 6. Antal arbetstimmar per vecka

Arbetstimmar per vecka	Antal
Mer än 60	8
Minst 50	3
Ca 30	6
Ca 10	5
Mindre än 10	3
Inget arbete	3
<i>Total</i>	<i>28</i>

Lönenivån för irreguljära immigranter är lägre än för reguljära immigranter på den informella arbetsmarknaden. På samma arbets-

plats och för samma (svart)arbete får en av mina informanter 25 kronor per timme medan en reguljär immigrant får 40 kronor.

Vid ett tillfälle i maj 2005 kunde 17 av de 24 informanter som då hade arbete uppge sin inkomst. Den genomsnittliga lönen låg på 33 kronor per timme.

- 3 hade mer än 40 kr/tim., dock högst 60 kr/tim.
- 8 personer fick 40 kr/tim.
- 2 personer fick mer än 20 kr/tim., men mindre än 40 kr/tim.
- 3 personer fick mindre än 20 kr/tim.
- 1 person fick mat och sovplats för sitt arbete som hembiträde.

På min fråga om skillnaden mellan reguljära och irreguljära immigranter som arbetskraft sade en restaurangägare i centrala Stockholm:

En illegal invandrare har en röd 'extrapris'-lapp på sig. 50 procent rabatt.

Denne restaurangägares ord konkretiserar, på samma sätt som röntgenbilden av människor bredvid lastpallar i en container, hur irreguljära immigranter reduceras till en vara – som kan bytas ut mot andra varor.

Arbetsstillfällena är oftast kortvariga och uppsägning utan varsel är en överhängande fara för irreguljära immigranter. Det var sällan som någon av mina informanter blev kvar på samma jobb mer än 6 månader och bara en av mina informanter hade ett och samma jobb mer än ett år. Detta minskar arbetstagarens möjligheter att protestera eller förhandla om arbetsvillkoren.

Aref, en 36-årig man från Iran, har varit 'gömd' sedan våren 2001. Han har arbetat inom olika branscher, oftast som pizzabagare.

Om du öppnar munnen kastar arbetsgivaren ut dig. De säger att det finns hur många illegala invandrare som helst som vill ha jobbet. De har rätt. Det är hård konkurrens om svartarbete. Ryssar och afghaner är beredda att arbeta för 15–20 kronor per timme. De förstör marknaden även för oss. Arbetsgivarna menar att vi skall vara tacksamma för att de ger oss jobb. De tycker att de gör en humanitär insats. De är bara ute efter pengar. De vill alltid ha nybörjare, så att de kan ge en minimilön. De lovar att höja lönen när man har lärt sig jobbet, men de kastar ut en och tar in en ny.”

Abbas är en 26-årig man från Iran, 'gömd' sedan februari 2005. Han jobbar i en städfirma i Stockholm. Firman ägs av en kvinna som, paradoxalt nog (eller kanske inte alls?), arbetar på Migrationsverket.

Chefen säger att vi skall städa 4 rum på en timme. Vi hinner bara fixa två på en timme. Om jag måste ta hand om 20 rum i dag räknar hon med 5 timmars arbete men jag måste arbeta dubbelt så länge för att slutföra jobbet. Ändå får jag bara lön för 5 timmar. Ibland lånar hon ut mig till ett hotell. Jag diskar i hotellets restaurang. Jag får aldrig veta hur mycket hon får från hotellet för mitt arbete men det hon ger mig är samma 40 kronor i timmen.

Att man blir "utlånad" är inte ovanligt bland mina informanter. Arbetsgivaren "lånar ut" sina arbetare för att tjäna pengar på skillnaden mellan vad den andra arbetsgivaren betalar och vad hon/han själv betalar ut för lön. I ett fall fick en arbetsgivare 95 kronor i timmen för en "utlånad" städare medan han själv betalade 55 kronor i timmen till sin arbetare. Arbetsgivaren tjänade 40 kronor i timmen genom att bara sälja en annan persons arbetskraft.

Jousef, en 25-årig irakisk man, jobbar i en kiosk:

Ibland tar arbetsgivaren med mig hem till sig för att städa. Jag jobbar hemma hos honom när han har fester. Jag får ändå inga extrapengar.

Kvinnor känner sig mer utsatta än män inför sina arbetsgivare. Sahel (se etnografisk vinjett II) arbetade hemma hos en familj som hembiträde. Hon städade och lagade mat för en sovplats och gratis mat. Pari, en ung kvinna från Iran, berättade att hennes gamla arbetsgivare ville ha sexuella tjänster av henne. När hon vägrade hotade han med att avslöja henne för polisen.

Irreguljära immigranternas närvaro på arbetsmarknaden ses som ett problem av fackföreningar, med argumentet att de säljer sin arbetskraft för löner under marknadsnivå och således underminerar kollektivavtalen. LO menar att irreguljära immigranter på arbetsmarknaden riskerar den svenska välfärden.¹⁶ Fackföreningar såg det till och med som sin uppgift att samarbeta med Migrationsverket och polisen för att få tag i de 'illegala' immigranterna.¹⁷ I oktober 2003 publicerade LO:s tidning *Alla* en rapport om "illegala invandrare" som städade i Stockholms tunnelbana, vilket ledde till att de blev avslöjade och arresterades av polisen. Som försvar för publiceringen

¹⁶ Arbetaren 10/02, mars 2002.

¹⁷ Dagens Nyheter 9/10/2003; Arbetaren 07/02, februari 2002, Arbetaren 42/03.

menade *Allas* chefredaktör att den fackliga strategin är att bevaka kollektivavtalet och ”hålla *rent* på arbetsplatsen.”¹⁸ Kategoriseringen av vad som är ’rent’ och ’orent’ är en mekanism för att upprätthålla samhällsstrukturen och avgöra vad som är moraliskt acceptabelt och vad som inte är det (Douglas 1997).

I en amerikansk kontext, där irreguljär migration i högsta grad är arbetskraftsmigration, ses ’illegaliseringen’ som ett produktivt sätt att skapa och behålla en disciplinerad, foglig och billig reservarbetskraft (De Genova 2002: 440). I Sverige, där irreguljär migration är sammankopplad med asylsystemet, är ’illegalisering’ inte bara en marknadsekonomisk fråga utan också en fråga om nationell identitet.

Irreguljära immigranter som anti-medborgare

Med en foucauldiansk syn är ’produktionen av brottslighet’ ett sätt att skapa ’normen’. ’Illegaliseringen’ av irreguljära immigranter återskapar och vidmakthåller en enhetlig föreställning om medborgarnas nationella identitet (jfr Behdad 1998). Irregulariteten konfigureras i relation till vad som betraktas som *svenskhets*. Föreställningar om vem som är medborgare eller anti-medborgare skapas i den diskursiva konstruktionen av ’illegala invandrare’ i den offentliga debatten. En anti-medborgare är en individ som står utanför det allmänna regleringssystemet, en som bryter mot gällande normer, och som kan riskera de ’normala’ medborgarnas säkerhet och livskvalitet. En anti-medborgare gestaltas som en lagbrytare; identitetslös, oförståndig, ansvarslös, och omoralisk. En anti-medborgare är en belastning för välfärden och någon som kan riskera samhällets välmående, dygd, värderingar och normer (Inda 2006: 177). Man kan dra historiska paralleller mellan ’illegaliseringen’ av dagens anti-medborgare och massdenaturaliseringen av ’antinationella’ i Belgien 1922 och av ’ovärdiga medborgare’ i Italien 1926. I detta avsnitt kommer jag att visa hur irreguljära immigranter i Sverige framställs som anti-medborgare.

Irreguljära immigranter är anti-medborgare för att de betraktas som en samhällsbelastning. De anses ha en negativ inverkan på välfärden och ekonomin (den enda kostnad de belastar samhället med är, ironiskt nog, utvisningskostnader). Framför allt framställs irreguljära immigranter som ett ’arbetsmarknadsproblem’. De *tar*

¹⁸ (Min betoning), *Arbetaren* 42/03.

jobben och med låga löner *försvagar* de kollektivavtalen; i slutänden *riskerar* de välfärdsystemet. Dessutom associeras deras svartarbete med det svenska *folkets* förlorade skatteintäkter.

Som anti-medborgare förutsätts irreguljära immigranter även bryta mot medborgarnas 'etiska värderingar' och 'moral'. I intervjuer med personalen på Migrationsverkets förvar i Märsta samt på Rikspolisstyrelsen förekom regelbundet en bild av den irreguljära immigranten som "omoralisk", "bedräglig", och "oansvarig". Här kommer några anteckningar från en intervju med en tjänsteman på Rikspolisstyrelsen: "De ljuger"; "De spelar teater och låtsas ha psykiska problem"; "Nu kommer många kriminella hit för att begå småbrott och kanske söker asyl också." I hans rum hängde en stor Sverigekarta med ett uppklistrat tidningsklipp mitt i. På klippet stod: "Hans kvinnosyn hör inte hemma här i Sverige." Han förklarade att "många som kommer hit har inte samma värderingar som vi."

Kopplingen mellan brottslighet och irreguljära immigranter eller asylsökande förekommer mycket tydligt i två utredningar som gjorts av Migrationsverket Region Syd 2003 samt av Polismyndigheten i Stockholm 2002 (SOU 2004:110, s. 304–305).

Anti-medborgare 1

Hösten 2005. Drygt 400 barn med apatiska symptom är registrerade i landet. De är barn till asylsökande familjer, av vilka majoriteten kommer från de förra Sovjetstaterna. Sedan början av 2005 har det pågått en het debatt i Sverige om denna sjukdom, dess orsaker, och om den bara har förekommit i Sverige. Regeringens tillsatta experter påstod konsekvent att barnen fuskade och att det hela var "ett spel" för att öka chanserna att få stanna i Sverige. Regeringens samordnare i utredningen, Marie Hessle, har explicit uttryckt sin övertygelse om att "barnen blir apatiska därför att föräldrarna tvingat dem att ljuga" (Göteborgs-Posten 27/4 2005). Under hösten 2005 förekom en rad anklagelser mot apatiska barnfamiljer i Sverige. I november polisanmälde Migrationsverket tretton föräldrar till apatiska barn som anklagas för att vanvårdat sina barn för att få dem att framstå som apatiska (DN 23/11 2005). Följaktligen tyckte folkhälsominister Morgan Johansson att familjer med apatiska barn inte skall få uppehållstillstånd (DN 28/11 2005). En "anonym affärsman berättar om ryska resebyråer som instruerar flyktingar hur barnen skall medicineras till

att bli apatiska” (DN 28/11 2005). ”Apatiska barn har sålts och sexuellt utnyttjats” (Expressen 1/12 2005). Föräldrarna till apatiska barn ”misstänks för vanvård” (DN 16/12 2005). Föräldrar till apatiska barn ”misstänks för att ha förgiftat sin dotter” (DN 19/1 2006).

De apatiska barnfamiljerna misstänkliggörs och demoniseras i dessa uttalanden. I form av upprepade repertoarer av regeringsbeställda rapporter samt av Migrationsverket förvandlas de apatiska barnfamiljerna från hjälplösa offer i behov av skydd till hänsynslösa föräldrar som är kapabla till att tortera sina barn. De framställs som anti-medborgare som överträder nationens etiska normer och utgör en *fara* för den allmänna familjemoralen i Sverige.

Anti-medborgare 2

Under en intervju med en avdelningschef på Migrationsverkets förvar i Märsta i november 2004 ställde jag en fråga om Simin, en medelålders kurdisk kvinna som då satt på Kronobergshäktet i väntan på utvisning. Simins man mördades av polisen framför sitt hem i den iranska delen av Kurdistan. Hennes äldsta son sitter i fängelse i Teheran. Den andre sonen bor i Aten, ’illegalt’. Hon själv sökte asyl med sin yngste son i Sverige 2001. De fick avslag och gick under jorden i juni 2004. Hon arresterades av polisen i oktober samma år och hamnade i Migrationsverkets förvar i Märsta. I en desperat situation gjorde hon ett självmordsförsök, vilket ledde till att hon flyttades till Kronobergshäktet. När jag frågade avdelningschefen om Simins självmordsförsök blev han upprörd och tyckte att termen ’självmord’ inte var rätt ord för vad Simin hade gjort: ”Det var bara ett försök att skada sig själv för att få uppmärksamhet.” Avdelningschefen såg en stor skillnad mellan självmordsförsök och illegala invandrades ”försök att skada sig.” ”Att använda termen självmord i detta sammanhang” var enligt honom ”orättvist mot alla unga människor i Sverige som verkligen är desperata och begår självmord.”

Simins gärning sätts i opposition till nationens (”unga människor i Sverige”) välmående. Hon framställs som en anti-medborgare, vars självmordsförsök är en oförrätt mot medborgarna.

Anti-medborgare 3

I juni 2005 bad Bahman mig att följa honom till en advokatbyrå i centrala Stockholm. Bahman är ett Dublin-fall. Han sökte asyl i ett annat EU-land 2000 och fick avslag. Med hjälp av en människosmugglare kom han till Sverige 2001. På grund av Dublinförordningen har han inte vågat söka asyl i Sverige. Jag tolkade för Bahman hos advokaten. Han berättade sin historia och frågade vad han kunde göra. Advokaten var en medelålders kvinna som höll på att packa när vi kom in i hennes rum. Hennes "efterlängtade" semester skulle börja efter lunch. Hon ansåg att fyra års vistelse i Sverige utan att ha sökt asyl inte gav honom någon chans hos Migrationsverket. Bahman frågade om han kunde säga till Migrationsverket att han kom till Sverige samma dag som han sökte asyl. Advokaten blev upprörd och sade: "i det här landet är vi protestanter. Och vi gillar inte lögn".

På samma sätt som i Simins fall framstår här dikotomiseringen mellan 'hederliga' medborgare och ohederliga anti-medborgare tydligt. Bahman, en irreguljär immigrant, ställs i kontrast till de etiska (protestantiska) värderingar som enligt advokaten gäller för det svenska folket.

Den diskursiva konstruktionen av i synnerhet 'illegala invandrare' – men även 'invandrare', flyktingar och asylsökande i allmänhet – i formen av anti-medborgare orsakar moralpanik i samhället. Moralpanik uppstår när 'experter', massmedier, och myndigheter definierar och fastställer en 'samhällsfara' med hjälp av statistik, diagnoser och prognoser (Hall m.fl. 1987; se också Gilroy 1987).

De etnografiska exemplen ovan illustrerar hur föreställningen om att anti-medborgare penetrerar folkhemmets "renhet" och utgör en "fara" (jfr Douglas 1997).¹⁹ I syfte att skydda välfärden, samhällets välbefinnande, samt värna om nationens etiska värderingar och normer övervakas, inspärras och utvisas dessa individer. Med detta synsätt anses utvisningen av varje irreguljär immigrant (anti-medborgare) som en seger värd att firas med champagne.²⁰ Gestaltade som en samhällsfara, som "banditer" (Agamben 1998: 104–105), har irreguljära immigranter spärrats in i flyktingförläggningar, Migrationsverkets förvar, och även i polisens häkte. Som en

¹⁹ Demoniseringen utförs också av politiker på hög nivå. Mauricio Rojas, riksdagsledamot och Folkpartiets integrationstalesman, hävdade i en debattartikel i december 2005 att 'kulturarv ligger bakom invandrarnas brottslighet' (DN 12/12 2005). Inför EU-utvidgningen i maj 2004 varnade statsminister Göran Persson för 'social turism' och 'ett kommande kaos på arbetsmarknaden'.

²⁰ Sveriges Radio, 20/12/2005.

avdelningschef på Märsta förvar sade till mig med en talande liknelse, *förvaret* förväxlas ofta med *försvaret*.

Etnografisk vinjett av lägret

Lamin, en 25-årig man från Guinea lämnade sitt land när han var 16 år för att söka en fristad i Europa. Med hjälp av en människosmugglare kom han till Tyskland, där han sökte asyl. Han fick avslag och flydde till Holland men fick inte asyl där heller. Under nio år kastas han fram och tillbaka mellan olika europeiska stater. Våren 2001 sökte han asyl i Sverige. Efter ett och ett halvt års väntan fick han avslag. Han lånade en väns pass och försökte ta sig till USA, där han arresterades och satt tre månader i fängelse innan han skickades tillbaka till Sverige, i november 2003. Vid ankomsten hamnade han i förvar. I december 2003 utvisades han till Guinea men eftersom han saknade id-handlingar skickades han tillbaka till Sverige och spärrades återigen in i Migrationsverkets förvar. I drygt två år satt han i olika förvar, och även på Kronobergshäktet. Han föredrar fängelse framför att sitta i förvar: "Då vet man vad man sitter inne för och hur länge man skall vara inlåst. Men här finns ingen tidsgräns. Inte för mig i alla fall. Jag är svart. Det är min hudfärg. Ingen har suttit så länge som jag. En kriminell som sitter inne vet varför han sitter inlåst men inte jag."

Lamin satt drygt två år i förvar innan han släpptes i slutet av 2005 på grund av den nya, tillfälliga asyllagen. Han var inspärrad i 25 månader utan att ha begått något brott. Beskrivningar om kränkning och våld i Migrationsverkets förvar samt i samband med utvisning är återkommande i många irreguljära immigranternas berättelser. Under 2005 spärrades 2 841 personer in i Migrationsverkets olika förvar under i genomsnitt 14 dagar.²¹

Migrationsverkets förvar är med Agambens syn ett *läger*. Det är bara i lägret som en person kan spärras in utan rättegång, utan domslut – inte i resten av Sverige, inte svenska medborgare. I lägret är allt möjligt (Agamben 1998: 170). Enligt Agamben utgör läger – från Auschwitz till Guantánamo och dagens flyktingförläggningar – den moderna nationalstatens mest karakteristiska kännetecken. Lägre är den plats där lagen slutar gälla och undantagstillstånd

²¹ För en rapport om övervåld och dödsfall i samband med tvångsdeportering se *The Deportation Machine: Europe, asylum, and human rights*, av Liz Fekete. Institute of Race Relations, 2005.

börjar råda. Lägret är ett rum där undantagstillståndet har normaliserats (Agamben 1998: 168–169). I lägret fräntas en människa alla sina politiska rättigheter och nedbringas till 'det nakna livet'.

Lägret är en 'tröskel' mellan inne och ute; mellan norm och undantag; mellan faktum och rätt; mellan vad som är tillåtet och vad som inte är det (Agamben 1998: 170; se också Diken and Laustsen 2005: 79–86). Irreguljära immigranter befinner sig på denna 'tröskel'. De exkluderas från samhället men inkluderas samtidigt genom juridiska och politiska procedurer. Med andra ord; de exkluderas från lagens sfär men står ändå som objekt för lagens utövning. Irreguljära immigranter representeras inte politiskt men befinner sig ändå i den politiska debattens brännpunkt – från riksdagen och förhandlingarna mellan politiska partier till frivilliga organisationers aktiviteter i form av manifestationer, demonstrationer och petitioner.

De ges ingen röst i den offentliga debatten men utgör sensationella och efterfrågade figurer för massmedia.²² Agamben hävdar att det är just genom denna 'inneslutande uteslutning' som den suveräna makten upprätthålls (Agamben 1998: 17). Den suveräna makten fungerar inte bara genom en enkel process som utesluter oönskade individer, den reglerar och inskränker också deras liv med hjälp av lagen. De oönskade hålls således aktivt utanför sociala och politiska sfärer, samtidigt som de engageras i ekonomiska verksamheter. Irreguljära immigranter är inte *exkluderade* utan har *undantagits*. De är inte utkastade men räknas inte heller som deltagande eller som ingående part i sammanhanget. Irreguljära immigranter är inkluderade utan att vara medlemmar. "Undantaget är det som inte kan inkluderas i den helhet av vilket det är en del, och inte kan vara en del av den helhet där det redan inkluderats" (Agamben 1998: 25).

'Inneslutande uteslutning' är en mekanism som den suveräna makten använder för att exkludera 'det nakna livet' från den mänskliga, sociala och politiska sfären, för att på samma gång kunna kontrollera och binda det till sig (Bartonek 2004: 49). Det är vad Agamben menar med den dialektiska principen av 'inneslutande uteslutning', som omöjliggör differentiering mellan medlemskap och inneslutning; mellan vem som är inkluderad och vem som är exkluderad; mellan regel och undantag. Agamben anser att denna

²² Under våren 2004 blev 'illegala invandrare' och 'gömda flyktingar' ett sensationellt tema för journalister. I den underjordiska kliniken som *Medicin du Monde* driver i Stockholm träffade jag väldigt ofta frilansjournalister på jakt efter en 'story'.

princip formar vår tids politiska situation – som Walter Benjamin formulerar det – undantagstillståndet som har blivit regel (Benjamin 1999 [1940]: 248). I detta permanenta undantagstillstånd blir gränsen mellan medborgare och 'det nakna livet' vag, instabil och bräcklig.

1943 publicerade Hannah Arendt en kort essä i *Menorah Journal* med titeln 'We Refugees'. I essän skriver hon att majoriteten av de europeiska nationerna kommer att drabbas av samma öde som judarna i Europa; att landsförvisas och ställas utanför lagen. Hon menar att statslösa flyktingar som kastades fram och tillbaka mellan stater var sina nationers avant-garde (Arendt 1943, citerad i Agamben 1995: 114). I början av det tredje millenniet, drygt sextio år efter att tyska judar denaturaliserades och omvandlades från medborgare till 'det nakna livet', är Arendts ord – på ett skrämmande sätt – fortfarande aktuella och giltiga. Migrationsverkets förvar – emblemet för dagens synsätt på flyktingar och irreguljära immigranter – säger mer om Sverige än om statslösa flyktingar och irreguljära immigranternas öde.

Några avslutande ord

I detta kapitel har jag med hjälp av etnografiskt material visat hur irreguljära immigranter – associerade med säkerhets- och moralpanik – gestaltas som anti-medborgare, en fara för medborgarnas renhet. Det är först när en irreguljär immigrant har omvandlats till anti-medborgare som han eller hon kan reduceras till 'det nakna livet; en kropp utan rätten att ha rättigheter'. Det är inför en anti-medborgare – och inte inför en irreguljär immigrant – som medborgarna inte längre behöver känna ett politiskt eller moraliskt ansvar. Utanför folkhemmet – medborgarnas fäste – finns det bara läger, en sociopolitisk ordning som omvandlar irreguljära immigranter till vår samtids homo sacer.

Irreguljära immigranter avslöjar en motsägelse i det samtida nationalstatssystemet. Staterna befinner sig inför ett dilemma. Att värna om universella mänskliga rättigheter är i detta sammanhang inte kompatibelt med staters intresse av territoriell suveränitet (Benhabib 2004). Detta dilemma tydliggör paradoxen i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna från 1948. Dessa erkänner rätten till emigration (Artikel 13) men inte rätten till immigration (se Benhabib 2004: 11). Artikel 15 betonar alla individers 'rätt till

en nationalitet' men tiger om staters skyldighet att ge immigranter medlemskap.²³ Med andra ord: medborgarskap – rätten att ha rättigheter – är i sig självt inte en rättighet. Till dess att så är fallet finns det två sorters individer; människor och *resten*.

²³ www.unhchr.ch/udhr/lang/swe.htm

Referenser

- Agamben, Giorgio (1995) "We Refugees", *Symposium*, 49(2): 114–119.
- Agamben, Giorgio (1996) *Beyond Human Rights, I Radical Thought in Italy: A Potential Politics*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Agamben, Giorgio (1998) *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford: Stanford University Press.
- Anderson, Benedict (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso.
- Appadurai, Arjun (1996) *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Arendt, Hanna (1994 [1951]) *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt.
- Baldwin-Edwards, Martin and Arango, Joaquin (1999) *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*, London: Frank Cass.
- Bartonek, Anders (2004) "Indifferensens maktlöshet", *Res Publica*, nr 62/63: 49–60.
- Behdad, Ali (1998) "INS and Outs: Producing delinquency at the Border", *Azlán* 23(1): 103–113.
- Beckman, Natanael (1924) *Äldre Västgötalagen*, Uppsala Distributör: Norrblads bokhandel, Uppsala.
- Benhabib, Seyla (2004) *The Rights of Others: Aliens, Residents, and Citizens*, Cambridge: Cambridge University Press
- Benjamin, Walter (1999 [1940]) *Illumination*, London: Random House.
- Cohen, Robin (1987) *The New Helots: Migrants in the International Division of Labour*. Hampshire: Avebury.
- Coutin, Susan Bibler (1993) *The Culture of Protest: Religious Activism and the U.S. Sanctuary Movement*, Boulder, CO: Westview.
- Coutin, Susan Bibler (2003) *Legalizing Moves: Salvadorian Immigrants' Struggle for U.S. Residency*, Ann Arbor: The University of Michigan Press
- De Genova, Nicholas (2002) "Migrant Illegality and Deportability in Everyday Life", *Annual Review of Anthropology*, 31: 419–447.

- De Genova, Nicholas (2004) "The Legal Production of Mexican/Migrant 'Illegality'", *Latino Studies*, 2(2): 160–185.
- De Genova, Nicholas (2005) *Working the Boundaries: Race, Space and 'Illegality' in Mexican Chicago*, NC: Duke University Press.
- Diken, Bulent and Laustsen, Bagge (2005) *The Culture of Exception: Sociology of Facing the Camp*, Oxford: Routledge.
- Douglas, Mary (1997) *Renhet och Fara: en analys av begreppen ordenande och tabu*, Nora: Nya Doxa.
- Gilroy, Paul (1987) *There Ain't No Black in the Union Jack: the Cultural Politics of Race and Nation*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Hall, Stuart, Critcher, C., Jefferson, T., Clark, J. and Roberts, B. (1978) *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*, London: Macmillan.
- Hammar, Tomas (1990) *Democracy and the Nation State*, Aldershot: Avebury.
- Hammar, Tomas (1999) "Closing the Doors to the Swedish Welfare State", in Brochmann, G. and Hammar, T. (eds.) *Mechanisms of Immigration Control; a Comparative Analysis of European Regulation Politics*, Oxford: Berg.
- Hoffmann-Axthelm, Dieter (1992) "Identity and Reality: the End of the Philosophical Immigration Officer", in Lash, S. and Friedman, J. (eds.) *Modernity and Identity*, Oxford: Blackwell.
- Hydén, Sophie och Lundberg, Anna (2004) *Inre utlänningskontroll i polisarbete: mellan sättsstatsideal och effektivitet I Schengen Sverige*, Malmö: IMER
- Inda, Jonathan Xavier (2006) *Targeting Immigrants: Government, Technology, and Ethics*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Jordan, Bill and Düvell, Frank (2002) *Irregular Migration: The Dilemmas of Transnational Mobility*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Khosravi, Shahram (1999) "Displacement and Entrepreneurship: Iranian small businesses in Stockholm", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 25 (3): 493–508.
- Kymlicka, Will (1995) *Multicultural Citizenship*, Oxford: Oxford University Press.
- López-Garza, Marta and Dias, David (2001) *Asian and Latino Immigrants in a Restructuring Economy*, Stanford: Stanford University Press.

- Malkki, Liisa (1995) "Refugees and Exile: From 'Refugee Studies' to the National Order of Things", *Annual Review of Anthropology*, 24: 495–523.
- Marshall, Thomas H. (1950) *Citizenship and Social Class*, London: Pluto
- Rajaram, Prem Kumar and Gryndy-Warr, Carl (2004) "The Irregular Migrant as Homo Sacer: Migration and Detention in Australia, Malaysia, and Thailand", *International Migration*, 42(1): 33–63.
- Rouse, Roger (1991) "Mexican Migration and Social Space of Postmodernism", *Diaspora*, 1(1): 8–23.
- Said, Edward (1989) "Representing the Colonized: Anthropology's Interlocutors", *Critical Inquiry*, 15 (2): 205–225.
- Sassen, Saskia (1998) *Globalization and Its Discontents: Essays on the New Mobility of People and Money*, New York: Nye Press.
- Schütz, Anton (2000) "Thinking the Law with and Against Luhmann, Legendre and Agamben", *Law and Critique*, 11 (2): 107–136.
- Soysal, Yasemin (1994) *Limits to Citizenship*, Chicago: University of Chicago Press.
- SOU 2004:110, *Gränskontrollag- effektivare gränskontroll*, Stockholm: Fritzes.
- Tirman, John (2004) *The Maze of Fear: Security and Migration after 9/11*, New York: The New Press.
- Weiner, Myron (1993) *International Migration and Security*, Boulder, CO: Westview Press.

Slutord

Paulina de los Reyes

Diskriminering inom välfärdsområden – några exempel

Bokens olika kapitel visar att diskrimineringen inom välfärdsområdet manifesterar sig på strukturell, institutionell och individuell nivå. Antologibidragen visar också på den etniska ordningens instabila karaktär. Gränserna är inte fasta utan markeras och åter-skapas i diskurser och praktiker i skilda sammanhang. Föreställningar om kulturell olikhet, om riskidentiteter, om patologiserade föräldrar, avvikande äldre, farliga människor och anti-medborgare håller välfärdens gränser vid liv. Diskrimineringen är verksam hela tiden genom vetenskapen om att man *kan* bli utsatt för diskriminering. Diskrimineringen påverkar människors möjligheter att ta del av välfärden och har effekter på människors självuppfattning, livsval, materiella levnadsvillkor och framtidsdrömmar.

De resultat som sammanfattas nedan är av speciell vikt när det gäller åtgärdsformuleringen och utarbetandet av riktlinjer mot diskriminering.

- Ett socialt trygghetssystem som baseras på arbetsmarknadsprestationer överför den diskriminering och ojämlikhet som finns på arbetsmarknaden till välfärdsområdet. Denna överföring påverkar inte bara individer utan hela familjen. När det gäller föräldraförsäkringen kan effekterna på barnens uppväxtvillkor vara påtagliga och långsiktiga.
- Policyformulering som stigmatiserar personer med invandrarbakgrund som en säkerhetsrisk kan motverka sitt eget syfte genom att fokusera på *riskidentiter* i stället för *riskbeteenden*.
- Förekomsten av en ”standardberättelse” om den hjälpbehövande, de äldre som starka konsumenter samt myten om den jämställda (svenska) pappan skapar en normativ praxis med diskriminerande konsekvenser.

- Avsaknad av kunskap, reflektion och utbildning om hur en antidiskrimineringspolicy kan se ut inom välfärdsområdet skapar fritt spelrum för välfärdsbyråkratins individuella fördomar, misstänkliggöranden, osynliggöranden och maktmissbruk.
- Medborgarskapet utgör ingen garanti för ett likvärdigt bemötande inom välfärdsinstitutioner och andra myndigheter.
- Kopplingen mellan utseende och en föreställd farlighet (racial profiling) är ett uttryck för rasistiska stereotypers betydelse för hur den inre säkerhetskontrollen bedrivs.
- Fokuseringen på medborgerliga rättigheter har inneburit att mänskliga rättigheter, som till exempel rätten till hälsa och sjukvård, åsidosätts och förbigås.
- Förekomsten av rasistiska föreställningar har stor betydelse för hur rättigheter tolkas och uppfylls.
- Diskriminering och särskiljande praktiker börjar tidigt och fortsätter även sent i livet.

Dessa resultat ger endast en fragmentarisk bild av den diskriminering som förekommer inom välfärdens olika institutioner. De synliggör emellertid centrala aspekter i ett diskriminerande system och kan därför redan i dag utgöra en utgångspunkt för arbetet mot diskrimineringen inom detta samhällsområde.

Författarpresentation

Anna Bredström är doktorand vid tema Etnicitet, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet. Hennes avhandlingsarbete fokuserar på hur "ras"/etnicitet, genus och sexualitet konstrueras i svensk hiv/aidspolicydiskurs. Under våren 2006 är hon gästdoktorand vid Department of Sociomedical Sciences, Columbia University, New York.

Helene Brodin är fil. dr i ekonomisk historia och verksam vid institutionen för ekonomisk historia, Umeå universitet. Hennes forskning är inriktad på att undersöka hur föreställningar om kön, klass och etnicitet tillsammans har kommit att påverka välfärdsstatens utformning och organisation samt vilka ojämlika materiella villkor detta har gett upphov till för olika medborgargrupper i Sverige.

Paulina de los Reyes är docent i ekonomisk historia och verksam som forskare vid forskningsprogrammet AREL, Arbetslivsinstitutet/Uppsala Universitet. Hennes forskningsområden är arbetsliv, diskriminering och makt. Hon bedriver forskning om den svenska modellen och arbetsmarknadsrelationer utifrån ett intersektionellt perspektiv.

Ann-Zofie Duvander är fil. dr i sociologi och är verksam som utredare på SCB. Hennes forskningsområde är demografi, familjepolitik, arbetsmarknad och migration.

Stina Eklund är ekon. mag. och utredare inom barn- och familjefrågor vid Försäkringskassans Utvärderingsavdelning. För tillfället är hon tjänstledig från Försäkringskassan och arbetar med arbetsmarknadsfrågor vid Näringsdepartementets Analys- och utredningssektariat.

Urban Ericsson är doktorand i etnologi vid institutionen för kulturantropologi och etnologi, Uppsala universitet. Hans avhandlingsarbete handlar om medierepresentationer och makt. I detta fält undersöker han uppmärksamhets- och synlighetsvillkoren för individer som medierna tilltalar med rasifierande stereotyper.

Maria Eriksson är fil. dr i sociologi och verksam som forskare vid institutionen för genusvetenskap, Göteborgs universitet. Hennes forskning berör mäns våld mot kvinnor, föräldraskap och barns situation och i synnerhet den politiska och professionella hanteringen av våldet. Under våren 2006 är hon också ämnessakkunnig på Jämställdhetsenheten, Näringsdepartementet med uppdrag att kartlägga verksamheter för män som använder våld mot kvinnor och barn respektive för barn som upplever detta våld.

Shabram Khosravi är fil. dr i socialantropologi och verksam som forskare vid CEIFO (Centrum för forskning om internationell migration och etniska relationer), Stockholms universitet. Hans forskningsområde är irreguljär migration.

Marie Nordfeldt är fil. dr i kulturgeograf och verksam som forskare vid Ersta Sköndal högskola i Stockholm. Hennes forskningsområdet är hemlöshet/bostadslöshet samt det civila samhället i ett välfärdsperspektiv. Hon driver för närvarande forskning om insatser mot bostadslöshet på den kommunala nivån, hindrande strukturer på bostadsmarknaden samt civilsamhälles roll i den lokala välfärden.

Lars-Erik Olsson är fil. dr i sociologi och lektor i socialt arbete vid Ersta Sköndal Högskola. Hans forskningsområde är ideella organisationer och utsatthet. Han driver för närvarande ett projekt om bostadslöshetspolitik i retorik och praktik samt om medborgarnas ideella insatser och om utsatta medborgare i den lokala välfärdsstaten.

Keith Pringle är professor i socialt arbete vid Aalborg universitet och professor i sociologi i Mälardalens Högskola. Pringle har en hedersprofessur vid the SWELL Research Centre, Warwick universitet. Hans forskningsområde är arbetssociologi, välfärd i ett jämförande perspektiv makt relationer och intersektionalitet.

Statens offentliga utredningar 2006

Kronologisk förteckning

1. Skola & Samhälle. U.
2. Omprövning av medborgarskap. Ju.
3. Stärkt konkurrenskraft och sysselsättning i hela landet. N.
4. Svenska partnerskap – en översikt. Rapport 1 till Organisationsutredningen för regional tillväxt. N.
5. Organisering av regional utvecklingspolitik – balansera utveckling och förvaltning. Rapport 2 till Organisationsutredningen för regional tillväxt. N.
6. Skyddsgrundsdirektivet och svensk rätt. En anpassning av svensk lagstiftning till EG-direktiv 2004/83/EG angående flyktingar och andra skyddsbehövande. UD.
7. Studieavgifter i högskolan. U.
8. Mångfald och räckvidd. U.
9. Kontroll av varor vid inre gräns. Fi.
10. Ett förnyat programkontor. U.
11. Spel i en föränderlig värld. Fi.
12. Rattfylleri och sjöfylleri. Ju.
13. Djurskydd vid hästavel. Jo.
14. Samernas sedvanemarker. Jo.
15. Detaljhandel med nikotinläkemedel. S.
16. Ny reglering om brandfarliga och explosiva varor. Fö.
17. Ny häkteslag. Ju.
18. Kustbevakningens personuppgiftsbehandling. Integritet – Effektivitet. Fö.
19. Att återta mitt språk. Åtgärder för att stärka det samiska språket. Ju.
20. Tonnageskatt. Fi.
21. Mediernas Vi och Dom. Mediernas betydelse för den strukturella diskrimineringen. Ju.
22. En sammanhållen diskrimineringslagstiftning. Del 1+2, särtryck av sammanfattningen, lättläst sammanfattning och daisy. Ju.
23. Nya skatteregler för idrotten. Fi.
24. Avgift för matservice inom äldre- och handikappomsorgen. S.
25. Arbetslivsresurs. Ett statligt ägt bolag efter sammanslagning av Samhall Resurs AB (publ) och Arbetslivstjänster. N.
26. Sverige som värdland för internationella organisationer. UD.
27. Stöd till hälsobefrämjande tandvård. S.
28. Nya upphandlingsregler 2. Fi.
29. Teckenspråk och teckenspråkiga. Kunskaps- och forskningsöversikt. S.
30. Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet. Ju.
31. Anställ unga! U.
32. God sed vid lönebildning – Utvärdering av Medlingsinstitutet. N.
33. Andra vägar att finansiera nya vägar. N.
34. Den professionella orkestermusiken i Sverige. U.
35. Värdepapper och kontrolluppgifter. Fi.
36. För studenterna... – om studentkårer, nationer och särskilda studentföreningar. U.
37. Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet. Ju.

Statens offentliga utredningar 2006

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- Omprövning av medborgarskap. [2]
Rattfylleri och sjöfylleri. [12]
Ny häkteslag. [17]
Att återta mitt språk. Åtgärder för att stärka det samiska språket. [19]
Mediernas Vi och Dom. Mediernas betydelse för den strukturella diskrimineringen. [21]
En sammanhållen diskrimineringslagstiftning.
Del 1+2, särtryck av sammanfattningen, lättläst sammanfattning och daisy. [22]
Är rättvisan rättvis?
Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet. [30]
Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet. [37]

Utrikesdepartementet

- Skyddsgrundsdirektivet och svensk rätt.
En anpassning av svensk lagstiftning till EG-direktiv 2004/83/EG angående flyktingar och andra skyddsbehövande. [6]
Sverige som värdland för internationella organisationer. [26]

Försvarsdepartementet

- Ny reglering om brandfarliga och explosiva varor. [16]
Kustbevakningens personuppgiftsbehandling. Integritet – Effektivitet. [18]

Socialdepartementet

- Detaljhandel med nikotinläkemedel. [15]
Avgift för matservice inom äldre- och handikappomsorgen. [24]
Stöd till hälsobefrämjande tandvård. [27]
Teckenspråk och teckenspråkiga.
Kunskaps- och forskningsöversikt. [29]

Finansdepartementet

- Kontroll av varor vid inre gräns. [9]
Spel i en föränderlig värld. [11]
Tonnageskatt. [20]
Nya skatteregler för idrotten. [23]
Nya upphandlingsregler 2. [28]
Värdepapper och kontrolluppgifter. [35]

Utbildnings- och kulturdepartementet

- Skola & Samhälle. [1]
Studieavgifter i högskolan. [7]
Mångfald och räckvidd. [8]
Ett förnyat programkontor. [10]
Anställ unga! [31]
Den professionella orkestermusiken i Sverige. [34]
För studenterna...
– om studentkårer, nationer och särskilda studentföreningar. [36]

Jordbruksdepartementet

- Djurskydd vid hästavel. [13]
Samernas sedvanemarkar. [14]

Näringsdepartementet

- Stärkt konkurrenskraft och sysselsättning i hela landet. [3]

Svenska partnerskap – en översikt.

Rapport 1 till Organisations-
utredningen för
regional tillväxt. [4]

Organisering av regional utvecklingspolitik
– balansera utveckling och förvaltning.

Rapport 2 till Organisationsutredning-
en för regional tillväxt. [5]

Arbetslivsresurs.

Ett statligt ägt bolag efter sammanslag-
ning av Samhall Resurs AB (publ) och
Arbetslivstjänster. [25]

God sed vid lönebildning – Utvärdering av
Medlingsinstitutet. [32]

Andra vägar att finansiera nya vägar. [33]